RNIUS

des Christendoms in

Oost-Indië

J. R. CALLENBACH.


HIERONYMUS

JUSTUS HEURNIUS.

JUSTUS HEURNIUS,

eene bijdrage tot de geschiedenis des Christendoms in Nederlandsch Oost-Indië.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS

Dr. C. A. PEKELHARING,

Hoogleeraar in de Faculteit der Geneeskunde,

VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT

TEGEN DE BEDENKINGEN VAN

DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID

TE VERDEDIGEN

op **WOENSDAG 5 MEI 1897,**

des namiddags te 4 uren,

DOOR

JACOBUS RICHARDUS CALLENBACH,

Predikant te Doorn,

geboren te NIJKERK o/d Veluwe.

NIJKERK — C. C. CALLENBACH — 1897.

Aan

mijne Ouders en Schoonouders.

Na de voltooiing van mijn proefschrift is het mij een voorrecht U, Professoren der Theologische faculteit, en U, Kerkelijke Hoogleeraren, aan de Universiteit te Utrecht, mijnen diep gevoelden dank te betuigen voor uw onderwijs, voor zoo menig blijk van vriendschap en belangstelling van U ontvangen, tijdens mijn verblijf aan de academie.

Het, na enkele jaren, terugzien op dien tijd kan mij slechts te meer doen waardeeren wat gij voor mij zijt geweest en mijnen dank oprechter maken.

Niet zonder weemoed breng ik dien waar uit uwen kring een tweetal Hoogleeraren is henengegaan. Professor Cramer, wiens naam onder zijne leerlingen in eere blijft en Professor Kleyn, wien ik byzonderen dank zou wenschen te brengen op dit oogenblik, als aan den man, die tot dezen arbeid mij aanspoorde, die op zijn ziekbed, welhaast zijn sterfbed, met door krankte gebroken werkkracht, maar nog ongebroken werklust, kennis wilde nemen van opzet en eerste uitwerking van dit proefschrift. Een stille hulde van eerbiedige dankbaarheid zij hen gebracht.

Aan U, Hooggeleerde van Veen, zeer geachte promotor, dank ik menigen goeden raad. Met bijzondere welwillendheid hebt gij over mijn werk het oog laten gaan, gij waart mij een raadsman wiens leiding door mij op prijs wordt gesteld.

Naast de Hoogleeraren aan de Utrechtsche Universiteit wensch ik mijnen dank te brengen, aan Professor J. J.

van Toorenenbergen voor de heuschheid, waarmede hij zijn plan om over Heurnius te schrijven liet varen, toen ik hem mededeelde, dat het mijn voornemen was aan dit onderwerp mijne krachten te beproeven en aan Professor C. Poensen, die de goedheid had de Maleische vertalingen voor mij te willen beoordeelen.

Buiten den kring der Hoogleeraren vond ik een thans dankbaar herdachte medewerking bij hen, die mij tot verschillende archieven of boekverzamelingen toegang konden verschaffen. Allen te noemen zou te veel zijn; maar niet gaarne zou ik den naam verzwijgen van Mr. J. A. Grothe, die niet alleen, door de uitgave van zijn Archief der oude Hollandsche zending, mijne aandacht op Heurnius vestigde, maar wiens rijke schat van aanteekeningen en uitgebreide zendings-bibliotheek, te allen tijde voor mij openstonden; of vergeten hoe Mr. J. E. Heeres, de tegenwoordige adjunct-archivaris van het Rijks-Archief te 's Gravenhage, mij ten gids was in het oud-koloniaal archief der Kamer van Amsterdam, dat, hoe voortreffelijk ook door hem geregeld, voor mij, zonder zijne leiding, een doolhof zou geweest zijn.

En gij mijne vrienden van vroeger en later tijd, de toezending van dit boek brenge U een groet van den schrijver en geve aanleiding tot het wekken van de oude vriendschap, die in het drukke leven soms schijnt in te slapen.

YERSEKE, 20 April 1897.

INHOUD.

Bladz.

INLEIDING 1

HOOFDSTUK I.

De eerste tochten der Nederlanders naar Oost-Indië. — Pogingen tot het verkrijgen van predikanten en ziekentroosters. — Eerste verdragen met inlandsche vorsten. — Invloed van Nederlandsche Synoden, Classes en den Amsterdamschen Kerkeraad vóor de oprichting der Oost-Indische Compagnie. — Oprichting van de O. I. C. — Het eerste en tweede Octrooi. — De instructie van den Gouverneur-Generaal. — Aanneming van Ziekentroosters. — Hun gehalte, ontwikkeling, de rechten hun toegekend. — Studenten der Compagnie. — Eerste predikanten. — Hun diensttijd. — Werkzaamheid van de Nederlandsche Kerk na de oprichting der O. I. C. — Het op den voorgrond treden van Amsterdam. — Verhouding van Bewindhebbers tot de kerk. — Werkzaamheid in Indië. — Maleische prediking. — Instelling van Kerkeraden. — Schoolonderwijs. — Vertalingen in 't Maleisch. — Inlandsche kinderen ter studie gezonden. — Doopsbediening aan inlanders. — Gezag van de Indische overheden over de kerk. — Zedelijkheid en godsdienstzin in Indië. — Wettelijke bepalingen tot handhaving van beide. — Terugblik 7

HOOFDSTUK II.

Afkomst, jeugd, studietijd van Heurnius. — Inhoud van zijn „de legatione evangelica ad Indos capessenda admonitio." — Beoordeeling van dit werk. — Heurnius predikant te Kalslagen. — Vertrek naar Indië. 45

HOOFDSTUK III.

Aankomst te Batavia. — Kerkelijke vergadering aldaar van 1624. — Behandeling in die vergadering van onderscheidene punten, door den Gouverneur-Generaal de Carpentier voorgesteld, om den Christelijken

Bladz.

godsdienst te bevorderen. — De kerkorde van 1624. — Bespreking en aanvulling dier kerkorde in genoemde vergadering. — Bezwaren tegen hare geldigheid ingebracht door P. Hofstede. — Beoordeeling dier bezwaren en onderzoek naar de geldigheid der Kerkorde van 1624. 99

HOOFDSTUK IV.

Heurnius predikant te Batavia. — Klacht over onverschilligheid der bewindhebbers. — De vrije correspondentie tusschen de Indische en de Vaderlandsche Kerk belemmerd. — Arbeid van Heurnius tijdens de Carpentier's bewind, ook onder de inlanders. — Verzoek om een Seminarie te Batavia. — Heurnius stelt een Holl. Lat.-Chineesch woordenboek samen. — Ontvangt eene vereering. — Dubbeltryck ontzet. — Du Praet vermaand. — Toenemend gezag van den Kerkeraad van Batavia. — Twee belegeringen van Batavia. — Verzoek om een algemeene Kerkvergadering. — Optreden van Heurnius in de zaak van Pieter Cortenhoeven en Sara Specx. — Sterfbed van Coen, opdracht aan Heurnius. — Specx Gouverneur-Generaal. — Hernieuwd voorstel om een Seminarie in Indië op te richten. — Kerkelijke actien, op aandringen van Specx, tegen de rechters zijner dochter ingesteld. — Heurnius handhaaft, tegenover Specx, het kerkelijk recht in de zaak van Gijsbrecht Bastiaenszoon. — Nieuwe kerk te Batavia. — Bijbelvertaling. — Heurnius biedt aan naar de Key en Aroë eilanden te vertrekken. — Strijd tusschen de Indische overheid en de kerk te Batavia over het verzenden der predikanten. — Politieke Commissarissen in den Kerkeraad gezonden. — Het goed recht der kerkelijke censuur door Heurnius met kracht bepleit. — Hij wordt deswege gevangen gezet en naar Coromandel gezonden. — Keert terug. — Wordt onder Gouverneur-Generaal Brouwer in zijn ambten hersteld. Vertrekt naar Ceram 138

HOOFDSTUK V.

Heurnius vertrekt van Batavia naar Ceram. — Volbrengt een politieke zending voor den Gouverneur-Generaal op Bali. — Aankomst te Amboyna. — Vertrek naar Ceram uitgesteld. — Vertrek naar de Oeliasers. — Toestand aldaar. — Werkzaamheid van Heurnius door schriftvertaling. — Strijd tegen de heidensche gebruiken. — Vereering hem geschonken. — Oproerige beweging op de Ambonsche eilanden. — Heurnius uit de Oeliasers teruggeroepen. — Gaat opnieuw daar heen. — Vergiftigd. — Terug naar Amboyna. — Treedt bemiddelend op tusschen Gouverneur van Deutecom en Ds. Vertrecht. — Vestigt zich op Noesalaoet. — Wordt vandaar verlost. — Ten onrechte beschuldigd in Amboyna oorzaak tot oproer te hebben gegeven. — De ware oorzaken van het oproer aangewezen. — G. G. van Diemen komt naar Amboyna om het oproer te dempen. — De inlanders bevredigd. — Heurnius gaat met hem naar de Oeliasers. — Het volgende jaar

Bladz.

1638, met hem naar Banda. — Vertrekt naar Batavia. — Bezoekt in opdracht van den Gouverneur Generaal de eilanden Endeh en Bali. — Brengt van dat bezoek verslag uit te Batavia. — Keert terug naar het Vaderland. 197

HOOFDSTUK VI.

Terug in het Vaderland. — Heurnius vereerd met *f* 1200. — Verzoek of hij wil terugkeeren. — Verslag aan de Classis Amsterdam. — Verzoek om het seminarie van Walaeus te herstellen. — Beroepen te Wijk bij Duurstede. — Arbeid in die gemeente, in classicale en synodale vergaderingen. — De andere provincien eischen van Noord-Holland, dat hun medezeggenschap in de zaken der Indische Kerk gegeven worde. — Verwikkelingen tusschen Utrecht en Noord-Holland over het zenden van Hornhovius. — Heurnius' herziening der in 't Maleisch vertaalde Evangelien. — Vertaling der Handelingen. — Maleisch vocabularium. — Vertaling van de Psalmen. — De taalkundige waarde van zijn werk. — Testament. — Overlijden 232

BESLUIT 256

BIJLAGEN.

Extract uit „de Resoluties aengaende d' oude Oost-Indische Compagnie" betreffende de predikanten en ziekentroosters. Bijlage A. . 261

Extract uit „de Resolutieboeken van de Camere der Oost-Indische Compagnie binnen Amsterdam," betreffende den predik- en kerkedienst op de schepen en in Oost-Indië. Bijlage B. 262

Extract uit de Resolutiën van de Kamer van Zeeland. Bijlage C. . 271

Extract uit het register der Resolutiën van de XVII, betrekking hebbende op den predik- en kerkdienst in Oost-Indië. Bijlage D. . . 274

Acta van de Classis Amsterdam. Bijlage E. 281

Extract uit het Register der Resolutiën van Gouverneur-Generaal en Raden van Indië. Bijlage F. 282

Acte der Kerckelijke Vergaderinge gehouden tot Batavia 1624. Bijlage G. 296

Brieven. Bijlage H. 332

Resoluties van den Kerkeraad van Batavia. Bijlage I. 361

INLEIDING.

De geschiedenis van het Christendom in Nederlandsch Oost-Indië, werd in de eerste helft dezer eeuw door de historieschrijvers van weinig of geen belang geacht. De weinige regelen door mannen als Ypey en Dermout of Glasius in hunne lijvige deelen aan haar gewijd, toonen dat genoegzaam aan.

Het onderzoek van den Utrechtschen hoogleeraar, Dr. H. C. Millies, waardoor zijn oog voor de belangrijkheid dier geschiedenis geopend werd, en de onvermoeide arbeid van Mr. J. A. Grothe, die uit het stof der Archieven de belangrijkste documenten voor de geschiedenis van het Christendom in Nederlandsch Oost-Indië aan het licht bracht, waren noodig, om te doen zien, dat de Oost-Indische kerk eene historie had, rijker dan men had durven denken.

Het zou van geringe belangstelling in onze schoone koloniën en in het godsdienstig leven onzer vaderen getuigd hebben, ware die bouwstof, zoo ruimschoots samengebracht, ongebruikt blijven liggen.

Dit is niet geschied. Kon ook de predikant C. A. L. van Troostenburg de Bruyn, die zelf niet weinige bijzonderheden aan het licht bracht en wiens belezenheid, wat dit onderwerp betreft, merkwaardig mag heeten, er nog geen

gebruik van maken in zijn „de Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië, Arnhem 1884" H. DIJKSTRA weet in zijn „het Evangelie in onze Oost, Leiden 1891" menige bijzonderheid dank aan Mr. GROTHE's Archief der Oud-Hollandsche Zending. Aan een geregeld opbouwen dier geschiedenis uit die en andere bronnen werd echter nog de hand niet geslagen.

Het doel van dit geschrift is tot dien arbeid eene bijdrage te leveren.

Daartoe koos ik de levensbeschrijving van JUSTUS HEURNIUS, een der merkwaardigste mannen uit die geschiedenis. Merkwaardig, niet alleen omdat hij door tijdgenoot en nakomelingschap als om strijd geroemd wordt als een „vir et doctus et impense pius" als „magnus ille Evangelii promotor", die èn onder Europeanen èn onder Inlanders met liefde, trouw en kracht heeft gearbeid; [1]) maar bovenal omdat in zijne dagen in Indië een strijd is gevoerd tusschen het burgerlijk en kerkelijk gezag, waarbij hij stond in de voorste gelederen, dien hij helaas niet mocht winnen, en waarvan het verliezen, naar een woord van MILLIES, oorzaak werd, dat „de Kerk in Nederlandsch Oost-Indië een machine is gebleven in het staatkundig raderwerk, die, schier geheel losgemaakt van de Vader-

---

[1]) GISB. VOETIUS, Select. disput. pars secunda, Ultrajecti 1655, pag. 636 en 651.

JOH. HOORNBEEK, de conversioni Indorum et gentilium lib. sec. Amstelodami 1669 pag. 101.

G. H. WERNDLEY, Oratio in Tempe Helvetica pars IV pag. 636.

J. F. G. BRUMUND, Bijdragen tot de geschiedenis der kerk van Batavia, in tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, dl. XIII blz. 153.

C. A. L. VAN TROOSTENBURG DE BRUYN, de Herv. Kerk in Ned. O. I. Arnhem 1884, blz. 181.

H. DIJKSTRA, het Evangelie in onze Oost. Leiden, 1891 dl. I blz. 48.

Aankondiging van dl. VI van het Archief voor de Geschiedenis der Oude Hollandsche Zending, Utrecht 1891 in Zeitschrift für Kirchengeschichte XIV.

landsche Kerk, prijsgegeven aan de politieke macht, naar willekeur georganiseerd, geregeerd, gereglementeerd, geklassificeerd pleegt te worden; maar tot geen eigen zelfstandig leven, tot geen band van onderlinge gemeenschap, tot geen krachtige ontwikkeling en werkzaamheid naar buiten is kunnen komen." [1])

De uitslag van dezen strijd valt te bejammeren, maar waar MILLIES hem terecht noemt „het karakteristieke en de geschiedenis beheerschende punt" van het tijdvak der 17e eeuw, daar blijft de man, die hem als aanvoerder gestreden heeft, onze aandacht vragen, niet het minst in dezen tijd, waarin die meer dan ooit op Kerk en Zending in onze Koloniën gevestigd wordt.

Mocht mijn streven om HEURNIUS en met hem een belangrijk deel der geschiedenis van het Christendom in Oost-Indië, te stellen in het rechte licht, medewerken tot het wekken van liefde voor het geestelijk welzijn der bewoners onzer schoone bezittingen en tot juister waardeering van den arbeid onzer vaderen op dit gebied.

Wij wenschen, na een overzicht te hebben gegeven van de middelen waardoor en de wijze waarop het Christendom in Oost-Indië door de Nederlanders is gevestigd, het leven van HEURNIUS te schetsen in zijn afkomst en jeugd tot aan zijn vertrek naar Indië. Vervolgens willen wij den blik richten op zijn aankomst te Batavia en zijn deelname aan de kerkelijke Vergadering aldaar van het jaar 1624; waaraan wij een beoordeeling van de daar voorloopig aangenomen kerkorde verbinden. Daarna beschouwen wij zijn verblijf te Batavia; zijn arbeid en strijd; zijn werkzaamheid te Amboyna en op de Oeliassers, om ten slotte te

---

[1]) H. C. MILLIES. Opmerkingen over de bronnen voor de beoefening der Kerkgeschiedenis van Nederl. O. I., in verslagen en mededeelingen der Koninkl. Academie van wetenschappen, 7e dl. blz. 48.

beschrijven wat hij, teruggekeerd in Nederland, als predikant van Wijk bij Duurstede nog gedaan heeft in het belang der Indische Kerk.

De hierbij gebruikte bronnen zijn:

Voor de afkomst en het leven van HEURNIUS in Nederland, vóór zijn vertrek naar Indië:

Archief der familie VAN HEURN (thans onder berusting van Mevrouw N. C. VAN HEURN geb. Jkvr. PICHOT DE L'ESPINASSE te 's Hertogenbosch.)

Vita JOANNIS HEURNII, te vinden vóor het eerste deel van diens opera omnia in de 1e en voor het tweede deel in de 2e editie.

Brief van THOMAS HEURNIUS aan PANCRATIUS CASTRICOMIUS 1 Dec. 1615 (aanwezig op het Rijks-Archief te 's Gravenhage).

JUSTUS HEURNIUS de legatione Evangelica ad Indos capessenda admonitio 16° Lugduno Batavi 1618.

Acta van de particuliere Synode van Zuid-Holland van 1623 (uit het Classicaal Archief te Leiden, St. Pieterskerk aldaar.)

Acta van de Classis Woerden van 4 Dec. 1619 — 5 en 6 Dec. 1623 (Classicaal Archief Leiden.)

Acta van de Classis Amsterdam 13 Nov. en 27 Nov. 1623 (Classicaal Archief van Amsterdam, Nieuwe-kerk aldaar.)

Voor de vestiging van het Christendom in Ned. O. I. en den arbeid van HEURNIUS aldaar, zijn de bronnen ontleend aan het oud-koloniaal archief der kamer van Amsterdam [1]:

[1]) Het oud-koloniaal Archief der Kamer van Amsterdam is opgenomen in het Rijks-Archief te 's Gravenhage. Daarom wordt door Mr. J. A. Grothe steeds van Rijks-Archief (R. A.) gesproken. In den tekst wordt door mij deze verkorte schrijfwijze gevolgd.

Resoluties aangaande de oude O. I. C. 1598—1599.

Resoluties van de kamer Amsterdam 1603—1624.

Resoluties van de kamer Zeeland 1605—1614.

Resoluties van de Heeren XVII [1])

Correspondentiën tusschen bewindhebbers der O. I. C. en de overheid in Oost-Indië. [2])

Correspondentiën tusschen de Vaderlandsche- en de Indische kerk, de Indische kerken onderling en de Indische kerk en de Overheid in Nederland en Indië. [2])

Resoluties van den Gouverneur-Generaal en Raden van Indië 1634—1638.

Resoluties van den Gouverneur van Amboyna 1633—1638.

Dagregister van Batavia (onvolledig.)

Journalen gehouden op de tochten naar Loehoe 6 Febr. — 16 Maart 1634 en door JOCHEM ROELOFSZ. te Amboyna in de jaren 1635—1638.

Verslagen van den tocht naar Bali in 1633 en van dien naar Bali en Endeh in 1638.

Voor datzelfde tijdvak zijn ontleend aan andere archieven:

Aanteekeningen uit de acta der provinciale Synodes van Noord-Holland.

Aanteekeningen uit verschillende Synodale en Classicale acta (beide bundels zijn bijeengebracht door MR. J. A. GROTHE, in dl. I en II van het archief voor de oude Hollandsche zending, Utrecht, 1884 en 1885.)

Protocollen van den Amsterdamschen kerkeraad (het

---

[1]) Voor het grootste gedeelte opgenomen in dl. IV en V van het Archief voor de geschiedenis der oude-Hollandsche Zending Utrecht 1890 en 1891.

[2]) Voor het meerendeel opgenomen in het Archief voor de geschiedenis der oude-Hollandsche Zending; in de „onuitgegeven stukken" achter Jhr Mr. J. K. J. de Jonge de opkomst van het Nederl. Gezag in O. I. dl. V. 's Gravenhage, Amsterdam 1870 en in hetzelfde werk 2e reeks bewerkt door Dr. P. A. Tiele (2e dl. bewerkt door Mr. J. E. Heeres 's Gravenhage 1890).

belangrijkste in betrekking tot den dienst des woords op de schepen en in de kolonien als Bijl. J. in F. L. RUTGERS, het kerkverband der Nederl. Geref. kerken, Amsterdam 1882.)

Resoluties van den Kerkeraad te Batavia [1])

Instructien en plakaten ten dienste van en in Indie uitgevaardigd (opgenomen in J. A. VAN DER CHIJS Ned. Ind. plakaatboek dl. I en II Batavia — 's Hage 1885 en 1886.)

Acta van de Kerkelijke vergadering van Batavia, in M. S. aanwezig in het Oud-Synodaal Archief en in dat van het provinciaal kerkbestuur van Utrecht.) [2])

Voor het leven van HEURNIUS na zijn terugkeer uit Indie zijn gebruikt:

De genoemde resoluties van de Heeren XVII na 1638.

De genoemde aanteekeningen uit Synodale en Classicale acta (Archief van de gesch. der oude Holl. zending dl. I en II.)

Acta Classis Rhenen en Wijk van 1640--1651.

Acta van de Utrechtsche Synode 1640—1651.

Acta van de Geldersche Synode 1649.

Voorrede voor de door HEURNIUS bewerkte Maleische Vertaling der Evangelien en Handelingen, Amsterdam 1651.

G. H. WERNDLEY Boekzaal van Maleische boeken (opgenomen in zijn Maleische spraakkunst, Amsterdam 1736.)

---

[1]) Behalve enkele dezer resoluties, die als bewijsstukken naar Nederland zijn gezonden, is er hier van deze resoluties niets aanwezig. Belangrijke gedeelten daaruit zijn echter gebruikt door J. F. G. Brumund, in zijn Bijdragen tot de geschiedenis der kerk van Batavia, opgenomen in het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, dl. XIII.

[2]) Het afschrift, aanwezig in het archief van het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht, verkeert in een nagenoeg onleesbaren toestand.

HOOFDSTUK I.

De eerste tochten der Nederlanders naar Oost-Indië. — Pogingen tot het verkrijgen van predikanten en ziekentroosters. — Eerste verdragen met inlandsche vorsten. — Invloed van Nederlandsche Synoden, Classes en den Amsterdamschen Kerkeraad vóór de oprichting der Oost-Indische Compagnie. — Oprichting van de O. I. C. — Het eerste en tweede Octrooi. — De instructie van den Gouverneur-Generaal. — Aanneming van Ziekentroosters. — Hun gehalte, ontwikkeling, de rechten hun toegekend. — Studenten der Compagnie. — Eerste predikanten. — Hun diensttijd. — Werkzaamheid van de Nederlandsche Kerk na de oprichting der O. I. C. — Het op den voorgrond treden van Amsterdam. — Verhouding van Bewindhebbers tot de kerk. — Werkzaamheid in Indië. — Maleische prediking. — Instelling van Kerkeraden. — Schoolonderwijs. — Vertalingen in 't Maleisch. — Inlandsche kinderen ter studie gezonden. — Doopsbediening aan inlanders. — Gezag van de Indische overheden over de Kerk. — Zedelijkheid en godsdienstzin in Indië. — Wettelijke bepalingen tot handhaving van beide. — Terugblik.

Toen CORNELIS DE HOUTMAN den 14en Augustus 1597, op de reede van Texel, de ankers vallen liet van de eerste Nederlandsche vloot, die uit Indië terugkeerde, was er door hem en zijne manschappen een daad verricht, die van het grootste gewicht voor de republiek der Vereenigde Nederlanden zou worden. Het is waar, het grootste deel zijner manschappen was omgekomen. Een zijner vier schepen was in vlammen opgegaan. De aangebrachte lading was gering. Het geldelijk verlies op dien tocht geleden zeer groot. Maar de weg naar Indië was voor Hollands

zeevaarders geopend, een bron van welvaart in het verre Oosten ontsloten; het geloof in de oppermacht van Spanje en Portugal, in die verre gewesten, had een gevoeligen knak gekregen.

In alle standen van het volk werd alras de beteekenis van dat werk gevoeld en op het vijftiental vloten, dat met 65 schepen tusschen de jaren 1595 en 1602 uit Nederland naar Indië stevende, werden mannen gevonden van allerlei rang. „Bij deze scheepstochten, zegt DE JONGE, komt de impulsie voort uit het volk en de groote daden worden verricht door het volk. Zonder onderscheid van rangen staat ieder, die de bekwaamste of de dapperste is, in de eerste rij. Staat MAURITS in die gelederen, het is minder als prins, dan wel als „„liefhebber van de zeevaart en de mathematische conste""; vindt men er een dominus PLANCIUS, het is, omdat hij zich niet schaamt van zijn kansel af te dalen, en voor stuurlui en matrozen den leerstoel in aardrijks- en zeevaartkunde te beklimmen. Men treft er een BOISOT aan, maar ook een ZWARTEN-TEUN; een verloopen herbergier gebiedt er over een HUYDECOPER; een admiraal VAN NECK of VAN HEEMSKERCK, is juist even dapper als WOLPHERT de zoon van HARMEN of als PIETER de zoon van CLAES." [1])

Waar in zoo breeden kring de belangstelling was gewekt in de vaart naar „Orienten", daar ligt de onderstelling voor de hand, dat de machtige factoren van godsdienst en kerk niet zonder invloed zouden blijven in die nieuwe beweging. Op de eerste tochten echter, ondernomen vóór de oprichting der Oost-Indische Compagnie, was die invloed om verschillende oorzaken gering. Wel had prins MAURITS in de ordonnantie voor de eerste reis bepaald, dat er op de

[1]) Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge de opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië 's Gravenhage – Amsterdam 1864, dl. II blz. 280.

schepen moest zijn: „ymandt gecommitteert om de gebeden te spreecken oft Goodes woort te lesen." [1]) doch blijkbaar is deze bepaling alzoo opgevat, dat die voorlezing moest geschieden door een bepaald aangewezen persoon onder de schepelingen; van een predikant of ziekentrooster is althans in de scheepslijsten noch in een der journalen aangaande dien tocht sprake.

Misschien gaf wel het goddelooze gedrag der Hollanders op dien eersten tocht aanleiding, dat bij den tweeden, zoowel op het admiraalschip van VAN NECK, als op het vice-admiraalschip van WIJBRAND VAN WARWIJCK, een ziekentrooster werd aangesteld [2]); maar liever nog willen wij daarin zien den invloed van Ds. PLANCIUS, die bij dezen tocht niet enkel raadgever, doch ook deelhebber was, en een niet onaanzienlijke, want bij de vierde reis blijkt hij reeds *f* 99.833 te hebben ingelegd. [3]) Een dier ziekentroosters, PHILIPPUS PIETERSZOON van Delft, varende op het schip van VAN WARWIJCK, was de eerste Hollander door wien een inboorling werd gedoopt [4]). Dat het medegāan dier

---

1) de Jonge t. a. p. dl. I blz. 204.

2) De Jonge t. a. p. dl. II blz. 203 en 391 geeft een opgave der schepen met hunne bevelhebbers; daarin wordt gesproken van twee predikanten zonder bijvoeging van naam. Uit het „waerachtig verhael van de schipvaerd op Oost-Indien, ghedaen bij de acht schepen, in den jare 1598, van Amsterdam uytgeseylt, onder 't beleid van den admirael Jacob Corneliszoon van Neck, en de Vice-Admirael Wybrand van Warwyck. Getrocken uit het Journael ofte Daghregister," blijkt dat een van hen heette Philippus Pieterszoon van Delft, deze Philippus Pieterszoon was geen predikant maar ziekentrooster, zie van Troostenburg de Bruyn „de Hervormde Kerk in N. O. I." Arnhem 1884 blz. 6 noot 4. Dat overigens ziekentroosters op de Oost-Indische vaart met den naam van predikant werden genoemd of zich dien toeeigenden, blijkt wel uit de protocollen van den Amsterdamschen Kerkeraad, zie Rutgers, het Kerkverband der Nederlandsche Gereformeerde Kerken, Bijl. J. blz. 173 waar Jacob Matheus vermaand wordt, omdat hem, ziekentrooster, in de attestatie van den admiraal, de naam van predikant is gegeven.

3) de Jonge t. a. p. dl. I bl. 102 noot 2.

4) Van Troostenburg de Bruyn, de Hervormde Kerk in N. O. I. bl. 6.

ziekentroosters in 't vaderland niet als een onbeteekenende zaak werd beschouwd, blijkt wel daaruit, dat „de tweede schipvaerd der Hollanders naar Oost-Indien" versierd was met een plaat, waarop PHILIPPUS PIETERSZOON predikend voor het scheepsvolk is afgebeeld.

De overtuiging nam toe, dat het gewenscht was de leiding der godsdienstoefeningen, aan boord van de schepen, aan bevoegde personen toe te vertrouwen, waarom dan ook den 12en November 1598 besloten werd, dat de schepen met predikanten en ziekentroosters zouden worden voorzien en men nam PLANCIUS in den arm, om tot het verkrijgen van een predikant te geraken. [1])

Gewenscht was het zeker voor het scheepsvolk, ook voor de geestelijke leiding bekwame mannen aan boord te hebben, maar hun invloed kon niet beperkt blijven tot de schepelingen alleen, in een tijd, toen het neutrale terrein, waarop voor godsdienst geen plaats is, nog niet de afmetingen had van thans en het geen bevreemding wekte als scheeps-officieren en minderen zich in theologische of stichtelijke lectuur verdiepten. Dat er dan ook van overgangen sprake was, blijkt wel uit het contract door WOLPHERT HARMENSZOON met den koning van Ternate gesloten, waarin wel bepaald werd, dat „yeder sijn Godt dienen sal na 't gelove hen Godt gegeven heeft, sonder den eenen den anderen te haten ofte eenighe oorsaecke te gheven daer quaestie uit soude mogen rijsen, dan sullen malcanderen in alle vruntschap aen wedersijden bejegenen ende de rest Godt bevelen, die vant gelove ende gemoet rechter is ende syn sal;" maar waarin tevens gesproken wordt van de vrijheid, die de Hollanders zullen hebben om „moors," de Bandanezen om „cristen" te worden. [2])

---

[1]) Resoluties aangaande d' oude Oost-Indische Compagnie. Bijl. A.

[2]) de Jonge t. a. p. II blz. 536.

Ook de kerk zat ten deze niet stil. Op de particuliere synode gehouden binnen Amsterdam, den 18en Juni a°. 1601, werd behandeld een gravamen van Amsterdam, waarin gevraagd werd: of het niet „stichtelyck en sy na eenige ghequalificeerde dienaren des woorts wt te sien, dewelcke op de Oost-Indische uytvarende schepen in de reyse als oock te lande overghecomen zynde den dienst des woorts bedienen of bewaren souden." [1]) Den classen werd opgedragen op bekwame personen acht te geven. Een zelfde opdracht gaf ook de Zuid-Hollandsche Synode van 28 Aug. 1601, aan de classen onder haar ressorteerende. Uit die opdracht blijkt tevens, hoe de kerk er voor wilde waken, dat geene personen, zonder haar consent en examinatie, zouden worden uitgezonden.

De Amsterdamsche kerkeraad begint reeds in dit tijdperk de gewichtige plaats in te nemen, dien hij op dit terrein zoo lang heeft vervuld, waar hij den 4en April 1602 besluit de krankbezoekers, die op Oost-Indië gevaren hebben en wederom derwaarts willen gaan, voor zich te laten verschijnen, om te onderzoeken hoe zij zich van hun taak hebben gekweten, en om tevens aan hen schriftelijke commissie en instructie uit te reiken. [2])

Dit besluit werd den 25 April 1602 in 't werk gesteld. [3])

Ondanks dit alles viel er, tot de oprichting der Oost-Indische Compagnie, meer achteruitgang dan vooruitgang waar te nemen in de behartiging van de geestelijke belangen der schepelingen. Dit had verschillende oorzaken. Wat baatten de besluiten der kerkelijken, waar zij stonden tegenover volkomen onafhankelijke kooplieden? Deze had-

---

[1]) Reitsma en van Veen, Acta der provinciale en particuliere Synoden. Groningen 1892 I blz. 303.

[2]) Rutgers t. a. p. blz. 173.

[3]) Rutgers t. a. p. blz. 173.

den juist in die dagen te kampen met sterke mededingers. Naast de oude Oost-Indische Compagnie, in Amsterdam gesticht, ontstonden nieuwe Zeeuwsche en Brabandsche Compagnieën, die mede tal van schepen naar Indië zonden, waardoor de toestand van dien aard werd, dat zij „malcanderen de schoenen van de voeten en het geld uit den buidel zeylden." [1]) Ja zoo groot was de naijver tusschen de Nederlanders onderling, dat bewindvoerders der oude O. I. C. aan hunne scheepsbevelhebbers dezen last gaven: „dat men altijd in gedachtenis hebben sou, dat de Zeeuwen ons werck viant syn en dat sy derhalven niet ligtelijk vertrout en werden." [2]) Waar nu op de schepen der Zeeuwen en der nieuwe Brabandsche Compagnie de kosten van predikanten en ziekentroosters werden uitgespaard, daar verwondert het ons niet al te zeer, dat ook de oude O. I. C. in die richting naar bezuiniging streefde. Nog eenmaal vinden wij hoe daar JAN DYRCKSZ. SONNENBERGH wordt aangenomen voor onderstuurman en ziekentrooster, [3]) doch daarna komt in de zeer uitvoerige scheepslijsten van die eerste vloten, geen predikant of ziekentrooster meer voor; zelfs niet in die, waartoe Ds. PLANCIUS zijn hulp had verleend, met onderwijs te geven aan de stuurlieden. [4])

Een eenigszins andere toestand trad in het leven, toen

---

[1]) De Jonge t. a. p. I blz. 102.

[2]) De Jonge t. a. p. II blz. 225.

[3]) Resoluties aangaande d' oude O. I. C. Bijl. A. Blijkens eene resolutie van 25 Jan. 1599 verdient een onderstuurman *f* 34.— 's maands. Hij ontving nu *f* 40.— Deze Jan Dircksz. Sonnenbergh is op Amboyna, in de eerste door de Hollanders in Indië gebouwde sterkte, achtergebleven, echter minder als ziekentrooster dan als Gouverneur. Zie de Jonge t. a. p. blz. 227 en 237.

[4]) De Jonge t. a. p. dl. I blz. 183. In de daar opgenomen rekening wordt Ds. Plancius gecrediteerd met *f* 500.— voor zyne onderwysinghe der stuerluyden voor die tien schepen.

de verschillende compagnieën in het jaar 1602 samensmolten tot de eene geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie. Niet alleen nam daarmede de hevige concurrentie een einde, maar ook deed de bepaling van het octrooi, dat in Indië „fortressen mochten gebouwd en Gouverneurs, officieren van justitie en volk van oorloge aangesteld worden," voorzien, dat weldra de tijd zou aanbreken, waarin de behoefte aan kerken en scholen zich in Indië zou doen gevoelen. Wel is waar zwijgt dat eerste octrooi [1]) volkomen over den godsdienst, en wordt daarin de naam van God zelfs niet eenmaal genoemd; maar zoowel de geschiedenis, als officieele stukken van de Compagnie uitgegaan, bewijzen ons, dat zij er niet op uit was een godsdienstloos karakter te vertoonen. Dat getuigt o. a. het navolgende, weliswaar uit het Engelsch vertaalde, maar met instemming overgenomen stuk, door de Oost-Indische Compagnie, tijdens de onderhandelingen over het twaalfjarig bestand, met meer andere memoriën aan de Staten-Generaal toegezonden, waarin het aangaande de donatie van paus ALEXANDER heet: „deze donatie was tot voorderinghe van religie, waerinne de paus eenen vremden cours hielt, alle Christelijke Coninghen te verbieden, die Godt noemt voetstervaders ende voetstermoeders van syne kercke, dat niemanden van die, aan de heydenen ende ongelovigen verbreyden mogten de glorieuse kennisse van salicheit, maer dien aermen koningh FERDINANDO, wiens huysvrouwe hare juweelen vercochte tot behoef van de eerste ontdeckinghe, alleen moet blazen die trompette tot den eynde des werelts." [2]) En verder: „hebben wij den Paus uit de kercke ende ghemeynte geworpen en sullen wij toelaeten, syne bulle also door de werelt te loopen, om de Oceanische

[1]) Cau en Scheltus, groot plakaatboek I c 529—538.

[2]) De Jonge t. a. p. I blz. 288.

See te sluyten, by natuure ghemeyn, ende wetten te stellen alle Coninghen, heydenen ende Christenen; sullen wy hem toelaeten weder vuyt te trecken St. Peeters wereldlyk sweert, om daermede den eerdbodem te verdeylen, die niet toegelaten wiert MALCHUS oor aff te snyden? Inder waerheit, neen! alle Coninghen van Europa behooren wakker te sijn en hun vryheid gade te slaen." [1]) Hooren wij in die woorden niet de taal van mannen, die zoowel hunne handelsrechten hoog hielden, als 't bewustzijn in zich omdroegen, dat hun handel ook had een godsdienstig belang, ook moest medewerken tot verbreiding der „glorieuse kennisse van salicheit"?

Toch is het ontbreken van eenige clausule in het eerste octrooi, waardoor de compagnie verplicht werd, tot het „conserveren van het publyck geloof", niet zonder gewicht. Daardoor toch ontbrak de eenige rechtsgrond, waarop zij tot het nemen van bepaalde maatregelen in het kerkelijke kon verplicht worden. Wel is waar heeft de „hoge overigheyt" vóór 1614 nog „last en bevel" gegeven om ook aan de Evangelieverkondiging de hand te houden; [2]) maar de vraag mag toch gesteld of zij, na het aldus verleende octrooi, daartoe de compagnie op eenigerlei wijze dwingen kon. Waar deze nu ziekentroosters aanstelde, jongelingen liet studeeren, predikanten uitzond, daar deed zij dit gansch onverplicht, geheel op eigen autoriteit en verkreeg alzoo een jus patronatus, dat onaantastbaar was, ook waar het „publyck geloof" door hare daden dreigde schade te lijden, en dat bestaan bleef in volle kracht ook toen, bij het

---

[1]) De Jonge t. a. p. I blz. 298.

[2]) Consideratiën en advies van de Classis van Delft. Archief voor de geschiedenis der oude Hollandsche zending 6 dln. (Utrecht 1884—1891 bijeengebracht door Mr. J. A. Grothe) dl. V blz. 32 (door mij verder eenvoudig aangehaald als „ARCHIEF").

tweede octrooi van 22 Dec. 1622, [1]) de „conservatie van het publycque geloof" een der redenen was geworden waarom haar het uitsluitend recht van navigatie, koophandel en oorlogvoeren bleef toegestaan. Alleen sinds dat tweede octrooi kreeg de kerk recht — al werd dit door de compagnie niet erkend — om tegen te staan alles waardoor de uitoefening van de Gereformeerde religie, gelijk die in de kerken dezer landen geleerd wordt, werd belemmerd of verhinderd [2]).

Zooals wij echter reeds opmerkten de compagnie deed meer dan waartoe het octrooi haar verplichtte. Zij was dan ook overtuigd, dat onderhouding der religie in Indië noodig was tot handhaving van haàr gezag, en... dat zij hierin een even goedkoop als gemakkelijk middel had gevonden om hare autoriteit onder de inlanders te bewaren. Somwijlen dreven haar ook edeler motieven, maar dat het laatstgenoemde — het koopmansargument — het voornaamste was, zal niemand kunnen ontkennen, die de van haar uitgaande brieven en verordeningen nauwkeurig heeft gelezen. Toch blijft er ondanks deze opmerking ruimte genoeg om te waardeeren wat zij voor de uitbreiding van het Christendom deed.

Toen zij den 14en November van het jaar 1606 de instructie vaststelde voor den eersten Gouverneur-Generaal Pieter Both en de raden van Indië, werd daarin uitdrukkelijk bepaald (art. 10), dat hij omtrent alles wat de inlanders aangaat zich wel zou informeeren „ten einde gij uit al 't zelve moogt weten wat noodig gedaan dient, om den Oost-Indischen handel tot verbreiding van den naam van Christus, zaligheid der onchristenen, eere en reputatie van onze natie, ten profijt van de Comp. niet alleen te

[1]) Cau en Scheltus Groot plakaatboek I c 539.

[2]) Synode te Goes 1620. Reitsma en van Veen t. a. p. dl. V blz. 159—161.

continueren, maar bij alle mogelijke middelen en wegen te vergrooten." [1])

In het 13e art. was hem opgedragen — een opdracht waarover later niet weinig strijd ontstond —: „de predikanten en schoolmeesters op de vloot, om in Indië te blijven medegegaan zijnde, [te] stellen ter plaatse daar gij na goede informatie zult bevinden, dat zij den besten en meesten dienst zullen kunnen doen, goede zorg dragende, dat dezelve zich getrouwelijk en vredelijk in hunnen dienst, tot vermaning van de personen van de Comp. aan land zijnde, en bevordering der bekeering van de onkristenen en leering van derzelver jonge jeugd, mogen kwijten, ten einde de naam van CHRISTUS verbreid en der Comp. dienst mag bevorderd worden naar behooren." [2])

Op het nakomen dezer bepalingen werd in het slotartikel nog eens nadruk gelegd; dat luidde: „Voorts, in 't generaal, de opbouwing van Godes kerk, de eer van onze natie, den dienst van den lande, 't profijt van de Comp. recommandeerende, willen Wij deze Uwe instructie eindigen, biddende den Almogende, tot uitvoeringe van dezelve te verleenen, wat noodig is." [3])

Deze bede was welgemeend en de Comp. beijverde zich om den Gouverneur-Generaal te verstrekken wat hem noodig was tot het uitvoeren dezer bepalingen.

Daartoe werden in de eerste plaats aangenomen krankbezoekers of ziekentroosters. Reeds den 27en Februari 1603 wordt door de vergadering van de Zeventien [4]) be-

---

[1]) Mr. J. A. van der Chijs Nederlandsch-Indisch plakaatboek I blz. 7.

[2]) Van der Chijs t. a. p. I blz. 8.

[3]) Van der Chijs t. a. p. I blz. 21.

[4]) De vergadering van de Zeventien ,of „de Heeren van Seventhienen" was de naam van het algemeen college, dat de super-intendentie had over den handel en de uitrusting voor de Oost-Indische Compagnie. Tot dit college werden uit Amsterdam 8, uit Zeeland 4, uit de Maze 2 en uit het Noorderquartier 2 personen afgevaardigd, terwijl Zeeland, de Maze en het

sloten om te zien naar geschikte personen, bekwaam „omme Godts woort voor te dragen ende 't volck jegens alle superstitie ende verleydinge der Mooren ende Atheïsten uyt de H. Schrifture te vermanen", [1]) en daarna zien wij telkens de vergadering van de Zeventien, of de afzonderlijke kameren, bezig met mannen te zoeken en te bezoldigen om dien dienst waar te nemen. [2])

De ontwikkeling der ziekentroosters is ongetwijfeld zeer uiteenloopend geweest. Onder hen komen, vooral in later dagen, mannen voor niet zonder kennis van de Grieksche en Latijnsche taal, [3]) en andere wier kennis ook de deputati ad causas Indicas te Amsterdam zóo goed voldeed, dat zij ze, met eenige opleiding, geschikt achtten tot predikant te worden bevestigd. [4]) Maar niet weinigen onder hen waren eenvoudige handwerkslieden, [5]) die het gezag misten

---

Noorderkwartier om beurten den 17en persoon daar bij voegden. Later is dat getal van 17 met een tweetal vermeerderd. De afzonderlijke Compagnieën, waaruit de Oost-Indische Compagnie was samengesmolten, hadden een afzonderlijk bestuur, zoodat wij naast de Heeren van Zeventien ook vinden de Kamers van Amsterdam, Delft, Middelburg, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen. Zie de Jonge t. a. p. I bl. 140—144.

[1]) Archief dl. V blz. 1.

[2]) Grothe t. a. p. V blz. 1. 7 Aug. 1603.
Resolutiën van de Seventhiene 28 Febr. 1603. Bijl. D.
Resolutiën van de Kamer van Zeeland Bijl. C. 20 April 1606. 5 Nov. 1607; 15 Oct. 1609.
Resolutiën van de Kamer van Amsterdam Bijl. B bepaling voor 't jaar 1603. 4 Dec. 1603; 18 April 1613; 26 Nov. 1615; 27 Oct. 1616; 7 Sept. 1617; 12 Oct. 1617; 9 Nov. 1617; 30 Nov. 1617; 22 Maart 1618; 20 Dec. 1618; 22 Nov. 1621.

[3]) Archief VI blz. 328.

[4]) Acten van de Classis Amsterdam 7 Nov. 1639; 19 Maart 1640; 2 April 1640.

[5]) Rutgers t. a. p. blz. 189. Resoluties Zeeland 5 Nov. 1607. Bijl. C.

om zich te doen respecteeren. [1]) Bovendien werden zij somwijlen dus behandeld, dat zij hun achting bij het scheepsvolk moesten verliezen. Wel had men, blijkens de soldijlijst, op een tweetal schepen in 1603, de ziekentroosters met de kooplieden, den schipper en den opperstuurman geplaatst in de kajuit; [2]) doch reeds in 1607 moesten de Amsterdamsche predikanten PLANCIUS en JACOBUS ROLANDUS, bij bewindhebbers „ten besten spreecken," dat hun in de kajuit plaats mocht worden gegeven, dewijl zij daarom verzoekende waren afgewezen. [3]) Of dit verzoek heeft gebaat is mij niet bekend; wel dat op het schip Gouda, hetwelk in 1624 uitvoer, de kajuit aan den ziekentrooster geweigerd werd, dewijl er een predikant aan boord was en dat niet alleen, maar met groote onbeschaamdheid werd hij behandeld, zoodat zijne boeken hem onthouden werden, en hem niet werd toegestaan een kan water in zijn hut te halen. In al zijn tractement had hij niet meer voordeel dan de minste jongen op het schip. „Verscheyde sodaniche actien souden wij connen verhalen" — dus gaat de briefschrijver, die zelf op dat schip goed behandeld was en wiens getuigenis ook door andere bevestigd wordt, voort — „maer soude te walchelyck syn om te lesen." [4])

[1]) Een treurig voorbeeld van gebrek aan achting gaf wel de onderkoopman Keert de Koe, opperhoofd in Tonchien. Deze liet een krankbezoeker komen om een zieke te troosten, en wees hem als hij naar den kranke vraagde op een leeg arakvaatje, zeggende: „daar is de zieke." Een andermaal liet hij een ander krankbezoeker roepen om voor hem te bidden, ofschoon hem niets deerde, dan dat hij beestachtig dronken was. Toen de krankbezoeker hem ernstig bestrafte sloeg hij het in den wind en zeide: „Kom, doe, laet ons samen een pimpeltje drinken." (Acta van de Classis Amsterdam 21 April 1653 Archief II blz. 147.)

[2]) Resolutie van de Zeventien 28 Febr. 1603. Bijl. D.

[3]) Rutgers t. a. p. blz. 176.

[4]) Archief VI bl. 50.

Het salaris der ziekentroosters liep zeer uiteen. Door de kamer van

Zonder twijfel was meermalen het gedrag der ziekentroosters oorzaak van zulk een gebrek aan achting en omgekeerd maakte het gebrek aan achting, dat het gehalte dergenen, die zich voor dat ambt aanmeldden, dikwerf niet hoog stond. Daarom verwondert het ons niet, dat het noodig werd een formuliergebed, ten gebruike van de ziekentroosters, op te stellen, omdat sommigen van hen tot verwarring toe baden. [1]) Wij zouden een droeve lijst kunnen opmaken van ziekentroosters, die liever met hun oude bedrijf winst maakten, dan het nieuwe ambt naar behooren vervullen; [2]) of wier gedrag schande bracht over den Christennaam; [3]) doch wij willen dit nalaten, want de opsomming dier feilen zou het beeld van den algemeenen toestand valsch maken, daar noodzakelijkerwijs gezwegen moet worden over het niet onaanzienlijk getal van hen, die in stilheid, trouw hebben gearbeid en wier namen in vergetelheid zijn geraakt.

Het gedrag der onwaardige krankbezoekers deed te meer kwaad, naar mate hun gewichtiger bediening was toevertrouwd en in Indië was hun ambt belangrijker dan in 't Vaderland. Reeds den 14en April 1605 machtigde de Amsterdamsche kerkeraad, om redenen, die de Classicale vergadering gewichtig had geoordeeld, een tweetal krankbezoekers, den heiligen doop te bedienen aan 't ongedoopte scheepsvolk. [4]) Daarna is dergelijke machtiging, die ook

---

Amsterdam (zie Resoluties Bijl. B) werd betaald 4 Dec. 1603 *f* 40,— per maand, 7 Sept. 1617 *f* 34,— en *f* 38,—; 30 Nov. 1617 *f* 54,—; 22 Maart 1618 *f* 50,—; 20 Dec. 1618 *f* 50,—; 22 Nov. 1621 *f* 36,—. In Zeeland echter wist men voor minder prijs personen tot dat ambt aan te nemen; daar vinden wij Salarissen van *f* 22,—; *f* 20,— en *f* 18,—. Zie Resoluties 20 April 1606; 5 Nov. 1607; 15 Oct. 1609. Bijl. C.

[1]) Resolutie van Generaal en Raden 18 Oct. 1618 (Archief V blz. 101.)

[2]) Archief V blz. 43.

[3]) Archief V blz. 93, 123; VI bl. 31.

[4]) Rutgers t. a. p. blz. 174.

tot de bekeerde inlanders en hunne kinderen werd uitgestrekt, bij herhaling aan krankbezoekers gegeven, waarbij een enkele maal het recht werd gevoegd huwelijken te bevestigen. [1]

Behalve dit recht den krankbezoekers toegestaan, hadden zij ook, zoo zij eenigszins ontwikkelde personen waren, de kans tot predikanten te worden bevorderd, en niet klein is het getal geweest, dat langs dezen weg het predikantsambt verkreeg. [2]

Hoewel deze weg openstond, achtte de Compagnie het toch wenschelijk, wél-gestudeerde predikanten naar Indië te zenden en daar het niet immer gemakkelijk was geschikte personen te vinden, die hun standplaats in Nederland voor Indië wilden ruilen, [3] zag zij reeds vrij spoedig, in 1604, uit naar personen, die op kosten der Compagnie zouden worden opgeleid, om haar daarna in Indië te dienen. Het volgende jaar besloot zij vier studenten in de theologie ter studie te houden, en daartoe aan te nemen jongelingen, die in bedoelde studie reeds eenige vorderingen hadden gemaakt, om hen daarna in Indië te gebruiken. [4]

---

[1] Rutgers t. a. p. blz. 178, 5 Juli 1612; blz. 180, 6 Nov. 1614; blz. 182, 25 Nov. 1615; blz. 184, 24 Nov. 1616; blz. 186, 30 Nov. 1617.

Archief V blz. 97 en blz. 128.

Deze bevoegdheden zijn dus merkelijk vroeger verleend en aan een grooter aantal personen, dan door van Troostenburg de Bruyn in zijn de Herv. Kerk in Ned. Indië blz. 359—361 wordt aangegeven. Opmerking verdient het dat, waar, aan de niet tot predikant bevestigde zendelingen in onzen tijd, wel wordt toegestaan de doopsbediening aan de inlanders, niet die aan de Europeesche Christenen, in den eersten tijd der Comp. den krankbezoekers eerst macht gegeven werd om Europeanen te doopen en die macht pas later werd uitgebreid tot de inlanders. Trouwens de doopsbediening aan de inlanders was, gelijk wij later zien zullen, een vraagstuk dat aan de kerkelijken dier dagen vrij wat moeite veroorzaakte.

[2] Rutgers t. a. p. blz. 179. 14 Maart 1613.

Archief VI blz. 326, 327, 367.

Van Troostenburg de Bruyn t. a. p. blz. 361 vvg.

[3] Archief V blz. 3, Februari 1606; Mei 1606.

[4] Archief V blz. 2. Sept. 1604; Maart 1605.

Het duurde tot 1606 voor een student gevonden werd, geneigd op kosten der Compagnie te studeeren, onder voorwaarde van haar vervolgens te dienen. Met dezen eersteling was de Compagnie niet zeer gelukkig. Het was de later door den moordaanslag op prins MAURITS zoo berucht geworden HENRICUS SLATIUS. Gedurende drie jaren zou hij zijne reeds aangevangen studie in de theologie, te Leiden voortzetten en daartoe ontvangen 270 gulden 's jaars, om vervolgens de Compagnie drie jaren in Indië te dienen voor 300 gulden en de volgende vier jaren voor 400 gulden. SLATIUS moest zich ook bekwamen in het Maleisch, of in „andere bequame Indiaensche spraken, om bij dat middel de arme blinde Heydenen Godts woort te leeren, ende tot salicheyt soecken te brengen." [1])

Den 2en September 1609 besloten de Heeren van Zeventien, SLATIUS met een van de Zeeuwsche schepen naar Indië te zenden, om „de Kercke Christi aldaer te helpen planten, de Sacramenten te administreren ende 't houwelyck te bevestigen"; [2]) doch reeds toen schijnen er kwade geruchten aangaande hem te hebben geloopen, althans het vertrek naar Zeeland werd langer dan een jaar uitgesteld en daarna werd der Middelburgsche kamer het recht gegeven hem af te danken, indien „haer aen syn leven ende gevoelen niet veel vergenoucht." [3]) Tot dat ontslag gingen de gedeputeerden van de Middelburgsche Kamer den 8sten November 1610 over, waarbij zij nog honderd gulden aan SLATIUS moesten betalen. [4]) In later

---

[1]) Archief V blz. 3 Resolutie XVII Mei 1606 en blz. 4—6. Contract met Henricus Slatius.

[2]) Resolutie XVII 2 Sept. 1609 Archief V blz. 9.

[3]) Resolutie XVII 17 Sept. 1610 Bijl. D.

[4]) Resolutie van de Kamer van Zeeland 1 Nov. 1610 Bijl. C.
Met het oog op het hierboven vermeldde meen ik te moeten twijfelen

dagen zal het hun geen leed hebben gedaan, dat zij den man niet hadden gezonden, dien VOETIUS beschrijft als: „quod ad doctrinam ineptum, monstrose tamen heterodoxum, vita et moribus improbum: quem affectantem missionem in Indiam Orientalem Ultrajectini tunc Remonstrantes ad examen admittebant." [1])

Het is noodig met dergelijke teleurstellingen, door bewindhebbers ondervonden — en bij deze bleef het niet — rekening te houden, waar wij hun gedrag willen beoordeelen.

Na SLATIUS werden nog verscheidene anderen aangenomen, om op kosten van de Compagnie te studeeren. [2]) Welk studeeren aanleiding heeft gegeven tot de stichting van het welbekende Seminarie van WALAEUS, [3]) welks

---

aan de juistheid der opgave bij van Troostenburg de Bruyn t. a. p. blz. 284, dat Slatius in 1606 predikant te Hervelt zou zijn geweest. Dat de ijverige en nauwkeurige samensteller van het Archief voor de geschiedenis der oude Hollandsche Zending de aanteekening stelt op blz. 9 van Archief V: „of hij inderdaad naar Indië gegaan is, is mij niet gebleken," vindt daarin zijn oorzaak, dat door hem voor de Resoluties van de Zeventien is gebruikt een excerpt aangaande de kerkelijke zaken, waarvan de Commies-Chartermeester Hingman hem verzekerde dat het alles bevatte wat in de Resoluties omtrent dit onderwerp te vinden was. (Zie voorrede voor dl. V van het Archief blz. VI.) Mij bleek het echter, dat een en ander aangaande het kerkelijke daarin niet was opgenomen, waarom de resoluties der H. H. XVII door mij werden onderzocht. Hetgeen daarin aangaande het kerkelijke werd gevonden is nu door mij ter volledigmaking, van wat Archief V en VI geven op dit punt, in Bijl. D. opgenomen.

[1]) G. Voetius Politica ecclesiastica, Amsterdam 1669. II. 65 sq.

[2]) Rutgers t. a. p. blz. 175 besluiten van den Amsterdamschen Kerkeraad 13 Juli 1606, 27 Juli 1606, 3 Aug. 1606.

Resoluties kamer van Zeeland 1606. Bijl. C.

Resoluties kamer van Amsterdam 2 Juli 1607; 18 Mei 1609; 11 Maart 1621; 15 Nov. 1621; 29 Nov. 1621. Bijl. B.

Van Troostenburg de Bruyn t. a. p. blz. 265. Uit bovengenoemde resoluties blijkt, dat het getal der door de compagnie aangenomen studenten grooter was dan van Troostenburg de Bruyn vermoedde.

[3]) Advies van de Classis van Delft 7 April 1614. Archief V blz. 35

geschiedenis, door Mr. J. A. GROTHE, in de berichten der Utrechtsche Zendingsvereeniging beschreven, voldoende bekend mag worden geacht. [1])

Hare kweekelingen en ook hare predikanten zocht de Compagnie aan zich te verbinden en tot ijver op te wekken, door het schenken van vereeringen of 't verhoogen van gage [2]) en als wij daarbij letten op de herhaalde verzoeken om naar predikanten en ziekentroosters uit te zien, dan mag men ten deze de Compagnie somwijlen wel beschuldigen van gebrek aan tact en van kleinzielige koopmansmanieren, maar moet men haar de eer geven, dat zij met ijver trachtte in de behoeften aan geestelijke leiding voor Indië te voorzien. [3])

Met hare eerste predikanten was de Compagnie echter al evenmin gelukkig als met haren eersten student. Dit blijft waar, hetzij men JOANNIS STOLLENBECKER, MATTHIAS VAN DEN BROECKE of CASPARUS WILTENS voor den eersten predikant in Indië heeft te houden. [4])

Resolutie van de Zeventien 19 Oct 1616, 24 Febr. 1621; 23 Maart 1622. (Archief V blzn. 77; 126; 132.)

Resolutie kamer van Amsterdam 14 Maart 1622 1 Sept. 1623. Bijl. B.

Resolutie van de Zeventien 1 April 1622. Bijl. D.

[1]) Berichten der Utrechtsche Zendings-Vereeniging dl. XXIII Utrecht 1882.

[2]) Resolutie kamer van Amsterdam 23 Juli 1607; 11 Maart 1621; 17 Oct. 1621; 22 Nov. 1621; 1 Sept. 1623; 11 Dec. 1623; 15 Aug. 1624. Bijl B.

[3]) Rutgers t. a. p. blz. 188 kerkeraadsprotocol 27 Sept. 1618. 18 Oct. 1618.

[4]) Van Troostenburg de Bruyn noemt op blz. 217 van zijn de Hervormde Kerk in N. O. I. Casparus Wiltens de eerste predikant in Indie. H. Dijkstra, Het Evangelie in onze Oost, Leiden 1891 blz. 45 meent op grond van een mededeeling uit de Amsterdamsche kerkeraadsprotocollen (Rutgers t. a. p. blz. 176) waar van Joannes Stollenbeckerus als van een

Stollenbecker blijkt namelijk een zeer eenzelvig en wonderlijk man te zijn geweest, die met de Amboineezen geen omgang hield. [2]) MATTHIAS VAN DEN BROECKE wordt ons be-

---

predikant in Amboin gesproken wordt, te kunnen staande houden, dat laatstgenoemde de eerste predikant in Indie zou geweest zijn. Opmerkelijk is het wel, dat de Amsterdamsche Kerkeraad, die tegen het aanmatigen van dien titel vroeger bezwaar maakte (zie boven blz. 9) dien aan Stollenbecker schenkt; maar wij moeten toch niet over 't hoofd zien, dat veel krankbezoekers met dien titel genoemd werden en dat zij in Indie soms tot predikanten werden bevorderd. Zeker is het, dat in de scheepslijst van het schip, waarmede Stollenbecker uitvoer, hij gesteld wordt naast Abraham van der Beets, die met hem als predikant betiteld wordt. (Zie de Jonge t. a. p. III blz. 148), maar van wien 't bekend is, dat hij als ziekentrooster uitvoer. Resoluties kamer van Amsterdam 4 Dec. 1603. Bijl. B.

Den 8en December 1609 had echter de kamer van Zeeland tot predikanten aangenomen Matthias van den Broecke, en Zacharias Heyningius, die van de kerk aldaar hunne „solemnele" bevestiging hadden erlangd, opdatsse wettelycken mogen de kercke Christy plantten. De Sacramenten administreren ende het houwelyck bevestigen." Er is dus wel iets voor te zeggen, dat althans van den Broecke, van wien wij weten dat hij vóór Wiltens in Indie is werkzaam geweest, de eerste predikant aldaar mag genoemd worden. Het schijnt ook dat hij gestudeerd heeft; althans in 1608. (Resol. Zeeland 4 Dec. 1608 Bijl. C) wilde men accoord met hem maken, om hem op kosten der comp. voor een jaar te onderhouden, ook blijkt hij in het Latijn wel ervaren te zijn geweest (Archief V blz. 21) Van den Broecke was 1609 met Heyningius bevestigt door Faukelius (P. Hofstede O. I. Kerkzaken Rotterdam 1779 blz. 5.)

Het credentiaal aan Wiltens uitgereikt (Archief V blz. 10) waarin uitdrukkelijk wordt gezegd dat Wiltens gezonden wordt, omdat door Bewindhebberen voor hooch nodich is ingezien, eenige godsalige end gequalificeerde personen, met meerder authoriteyt end in hoger qualiteit als tot noch toe voor desen is geschiet, naemelyck in qualiteyt als wettelyck beroepen predicanten, met de vlote derwaerts te seynden, die het predikampt in allen synen deelen souden bedienen, forme van kercke end kerckenregieringe anstellen, conform Gods woort, end de loffelycke gewoonte van de gereformeerde Kercke hier te lande," pleit er wel voor, dat vóór Wiltens geen dus geauthoriseerd predikant naar Indië is vertrokken; tenzij dan dat de Amsterdamsche kamer onkundig is gebleven, of heeft willen blijven, van wat in Zeeland was geschied. (Wiltens studeerde op kosten van de comp. Resoluties van de kamer van Amsterdam 14 Juni 1607 en 2 Juli 1607; Grothe V blz. 10.)

[2]) Brief van Wiltens aan classis of kerkeraad van Amsterdam, Archief V bl. 42.

schreven als een zeer lastig en „audatieus" man [1]) die niet gering dacht van eigen bekwaamheid. [2]) CASPAR WILTENS was zonder twijfel de beste van de drie. Voetius noemt hen dan ook: „egregie doctus et pro aetate prudens"; maar juist zijn jeugd schijnt hem belet te hebben het werk, dat hem was opgedragen, met genoegzamen ernst te verrichten. Want al wordt het oordeel van STEVEN VAN DER HAGHE, Gouverneur van Amboyna, die zeer ongunstig over WILTENS spreekt en hem beschuldigt, dat hij te vinden was „in maltyden, in dansen, ofte te paerde te loopen runnen als een woutaap," [3]) ook elders tegengesproken; [4]) uit zijne eigene brieven is het genoegzaam merkbaar, dat hij veel te snel aan moedeloosheid plaats gaf, om bekwaam te zijn tot het groote werk, waartoe een zendeling geroepen wordt. Dat blijkt zeer duidelijk waar hij schrijft: „altijdt docht my dan, alsdan daernae, op sulcken tijdt, dat ten einde synde, dat over synde etc. dan sal ick beginnen, ende aldus wel een half jaar doorgaende, dat ick my wel soude kloeck genoch gekent hebben om te prediken, soo moest ick eyndelyck subyt vertrecken. Hier aen heeftet my gelegen, dat ick niet en begeerde te beginnen met een vergaderinge van thien off 12 personen." [5]) WILTENS heeft bovendien veel met ziekte te kampen gehad en is overleden nog vóor

---

[1]) Brief van G. G. Both aan bewindhebbers der O. I. C. Archief V blz. 29.

[2]) Brief van den Gouverneur van Amboina aan bewindhebbers Archief V blz. 20.

[3]) Twee brieven van Van der Haghen 26 Mei 1617 en 14 Aug 1617. Archief V blz. 82–86.

[4]) Brief van Adr. Blocq Maertsz oud-Gouverneur van Amboina 6 Nov. 1617. Archief V blz. 87.

[5]) Brief van Wiltens aan (Classis of Kerkeraad) van Amsterdam 31 Mei 1615. Archief V blz. 42–67.

hij den verbonden tijd van tien jaren had uitgediend. [1])

Gelukkig kwamen er na deze ook predikanten met meerder ijver en grooter trouw, onder wie JAN MAERTSZOON, DANCKAERTS en HULSEBOS met eere mogen worden genoemd.

Te betreuren was het, dat vele predikanten zoo kort in Indië bleven; de diensttijd toch dergenen, die op kosten van de Compagnie studeerden, was een enkele maal op zeven, meestal op tien jaren bepaald, de anderen waren slechts voor vijf jaren verbonden, [2]) en zoo hield dikwerf hun arbeid op, juist als zij de taal goed begonnen te spreken en hun werk de meeste vruchten beloofde. [3]) Geen wonder dat bewindhebbers meermalen beproefden, door verhooging van tractement, de eens gezondenen te bewegen tot een

---

[1]) Brief van Adriaan Blocq Maertsz 6 Nov. 1617 Archief V blz. 88.

„ „ Danckaerts 4 April 1619 Archief V blz. 107.

Resoluties der Kamer van Amsterdam 30 Aug. 1621 (Bijl. B).

Van Troostenburg de Bruyn vermeldt in zijn a. w. blz. 23 en 216 dat Wiltens op Amboyna zou gearbeid hebben van 1615—1625 en wordt daarin nagevolgd door Dijkstra a. w. Wiltens was in 1619 overleden en was reeds in 1614 op Amboyna werkzaam, (zie brief van Steven Coteels aan bewindh. 24 Juli 1614 en brief van Wiltens aan den Kerkeraad van Amsterdam 31 Mei 1615. Arch. V blz. 40 en 42). Onjuist is dan ook de mededeeling van P. Hofstede, Oost-Indische Kerkzaken, Rotterdam 1779 dl. I blz. 38, dat Wiltens als de eerste predikant van Amboyna daar in 1615 zou zijn aangekomen. Trouwens Jan Maertszoon van Campen was er vóór hem werkzaam in 1612 (Arch. V blz. 21) en eveneens blijkt onhoudbaar de meening van Dijkstra, dat Hulsebos 1618—1620, de derde predikant in Indië zou geweest zijn: Jan Maertszoon van Campen, die in 1611 naar Indië vertrok, had dezelfde bevoegdheden als Wiltens (Archief V blz. 10, 18, 40).

[2]) Resolutie van de Zeventien Mei 1606 Archief V blz. 3.

Contract met Slatius Archief V blz. 5.

„ „ Wiltens „ V „ 10.

Resolutie van de Kamer van Zeeland 3 Dec. 1609 Bijl. C.

„ „ „ „ „ Amsterdam 13 April 1615 Bijl. B.

Brief van Holthenus aan den G. G. 6 Sept. 1633 Archief VI blz. 260.

[3]) Brief van G. G. en R. v. I. aan bewindh, 26 Oct. 1620. Archief V blz. 124.

verlenging van hun diensttijd, wat hun dan ook een en andermaal o. a. bij SEBASTIAAN DANCKAERTS gelukte.

Met het oog op het hierboven vermelde mogen wij zonder twijfel zeggen, dat bewindhebbers der O.-I. Comp., hoewel daartoe door geen octrooi verplicht, in deze periode geijverd hebben voor de geestelijke belangen van hunne Europeesche dienaren in Indië en voor die der inlanders.

Het is waar, dat zij bij dien ijver ook het oog gevestigd hielden op de uitwendige voordeelen, die de kerstening van Indië voor de Compagnie kon opleveren; [1]) het is zelfs te bejammeren, dat het sterk zien op die voordeelen somtijds aanleiding gaf tot handelwijzen, waardoor deugdelijke predikanten werden afgeschrikt zich tot den Indischen kerkedienst te verbinden; maar wij mogen niet vergeten, dat in het tijdperk, waarvan hier sprake is, de arbeid onder Europeanen en inlanders door niemand zou zijn aangevat, had niet de Compagnie er de hand naar uitgestoken. De tijd toch, waarin de meening kon kracht winnen, dat dit werk uit eigen middelen door de kerk moest worden verricht, lag nog verre en ondenkbaar is het, dat er toen naast de Compagnie een bijzondere vereeniging zou ontstaan, met geen ander doel dan in Indië het Evangelie te verkondigen.

Dit wil echter geenszins zeggen, dat de kerk ten dezen werkeloos bleef. Zij dacht er niet aan de Compagnie op te dragen wat zij als haar plicht beschouwde: te zorgen, dat het publiek geloof ook in Indië bewaard en voortgeplant wèrd Nauwelijks is er dan ook sprake van uitzendingen naar Indië, of de kerkelijken komen voor hunne rechten en de hun toevertrouwde belangen op. Wij gebruiken het woord „de kerkelijken” in plaats van

---

[1]) Arch. VI blz. 206.

„de kerk," want al kwamen de belangen der Indische kerk ook reeds zeer vroeg op een Synodale vergadering [1]) ter sprake, toch waren het voornamelijk de mindere vergaderingen — classis of kerkeraad — die, schoon daartoe niet uitdrukkelijk door een Synodale vergadering [2]) geauthoriseerd, handelend optraden, om de belangen van de Indische kerk te behartigen. Dat dit voornamelijk geschiedde door de classen of kerkeraden van de steden, waar kameren waren, verwondert ons niet. Zij kwamen 't gemakkelijkst in aanraking met de bewindhebbers, zij vernamen het eerst de voorkomende misstanden, die dikwerf op 't allerspoedigst verbetering behoefden en zoo bleven zij hun werk voortzetten, ook al werd er een enkele maal geklaagd door de provinciale Synode van Noord-Holland, dat zij traden in hun werk [3]) en door de Synoden der andere provinciën, dat een belang van de gansche kerk niet door enkele classen of enkele provinciën alleen mocht behartigd worden. [4]) Het duurde zelfs tot het jaar 1641, voor de Synode van Noord-Holland, en dan nog maar schoorvoetend, besluiten kon, ook andere Synoden inzage te geven van de belangrijkste uit Indië ontvangen berichten [5]),

---

[1]) Synode Amsterdam 1601 art. 27 Reitsma en van Veen t. a. p. I blz. 303.

[2]) Hierbij worde in 't oog gehouden, dat er tusschen 1601—1618 in N. H. geen Synodale vergadering is gehouden.

[3]) Reitsma en van Veen t. a. p. dl. I blz. 416.

[4]) H. H. Bruchers Gedenkboek van Stad en lande Gron. 1792 blz. 281.
Synode Leiden 1639 Archief II blz. 8.
Synode Haarlem 1639 „ I blz. 9.
Synode Amsterdam 1640 Archief I blz. 10—14.
Synode Utrecht 1624, 1625, 1636, 1641, 1642, 1643, Arch. II blz. 100—104.

[5]) Synode Hoorn 1641 Archief I blz. 14
Synode Gorcum 1642 Archief II blz. 12.

en de uitvoering van dit besluit ondervond nog een vrij langdurige vertraging. [1])

Onder alle kerkelijke colleges trad de kerkeraad en de classis van Amsterdam, voor de behandeling der Oost-Indische kerkzaken, het meest op den voorgrond. Geen wonder waar in Amsterdam, met zijn 8 van de 17 stemmen, de hartader van de Compagnie klopte. Zoo zien wij den kerkeraad van Amsterdam krankbezoekers oproepen, examineeren, van instructiën voorzien, machtigen tot den doop. Dan weder stelt hij order op krankbezoekers die „d'onsuyvere leere der Remonstranten" gepredikt hebben, of die „de algemeene genade ende ander dwalingen van de Voorsienicheyt Gods hebben voorgestelt" en remonstreert bij bewindhebbers zoowel over „de swaricheden die aldaer te lande [n.l. in Oost-Indië] voorvallen, nopende de verachting van den Gods Dienst" als over de oneerlijke behandeling den krankbezoekers, op de reis naar Oost-Indië, aangedaan. Predikanten voor Indië bestemd worden namens hem aan de gemeente voorgesteld en in de samenkomsten der gemeente bevestigd. Hij confereert en correspondeert met bewindhebbers over ongeschikte krankbezoekers en ongeschikte Maleische Vertalingen; beklaagt zich ernstig over een „grouwelyck contract", door Admiralen van de Compagnie gesloten; schrijft aan Indische predikanten om te vernemen of het waar is, dat „de onsuyvere leere" daar de overhand neemt; vaardigt zijn gecommitteerden af om de schending der Instructiën, door hun kerk aan predikanten en ziekentroosters medegegeven, tegen te

---

[1]) Synode Enkhuizen 1642 Archief I blz. 16.
Synode Utrecht 1642 Archief II blz. 103.
Synode Utrecht 1643 Archief II blz. 104.
Synode Delft 1648 Archief II blz. 16.
Acta van de Geldersche Synode gehouden binnen Nijmegen 19, 20, 21 en 22 Sept. Ao. 1649 art. 12.

gaan; zendt hij moeielijke omstandigheden zijn gravamina in aan de Dordsche Synode, en is voortdurend bezig om den Indischen kerkendienst te bevorderen, de gemeenten van goede predikanten en ziekentroosters te voorzien en alles te doen, om de Indische kerk „in conformiteyt" met de Vaderlandsche te houden. Maar ook als hun remonstreeren „nopende de groote desordre ende Godloosheyt gepleecht in Oost-Indiën, insonderheyt tegens d'Instructiën deser kerken" niet baat, ontzegt hij aan bewindhebbers zijn steun om predikanten en ziekentroosters tot het gaan naar Indië te bewilligen," tenzij dan dat bewindhebbers het voornemen koesteren „de saken in Indien te reformeeren." [1])

Tot onderscheidene van deze handelingen was de kerkeraad van Amsterdam door de Classis gemachtigd. [2]) Hij bleef in haar naam handelend optreden, totdat in 1620 de deputati ad res Indicas voor een deel in zijne plaats traden. Het recht waarmede de Classis dit deed, was een uit de omstandigheden geboren, langzamerhand tot gewoonte geworden recht. [3]) Het lag echter zóo in den aard der zaak, dat de Amsterdamsche kerkedienaren met het behartigen der belangen voor Oost-Indië belast werden, dat ook de Synode van Noord-Holland aan hen opdroeg bij de Zeventien te bewerken, dat eene Maleische vertaling van de

[1]) Rutgers t. a. p. blz. 171—190.

[2]) „ t. a. p. blz. 173 protocol Amst. Kerkeraad 4 April 1602. blz. 174 protocol Amst. Kerker. 14 April 1605; blz. 181 protocol Amst. Kerkeraad 16 April 1615.

[3]) Het zou onbillijk zijn in deze handelingen van de Amsterdamsche Classis, louter machtsaanmatiging te willen zien; de nood was haar opgelegd om zelfstandig handelend op te treden. Conferenties met andere kerkelijke vergaderingen werden licht oorzaak, dat de „onordeninghe int stuck van Religie ende Godsdienst" niet werd „geremedieerd," waarom Ds. Johannes Ursinus voorstelde dat de zorg voor de Indische Kerken zou worden gestelt aen een ofte ten meesten twee Classen." (Acta van de Classis Amsterdam 3 Sept. 1618. Bijl. E.)

H. Schrift en van den Catechismus zou worden in het licht gegeven. [1]) Nadat reeds vroeger de Classis van Zeeland de Amsterdamsche predikanten had verzocht, bij de heeren Zeventien zich ernstig te beklagen over het contract door den admiraal MATELIEFF met den koning van Ternate gesloten. [2]) Deden zich echter bijzondere omstandigheden voor, zooals toen PHILIPS PIETERSEN mededeelde, dat hij een zeker getal personen gedoopt had, dan bracht de kerkeraad een dergelijke zaak voor de Classis. [3])

De Classes hielden correspondentie met de Indische kerken; zij wendden zich met hunne raadgevingen en klachten tot de Zeventien en vormden een oppertoezicht over de Indische kerk, dat echter slechts raadgevend kon te werk gaan, daar de Bewindhebbers nooit eenig feitelijk gezag aan de Vaderlandsche kerk over de Indische hebben toegekend.

De bewindhebbers waren patronen der Indische kerk en het jus patronatus, waartegen in 't Vaderland zooveel en vergeefs is gestreden, had in Indië nog heel wat meer te beduiden, waar het niet zelden tot een recht werd — gelijk ons later bij herhaling zal blijken — om gansch willekeurig met de kerk te handelen. In hoeverre de Compagnie verplicht was met de kerk rekening te houden, werd door ons vroeger op blz. 15 besproken. Het lag echter volstrekt niet in hare bedoeling in Indië een kerk te stichten, die met de Vaderlandsche geen verband zou houden. Dat blijkt genoeg uit de correspondentie, die zij hield met de kerkelijken hier te lande, uit de herhaalde verzoeken waarmede zij zich tot verschillende kerkelijke colleges richtte, om naar predikanten en zieken-

---

[1]) Reitsma en van Veen dl. II blz. 24 en blz. 72.
[2]) Resoluties van de Zeventien 19 Maart 1614 Bijl. D.
[3]) Rutgers t. a. p. blz. 174 protocol Amst. kerkeraad 15 Juli 1604.

troosters uit te zien; uit de waarde die zij hechtte aan gequalificeerde personen. Merkwaardig is in dit opzicht een verzoek, eenmaal door bewindhebbers aan de Classis van Delft en Delftland gedaan, om toch te bevorderen de uitzending van godvruchtige predikanten, die de Maleische taal zouden willen leeren, om „de arme blinde leergierighe heydenen door Godts genade te verlighten, ende uyt de blinde duysternissen tot ware, reghte kennisse des Heyligen Evangeliums te brengen." Zij vragen voorts, dat de broeders hen de hand willen bieden „met het reghte gebruyck vant geestelycke zwaert," om dit werk wel te volvoeren. Blijkt uit dit stuk de ernstige wil van bewindhebbers om het Evangelie onder de heidenen te doen verkondigen, het antwoord daarop toont ons hoezeer het gewicht dezer zaak door de Classis verstaan werd. [1]) Al moest er dan ook eene enkele maal geklaagd worden over uitzending van ziekentroosters, die onzuiver waren in de leer en die buiten weten der kerk zouden worden gezonden; [2]) toch namen de bewindhebbers niet licht positie tegenover de Kerk, doch zochten, waar zij hunne belangen met de adviezen der Kerk in strijd achtten, een middelweg in te slaan en door het geven van beloften en het uitstellen van beslissingen een openlijken strijd te vermijden.

Een vrij sprekend voorbeeld daarvan vinden wij in de handelwijze van de Zeventien, ten opzichte van een remonstrantie door de Classis van Walcheren ingediend, [3]) waarin deze zich over verschillende misstanden in Indië beklaagt en onderscheidene voorstellen doet om daarin verbetering te brengen, waarvan de voorname strekking is, de zaken

[1]) Archief V blz. 31—37.
Resoluties van de Zeventien 4 Augs. 1616 en 19 Oct. 1616. Archief V blz. 76 en 77.

[2]) Protocol Amst. Kerkeraad 30 Nov. 1606 Rutgers t. a. p. blz. 176.

[3]) Archief V blz. 200—206.

de kerk betreffende door kerkelijke personen te laten verzorgen. Het antwoord daarop door de vergadering der Zeventien gegeven, [1]) laat, hoe beleefd ook gesteld, de zaak feitelijk gelijk zij was en brengt alleen deze verandering aan, die zeker niet naar 't genoegen der kerkelijken zal geweest zijn, dat voortaan de Indische kerken niet meer rechtstreeks met de vaderlandsche correspondeeren, doch al hunne brieven zullen te zenden hebben aan de Zeventien.

De bevordering van den handel en de grondvesting van het gezag, waartoe de christianiseering der inlanders zulk een geschikt middel werd geacht, stond somtijds ook de uitbreiding van het Christendom in den weg. Dit was o.a. het geval met het dus genaamde contract van MATELIEFF, [2]) waartegen zeer ernstige remonstranties inkwamen van den kerkeraad van Amsterdam, [3]) daartoe door de Classis van Zeeland aangespoord. [4]) Die remonstranties verbazen ons niet, wanneer wij zien hoe in het contract was voorgeschreven, de Ternatanen, die Christenen wilden worden, over te leveren aan de justitie der Ternatanen; en dat te minder, wanneer wij daarbij weten, dat ook werden uitgeleverd, die jaren te voren onder de Castilianen Christenen waren geworden.

De bewindhebbers moesten de grondigheid der aangevoerde klachten beamen. Zij oordeelden het contract

---

[1]) Archief V blz. 219–222.

[2]) Matelieff had wel het eerste contract met den Koning van Ternate gesloten, dat echter in Juli 1607 zeer was veranderd door Frans Wittert, zoodat van hem schier een nieuw afkomstig is, waarin de beruchte clausules voorkomen. De Koning van Ternate schijnt zich aan het tweede gehouden te hebben, ook al werd dit kort daarna weer veranderd door Symon Janssen Hoen. De Jonge t. a. p. dl. III. Aant. blz. 216 225–227; 326; 329; 352.

[3]) Rutgers t. a. p. blz. 179 (6 Maart 1614).

[4]) Resoluties van de Zeventien, 19 Maart 1614. Bijl. D.

„oncristelijck ende onbehoorlyck"; maar toch streed het te zeer met hunne handelsbelangen om het flinkweg op te zeggen. Als slimme politici belastten zij daarom den Gouverneur en zijnen Raad, het artikel zóo te interpreteeren, dat de overlevering alleen plaats zou hebben „van soodanighe overloopers, de welcke eenige capitale ofte andere swaere delicten gecommitteert hebbende, onder pretext van religie, vant moors tot het cristen ofte van 't Cristen tot het moors gelooff sich sullen begeven, omme alsoo de verdiende straffe te ontgaen." Mocht het niet gelukken het contract vernietigd te krijgen, of de voorgestelde interpretatie ingang te doen vinden, dan zal men toch niemand overleveren, en zulks onder pretext „.... dat men daerop naerder ordre ende advys van de compaignie alhier soude moeten verwachten." Uit den last dien bewindhebbers tegelijkertijd gaven, om alle mogelijke moeite te doen ten einde de overgeleverde Christenen uit de handen hunner vijanden te verlossen en hen aan te zeggen, hoe onaangenaam der Compagnie deze overlevering is geweest, [1]) blijkt het opnieuw, dat de bewindhebbers het oog gevestigd hielden op de geestelijke behoeften der inlandsche bevolking.

Wat was nu echter in Indië het resultaat van al die onderscheidene bemoeiingen? Valt het steeds moeielijk den uitslag van eenigen geestelijken arbeid juist waar te nemen en weer te geven, dubbel moeielijk is het, dat te doen, waar slechts enkele gegevens ons zijn overgeleverd, waarin dan nog die uitslag zeer verschillend beoordeeld wordt en een zóó kort tijdvak zich voor ons uitstrekt. Daarom willen wij er ons toe bepalen aan te geven wat in Indië, tot op de komst van HEURNIUS, is gedaan voor

---

[1]) Resoluties van de Zeventien 19 Maart 1614. Bijl. D.

het geestelijk welzijn der Nederlandsche en inlandsche bevolking.

Sinds de komst van den eersten predikant te Batavia, ADRIAEN JACOBS HULSEBOS, was daar geregeld dienst gedaan voor de Europeanen. Het duurde echter tot 1620 voor een godsdienstoefening in het Maleisch ter sprake kwam, [1]) die in het jaar 1623 ook gehouden werd. De wijze waarop dit geschiedde leverde echter stof tot rechtmatige aanmerkingen, daar de Nederlandsche en de Maleische preek elkander onmiddellijk opvolgden en het volk dus verplicht was, tot ongeduldig wordens toe, bij elkaar te blijven. [2]) Ook werd daar bezwaar gemaakt om de inlanders, die gedoopt en „stichtelyck van leven [waren], naar belijdenisse haers gelooffs ten Avontmael toetelaten.” [3]) Het eerste avondmaal werd 3 Januari 1621 te Batavia bediend, [4]) nadat kort te voren aldaar een kerkeraad was opgericht. [5])

Ongeveer tegelijk met dien te Batavia waren ook kerkeraden in de buitenbezittingen ingesteld. [6]) Daar, waar de Nederlanders zich trouwens het eerst hebben gevestigd, was, gelijk wij boven (blz. 21 en 26) zagen, reeds veel vroeger voor de inlanders dienst gedaan. Daar vinden wij ook het allereerst scholen voor inlandsche kinderen opgericht. FREDERIK DE HOUTMAN maakte zich in dat opzicht vooral

---

[1]) Archief V, blz. 120—123.

[2]) Brief van de Classis Walcheren aan de Kerken in O.-I. Archief V, blz. 185—190.

[3]) Brief van de Classis Walcheren aan de Kerken in O.-I. Archief V, blz. 189.

[4]) Van Troostenburg de Bruyn t. a. p. blz. 11.

[5]) Archief V blz. 121, 122, 150.

[6]) Archief V blz. 133, 137, 139, 146, 150, 201.
Eerst in een later tijdperk, omstreeks 1635, vinden wij dat ook inlanders in de Kerkeraden zitting erlangden.

verdienstelijk. [1]) Ten behoeve van scholen en kerken waren reeds vrij vroeg Maleische vertalingen vervaardigd. Zoo was het „Cort Begryp" van MARNIX VAN ST. ALDEGONDE in 1611 reeds geruimen tijd in 't Maleisch vertaald en bestonden er ook reeds vertalingen van het formulier van doopen en trouwen en van de „gemeine ghebeeden." [2]) Het bedoelde „Cort Begryp" was een zeer geliefd vragenboekje, dat geruimen tijd is gebruikt en waarvan onderscheidene vertalingen het licht zagen. [3])

Behalve dit werkje werd ook de Catechismus in het Maleisch vertaald, door ALBERT CORNELISZ RUYL, [4]) die reeds vroeger een Hollandsch-Maleisch woordenboek had samengesteld. [5])

Enkele jaren later vervaardigde de predikant SEBASTIANUS DANCKAERTS eveneens een Maleisch woordenboek en vertaalde hij den grooten en den kleinen Catechismus in 't Maleisch, terwijl hij tevens een Maleisch alphabethboek

---

[1]) Brief van Joh. Wogma aan bewindhebbers 14 Aug. 1608 Archief V, blz. 6.

Brief van Caspar Wiltens aan den Kerkeraad van Amsterdam Archief V, blz. 56.

[2]) Brief van Jan Maertszoon van Campen aan den Kerkeraad van Amsterdam 1611 Archief V, blz. 18.

Rutgers t. a. p. blz. 178.

[3]) Rutgers t. a. p. blz. 178.

Archief V, blz. 18. blz. 142.

Uit een verslag van den Predikant Clarenbeek over Kerk en School op Poelo-Ay 8 April 1633, Archief VI, blz. 223 en uit brieven van Heurnius en Helmichius, Archief VI, blz. 227, 240 en 255 zien wij, dat ook in hunne dagen het vraagboekje van Aldegonde en de Catechismus, bij het onderwijs gebruikt werden. Van Troostenburg de Bruyn t. a. p. blz. 91 deelt mede dat zij in 1665 nog steeds in gebruik waren.

[4]) Resolutie kamer Amsterdam 3 Nov. 1616. Bijl. B.

[5]) Resolutie kamer Amsterdam 21 Juni 1612. Bijl. B.

Partic. Synode van Enkhuizen 9 Oct. 1618, Reitsma en van Veen, dl. II, blz. 24.

samenstelde. Voor dit werk viel hem eene vereering van „veertig ponden vlaems" ten deel, behalve de vereering door hem reeds in Zeeland genoten. Van deze vertalingen van DANCKAERTS, die gedrukt zijn, werden van de schoolboekjes 10.000 exemplaren, van de woordenboeken 1000 exemplaren noodig geacht. [1]) Zulke maatregelen verdienden ongetwijfeld de voorkeur boven de ook wel voorgestelde, om de inlandsche kinderen het Nederlandsch te leeren, ten einde alzoo het bezwaar te vermijden van predikanten, die Maleisch kenden, te moeten zenden. [2])

Dat zoo verschillende vertalingen het licht zagen, zal wel zijn oorzaak daarin gevonden hebben, dat niet alle vertalers voor hun taak berekend waren, al toonden zij ook liefde te bezitten voor het onderwijzen der inlanders. Op sommige vertalingen wordt althans nogal aanmerking gemaakt. [3])

Een der doeleinden, die men met het onderwijzen der inlandsche kinderen beoogde, was, uit hen voorgangers te vormen, die in de plaats konden treden van de „plompe, droncken voorlesers." Daartoe werden een tijdlang een negental, wel onderwezenen, in een soort seminarie te Amboyna geplaatst; [4]) terwijl reeds vroeger de bewindhebbers het besluit genomen hadden een viertal, wel onderwezen jongelingen uit Amboyna en Ternate, in Nederland te laten studeeren in de theologie. [5]) In 1621 zond COEN

[1]) Resolutie kamer Amsterdam 3 Juli 1623 en 11 Dec. 1623. Bijl. B.
Resolutie XVII 6 Juli 1623 en 12 Augs. 1623. Bijl. D.

[2]) Archief V blz. 91; 96. Wiltens was van dit laatste een tegenstander Archief V blz. 73.

[3]) Brief van Caspar Wiltens 31 Mei 1615, Archief V blz. 49.

[4]) Brief van G. G. en R. v. I. aan bewindhebbers 31 Juli 1620. Archief V blz. 123.

[5]) Archief V blz. 102.
Resolutie kamer van Amsterdam 9 Augs. 1621. Bijl. B.
Resolutie der XVII 29 Juli 1621, Archief V blz. 127.

nog een veelbelovenden Javaanschen jongen, van aanzienlijke afkomst, naar Nederland, om aldaar in de theologie te studeeren. [1])

Werd er aldus met ernst gestreefd naar de Evangelieverkondiging ook aan de heidenen, tegelijkertijd kwam een zaak op den voorgrond, waarover de Kerkedienaars in Indië in twijfel verkeerden, n. l. de toediening van den doop aan inlanders. Van de bejaarden werd gevorderd, dat zij kenden: de twaalf artikelen, het Onze Vader en de tien geboden; maar met deze kennis werd dikwerf de hand gelicht. [2])

Hoe echter moest er gehandeld worden met de kinderen? Het stond bij hen vast, dat kinderen, van wie één der ouders geloovig was, gedoopt mochten worden, op grond van 1 Cor. 7 : 14. [3]) Doch hoe te handelen met hen, die geboren uit heidensche ouders, geadopteerd waren door Christenen, of in eene Christelijke omgeving waren achtergelaten? De Kerkeraad van Banda nam op dit punt het volgende besluit: hij wil die kinderen doopen „na voorgaende Christelycke belydenisse des gelooffs." [4]) Wij zien daaruit dat hij 't oog vestigde op kinderen, die reeds eenig onderwijs genoten hadden, zij werden echter nog niet beschouwd als volwassenen, het was nog een kinderdoop;

[1]) Gouverneur Generaal Coen aan bewindhebbers 15 Nov. 1621. Archief V, blz. 131.

[2]) Resolutie Kerkeraad Poelo-Ay 9 Augs. 1622 Archief V, blz. 148.
Brief van den Kerkeraad van Banda aan dien van Batavia 20 Augs. 1624 Archief V, blz. 213.

[3]) Brief van den Kerkeraad van Banda aan de Classes van Amsterdam, Walcheren en Enkhuizen 20 Aug. 1624, Archief V, blz. 210.
Brief van den Kerkeraad van Banda aan dien van Batavia 20 Aug. 1624. Archief V blz. 214.

[4]) Resolutie van den Kerkeraad te Banda-Neyra 14 Aug. 1623. Archief V blz. 179.

want er moesten getuigen aanwezig zijn, die beloofden zorg te dragen, „dat deselve kinderen voorts in deselve leere, op welcken sy den heiligen doop ontfanghen, onderwesen moghen werden."

De predikant Dirckx te Batavia acht het een „seer becommerlycke ende sware saecke" en wil het advies inwinnen van de Classis van Walcheren; doch spreekt als zijn gevoelen uit, dat kinderen van heidenen gerust mogen gedoopt worden, wanneer er lidmaten der gemeente, die hun geloof met een heiligen wandel versieren, als getuigen over staan. [1])

De kerkeraad van Amsterdam, die de zaak niet minder zwaar vond, schreef er een gravamen over uit naar de Dordtsche Synode; [2]) waarop Ds. Rolandus als antwoord de volgende resolutie mededeelde: „dat de kinderen der heydenen, al ist datse in de familie der christenen overgegaen syn, door aennemingen, adoptie, oft andersijns, niet en mogen worden gedoopt, al ist dat een christen voor haer gelofte doet, de selvige in de christelycke religie te sullen opvoeden, ofte doen opvoeden, voor aleer, datse in de christelycke religie wel onderwesen, ende tot haere jaeren gecomen synde, haer gelooff in Jesum Christum belijden, ende den doop selven begeeren te ontfangen." [3])

Waren er aldus moeielijke vragen te beantwoorden van zuiver kerkelijken aard, grootere bezwaren begonnen voort te komen uit de verhouding van de kerk tot de burgerlijke overheid.

De Vaderlandsche kerk wenschte dat de Indische ge-

---

[1]) Archief V, blz. 184.
Ook de Kerkeraad te Banda acht het inwinnen van advies bij de Vaderlandsche Classes noodig. Archief V, blz. 210.

[2]) Rutgers t. a. p. blz. 190 (15 Nov. 1618).

[3]) Rutgers t. a. p. blz. 190 (20 Dec. 1618).

regeerd zou worden „conform Gods woord ende de loffelycke gewoonte van de gereformeerde kercke hier te lande;" [1]) doch hoe zou dat in allen deelen kunnen geschieden in Indië, waar noch een roepende gemeente, noch een classicale of andere kerkelijke vergadering bestond? Daar moest wel op andere wijze gehandeld worden. Hoe dat zou zijn? Daarover werd toen nog niet gesproken en het schijnt eerst later de aandacht te hebben getrokken, dat de eisch, door de kerk gesteld, om de Indische kerk in overeenstemming met de Vaderlandsche te regeeren, noodzakelijk in strijd moest komen met de bepalingen door de overheid gemaakt. Daarin toch werd den Gouverneur-Generaal opgedragen, den predikanten hunne plaatsen aan te wijzen en hen te verplichten zich in alles te gedragen naar uitwijzen van den heer Generaal. [2])

Door dat gezag, aan den Gouverneur-Generaal gegeven, kregen als vanzelf ook de oversten in de buitenquartieren een macht, [3]) die heel licht door hen kon worden misbruikt, tot groot nadeel voor de ontwikkeling en instandhouding der kerk. Bleek dat gevaar vooral later geenszins denkbeeldig te zijn geweest, ook nu reeds deed het aldus aan de overheid geschonken gezag zich gevoelen als een belemmerende macht. Dit geschiedde o. a. in Amboyna, waar het oprichten van een kerkeraad verhinderd werd, omdat men het den Gouverneur niet wilde toegeven, een man tot ouderling aan te nemen en te bevestigen, „die geen

---

[1]) Credentiaal van Wiltens, Archief V blz. 10.

[2]) Instructie van den G. G. 1609 art. 13, Van der Chijs, Ned. Ind. plakaatboek dl. I blz. 8. De instructie van den G. G. van 1617, stelt de plaatsing van predikanten wel in handen van den G. G. en R. v. I., zij moeten daarbij echter steeds het advies der naastbijzijnde predikanten inwinnen en mogen daarin nimmer „ligtelijk en zonder goede redenen en consideratie te werk gaan" art. 34, van der Chijs t. a. p. blz. 39.

[3]) Archief V blz. 98.

professie en dede van de gereformeerde religie, en op wiens leven oock wat te seggen was." [1]) En evenzoo te Batavia waar de G. G. Coen, verstoord op een der predikanten, de kerkeraad verbood verdere vergaderingen te houden, [2]) daarbij voorgevende „datse [n.l. G. G. en R. v. I.] geen vergaderingen in haer republicque en begeerden, die eenigsints van haer soude afgescheyden syn, of gesepareert, daer in sy oock niet het hooghste gesagh ende gebiedt souden hebben." [3]) Coen was overigens de kerk niet slecht gezind. Degelijke en godvruchtige kerkedienaren hebben aangaande hem een veelszins gunstig getuigenis afgelegd, en niemand deed meer dan hij om de groote ongebondenheid en zedeloosheid, die in Indië heerschten, [4]) tegen te gaan, zoowel door eigen voorbeeld [5]) als door wettelijke bepalingen.

Van de laatste zijn ons onderscheidene bewaard gebleven. In 1620 gaf hij een regeling van eenige „poincten van policie," waarin de dronkenschap bestreden, en scherpelijk verboden werd om Zondags, voor den middag onder de predicatie en verkondiging van het heilige Evangelie, gelagen te zetten. [6])

---

[1]) Remonstrantie van gedep. van de Cl. Walcheren, 9 Mei 1624, Archief V, blz. 209.

[2]) Classis Walcheren aan de Kerken in Oost-Indië, Archief V blz. 187. Gedep. Cl. Amsterdam aan de Kerken in Oost-Indië, Archief V blz. 191. Resolutie XVII 14 Oct. 1624, Archief V blz. 195.
De dienaar, die ergernis gegeven had, was Jacob Antheunisz. Dubbeltrijck, een tot predikant bevorderd ziekentrooster, die, van zijn vrouw gescheiden, later ook uit zijn ambt ontzet is. J. F. G. Brumund, Bijdragen tot de geschiedenis der Kerk van Batavia, in Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, Batavia-'s Hage, 1864. 4e Serie, dl. IV, blz. 25 en 27.
Resolutiën van Generaal en Raden 19 Nov. 1625. Bijl. F.

[3]) Remonstrantie van gedep. van de Cl. Walcheren, 9 Mei 1624 blz. 201.

[4]) Archief V, blz. 66; 78; 96; 106.

[5]) Archief VI, blz. 85.

[6]) Van der Chijs t. a. p. blz. 65.

Om „Godes toorn van deze republycque zooveel doenlyck te weeren" liet hij ontucht met arbitrale correctie bedreigen. [1]) In 1622 werd dit placaat verscherpt en ook toegepast op het concubinaat.

Oude en nieuwe Christenen waren verplicht hunne slaven en slavinnen in de Christelijke religie op te voeden. „Misgeloovigen" moesten hunne slaven en slavinnen laten „bij sulcken religie in dewelcke sy opgeteelt ende bevesticht syn", behalve wanneer eenige „genegentheyt tot het Christendom gespeurt werde, in welcken gevalle sy sullen moeten gedoogen, dat deselve bij leeraers der Christelijcke religie aengenomen ende onderwesen werde." [2]) Het Christelijk karakter van den Staat werd dus ook door hem in Indië wel degelijk gehandhaafd.

Wanneer wij terugzien op hetgeen in het voorgaande gezegd is, dan krijgen wij wel eenigen indruk van de toestanden in Nederland en Indië, die op Heurnius' verblijf aldaar invloed zouden oefenen.

In Nederland liet hij achter een kerk, die zich inspande om de belangen der Indische te bevorderen; die nimmer naliet om met ernst te protesteeren tegen alles waardoor de ontwikkeling der Indische kerk kon worden belemmerd; die de laatste met haar raad voorlichtte en menigwerf de bewindhebbers wist te bewegen tot het nemen van maatregelen, die de uitbreiding des Christendoms konden ten goede komen.

Naast, of liever boven de kerk stonden de bewindhebbers. Zij verlangden van de kerk niets anders dan raad en voorlichting en wilden zelf in elk opzicht volkomen opper-

---

[1]) Van der Chijs t. a. p. blz. 82.
[2]) Van der Chijs t. a. p. blz. 98.

heeren blijven. Bevreesd voor hun gezag en geneigd om heel de bestuursmacht in de vergadering der Zeventien te concentreeren, bovendien veel meer koopman dan iets anders, namen zij, bij alle welwillendheid, niet zelden maatregelen, of lieten allerlei zaken onbeslist, waardoor het belang der kerk slecht gediend werd. Het woord eenmaal door COEN aan Bewindhebbers geschreven: „Hier geschieden weinig abuizen, of men zal bevinden, als men de zaken dieper inziet, dat Ued. daarvan de oorzaak zijn," [1]) is in menig opzicht van toepassing, ook op de ernstige bezwaren waarmede de Indische kerk heeft te worstelen gehad. Terecht zegt MILLIES, dat het bestuur der Oost-Indische Compagnie, onder den invloed dier omstandigheden, schoon in den eersten tijd gematigd en welgezind, weldra door hoogmoed en voorspoed despotisch werd. Zeer eigenaardig spreekt die hoogmoed zich uit, waar de Compagnie het der kerk telkens herinnert, dat zij haar „betaalsheer" is.

In Indië vond hij een van alle kanten samengeraapte, ongebonden en zedelooze bevolking, waaronder eenige, niet altijd onberispelijke, predikanten en ziekentroosters hadden gearbeid. Soms werd zij door een deugdzame overheid in toom gehouden; maar somwijlen zag zij ook hare overheden voorgaan in het kwade. Van die overheid was de kerk — bij gemis aan eenstemmige bepalingen, waardoor de verhouding tusschen Kerk en Staat bepaald werd — geheel afhankelijk. Het verlangen der kerk was: zooveel mogelijk overeenstemming tusschen de Nederlandsche en de Indische kerk; het streven der bewindhebbers: de kerk zooveel mogelijk afhankelijk te maken van den Gouverneur-Generaal en daardoor van henzelven, en menigmaal ont-

---

[1]) De Jonge IV, blz. XVI.

brak die wijsheid waardoor, gelijk het later werd uitgedrukt, „Moyses staff en Aärons rock beide voldoende verzorgd" werden. Kon een welwillend Gouverneur veel goeds bevorderen, het gevaar bleef bestaan, dat de predikanten als „de dienaren van de bedienden der Compagnie," zouden behandeld worden. Zoowel de Bewindhebbers in Nederland, als het Opperbestuur in Indië wilden zijn een Christelijke, ja Gereformeerde Overheid; doch niet de kerk, maar zij hadden te bepalen wat Christelijk en Gereformeerd mocht heeten. Dat is de oorzaak geweest van zoovele kerkelijke verwikkelingen.

De arbeid onder de inlandsche bevolking was aangevangen, maar nog altijd zocht men naar de rechte wijze om onder hen te evangeliseeren.

Zoó lag daar een arbeidsveld, schoon en groot, maar vol van gevaren, waardoor de arbeider in Gods Koninkrijk, die met heel zijn hart dien arbeid aanvaard had, gevaar liep zijn heilige geestdrift al te ras te verliezen.

HOOFDSTUK II.

Afkomst, jeugd, studietijd van Heurnius. — Inhoud van zijn „de legatione evangelica ad Indos capessenda admonitio." — Beoordeeling van dit werk. — Heurnius predikant te Kalslagen. — Vertrek naar Indië.

Hebben wij in het vorige hoofdstuk ons eenigszins bekend gemaakt met het terrein waarop, en de toestanden waaronder, HEURNIUS zijn voornaamsten arbeid zou aanvangen, thans willen wij het oog vestigen op zijn afkomst en het deel van zijn leven, dat verstreek vóor hij zich naar Indië begaf.

JUSTUS HEURNIUS werd den 17en Nov. 1587 te Leiden geboren, [1]) als het zesde van een elftal kinderen, gesproten uit het huwelijk van JOHANNES HEURNIUS en CHRISTINA BEIJERS. Zijn vader was een niet onvermaard hoogleeraar aan de Leidsche Universiteit, [2]) zijne moeder de dochter van eene oude patricische Stichtste familie, die niet beneden haar stand huwde, toen zij haar hand schonk aan den geneesheer, wiens voorgeslacht geenszins onbekend mocht heeten, wiens naam als degelijk geneeskundige gevestigd was [3]) en wiens aanzien nog verhoogd werd, toen de

---

[1]) Archief van de familie van Heurn.

[2]) Raige Delorme, Dictionnaire Encyclopaedique des sciences médicales. Firmin Didot, Nouvelle biographie Universelle.

[3]) Hij had eerst te Leuven gestudeerd; daarna te Parijs, waar hij vriendschappelijk verkeerde bij Professor Duretus; terwijl op het terrein der operatieve heelkunde Laurentius Collodaeus zijn leidsman was. Hij studeerde vervolgens te Padua en daarna te Pavia, alwaar hij den doctorstitel ontving, lijfarts was van Nicolaas Renaldus Perenotte, heer van Granvelle en zóo in de gunst stond van een der Hoogleeraren, dat deze hem zijn eenige

Prins van Oranje hem tot lid der Utrechtsche vroedschap benoemde en hij op 38-jarigen leeftijd, den 6en November van het jaar 1581, met eene inaugureele rede, het professoraat in de medicijnen te Leiden aanvaardde.

Van de vroegste jeugd van Justus Heurnius is ons nagenoeg niets bekend. Wij kunnen ons hem echter voorstellen, rustig opgroeiend in het deftige, groote gezin van den Leidschen Hoogleeraar, met drie broeders [1]) en éene zuster ouder dan hij, terwijl drie meisjes en ten slotte nog twee jongens, tweelingen, waarvan de een weldra overleed, na hem geboren werden.

Hoe rustig dat opgroeien ook mag geweest zijn, toch zal in hem — zijn later leven pleit voor die veronderstelling — wel hebben gezeten de lust, die een erfgoed was in zijne familie, om wat meer van de wereld te zien.

Zijn overgrootvader had van dien lust wel zeer doen blijken, toen hij, nadat hem reeds een zoon was geboren, zijn zucht naar avonturen zóó weinig kon bedwingen, dat hij naar Hongarije toog, om daar aan het hof van koning Lodewijk te leven.

Dat verlangen werd noodlottig voor het fortuin van zijn zoon, dat niet onaanzienlijk moet geweest zijn, daar diens moeder, Geertruida Okkers, ons wordt beschreven als een „virgo ditissima." Niet dat de vader het fortuin verbraste; maar toen zijne vrouw was overleden, wisten hare bloedverwanten hem wijs te maken, dat ook zijn kind was

---

dochter en zijn ambt wilde geven. Deze en meer andere bijzonderheden van dit levensbericht zijn ontleend aan de levensbeschrijving van Johannes Heurnius, te vinden vóór het eerste deel van *Johannes Heurnius* Opera omnia, edidit Ottho Heurnius, Raphelengi 1609; en vóór het tweede deel van de postrema editio, Lugdunum 1658. Tenzij dan waar het afzonderlijk is opgegeven, zijn de berichten omtrent de afkomst van de familie Heurnius aan dit levensbericht ontleend.

[1]) Een der andere broeders was twee jaren oud aan pokken overleden.

gestorven, terwijl zij het in Engeland hadden verborgen, en haalden zij hem over, het aanzienlijk erfgoed zijner vrouw voor weinig geld aan hen af te staan.

Het kind, OTTHO, dat bij voorname lieden in Engeland had gewoond, keerde, 28 jaren oud, naar zijn vaderland terug, waar het bedrog zijner bloedverwanten hem ter ooren kwam en hij niet meer dan een rest van zijn fortuin terug vond, te klein om te blijven leven op den voet waaraan hij gewoon was. Dit echter griefde hem niet 't meest, maar wel, dat hij in zijn jeugd verstoken was gebleven van een wetenschappelijke opvoeding, die hij op hoogen prijs stelde. Toen hij dan ook in Utrecht gehuwd en hem een zoon geboren was, begon hij een handel in rijnwijn, om alzoo in staat te zijn aan zijne kinderen het voorrecht te schenken, dat hij had moeten ontberen.

Zijn oudste zoon JOHANNES, de vader van JUSTUS, stelde aanvankelijk zijn hoop geheel te leur. Op zijn elfde jaar kende hij ternauwernood het alphabeth. Op zijn vijftiende was hij pas even ingewijd in de geheimen der grammatica. Toch kon hij op zijn achttiende jaar als student naar Leuven vertrekken en wij zagen hoezeer deze zoon de kroon heeft gezet op de hoopvolste verwachtingen zijns vaders; al scheen ook in hem iets te zijn gevaren van de zucht naar verandering, die zijn grootvader bezielde. [1])

Als wij letten op die afkomst, dan was er kans, dat er in JUSTUS iets zou gevonden worden van dien avonturiersgeest, van die energie en viriliteit, die een vriend der zending van onze dagen, in den zendeling zeer wenschelijk achtte. [2]) Zou die geest in hem ook geheiligd en in dienst

---

[1]) Hij had n.l., behalve de reeds genoemde reizen, ook nog veel lust gehad om naar Spanje te trekken, en den Venetiaanschen gezant als lijfarts naar Constantinopel te volgen.

[2]) Dr. J. J. P. Valeton Jr. „De opleiding van Zendelingen." Nederlandsch Zendingstijdschrift 8e jaarg. blz. 17.

gesteld worden van den Overwinnaar der wereld? De omgeving, waarin hij opgroeide, zou daarvoor zeker geen beletsel zijn.

Het leven in Italië, waar JOHANNES HEURNIUS lijfarts was van NICOLAUS RENALDUS PERENOTUS dominus A GRANVELLE, zou ons doen vragen, of hij wel tot de belijders van de nieuwe leer behoorde; het is echter bekend, dat Protestantsche vreemdelingen, o. a. J. Pz. COEN, rustig in Italië konden vertoeven. Ook doet de raad van een vriend, dien hij opvolgde, om toch niet in het vijandige Spanje te reizen, het vermoeden opkomen, dat hij Protestantsch was. De mededeeling echter, dat hij een huwelijk met een Paviasche professorsdochter afsloeg, uit vrees voor den naijver der Italianen, brengt ons, zoo hij geen andere redenen heeft gehad, tot de veronderstellng, dat hij geloofszaken in dien tijd niet al te zwaar telde. Tijdens zijn professoraat te Leiden krijgen wij aangaande zijne godsdienstige gevoelens echter meer zekerheid, wanneer wij vernemen, dat hij tegelijkertijd rector van de Universiteit en ouderling van de kerk te Leiden was. [1])

In zijne jongelingsjaren schijnt zich bij JUSTUS geene bijzondere liefde voor den dienst der kerk te hebben ontwikkeld. Althans hij koos evenals zijn oudste broeder OTTHO de studie der medicijnen [2]) en den 17en Juli 1602 werd hij, op ruim veertienjarigen leeftijd, in het album der Leidsche Universiteit als student ingeschreven. [3]) Bijzondere voorvallen schijnen zijn studietijd niet te hebben gekenmerkt, althans de acta van den Leidschen Senaat maken van niets melding, dat daaraan doet denken. Wel

---

[1]) Reitsma en van Veen, a. w. III, blz. 138.

[2]) Gisb. Voetius, Selectarum disputationum theologicarum, Ultrajecti 1665, II, 650.

[3]) Het album noemt hem 15 jaar oud.

Zijn vader was een jaar te voren den 11en Augustus overleden.

echter maakte hij op gevoelige wijze kennis met de smarten des levens. De pest, waardoor in het jaar 1604 Leiden bezocht werd, sloop ook de woning zijner moeder binnen en koos als eerste slachtoffer zijn dertienjarig zusje MARGARETHA, dat den 16en September 1604 overleed. Tien dagen later trof hem, op een Zondag, zwaarder slag, waar eerst zijne zuster, de 15 jarige SUZANNA en op denzelfden dag ook zijne moeder aan de gevreesde ziekte bezweken, waardoor na twee dagen nog een jonger broertje werd geveld. Wel was het een tijd vol van smartelijke ervaringen.

JUSTUS schijnt zijne studiën rustig te hebben voortgezet, zoodat hij den 18en April 1611 aan de Leidsche Universiteit tot doctor in de medicijnen promoveerde. [1])

Of de beoefening der medicijnen toen zijn hart had, weten wij niet; dat zij het niet hield, staat vast. Dit is in elk geval zeker, dat hij zeer kort na zijn promotie [2])

---

[1]) Archief van de familie van Heurn. Blijkens een aanteekening in dit Archief is daar de promotiebrief van Heurnius als bijlage aan toegevoegd geweest. Deze is echter niet meer aanwezig.

In de Acta Senatus, tom. 1610—1654, is de volgende aanteekening te vinden sub. dato 1611 XVIII (Aprilis): „Justus Heurnius dignus iudicatus est qui ad supremum in medicina gradum admitteretur postquam publice eruditionis suae specimen dedisset." (Mij welwillend medegedeeld door Prof. Dr. P. J. Blok.) Hiermede vervalt dus de meening van Mr. J. A. Grothe, dat Heurnius niet in de medicijnen zou gestudeerd hebben, doch slechts door omgang met zijn broeder en vader eenige kennis van de medicijnen zou hebben opgedaan. Archief, V, blz. 196.

[2]) Zeer spoedig na zijn promotie moet hij op reis zijn gegaan. Dit blijkt uit een brief van zijn broeder Thomas, die den 1en December 1615 (oude stijl) aan den Syndicus van Groningen Pancratius Castricomius schrijft: .... „Frater meus Justus Heurnius cui hasce tradidi nuperrime ex quinquennali itinere domum rediit. Medicinis aliquot annis operam dedit at nunc Theo[to]logiam omni modo ardere cepit cui totus jam est addictus. Quae cum in vestra floreat academia ibidem commorari decrevit, non ut minores et an[i]cillas sed ut graviores illas artes ibidem coleret. Quare vir clarissime obnixe te rogo cum consiliis ac studiorum promotione illi velis esse Nestor" .... Deze brief is in een zeer slechte copie aanwezig in de verzameling van den Heer G. J. Beeldsnijder van Voshol, Rijksarchief te 's Gravenhage.

een reis ondernam naar Frankrijk en Engeland, die bijna vijf jaren duurde, in welken tijd hij de beoefening der medicijnen vaarwel zeide, om de studie van de theologie op te vatten, met het doel later te kunnen medewerken tot de bekeering der Indiërs. [1])

Waren de twisten, die in deze dagen de Leidsche academie beroerden, oorzaak dat hij zijn vaderstad den rug toewendde en het nieuwe studievak, waaraan hij reeds in Frankrijk en Engeland zijne aandacht gewijd had, te Groningen ging beoefenen? Zijn afkeer van twisten, waarover later meer, geeft wel grond voor deze onderstelling; maar ook trok hem blijkbaar aan de roep van rechtzinnigheid, die van de pas gestichte academie uitging. De beweging over de benoeming van CONRADUS VORSTIUS werkte te Leiden nog na, waar, naast den rechtzinnigen JOH. POLYANDER A KERCKHOVEN, de remonstrant SIMON EPISCOPIUS theologie onderwees; terwijl in Groningen de theologische leerstoel werd ingenomen door den onverdacht rechtzinnigen HERMANNUS RAVENSPERGER. Al was Leiden dan ook voor HEURNIUS een welbekende stad, waar zijn broeder OTTHO het professoraat in de medicijnen bekleedde, toch richtte zijn blik zich naar de jeugdige academie in het Noorden, waar toen de theologie zoo zeer bloeide, al was hij daar, blijkens den aanbevelingsbrief [2]) van zijn broeder Thomas, een vreemdeling.

Den 11en Dec. 1615 werd hij in het album der Groningsche Universiteit ingeschreven; en in Juni 1616 in het lidmatenboek der Groningsche gemeente, als JUSTUS HEURNIUS Studiosus. Dit is nagenoeg alles wat wij van zijn studietijd te Groningen weten; in de Senaatsacta, die vol zijn van

---

[1]) G. Voetius l.l. II, pag. 650.

[2]) Zie den brief in noot 2 blz. 47.

de baldadigheid der studenten, wordt zijn naam niet genoemd. Trouwens onder de namen van de door de academische vierschaar veroordeelden, verwachten wij dien ook niet: zijn leeftijd reeds, hij was 28 jaar bij zijn inschrijving, wettigt de veronderstelling, dat hij zich niet aan de brooddronkenheid zijner medestudenten zal hebben schuldig gemaakt; maar bovenal pleit daarvoor zijn karakter, gelijk zich dat toont in een werkje, door hem, kort na afloop zijner theologische studie, geschreven, [1]) waarin hij met kracht opwekt om toch de Evangelieverkondiging, in onze nieuw verworven bezittingen, met ernst ter hand te nemen.

Over dit werk, waaruit wij een en ander kunnen opmaken omtrent den persoon van HEURNIUS, maar dat vooral belangrijk is om zijne gedachten over den zendingsarbeid te leeren kennen, hebben wij eenigszins uitvoeriger te handelen, waarom wij in een kort overzicht den hoofdinhoud daarvan willen weergeven. Het werd 1618 in sedecimo bij Elzevier te Leiden uitgegeven en draagt den titel: de legatione evangelica ad Indos capessenda admonitio JUSTI HEURNII Joh. filii. [2])

---

[1]) Dit blijkt uit den brief van Joh. Polyander aan Ottho Heurnius, afgedrukt voor Justus Heurnius de legatione evangelica; daarin schrijft hij: „Sed quotusquisque est S.S. Theologiae candidatorum, qui cum fratre tuo ad Verbi Divini administrationem adspirans ....."

Ten onrechte spreekt dan ook Dr. J. D. de Lind van Wijngaarden in zijn Anthonius Walaeus, blz. 196 van den Heurnius dier dagen, als van een Leidsch student; daarin Mr. J. A. Grothe navolgende, die ook verhaalt dat hij te Leiden Theologie studeerde en hem een jongeling noemt. Zooals wij zagen had hij zijne Theologische studien te Groningen volbracht en den leeftijd bereikt van 30 jaar. (Uit genoemden brief blijkt dat het boekje in Juli 1618 voltooid was.) Bovendien karakteriseert Dr. de L. v. W. den inhoud van het boekje, waarschijnlijk door in Mr. Grothe's woorden meer te lezen dan er in stond, verkeerdelijk als een klemmende verdediging van de noodzakelijkheid, om een Seminarie voor Indische predikanten op te richten.

[2]) Het is thans vrij zeldzaam.

In zijn opdracht [1]) aan de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, aan PRINS MAURITS en aan de Bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie, wijst HEURNIUS hen op de ernstige verplichtingen, die op hen rusten, waar God zoovele ongeloovige volken hun ter verzorging heeft toebetrouwd. De bepeinzing toch der goddelijke geheimenissen brengt er ons toe aan te nemen, dat God voor ons vaderland de schatten van Indië geopend heeft, niet zoozeer om daardoor dit kleine hoekje der aarde te schragen, als wel om langs dien weg het rijk van Christus, op welks volmaking Hij alles in den hemel en op de aarde richt, uittebreiden in de onmetelijke landen van het Oosten. Eischt Hij van elke Hem getrouwe overheid, dat zij Hem diene in het verleenen van zoodanige hulp aan de ongeloovigen, zoo vordert Hij hiertoe in de eerste plaats den ijver op van hen, die Hij daartoe vasten voet deed krijgen onder de volkeren aan het andere einde der aarde.

Daartoe acht hij noodig: 1° dat de overheid onder zeelieden en soldaten de Christelijke ingetogenheid bevordere; 2° dat scholen voor de Indische jeugd worden opgericht; 3° dat op het voetspoor van mannen als HIERONYMUS, CHRYSOSTOMUS, METHODIUS en anderen, de H. Schrift in de talen der vreemde volken vertaald worde. De overheid steune de pogingen van hen, die dit werk willen verrichten, late hun arbeid drukken en verspreide die met milde hand onder de Indiërs. Neemt niemand dit werk om niet op zich, dan moeten anderen door belooningen daartoe worden aangemoedigd.

In het maken van eenige kosten moet men geenszins karig zijn; niet alleen omdat deze arbeid op allerlei wijze

---

[1]) Voor deze opdracht ontving Heurnius eene belooning van *f* 100.—. Navorscher, dl. XXVII, blz. 534—602.

voordeel zal aanbrengen; maar bovenal, omdat God hen zal eeren, die hunnen God eeren.

Op de opdracht volgt een brief van JOHANNES POLYANDER aan zijn collega OTTHO HEURNIUS, professor in de medicijnen, anatomie en chirurgie, waarin hij zijn oordeel over het boekje van JUSTUS uitspreekt. Dat oordeel luidt gunstig. Hij las het geschrift met genoegen, daaruit sprak een vroom en godsdienstig gemoed, vervuld van de begeerte om de liefelijke waarheid van onzen Christelijken godsdienst, ook in Indië, te zien voortgeplant. Het verblijdde hem uit dit geschrift te mogen opmaken, dat, waar zoovele candidaten in de H. Godgeleerdheid, die hier geen plaats kunnen vinden, en toch liever rustig te huis blijven, dan te gaan naar die plaats, waar hun van God een rijke oogst is toebereid, JUSTUS HEURNIUS gedreven wordt door meer ijver en voortreffelijker geest. Zelf toch helt hij niet weinig over naar het ambt, dat hij anderen aanprijst. Met dat verlangen wenscht POLYANDER hem geluk en op die geheiligde pogingen bidt hij hem Gods zegen toe.

Na de opmerking aan den welwillenden lezer, dat de schrijver, om het oorspronkelijke zoo getrouw mogelijk te kunnen volgen, meermalen is afgeweken van de Vulgata, bij zijne aanhalingen uit het Oude-Testament, laat hij, op de inhoudsopgave, het lichaam van zijn boek volgen. Dit telt 299 paginas en is verdeeld in acht hoofdstukken, voorafgegaan door een inleiding.

Een kort overzicht moge ons van dit geschrift en zijn schrijver een indruk geven.

In de inleiding wijst hij er op, hoe noodig het is in deze dagen, nu de scheepstochten ons toegang verleenen tot die streken, waar de stem der Evangelieboden nog niet is gehoord, acht te nemen op de vermaning des apostels, dat wij zouden toezien hoe wij voorzichtiglijk

mogen wandelen, niet als onwijzen maar als wijzen, den tijd uitkoopende dewijl de dagen boos zijn [Eph. 5 : 15]. Daarop wil hij zijne mededienstknechten opmerkzaam maken. „Het scheen," zoo gaat hij voort, „mij toch de moeite waard, anderen op te wekken tot de aanvaarding van dat ambt, dat, naar ik hoop, mij worde opgedragen door mijnen God en Zaligmaker, tot eer van Zijnen heiligen Naam en van Zijnen Zoon Jezus, tot blijdschap van den Heiligen Geest, en tot eeuwig heil van mijn ziel: namelijk de getrouwe prediking van het Evangelie onder hen, wien de weg des heils nog niet is bekend gemaakt." Dit werk is noodig met het oog op het verval der kerk, opdat hare vijanden beschaamd worden. Het is nuttig waar het eigen geestelijk leven door zoovele gevaren bedreigd wordt [1 Petri 4 : 18 en 1 Cor. 9 : 24], want geen arbeid is voor de bevordering van ons eigen geestelijk heil meer geschikt. Tehuis toch werkt alles mede om de bezorgdheid voor het vleesch te vermeerderen. Het zaad des goddelijken woords wordt verstikt door de zorgen dezer eeuw, de bedriegelijkheden der rijkdommen en de velerhanden begeerlijkheden. Durven wij echter, onder leiding des Geestes, de reis ondernemen, dan toont God ons zijn welgevallen in de openbaring van Zijn vaderlijke zorg en zal alles ons ten goede medewerken; want geheel onze bezorgdheid, al onze handelingen, gedachten en neigingen, zullen dan daarop gericht zijn, dat wij het deelgenootschap aan het koninkrijk der hemelen voor onszelven en voor anderen verwerven.

Niemand beschuldige mij dan ook van jacht op iets nieuws of van bijgeloof, waar ik, volgens de uitspraak des apostels, in gedachtenis breng, dat het den mensch nut is die levenswijze aan te nemen, waardoor hij den Heer wél kan aanhangen zonder her- en derwaarts getrokken te worden [1 Cor. 7 : 35].

God leide menschen van allerlei kunst, wetenschap of rang zóo, dat zij, die Hij door Zijnen Geest opwekt tot de grootmaking Zijns Naams, niet terugdeinzen, noch dit lichte juk van zich werpen.

In het eerste hoofdstuk gaat hij aantoonen hoe de Heer eischt, dat het rijk van Christus zoo spoedig mogelijk voortgeplant worde onder de heidensche Indiërs, en dat Zijn hulp gereed is voor wie zich toewijden aan dit heilige werk. Daartoe wijst hij in de eerste plaats op de groote verandering, die, onder de nieuwe bedeeling, in dit opzicht, door Jezus Christus is teweeggebracht.

Was oudtijds toch het heilaanbrengende rijk Gods besloten binnen de enge grenzen van het Joodsche volk, door de komst van den Beloofde zijn de scheidsmuren verbroken en zijn heidenen en Joden geworden tot ééne kudde, onder den oppersten herder der volken. De steen, zonder handen uit den berg gehouwen, is begonnen de rijken der aarde te verbrijzelen. In de volheid der tijden zal hij heel de aarde vervullen en wij zijn geroepen die volheid der tijden te verhaasten, zoowel door ons aanhoudend gebed, als door volvaardig te verrichten, wat Gods raad besloten heeft dat geschieden zou.

Gods wil is het, dat alle schepselen het rijk Zijns Zoons uitbreiden en den heidenen verkondigen, dat de Heer regeert.

Al Zijne dienstknechten moeten daaraan medewerken, dat Zijn naam op aarde geheiligd worde, want die bede gaat vooraf aan het gebed om levensbehoeften en de noodzakelijkste gaven voor de ziel. Ook dringt Hij in de H. S. daarop aan. Ps. 96 : 3 en Jeremia 10 : 11.

Niet enkel in Juda moet Zijn naam geprezen worden, ook aan de heidenen moet Zijn roem worden verkondigd. Ps. 67 : 6; Jes, 50 : 10. Het is dan ook niet genoeg dat

een eerste oogst uit de heidenen is aangebracht, die moet zeer vermenigvuldigd worden; en gelijk God in vorige eeuwen mannen verwekt heeft, om onze voorvaderen tot de kennis des Evangelies te brengen, zoo betaamt het ons, hunne nazaten, om, door dankbaarheid gedreven, het licht des Evangelies voor de Indiërs te ontsteken. En dit vooral omdat het einde aller dingen nabij is, waaraan de vervulling moet voorafgaan van alles wat Hij als toekomstig, door den mond Zijner heilige profeten en apostelen, voorspeld heeft.

Dat dit werk spoedig moet worden ter hand genomen, wordt betoogd op de volgende gronden:

1°. Thans is het de rechte tijd om in de wegen en heggen, blinden, dooven en kreupelen te roepen tot de tent des Heeren, want de geroepenen tot de bruiloft des Lams hebben, door den onzinnigen godsdienst van het beest verleid, de stem der noodiging in den wind geslagen. Onze nalatigheid mag ook geen oorzaak zijn, dat de heidenen, verleid door de listen der valsche apostelen, nog eer onder de dienstbaarheid van den antichrist zouden komen, dan onder het heilzame juk van Christus, en beelden leeren vereeren in plaats van door het geloof veranderd te worden tot een nieuw schepsel.

2°. Gaan de Mahomedanen ons voor, dan wordt de bekeering der heidenen des te moeielijker. Reeds in den ouden tijd was het lichter een Atheïst tot een Christen, dan een Manichaeër tot een rechtgeloovige te maken, en het gevaar van het Mahomedanisme schuilt voornamelijk daarin, dat de helsche aap de heilige mysteriën heeft nagebootst en zijne goddelooze godslasteringen door onzinnige versiering, met de hemelsche leer heeft opgetooid.

3°. De tijd is aangebroken, waarop de pijl van het heil des Heeren naar het Oosten worde gezonden tegen alle

onbesnedenen van hart. Als bij de plechtige slachting van het paaschlam verkeeren wij tusschen twee avonden: hier neemt de paus, ginds Mahomed het licht der waarheid weg.

Daarom, laat ons niet verwaarloozen de gelegenheid, door alle aan Christus getrouwen zoozeer begeerd, die ons nu in handen wordt gegeven.

Met opgewektheid mogen de Evangelieboden deze loopbaan binnentreden. Hun werk zal niet ijdel zijn [Jes. 61 : 11; Ps. 78 : 65—66].

Hoezeer zal Hij, die zoo krachtig gewerkt heeft om het licht des Evangelies, na lange duisternis, te brengen tot onze Vaderen, niet medearbeiden tot levendmaking der heidenen! Bijzondere krachten zal Hij openbaren [Jes. 41 : 23; Ps. 97 : 3; Ps. 147 : 15].

Hebben ook de voorgaande dagen het niet bewezen, hoe, in de vernieuwing des christendoms, de kracht des Geestes zich heeft betoond en menigten toestroomden tot het gehoor van Gods woord? Zal God niet evenzeer Zijne kerk bouwen, als de verwoeste en bevlekte zuiveren? Rijke zegen mag worden verwacht [Jes. 65 : 23; Ps. 149 : 6; Jes. 35 : 1 en 2; Jes. 52 : 15].

Op het arbeiden met goeden moed, dringt hij ook nog aan, door er op te wijzen, dat vóór het einde aller dingen, het christelijk geloof aan alle volken moet worden bekend gemaakt. Dit kan geschieden, want het is de wil van Hem, die spreekt en het is er, die gebiedt en het staat er. Deze God nu roept van den hemel: Wendt u naar Mij toe en wordt behouden alle gij einden der aarde. Dit wordt nog bevestigd door Matth. 24 : 14; Ps. 86 : 9; Ps. 22 : 28; Mal. 1 : 11; Ps. 138 : 4; Zach. 14 : 9; Ezech. 18 : 31; 2 Petri 3 : 9.

Voorts is de tijd gekomen waarop de zeis in den oogst

gezonden wordt: de plaag van het beest is reeds genezen; [1]) men verwacht wat op zijne genezing volgt n.l. den val van Babylon. Wij leven tusschen die tijden in, in den tijd waarop, volgens Openb. 14 : 6, de engel door het midden des hemels vliegt met het eeuwig evangelie.

De eeuwen getuigen van den zegen, die op dit werk rust. Let op de apostelen en op mannen als: SEVERINUS, ANSCHAR, MEINARDUS, PAULINUS, COLUMBANUS, PATRITIUS. God heeft het door hen uitgestrooide mosterdzaad, ondanks koude en hitte, willen doen worden wat het nu is.

Het volgende hoofdstuk wijdt HEURNIUS aan de bespreking van de eischen, die aan de Evangelieverkondigers onder de heidenen gesteld moeten worden; waarbij hij antwoord geeft op de vraag: Hoedanigen, van welk gemoed en op wat wijze voorbereid zij behooren te zijn, die zich begeven tot verbreiding van het rijk van Christus?

Daar God alleen de harten der ongeloovigen kan ontsluiten en hunne oogen openen, is het noodig dat zij, die zoodanig werk aanvaarden, door God almachtig tot dezen strijd geroepen en gewapend zijn. Ieder onderzoeke zijn hart of soms nieuwsgierigheid, of reislust, of ontevredenheid met zijn tegenwoordigen toestand hem drijft. Wie gedreven wordt door ijver voor Gods eer, door liefde voor de kerk, door zorg voor eigen heil en geestelijk welzijn, behoeft niet te twijfelen aan een gelukkige uitkomst. (Jes. 40 : 29 en 31).

In hen verlangt HEURNIUS niet het genie van PLATO en ARISTOTELES — dat zij den Jesuieten afgestaan — maar den geest van PAULUS en van PETRUS.

Door dwang moet niemand tot dit werk worden ge-

---

[1]) Hier doelt Heurnius op de wonden, door de Hervorming aan de kerk van Rome toegebracht.

bracht, de Heer verlangt slechts vrijwillige gaven. (Ps. 110 : 3; Lev. 22 : 29).

Evenmin vatte iemand het aan op hoop van aardsch gewin. De dienaar zij tevreden met het noodige van kleeding en voedsel; laat hij de gierigheid toe in hem wortel te schieten, dan vindt de duivel de meest geschikte gelegenheid om allerlei goddeloosheid in te voeren.

Wie geen prikkel van ijdelheid of gierigheid in zich opmerkt, maar de aansporing Gods, twijfele niet of hij dit heilige werk hebbe op te nemen (Jes. 50 : 5). Hij vreeze niet voor een weg vol van moeite (Jes. 50 : 6 en 7), het pad des heils loopt tusschen doornen door. God zal zijne dienstknechten niet verlaten; maar den vreesachtigen en ongeloovigen geldt de bedreiging, dat hun deel is in den poel die brandt van vuur en sulfer (Openb. 21 : 8).

Niemand late zich ontroeren als hij hoort, dat ook de Jesuieten met ijver in dit werk bezig zijn. Al zijn zij met bijgeloof besmet, daarom is hij, die dit werk ter hand neemt, het nog niet. Bovendien heeft de arbeid der Jesuieten wel een uiterlijken schijn, maar er gaat geen kracht van uit; de hongerige ziel geven zij ledigheid en aan de dorstige onthouden zij drank. Terstond na Christus waren er dergelijke menschen, doch zij hielden de apostelen niet van de Evangelie-verkondiging af, maar vuurden hen des te meer aan.

Het schrikke ook niet af, dat zij op hun werk zoo weinig vrucht zien, gelijk dit uit hunne Chineesche en Japansche brieven blijkt! [1]) Geen wonder waar zij zoo gansch anders werken als Paulus (Rom. 15 : 16).

---

[1]) Zie Bijlagen bij H. C. Millies, Opmerkingen over de bronnen voor de beoefening der Kerkgeschiedenis van Nederl. O. I. (Versl. en meded. der Koninkl. Acad. van wetenschappen, dl. 7, blz. 51).

Diepe kennis van de ongewijde letteren acht HEURNIUS geen vereischte. Wie van haar verstoken is, achte zich niet minder geschikt. Het woord Gods, niet de wapenen van een verwijfde (effoeminata) philosophie, zal de vijanden overwinnen.

Vrees niet, zoo gij een man zijt van onreine lippen; de Seraphim zullen uwe lippen met heilig vuur reinigen en er de onreinheid van wegnemen.

Wie in dien arbeid gelukkig wil voortgaan, dien moet het geen moeite kosten om onder de woeste volkeren te gaan leven, al kan hij tehuis bij zijne vrienden allerlei genieten en al weet hij volstrekt niet, of hij niet wellicht, tot den laatsten dag zijns levens, onder hen zal moeten vertoeven.

Zoolang er vijanden zijn, die zijn Koning tegenstaan, mag hij den strijd niet opgeven, maar noodeloos stelle hij zich aan geen gevaar bloot.

De vrees voor de reis houde niemand terug. Deze dingen werken mede om het oproerige vleesch ten onder te houden. Te midden van alle gevaren kunnen wij in Gods vaderzorg en liefde volkomen rusten. [Hebr. 13 : 5; Ps. 107 : 22; Jac. 1 : 2 v.v. Openb. 7 : 13 en 14].

Roept de Heer een Zijner medearbeiders op, het verschrikke hem niet; viel niet Epaphroditus, Paulus' metgezel, in een zware ziekte? Evenmin worde hij ontroerd zoo een ander, door de schuld van menschen, omkomt, nog vóor hij zijn arbeid aanvaard heeft. Werden niet Stephanus en Jacobus, de broeder van Johannes, in den aanvang van hun werk dus weggenomen? Zij zijn als de krijgsman, die, terwijl hij tot den strijd zich toerust, geroepen wordt tot de hoogste eer.

Wij moeten niet enkel bereid zijn om gebonden te worden, maar ook om te sterven voor den naam en het

getuigenis van Jezus Christus. De banden der heiligen zijn hunne sieraden.

Honger of dorst hebben wij niet te vreezen: wij hangen niet af van onze oogen, maar van 's Heeren mond. Om dit te betoogen wijst HEURNIUS op de duizenden, gespijzigd in de woestijn; op Ps. 146 en Ps. 107 : 5—9; op de veertig dagen lange reis van Elia; op het water, dat de Heer uit het dorre deed voortkomen en dat Hij schonk in groote droogte op het gebed zijner dienaren. Hij verhaalt verder hoe God regen schonk aan het door dorst uitgeputte leger van CAROLUS MAGNUS, toen deze de Hermansaul verwoestte; hoe Hij, door een storm, zeekreeften op de kust liet werpen om de Portugeezen te voeden, die, belegerd door den heidenschen koning der Calicutters, gevaar liepen van honger om te komen.

De kennis van die vaderlijke zorg mag ons echter niet overmoedig maken, of een grond opleveren voor onze zielsrust, zoodat wij ons niet het meest zouden verheugen, indien wij, door tijdelijke droefheid en verschillende beproevingen aangegrepen, in het vuur gelouterd worden. [1 Petri 1 : 7.]

Niemand kwelle zich met bezorgdheid omtrent zijne levensbehoeften. De natuurlijke gesteldheid maakt, dat daar weinig kleederen noodig zijn. In de behoefte aan dagelijksch voedsel, huisvesting en wat dies meer zij, zal de belangstelling onzer landslieden of de vrijgevigheid der bekeerlingen voorzien.

Hij, wien de moeielijkheid der talen afschrikt, dwaalt als Mozes. God kan in alles voorzien, dat bewijst het Pinksterfeest. Ook moet het uw doel niet zijn een schoone rede voort te brengen; Paulus kwam niet met uitnemendheid van woorden. Ook door uw stamelende taal kan God de macht van Zijn Evangelie toonen.

Terwijl gij u toelegt op de eerste beginselen eener vreemde taal, vindt gij wellicht reeds inwoners, die een andere taal verstaan en die gij alzoo voor Christus kunt winnen. Het spreken met afzonderlijke personen baat vaak meer dan de openbare prediking. Daarmede kunt gij reeds spoedig beginnen. Laat niemand derhalve meenen, dat hij voor dit werk reeds te oud is geworden; toen de apostelen werden uitgezonden, was de helft hunner levensjaren reeds voorbijgegaan. Ook moet gij het er niet voor houden, dat de Heer thans minder arbeidt tot verlichting der ongeloovigen, omdat Hij de gave der talen van de kerk heeft weggenomen; in de apostolische eeuw werd die geenszins aan allen geschonken en wij lezen evenmin, dat die in latere eeuwen in een van de getrouwe boden van Christus is aangetroffen. Die gave is ook niet meer noodig, nu, door den koophandel de talen bekend zijn geworden en de Heer pleegt niet, iets dat niet noodzakelijk vereischt wordt, door een wonder te geven, opdat wij daarmede vertooning zouden maken.

Het verblijf onder de vreemde volken heeft zijn nut: de eenzaamheid onttrekt ons aan de wereldsche ijdelheden, doet ons meer de vreugde des Geestes, den omgang met God en de tegenwoordigheid van Christus genieten. Het houdt van ons verwijderd wat onzen hoogmoed zou kunnen streelen.

Het stemme den dienaar niet treurig, zoo hij in den aanvang het werk Gods weinig voortgang ziet maken. Hij zaait slechts een mostaardzaad; wasdom kan hij niet geven, dat doet de Heer; hem zij het voldoende, zoo de macht om te zaaien hem bewaard blijft.

Een enkelen toe te brengen is dikwijls reeds genoeg: een vonk ter rechter plaatse aangebracht, heeft menigwerf groote dingen verricht. Is het wonder, dat, waar de Heer door

de Zijnen, tot wie Hij kwam, niet ontvangen werd, gij, die tot vreemdelingen en vijanden gezonden wordt, weinig gehoorzamen aantreft? Toch is uw arbeid niet ijdel, de knechten, die, in plaats van vruchten, beleedigingen ontvingen van de booze landlieden, zijn daarom den heer des huizes niet minder welgevallig geweest. Houdt het voor eene verzoeking des boozen, die u tot murmureering zoekt te verleiden, zoo uit de steenen geen brooden worden, die gij u hadt voorgesteld God aan te bieden.

Gebruik, als de apostelen, het middel des gebeds [Coll. 4 : 3 en 2 Thess. 3 : 1.]

De onbeschaafdheid en woestheid, die wij op sommige plaatsen zullen aantreffen, behoeven geen verhindering te zijn. Gelijk de landbouwer veel vrucht verwacht van den woesten akker, die lang heeft braak gelegen, zoo verheugt zich de verstandige Evangeliedienaar, als hij komt tot menschen, woest en ruw van aard, die, bearbeid met de goddelijke leer, een geenszins te verachten oogst beloven.

God zal hun woestheid temmen; dit toont hij aan met het voorbeeld der bekeerde Gothen en Vandalen; van Attila, in zijn woeden gestuit door de gebeden aan Leo van Rome en den bisschop Lupus; van Saulus, wiens woede de Heer tot den dienst van Zijn kerk heeft weten om te wenden.

Niemand vreeze den marteldood; wie zijn leven zal willen behouden, die zal het verliezen. Ook in uw geboorteland kunt gij nog veel heviger moeten kampen, dan te midden van de vervolgingen der ongeloovigen, met ziekte, tegenspoed, armoede of de veel gevaarlijker krankheid van de begeerlijkheid des vleesches.

Laat ons dan met Christus uitgaan buiten de schoone muren van het reeds bedorven Jeruzalem, Zijn kruis

dragende. Moeten wij voor hen, die dood zijn in de zonde, gedoopt worden met den doop des doods, laat ons dien niet ontvluchten, de hemelsche heerlijkheid zal er ons te heerlijker om zijn.

In het derde hoofdstuk begint HEURNIUS de eischen te behandelen, die den prediker onder de heidenen te stellen zijn, hoewel wij uit het opschrift: quomodo Regnum Dei sit propagandum inter Ethnicos, zouden opmaken, dat hij de door hem gewenschte Zendingsmethode zou gaan bespreken. Wij bemerken dan ook al ras, dat hij het onderwerp, in het vorige hoofdstuk behandeld, nog niet heeft los gelaten, waar hij voortgaat met te zeggen: alles moet door den Christen-zendeling vermeden worden, wat de ziel bedwelmt en afvoert van het rechte pad. Daarom moet er voor gewaakt, dat wij niet een naam zoeken te verkrijgen in die streken, gelijk de namen van de grooten der aarde.

Nadat hij [1]) aardsche rust en gemak ter zijde gesteld heeft, zweere hij den machtige Jacobs een eed, dat hij zijne ziel geen rust en zijne oogleden geen slaap zal gunnen, totdat hij een plaats vinde voor den Eeuwige, een woning voor den sterke Jacobs.

Zij hij in het openbaar niet machtig door zijn taal en vurigheid van geest, hij toone tehuis, in het gewone leven, te klaarder zijne vroomheid; daar blijke nederigheid van geest, zachtheid van zeden; daar moeten gezien worden de bewijzen eener vurige liefde. Hij bereide de paden des Heeren voor de heidenen, opdat zij, die naar

---

[1]) Het overgaan van den eersten persoon meervoud in den derden persoon enkelvoud komt bij Heurnius telkens voor. Blijkbaar vervult hem onder het schrijven onophoudelijk de gedachte, dat hij zelf ook zal uitgaan tot de heidenen.

het woord des Heeren niet luisteren, gewonnen worden door hun vromen omgang.

Daarna gaat HEURNIUS voort met de wijze, waarop de openbare prediking moet worden gehouden, aan te geven.

De openbare prediking des Woords moet voor de vergadering des volks worden ingesteld, opdat daar, waar geen bekendheid met den huiselijken omgang is, of de klank van de bijzondere vermaning niet gehoord wordt, de gloed van de openlijke verkondiging doordringe. De prediking moet zijn eenvoudig, vrij van allen uitwendigen tooi en bedriegelijke geheimzinnigheid, zooals de Geest zal onderwijzen.

Welke plaats moet de philosophie bij die prediking innemen?

Die waarvan Paulus spreekt is de Platonische of de Aristotelische, die wel een schijn van dieper goddelijk inzicht heeft, doch die dezen slechts, door middel van de Egyptenaren, ontleende aan de Joden; daardoor is zij des te gevaarlijker en moet zij, naar het woord des Apostels (Col. 2 : 8), verworpen worden.

De wijsbegeerte, die thans in de scholen onderwezen wordt, houdt zich beter binnen hare grenzen en kan met vrucht worden gebruikt om het verstand te oefenen. Toch bestaat het gevaar, dat zij, die in het heilige slechts dienstmaagd behoort te zijn, in korten tijd over het Woord Gods gaat heerschen; daarom sta in ons hart gegrift het apostolische Woord, dat God de wijzen dezer wereld verworpen heeft, opdat Hij het onwijze verkiezen zou. Hij, die zich aan het heilige heeft toegewijd, lette op het schouwspel der oude philosophen, niet, opdat hij van de Andabaten [1]) de krijgskunst leere, maar opdat hij niet

[1]) Een soort van Romeinsche gladiatoren, die met helmen zonder viziergaten in den blinde moesten strijden.

hoog opzie tot of vreeze voor hunne bekwaamheid. Dit heeft hij noodig, want onder de Indiërs zal hij ook philosophen vinden, die in hun dwaasheid zichzelven voor wijs houden. De gordiaansche knoopen worden voorspoediger doorgesneden met het zwaard des goddelijken Woords, dan losgemaakt met de schranderheid der philosophische redeneeringen. Op het gebruiken der philosophie past HEURNIUS dan ook toe Lev. 22 : 25 [1]). Bovendien heeft de Heer aan de zijnen veel meer dan dit gegeven (2 Kon. 2 : 12; 2 Cor. 1 : 12).

De uitlegging des woords moet eenvoudig en zuiver zijn. De ware zin worde gevonden door vergelijking van Schrift met Schrift, niet uit de verzinselen der scholastieken. De geschriften van getrouwe dienstknechten Gods kunnen daarbij van dienst zijn, de Geest Gods zal wel aanwijzen wat nuttig, wat verwerpelijk zij.

Alle dwaasheden van het menschenverstand moeten, evenals de onnoozele leer der beelden, verre gehouden worden. Reeds de uitspraken der Schrift behoorden van deze dwaasheid af te schrikken. Jes. 40 : 25; Jes. 44 : 10 en 11; Jerem. 10 : 8; Hab. 2 : 18; Deut. 4 : 12, 15 en 16. Dan weerlegt HEURNIUS de argumenten der Roomschen, waarmede zij het gebruik van beelden verdedigen.

Met ernst en eenvoudigheid hebben wij, die met Gods hulp aan die strikken ontkomen zijn, het woord des heils aan de ongeloovigen bekend te maken. Het gebed moet voor hen niet zijn — gelijk het door de menigvuldige gebeden der Jesuieten voor hen wordt — een soort van machtige amulet. Door Christus moeten wij hen tot God leiden, hen vermanende, dat zij niet, vergeten hebbende de reiniging in den doop ontvangen, zich wederom wentelen in het slijk der zonde. De gevallenen zullen wij

[1] Er staat Lev. 22 : 15, dit is blijkbaar eene vergissing.

troosten en hen den rechten weg wijzen om van hunne ongerechtigheden verlost te worden; niet die van onthouding, geeseling of kruisiging des vleesches (1 Joh. 2 : 1 en 2; Hebr. 4 : 15 en 16.)

Iets anders en niet afkeurenswaardigs is het ten onderbrengen van het lichaam, waarvan Paulus 1 Cor. 9 : 27 spreekt; maar aan deze dingen mag niet worden toegeschreven, wat alleen aan den H. G. toekomt, aan wien ook de apostel Paulus het toeschrijft (Rom. 8 : 13).

De inlanders moeten leeren op God in Christus te vertrouwen en hun hoop te stellen, niet op het met bovenmatige pracht toebereiden van kerken en kapellen, maar op het verlangen naar een woning in de hemelen. Wij moeten, opdat zij niet de zegeningen Gods verwerpen wanneer zware slagen hen treffen, hen waarschuwen, dat de zorgeloosheid der menschen die noodig maken, en dat zij vaak ten zegen strekken.

Dagelijksch gebed om den Heiligen Geest en dagelijksche beoefening der liefde en der weldadigheid, zullen voor ons de uitnemende wapenen des heils zijn. Eind en doel der godsdienstige vermaning zij: liefde uit een rein hart en uit een goed geweten en uit een ongeveinsd geloof (1 Tim. 1 : 5.) Wie daarvan afwijken en onbeduidende vragen met veel ernst, zeer nauwkeurig bespreken, meenen, dat zij heel het gewicht van den godsdienst kunnen dragen op de punt van hun zeer dwaze tong.

Hij prente hen vooral in het gedurig lezen van de H. S. in hunne taal vertaald. Zonder de H. S. zal de schijnbaar beste voortgang ten verderve zijn.

Op gehoorzaamheid aan God en op goede werken, die uit waarachtig christelijk geloof, oprechte vreeze Gods, bovenal uit liefde, voortvloeien worde aangedrongen.

En dan laat ons God bidden, dat Hij, het licht uit den

nevel doende rijzen, meer en meer getrouwe predikanten opwekke en toevoege aan hen, die in Zijnen wijngaard zijn uitgegaan, om het woord des levens te brengen aan wie zitten in duisternis en schaduwen des doods. God zal hen bijstaan.

Als Heurnius zoo de eischen heeft besproken, die aan den verkondiger des Evangelies onder de heidenen, gesteld moeten worden, en als hij min of meer de wijze geschetst heeft, waarop die Evangeliearbeid moet verricht worden, richt hij zijn aandacht op Israëls profetiën. In de belofte van de eindelijke bekeering der Joden roept God ons, om ook aan de heidenen het Evangelie te verkondigen, daar toch uit het woord Gods blijkt, dat ook hunne bekeering zal plaats vinden, als den heidenen het Evangelie is bekend gemaakt.

Aan den arbeid waartoe hij opwekt, schenkt God derhalve een dubbele vrucht: de Joden toch zullen bekeerd worden, wanneer God aan de heidenen toegang tot de kerk zal hebben gegeven. (Jes. 43 : 20; Jes. 41 : 17 en 18).

Op figuurlijke wijze ziet Heurnius dit uitgedrukt in Jes. 27 : 1 en 2, er is daar sprake van twee slangen, de een sterk en hard als een breekijzer [1]) (serpentem, vectis instar fortem et rudem), dit, zoo zegt hij, ziet op het geweld van het Mahomedanisme; en de ander vol van kronkelingen, n. l. van de kronkelwegen des pausdoms. Over die beide slangen zal de Heer bezoeking doen met Zijn hard, groot en sterk zwaard, dat, volgens Heurnius,

[1]) Heurnius, die hier het woord „vectis" gebruikt, las met Aqu., Symm. en de Vulg. בְּרִיחַ; de S. Vs. met hun vertaling van „langwemelende" lazen בָּרִיחַ, evenals de LXX, die het weergaf door *φεύγοντα*. Toch is het verschil tusschen de vertaling die Heurnius geeft en de vulgata groot genoeg, om ons te doen zien, dat hij haar niet volgde.

uitgaat uit den mond van hem, die zit op het witte paard, en Hij zal den draak in de zee dooden, dat is: Hij zal uitroeien hetgeen overbleef van het heidendom. In dien dag, wanneer de overblijfsels van den heidenschen afgodendienst verwoest zullen worden, zingt dan aangaande het Joodsche volk, dat het is een wijngaard van rooden wijn, wegens de menigte der gedooden, die Hij zal dooden met het zwaard des Geestes.

Over dit heilgeheim spreekt Jesaja onophoudelijk, o. a. Jes. 45 : 23—25, want, omdat daar sprake is van „het gansche zaad Israëls," kan dat woord niet slaan op de bekeerde eerstelingen uit Israël; maar moet het vervuld worden over het gansche volk, dus ook over de tien stammen, die tot nu toe niets van Christus hoorden en blijkens TRIGAULTIUS „de expeditione apud Sinas" onder de Chineezen verstrooid zijn. Ook die moeten worden toegebracht en daarop doelt Jes. 49 : 12, waar de profeet zegt: dat sommigen zullen komen uit het land van Sinnim. De inwoners toch noemen China „Sin".

Uit hetzelfde gezichtspunt worden allerlei teksten behandeld, als Jer. 30 : 21; Zach. 5 : 8; Jesaja 44 : 18; Amos 8 : 9; Jes. 59; Jes. 57 : 17; Jes. 32 : 13—15.

Hun bekeering, zoo betoogt HEURNIUS verder, zal komen en den heidenen ten zegen zijn. Jes. 33 : 17; Deut. 32 : 34 en 36; ja, de krachtigste Evangelieverkondigers zullen bepaaldelijk voortkomen uit den stam van Dan, want zij zullen, blijkens Gen. 49, het paard, d. i. den leeraar van den anti-Christ, alzoo wonden, dat zijn berijder, d. i. het volk dat door zijne leer wordt weggevoerd, achterover valt en van hem afvallig wordt. Met tal van plaatsen wordt de eindelijke bekeering der Joden geadstrueerd: Jes. 54 : 1; Jes. 24 : 13—14; Jes. 49; Hosea 1 : 10; Micha 2 : 9 en 12; Zach. 12 : 2; Zach. 14 : 6—8.

Daar die bekeering van Israël eerst plaats heeft als de volheid der heidenen zal zijn toegebracht, doet deze overweging ons de prediking des Evangelies onder de heidenen manmoedig en met vreugde opvatten, daar wij alzoo weten, dat het ondernomen werk geen twijfelachtigen of duisteren uitslag heeft. Het woord der waarheid zal geenszins in het midden van zijn loop blijven steken; maar de kerk zal te Zijner tijd tallooze helpers en deelgenooten in het werk hebben uit het volk Gods, het bekeerde Israël. Om dit aan te toonen, verklaart HEURNIUS onderscheidene teksten in dien zin, als Rom. 11 : 15; Micha 5 : 7; [1]) Jes. 66 : 18–19; Jerem. 3 : 19; Jes. 11 : 15; Zach. 12 : 6–8; Zach. 8 : 20; Openb. 1 : 2; Dan. 12 : 11.

Hun bekeering zal vreugde op de aarde verwekken en eene vernieuwing van alle dingen. Jes. 61 : 9; Jes. 30 : 26, waar de maan de kerk uit de volken, de zon de kerk uit Israël zou voorstellen. Zach. 9 : 17; Jes. 61 : 6; [2]) Joël 2 : 32; Jes. 11 : 15 en 16; Micha 2 : 13. Israël zal zijne bezitters bezitten. Jes. 26 : 5; Jes. 32 : 18–19.

De bekeering van Israël zal benauwdheid brengen tot de volken: Luk. 21 : 25; Zach. 10 : 11. Daarna zullen de vreedzamen vreugde hebben in den Heer en de behoeftigen onder de menschen zullen zich verblijden in den Heilige Israëls. Assur, d. i. het rijk der heidensche afgodendienaren, zal vallen door het zwaard, niet eens mans, maar van Gods Woord. Jes. 31 : 8; Ps. 102 : 14–16; Jerem. 31 : 7.

Aldus zullen de kinderen Israëls, nadat zij het zaligmakend geloof hebben aangenomen, in dit gewichtige werk met ons zijn. De jammerlijke verwoesting, die het huis Gods in het Westen geleden heeft, zal gelukkiglijk in het

---

[1]) Bij vergissing wordt dit woord aan Jesaja toegeschreven.

[2]) Er staat Jes. 16.

Oosten met uitgezochte, levende steenen worden hersteld en alle hoeken der aarde zullen gezuiverd worden van den goddeloozen afgodendienst, uit welke zuivering zielen, die de hope des eeuwigen levens missen, zoowel ons als hun heil verwachten.

Aan de prediking van Christus onder de heidenen zijn groote zegeningen verbonden; dit moet ons reeds aanzetten om dit werk ter hand te nemen.

Bovendien mogen wij wel bedenken, dat ook wij, door den dienst van knechten Gods, die om onzentwil gevaar liepen, gered zijn uit een zelfden afgrond van verderfenis. Ook de liefde Gods, die, ondanks de schandelijke ontrouw waarmede onze vaderen Hem hebben vertoornd, ons hunne nazaten, niet van Zijne genade en goedheid heeft uitgesloten, maar Zijnen geliefden Zoon Jezus Christus gezonden heeft, opdat Hij de door ons verschuldigde straf zou dragen, mag ons wel opwekken tot dit werk.

Wat Christus door Zijn leven en lijden teweeg gebracht heeft, dat moet aan de geheele wereld worden bekend gemaakt. Daarom heeft Hij apostelen en evangelisten uitgezonden naar alle tongen, natiën en volken, die met hun armoede anderen hebben rijk gemaakt, met hun arbeid vermoeiden rust geschonken, omdat de liefde tot God en den naaste woonde in hunne harten. Is er van die liefde ook een vonkje in ons, zoo ontsteke het in onze harten het verlangen naar anderer heil. De zegen Gods, daarin ons geschonken, dat Hij ons verlost heeft uit de tyrannieke dwaling van een nieuwen afgodendienst, en de bronnen van goddelijke wijsheid en kennis voor ons heeft geopend, eischt van ons dat wij, met zoo grooten overvloed verzadigd, ten minste kruimels brengen tot de hongerende Indiërs.

Arbeiden wij hierin, dan mogen wij nog grootere gaven van God verwachten.

Deze arbeid is, dus gaat hij voort, zoo noodig als wij letten op den jammerlijken toestand der heidenen; die ongelukkigen zitten in de grootste onkunde aangaande God en ontvangen het licht niet, hetwelk verlicht een iegelijk mensch komende in de wereld. Zij vereeren met den grootsten eerbied als goden, daar zij den levenden God missen, koper, hout en steen en de afgestorven zielen der hunnen. Wien zou de onbetamelijkheid van zulk een zaak niet roeren? Een met rede begaafde dient dingen, die leven en verstand missen, het beeld Gods aanbidt den afgod des Satans; hij om wiens wil de hemel gemaakt is, wordt ten eigendom aan de hel overgegeven, en, wat nog veel erger is, hij stelt de eenige hoop zijns heils in zijn doodelijken vijand. Blind zijn zij er voor, hoe de hemel spreekt van Hem door wien hij gemaakt is, hoe de pracht der sterren heenwijst op hun formeerder, want in deze dingen zien zij God niet, omdat zij den duivel daarin opmerken.

Reeds wie iets mist van zijne geestvermogens, geheugen, verbeelding, denkkracht, wordt algemeen geacht te verkeeren in erger dan dierlijken toestand; hoe moeten zij dan wel beschouwd worden, die van de goddelijke dingen niets verstaan of begrijpen?

Wat de heidenen missen, bemerkt gij ook als gij verstaat, hoe zij, wier geestelijke oogen geopend zijn, niets zoeters en liefelijkers kennen, dan het zien van den eenen God en het genieten van Zijne liefde. De blijdschap en de vreugde daarin gevonden, heeft aan de Christen-martelaars te Rome, LAURENTIUS, BLANDINA en tallooze anderen, de vrees voor de martelingen ontnomen. Insgelijks zouden in onze eeuw de heidenen doen, indien zij de zoetheid en de goddelijke liefelijkheid gesmaakt hadden van het heil, dat zij nu nog niet kennen. Thans buigen

zij zich voor monsterachtige dingen, verschrikkelijk om aan te zien. De eer van den onsterfelijken God veranderen zij in de gelijkheid, niet van een sterfelijk mensch, maar van een monster, dat uitgeroeid moest worden en niet te dulden is in een menschelijk oog. Uit kinderen Gods zijn zij geworden tot slaven van het afschuwelijkste gedrocht, die daarvoor hun bloed plengen en daaraan vleesch offeren, gesneden uit hunne eigene lichamen.

Daarna geeft HEURNIUS eene beschrijving van allerlei wijzen van afgodendienst; hij verhaalt o. a. van de weduwenverbranding; van menschen, die zich onder de wielen werpen van den wagen, waarop hun verschrikkelijke „Vejovis" wordt rondgevoerd, enz. Reden is er om te weeklagen over een Christen-wereld, die meer met woorden, dan met de ziel heeft getreurd over hen, die onder het ijzeren juk des duivels werden vermoord. Daarom, indien er iets voor de broederen, ja meer, voor Christus gewaagd moet worden, hier wordt een wakker gemoed, hier een krachtige inspanning gevraagd, waar zoo grooten nood zoo vele volkeren drukt, die niet weten van de voorzienigheid des levenden Gods, die de wereld regeert, van het heil in Christus, van zegeningen in dit en in het volgende leven.

Hierop volgt een nieuwe aanmaning om toch het Evangelie te gaan verkondigen.

HEURNIUS spoort daarna aan om met kracht en spoedig onder de heidenen te arbeiden, opdat wij de pogingen en daden der valsche apostelen van den paus voorkomen en verhinderen dat de heidenen niet een nieuw venijn van afgoderij inzuigen. Doen wij dat niet, zij zullen van den eenen strik des duivels vallen in den anderen, waarvan HEURNIUS niet weet of die minder gevaarlijk, wel dat die goddeloozer is. Hun werk strekt tot niets anders dan tot

het verloren doen gaan van ellendigen: Zij toonen het licht en voor wie toeloopen veranderen zij het in duisternis; spijze leggen zij in een valstrik; zij geven het heilzame voedsel niet dan besproeid met doodelijk venijn.

Laat ons Christus onzen Zaligmaker dankzeggen, die ook deze Zijne schapen tot de schaapskooi verlangt terug te voeren. Laat ons met een toegenegen gemoed dit heerlijke werk, grooter dan alle menschelijke werken, aanvatten, wetende dat de Heer ons loon zeer groot is, dát Hij ons in het werk, hetwelk wij met ijver verrichten alzoo zal zegenen, dat wij ons heil niet zullen verliezen, terwijl wij dat van anderen zoeken; maar dat Hij, terwijl wij tot hen het zaad des Evangelies brengen, een goede en opgehoopte en geschudde en overvloeiende maat in onzen schoot zal geven;. waaraan, zoo ooit iemand, wij heden zeer groote behoefte hebben, omdat de dagen zeer boos zijn.

Het denken aan die booze dagen brengt er hem toe te wijzen op den zegen, dien de ziel geniet van hem, die dezen arbeid aanvat.

Waken is in deze eeuw, waarin de kracht des geloofs is vergaan en de ijver der liefde verkoud, zeer noodig. Laat ons, die de geest des Heeren roept, dan gaan waar de zon der gerechtigheid opgaat, opdat wij in haar licht mogen wandelen en de vlam, zoowel der liefde als van den ijver Gods, de banden van ons vleesch verscheure. Daar hebben wij de wonderen Gods voor oogen, daar leeren wij in het licht der eeuwigheid de ijdelheid der wereld kennen en met uitgestrekten hals de komst verwachten van onzen redder, wiens stem wij uit de verte hooren. De zekerheid der toekomstige goederen bewaart ons, dat wij door de tegenwoordige, die voorbijgaan, bedrogen zouden worden. Hetzij wij te huis blijven, hetzij

wij gaan naar andere deelen der aarde, om meerdere vrucht voort te brengen, zoolang wij Christenen willen zijn is het noodig, dat het woord Gods overvloediglijk in ons wone en dat wij het den naaste prediken, want de bediening des Evangelies hebben wij op ons genomen voor zooveel wij in den naam des Heeren gelooven.

Niemand achte den arbeid, om het vleesch gevangen te leiden en zich Gode voor te stellen als een in alles voortreffelijken en ανεπαισχυντον dienstknecht, voor zichzelven minder noodzakelijk, daar toch een apostel, zoo hoog verheven als Paulus, dagelijks arbeidde om zijn lichaam te bedwingen en het tot dienstbaarheid te brengen, opdat hij, anderen predikende, niet zelf verwerpelijk mocht bevonden worden. Wie tot de prediking van het Evangelie iemand uit de ledigstaande Christenen, die overvloedig is in kennis van de goddelijke heilgeheimen, wil vermanen, zal dadelijk hooren: laten anderen dit doen; maar zij doen dit op hunne plaatsen; gij moet uw bestemde plaats innemen. Of belijdt gij niet, Christen, wie gij zijt, dat gij een dienaar van Christus zijt? Zoo de uitdeeling des Woords u nog niet is toevertrouwd, het kan zijn dat de Heer u niet geroepen heeft en de rust is goed; indien gij geroepen wordt en gij weigert, kleeft aan u de schuld: zie dan toe, dat gij u niet schuldig maakt aan luiheid, vrees of ondankbaarheid.

Deze arbeid is eene voorbereiding tot de eeuwige rust; de lichaamsgevaren zullen dienen om de ziel te beveiligen en te beschermen. En waar het getal zoo klein is van hen, in wie het zaad des goddelijken woords niet door de zorgen van dit leven en de verleiding des rijkdoms wordt verstikt, daar moeten wij ons aan deze ondeugden onttrekken, opdat wij, door Christus geoefend, een ziel bekomen, bestand tegen alle dwalingen.

Heurnius tracht aan te wijzen, dat men in dezen arbeid zulk een gemoed verkrijgt: de pest der ijverzucht zal ver weg zijn van hen, die onbekend onder onbekenden verkeeren; de verderfelijke pracht der rijkdommen zal opgegeven moeten worden; hij die de gunst Gods zoekt en met Zijne geestelijke gaven begeert verrijkt te worden, zal de eer en de hoogheid dezer wereld met de voeten vertreden, den overvloedigen last des gelds zal hij aan de armen zenden; want wat zou hij, die God in wien alle goederen zijn, tot metgezel en leidsman heeft, meer meenemen dan een reispenning voor dezen tijd noodig? Twisten en verbitteringen, die den mensch van God scheiden en waarvan de kerk in deze dagen, nu de eendracht zeldzaam mag heeten, vol is, zullen van die vredeboden ver verwijderd zijn. Zij, die niet voor zichzelven maar voor den Heer arbeiden, zullen oordeelen, dat het met hen eens zijn, die het eens zijn met Christus en zullen, wat hen betreft, iemand niet voor een af te wijzen tegenstander houden, indien hij ook voor God en voor de kerk strijdt. De dagelijksche ervaring leert, hoe vele beletselen, door de tallooze scheuringen en ketterijen, die de zoo teere kerk, pas uit de bloedige handen der pausen ontkomen, hebben overstroomd, worden in stand gehouden. Dikwerf geschiedt het, dat zij die strijden over Zijnen wil aangaande mindere zaken, veronachtzamen wat vóór al het overige geeischt wordt: het geloof en de liefde. Onder hen geschiedt thans wat vroeger bij de Farizeeën geschiedde, de mug uitzijgende slikken zij den kemel in.

Heurnius wil echter niet alle dwaling ongestoord toelaten: „er is," zoo zegt hij, „verschil van dwaling; er is een dwaling ten doode, waarvan Johannes spreekt: zegt tot haar niet wees gegroet (2 Joh. : 10) en er is er eene, waarvan Paulus zegt: indien gij iets anders gevoelt, ook

dat zal God u openbaren (Philipp. 3 : 15), deze moet met vrede verdragen en met zachtmoedigheid weerlegd worden, de andere moet in open oorlog ten bloede toe, met Geest en woord worden weerstaan." Alle smaadrede, elke onheilige, strijdlustige en onvruchtbare samenspreking, zal gemakkelijk vermeden worden, door hen, die God zal verwaardigen met deze gezegende roeping, dat zij moeten strijden tegen de volgelingen van Mahomed en de dwalingen der heidenen. Gelukkig zij, die in deze verwarde tijden, die nevelen ontvluchten en de zuivere waarheid in helder licht aangrijpen.

Niets is zoo geschikt als het werk waartoe HEURNIUS aanspoort, om hen te genezen, die zich zwak gevoelen te midden der wetenschappelijke quaesties en strijdvragen. Van hen, die dat aanvaarden, geldt Ps. 89 : 15 en 16. Naar lof en eer van menschen zullen zij niet streven; voor zichzelven zullen zij geen winst zoeken, daarom zullen zij daartoe arbeiden, dat zij de hun toevertrouwde kerk zuiver, onberispelijk, zonder vlek of rimpel aan Christus mogen voorstellen. Zij zullen zich gedrongen zien, zich als voorbeelden van reinheid en vroomheid aan de gemeente te toonen, opdat zij met Paulus kunnen zeggen: hetgeen gij geleerd en aangenomen en gehoord en in mij gezien hebt, doet dat, (Phil 4 : 9); want dáár zal niemand hen, die geloof prediken, vertrouwen, tenzij zij uit de daden zien dat zij zelven gelooven. Steeds zullen zij op den Heer zien, omdat zij steeds aan Hem behoefte zullen hebben.

Wien, tot dit werk geroepen, zijn zaligheid ter harte gaat, zal het niet veel achten van plaats in de wereld te veranderen, opdat hij de netten des duivels ontvluchtende, Christus als leidsman volge. Door sommigen echter wordt de dienst van den waren God veronachtzaamd, omdat die

te gemakkelijk schijnt, waar hij bestaat in rechtvaardigheid, vrede en vreugde des Heiligen Geestes en in de innigste gemeenschap der ziel met God, door het geloof. Zoo die dienst echter hard en verschrikkelijk zou zijn, indien met de Indische priesters de oogen moesten worden uitgegraven, of met de bedelmonniken op bloote voeten moest worden geloopen, gehuld in lompen, wat wonder of de ijver zou ontbranden, bij hen die zich daardoor op eigenwillige wijze verdienstelijk zouden maken en aan de wereld bewonderenswaardig en heilig schijnen! Gemakkelijk is de dienst van God echter niet: zonder stof en zweet wordt niemand in het hemelsche paleis gekroond.

Gelijk een soldaat het gevaar zoekt om handig te worden in het gebruik der wapenen, en een athleet den tegenstander op prijs stelt, opdat zijne werkelooze spieren niet door dagelijksche rust verslappen; zoo moet ook hij, die aan Christus is toegewijd, zich verheugen, als hem plaats en gelegenheid gegeven worden, dat hij zich in 't strijdperk kan oefenen, opdat hij er, naar den geest krachtiger, uit te voorschijn kome, nadat de weekheid des vleesches is weggedaan.

Vele en ernstige oorzaken roepen ons daartoe; maar geen, die ons meer moet bewegen, dan de zoo duidelijke belofte Gods, die vermaant, dat zij, die Hem gevolgd zijn in de wedergeboorte en tot den einde volhard hebben, op tronen zullen zitten, gelijk de Zoon des menschen zal zitten op den troon Zijner heerlijkheid.

God heeft ons, die Hij roept, toevertrouwd het talent des Heiligen Geestes; daarmede moeten wij handelen en het zóo gebruiken, dat wij in den dag der afrekening het met rente kunnen voorleggen aan den Heer, die er naar vraagt. Laat ons, terwijl wij den tijd hebben, werken wat goed is en laten wij hen zalig noemen, die Hij, onder

geleide des Geestes, wil plaatsen in de zeer vruchtbare en voor henzelven zeer dankbare uitdeeling des Evangelies.

Gelijk de koopman de plaatsen zoekt, waar hij de meeste winst kan maken en de landbouwer den vetsten en meest geschikten bodem, zoo moeten ook wij den akker onder de heidenen bebouwen, want de apostel zegt, dat het heil Gods tot hen is gezonden; daar is dus de grootste vruchtbaarheid te wachten. Dit is het doel van heel mijn aansporing: van elk Christen, die onderwezen is in de kennis der gewijde letteren, en door een godvruchtige aandrang der ziel daartoe geleid wordt, de beletselen weg te nemen, opdat hij het Evangelie aan de heidenen predike; ik twijfel niet, of, indien hij dit doet, het Gode en Christus aangenaam zal zijn. Indien hij het nalaat oordeel ik het geen zonde, maar ik herinner er aan, dat er in dit werk winst schuilt." Niemand echter raden wij aan, dat hij met een treurig gemoed of als gedwongen daarnaar streve, want deze roeping des Heeren is een gunst, geen last. Wie het werk onderneemt, verwerft voor zich een schat in den hemel; maar ook smaakt hij, die uit den geest het eeuwige leven maaien zal, reeds hier in dit leven daarvan de eerstelingen; met bijzondere zorg zal God ons leiden ook in de beproevingen; in onze zwakheden zullen wij de kracht van Christus ervaren; de nieuwe wijngaard, door Gods hand geplant, zal geen zure en wrange druiven geven, gelijk een planting van menschenhand en vlijt.

Laat ons dit werk dan opnemen, het telkens herhalende, dat de sterkte Godes is. Hij zal ons steunen als wij onze ziel geven aan den hongerige en de bedrukte ziel verzadigen. Moeten wij het leven verliezen, wij zullen ons met Paulus verblijden, dat wij tot een drankoffer geofferd worden. De boosheid der menschen kan niets bedenken zóo vijandig

aan onze vrome pogingen, of God zal het doen strekken tot meerder gemeenschap aan het hoogste goed. De dienst van Christus is een dienst van volkomen vrijheid en heeft de beloften zoowel van het tegenwoordige als van het toekomende leven.

In het laatste hoofdstuk gaat HEURNIUS betoogen, dat het de plicht is van de kerken, die een zuiverder licht des Evangelies genieten, het rijk van Christus onder de ongeloovigen uit te breiden en dat dit, zoowel de afzonderlijke burgers, als de overheid betaamt.

Daartoe wijst hij op den ellendigen toestand der kerk alhier. De vossen, die dagelijks den wijngaard verwoesten, gaan uitermate te keer. Wel noodig is het onder de volken de banier Gods op te heffen, waar zoo droevige verwoesting den tabernakel van den God der legerscharen bedreigt.

Nog erger is het in de Roomsche kerk; daar heeft de anti-Christ alles verwoest. Afgoden zonder tal zijn daar in den tempel Gods opgericht. Dat er werkelijk afgoderij wordt gepleegd betoogt HEURNIUS met beroep op een welbekende plaats uit THOMAS AQUINAS [1]). Wel erkent hij dat er plaatsen zijn aan te halen uit GERSON, BIEL, VIVES e. a., waarin die pauselijke afgoderij wordt veroordeeld, maar zij neemt toch altijd door toe. Dit wordt breeder door hem aangewezen. Voorts wijst hij op het ontbreken van de kennisse Gods; het ontheiligen van het avondmaal des Heeren; de pauselijke indulgenties; het zedebederf dat onder SIXTUS IV in Rome zóó groot was, dat deze paus de onzedelijkste inrichtingen in het leven riep, om daaruit winst te maken; terwijl bovendien de hoogmoed des

[1]) „Sicut Christus adoratur adoration Latriae, ita et ejus Imago adoranda est adoratione Latriae, propter repraesentationem et contactum: Utroque enim modo Crux Christi adoratur Latria; atque eam alloquimur et deprecamur." Thom. Aquin., Summa, pars 3, quaest. 25.

pausen zich den titel aanmatigde van „God der aarde". [1]) Om de zonden van het pausdom te schetsen verwijst hij voorts naar Ezech. 28 : 2 en Openb. 13 : 11.

„Laat ons," zoo gaat HEURNIUS dan voort, „het beest weerstand bieden, opdat het niet verder zijn voet zette op de erfenis van Christus, en laat ons de vreemdelingen, die verlangende zijn, en van wie het te vreezen is, dat de uitgeademde pest van den anti-Christ ook hen besmette, tegen die besmetting voorzien van het tegengift des Evangelies, hen bevrijdende van de slaperigheid van het oude heidendom." Gods toorn moet op hen rusten, die, met Hem verzoend door den dood van Christus, liever voor hun eigen rijkdom werken en hunne eigene begeerlijkheden dienen, dan pogingen aanwenden om Zijn verlaten en verwoesten tempel te herstellen.

Allen aan wie God eenigen invloed geschonken heeft, om dit werk te bevorderen, hebben op deze zaak te letten; voornamelijk zij, die om koophandel te drijven zich daarhenen begeven, of anderen daarheen zenden. Zij moeten moeite doen, zoowel zelf als door anderen, opdat getrouwe dienstknechten van Christus gevonden worden, die dit heilige ambt bedienen onder de heidensche volkeren, waarheen zij gaan. De gaven van kracht, heerlijkheid, voorspoed en vrede, waarmede God, na zooveel angsten, zijne kerken in deze laatste tijden heeft willen verheugen, mogen ons wel tot dit werk aansporen en indien deze ook niet, dan toch eischen de geestelijke zegeningen ons geschonken dezen plicht der dankbaarheid. Wij beroemen er ons in, dat wij door Zijn genade kinderen Gods zijn; indien wij kinderen zijn, dan staat het vast, dat wij ons ook met de spijze der kinderen

[1]) Deze titel, zoo teekent hij hierbij aan, wordt den Paus gegeven in de gevelbekroning van de Curia Tolentini

moeten voeden. Welke dat brood en hoedanig die spijze zij, leert ons de eengeboren Zoon Gods, als Hij zegt: Mijne spijze is dat ik doe den wil van Hem, die Mij gezonden heeft. Welke die wil des Heeren zij, waarvan hier sprake is, is duidelijk, zoowel uit de prediking des Heeren als uit wat de schrift ons eenvoudig leert; deze n.l., dat Hij niet wil dat een verloren ga uit de schapen, die Hij zijnen Zoon ten eigendom heeft gegeven; waardoor Hij begeert, dat alle menschen zalig worden en tot kennis der waarheid komen, waardoor Hij verlangt, dat het juk des Satans worde afgeworpen en de gansche wereld kome onder den scepter van Zijnen Gezalfde.

Indien wij, die ons voor godsdienstig houden, omdat wij den naam van Christenen hebben aangenomen, willen zijn wat wij genoemd worden, laat ons dan als Christenen handelen, laat ons dan, hetzij wij predikers, handelaars, zeevaarders of soldaten zijn, strijden voor Christus, wien wij door den doop zijn ingelijfd.

Zij, die deze plaatsen als privaatpersonen bezoeken, kunnen door woord en voorbeeld veel nut doen. Wat zij zelf niet kunnen, daartoe kunnen zij anderen, die meer geschikt zijn, opwekken. Allen, zoowel schoolmeesters en predikanten als kooplieden, hebben iets waardoor zij kunnen toonen, dat de dienst van God en het heil van den naaste hun ter harte gaat. Ieder Christen wekke de jongelingschap van goede verwachting op, hen vermanende, dat hun een werk wordt aangeboden, waarmede zij zich bovenal Gode kunnen aanbevelen.

Moge ook de overheid inzien wat haar aandeel is in deze zaak. Als Gods dienaresse breide zij den scepter van Christus uit over woeste en barbaarsche volken. Zij zie toe, wie naar de ongeloovigen gezonden worden, opdat de Christelijke godsdienst niet verdacht en het Evangelie

niet gehaat gemaakt worde bij de heidenen. God heeft ons naar die deelen der aarde gezonden, opdat wij, van daar rijkdommen halende, er voor den godsdienst eene woonstede zouden vestigen. Zij wien het aangaat hebben toe te zien, dat de grondslagen van Gods huis, door den arbeid van anderen gelegd, door hunnen ijver ginds zóo bevestigd worden, dat zij te huis gelukkig mogen regeeren. Daartoe hebben zij te zorgen voor de veiligheid der gemeenten, voor den bouw van bedehuizen enz.

Met eene herinnering aan de kruisvaarders, die, na vele opofferingen, slechts meester werden van het graf des Heeren, roept HEURNIUS uit: „ons echter roepen de uitgestrektste landen, gedrukt onder de zware slavernij van den Duivel, te hulp, waaruit, indien onze liefde en ijver hen verlost, wij niet het graf van den Heer, maar levende tempelen voor God zullen veroveren en een werk zullen doen, Gode welgevallig en een Christenvolk waardig. Wij bidden dat God daartoe de krijgers opwekke, en dat de overheid de onderneming begunstige en hare hand niet sluite als er eenige uitgaven te doen zijn. Zien wij tot dusver ons vaderland, door het Evangelie gevoedsterd, van alle zijden met de teekenen van Gods weldadigheid vervuld, Zijn genade over ons zal meer en meer overvloedig worden, als wij, Hem godvruchtig dienende, ook anderen tot Zijnen dienst brengen. Laat ons de voetstappen van die vroegere dagen volgen, toen niemand zijn leven of goed spaarde, als er sprake was om het heil van anderen te bevorderen. Wij moeten dat pad niet verlaten, maar met alle macht daarop voortgaan, opdat wij in steeds ruimer mate door de gaven van Gods genade overladen worden, en ons eene hulp verwerven tegen de dreigende gevaren der kerk". [1])

[1]) Het werkje van Heurnius wordt besloten met psalm 91 en een zaakregister.

De bespreking van dit werk van HEURNIUS, (het was voor zoover ons is gebleken, met uitzondering van de latere bijbelvertalingen, het eenige door hem uitgegeven) kan thans kort zijn. Diepzinnig is het zeker niet, klaar en eenvoudig, als een getuigenis van een warm hart en een innig overtuigd gemoed, ligt het vóor ons. Voor wie het alleen maar wil ontleden en het niet eerst tot zich laat spreken, verliest het zijn waarde, omdat hij alleen de gebrekkige samenstelling ziet en niet waarneemt den gloed, die er in doorstraalt. Want gebrekkig is de samenstelling in menig opzicht. Zoo wordt in het 2e hoofdstuk uitvoerig gehandeld over de vraag: Quales, quo animo esse debeant et quomodo praeparati, qui se ad propagandum regnum Christi conferent en toch vangt het 3e wederom aan met de eischen, die aan den prediker onder de heidenen te stellen zijn. Als de schrijver keer op keer betoogd heeft, dat het zich toewijden aan de evangelieprediking onder de heidenen zoo bijzonder geschikt is, om de gevaren der tegenwoordige wereld te ontvluchten, dan wordt straks nog een gansch hoofdstuk aan dat onderwerp gewijd, en komt dezelfde gedachte ook daarna nog telkens terug. [1]) Dergelijke herhalingen treffen wij aan zoowel waar hij handelt over de Roomsche kerk, [2]) als waar hij beschrijft hoe rijke beloften Gods aan de evangelieprediking onder de heidenen verbonden zijn. [3]) En toch: soms hinderen die herhalingen ons niet; wanneer telkens en telkens weer terugkeert die aansporing, om toch de Evangelieprediking onder de heidenen bereidvaardig, krachtig, moedig aan te

---

[1]) Heurnius, *de legatione evangelica ad Indos Capessenda admonitio*, Lugd. Bat. 1618 pag. 1–3 [54 en 55]; 44 [60]; 64 [62]; 89 [63]; en Cap. VII, de cijfers tusschen [ ] wijzen op het overzicht.

[2]) Heurnius l.l. pag. 13 [56]; 22 [57]; 108 [66]; 122; 264–266 [80].

[3]) Heurnius l.l. pag. 189 [71]; 209 [73]; 242 [78]; 253 [79].

vatten, dan gevoelen wij, dat is de gedachte die hem drijft; om die overtuiging, zoo machtig in hemzelven, ook in anderen te doen leven, spant hij zich in. Afgaande op titel en inhoudsopgave, zouden wij licht geneigd zijn wat HEURNIUS schreef te vergelijken met wat VOETIUS, in zijne „*disput. theol. selectae*", onder het opschrift: „de gentilismo et vocatione gentium" gaf, of JOH. HOORNBEEK in zijn „*de conversione Indorum et gentilium, libri duo, Amstelod. 1659*" behandelde; maar alras bemerken wij, dat het systematische van de laatste twee geschriften in het eerste niet gevonden wordt, dat er een verschil is, niet alleen voortspruitend daaruit, dat VOETIUS en HOORNBEEK dieper dachten, door den arbeid der evangeliepredikers in Indië een breeder veld vóór zich hadden om daarop gegevens te verzamelen, en in staat waren een juister oordeel over het heidendom te vellen; maar ook hieruit, dat het doel van HEURNIUS een ander was dan het hunne. Bij hen vinden wij een poging om het wezen van het heidendom, zijn ontwikkeling, de mogelijkheid en noodzakelijkheid van de bekeering der heidenen en de wijze waarop dat zou kunnen geschieden te beschrijven; bij HEURNIUS de uiting van een gemoed „id unum optantis et urgentis, ut alma veritas doctrinae nostrae Christianae, a studiorum suorum consortibus.... quamprimum propagetur," [1]) zooals Polyander na lezing van zijn geschrift terecht opmerkte. [2])

---

[1]) Heurnius l.l. epistola Joh. Polyandri ad Otthonem Heurnium, Ioan-fil.

[2]) Het kan dan ook best vergeleken worden met een vlugschrift, tot hetzelfde doel geschreven, n.l. William Carey, *An enquiry into the obligations of Christians to use means for the conversion of the heathens*, reprinted in facsimile from the edition of MDCCXVII, London, 1891. Dit geschrift toch werd geschreven met het doel: to awaken an interest on the subject of the state of the heathen world, en toont vooral in Sect. IV een zoo groote overeenkomst met Cap II van Heurnius, de legatione Evangelica, dat de onderstelling bij ons rijst, of Carey Heurnius werk niet gelezen en gebruikt heeft. Bij beiden vinden wij in genoemde hoofdstukken een opsomming en

Niet alsof HEURNIUS de wijze waarop dit zou kunnen geschieden voorbijzag. Ook bij hem vinden wij aanwijzingen, waarvan de juistheid thans nog door menig Zendingsgenootschap wordt erkend, zooals de noodzakelijkheid om toch het Evangelie te brengen vóórdat de Islam verkondigd is, omdat juist de Mahomedaan veel moeielijker is te winnen dan de Heiden. [1]) Hij heeft er oog voor dat elk Christen kan en moet medewerken in de Evangelieverkondiging onder de Heidenen; [2]) wel zijn niet alle geloovigen geschikt om predikers van het Evangelie te zijn, [3]) maar ook buiten den eigenlijken leeraarsstand

---

oplossing van bezwaren en nu mag het opmerkelijk heeten, dat beide dezelfde bezwaren zien en ze vrij wel op dezelfde wijze oplossen. Hiertoe willen wij de bezwaren om het Evangelie onder de Heidenen te gaan prediken, door Carey en Heurnius genoemd, naast elkander plaatsen.

CAREY.	HEURNIUS.
Their distance from us.	Quem capiet pium desiderium annunciationis hujus Evangelicae, non est quod eum maris taedium aut metus sollicitet.
Their barbarous and savage manner of living.	Ne durum videatur inter ignotos barbaros versari.
The danger of being killed by them.	Quorum tamen ne quidem crudelitatem timere debemus.
The difficulty of procuring the necessaries of life.	Famis et sitis pericula ne metuat.
The unintelligibleness of their languages.	Linguarum ignotarum difficultas neminem terreat.

Heurnius alleen is veel uitvoeriger dan Carey. De laatste heeft gebruik gemaakt van de geschiedenis der Zending na 1618, en in zijn werk een reeks statistische gegevens kunnen inlasschen, waardoor het voor onzen tijd belangrijker is dan Heurnius arbeid; maar overigens mag het werk van den schier vergeten Nederlander, wat ernst van behandeling, warmte van taal en gloed van overtuiging betreft, gerust boven dat van den veel geloofden Engelschman worden geplaatst. Alleen men neme het voor wat het zijn wil een „admonitio" en zoeke er geen handleiding voor Zendingswetenschap in. (Zie voor de overeenstemming ook blz. 92.)

[1]) Heurnius l.l. pag. 14 [55].

[2]) Heurnius l.l. pag. 7 [55]; 216 [75].

[3]) Heurnius l.l. pag. 288 [82].

zijn wel onderwezenen te vinden, die in dezen arbeid behooren in te gaan. [1]) Acht hij dan eene wetenschappelijke opleiding minder noodzakelijk? Somwijlen, vooral waar hij met niet te miskennen geringschatting over de philosophie spreekt, [2]) zouden wij het denken, doch alras blijkt het, dat de man, die bij aanhalingen uit de Schrift den oorspronkelijken tekst vóór zich nam, wel degelijk wetenschappelijke eischen stelde ook aan den Evangelieprediker onder de Heidenen. [3]) Gemakzucht, of een licht opvatten van zijn taak, heeft hem trouwens nimmer gekenmerkt; mochten er na hem nog velen, teruggeschrikt voor de moeielijkheid van het aanleeren eener vreemde taal, met het voorstel voor den dag komen, om den inlanders liever Hollandsch te leeren, reeds bij zijn eerste optreden schaart hij zich met beslistheid aan de zijde van hen, die het Evangelie aan een iegelijk willen verkondigd zien in zijne eigene taal, [4]) waarin ook de Heilige Schrift behoort vertaald te worden. [5])

Ook over de roeping der overheid, in zake de Evangelieprediking onder de inlanders, heeft HEURNIUS zijne gedachten laten gaan en haar de taak toegewezen, om alle misbruiken zooveel doenlijk te weren en met geldelijken en zedelijken steun den arbeid der Evangeliedienaren te schragen. [6])

Al deze opmerkingen en aanwijzingen dienen echter

---

[1]) Heurnius l.l. pag. 218 [75]: Qui ad Evangelii praedicationem ...... quenquam ex otiosis Christianis *mysteriorum divinorum cognitione abundantem* adhortari voluerit .... en pag. 249 [79]: Hic scopus totius meae exhortationis est: expedire *cuique Christiano, sacrarum litterarum cognitione instructo*, qui pio animi motu eo ducitur....

[2]) Heurnius l.l. pag. 26 [58]; 99 seq. [65].

[3]) Vgl. noot 1.

[4]) Heurnius l.l. pag. 57 seq [61.]

[5]) Heurnius l.l. pag. 126 [67].

[6]) Heurnius l.l. dedicatio; pag. 288 [82].

veel minder om den arbeid af te bakenen, dan wel om allerlei opkomende bezwaren uit den weg te ruimen en de aansporing te herhalen: laat ons toch tot de Indiërs gaan. Daarom, al bevat zijn boek ook een hoofdstuk: *quomodo regnum Dei sit propagandum inter Ethnicos,* karakteriseerde VOETIUS het zeer juist, waar hij het noemt een werkje, waarin met afwijzing van uitvluchten en bezwaren, op degelijke wijze wordt aangetoond, dat de bekeering der Heidenen moet worden ter hand genomen; doch waarin niet wordt aangewezen op wat wijze dat moet geschieden. [1]) In het najagen van dit doel, op te wekken en aan te vuren, is HEURNIUS niet ongelukkig geweest; met groote warmte is menige bladzijde geschreven; de gloed van een heilige overtuiging straalt er in door, en onmiskenbaar is de ijver, die hem zelf vervulde om tot de Heidenen te gaan. Geen wonder dat het in zijne dagen met graagte gelezen werd en in 1628 een herdruk beleefde.

Leeren wij HEURNIUS uit dit werk kennen als een warm Zendingsvriend, het zegt ons ook nog wel een en ander aangaande zijn karakter en het standpunt door hem ingenomen bij de theologische strijdvragen zijner dagen.

Zijne neigingen waren ongetwijfeld ascetisch. Tot vermoeiens toe herhaalt hij hoe noodig het is den arbeid onder de Heidenen te aanvaarden, om daardoor het heil der ziel te verwerven, het oproerige vleesch ten onder te brengen, de gevaren van den rijkdom te ontvluchten en de zegeningen Gods te verkrijgen. [2]) Toch denkt hij in

---

[1]) Consilium de procuranda conversione gentium, duo complectitur *An sit*, et *Quomodo*. Quod sit procuranda ..... cum remotione exceptionum et difficultatum abunde pertractavit Reverend. et eruditus vir atque amicus noster Iustus Heurnius ..... tract. de Legatione Evangelica ad Indos capessenda. G. Voetius l.l. pag. 636.

[2]) Heurnius l.l. pag. 44 [60]; 64 [62]; 221 [75]; 223 [76]; 253 [79].

dit opzicht niet Roomsch; want niet alleen zijn zijne uitlatingen tegen de Roomsche kerk zeer heftig, [1]) maar ook spreekt hij het duidelijk uit, dat dit kruisigen des vleesches geen middel is om tot Jezus te komen of vergeving van zonden te ontvangen, [2]) en stelt hij zich beslist tegen alle onnoodige zelfkwelling, gelijk die bij Mahomedanen en monniken gevonden wordt. [3])

Hoog wordt de stille trouw en de eenvoudige vroomheid van het dagelijksch leven door hem geschat, van haar wacht hij meer dan van groote geleerdheid. [4])

De godgeleerde twisten zijner dagen hebben hem met afkeer vervuld. Hij merkte op, hoe bij de twistende partijen gevonden werd een strijden over die dingen, die geen strijd waardig waren; hoe bij niet weinigen een lust was om dien strijd gaande te houden; [5]) hij aarzelt niet te spreken van ijdele twisten [6]) en verwijt den strijders over den Goddelijken wil, dat zij, dikwerf strijdende over 's Heeren wil aangaande geringere zaken, den duidelijken goddelijken wil veronachtzamen n.l. het geloof en de liefde. De mug zijgen zij uit en den kemel slikken zij in. [7]) Broeders vindt hij ook onder diegenen die anders denken dan hij, [8]) en wie voor God en de kerk strijdt wil hij niet voor een af

---

[1]) Heurnius l.l. pag. 13 [56]; 22 [58]; 207 [73] en vooral Cap. VIII.

[2]) Heurnius l.l. pag. 117 seq. [66 en 67].

[3]) Heurnius l.l. pag. 238 [78].

[4]) Heurnius l.l. pag. 98 [64].

[5]) .... qui altercandi occasionem quam dederunt fovent. Heurnius l.l. pag. 227.

[6]) inanes rixas. Heurnius l.l. pag. 228.

[7]) .... pugnantes enim, de ejus (ut saepe contingit) in rebus minoribus voluntate, quae ante caetera postulat, fidem, et charitatem negligunt, sic quod olim in Pharisaeos, hodie in illos competit, culicem excolantes camelum deglutiunt. Heurnius l.l. pag. 227.

[8]) .... (licet fratribus in quibusdam secus sentientibus).... Heurnius l.l. pag. 227.

te wijzen tegenstander houden. [1]) Met droefheid ziet hij het aan hoeveel schade door dit alles wordt teweeg gebracht en dat de godsdienst door de inheemsche sectetwisten verwoest wordt. [2])

Laat ons op grond van deze dingen echter niet meenen, dat hij een onverschillige libertijn of eclecticus zou zijn; neen hij weet het ook wel: daar is een dwaling, die niet verdragen mag worden, maar in open oorlog ten bloede toe met geest en woord moet worden weerstaan; kwaden en verleiders des volks, die een verderfelijke dwaalleer zaaien wil hij niet dulden; verdraagzaamheid jegens hen zou oorzaak worden, dat het licht van ons werd weggenomen. [3]) Zijne neigingen gingen ongetwijfeld meer uit naar de zijde der contra-remonstranten dan naar die van hunne tegenstanders; dat bewijst zijn keuze om te Groningen theologie te gaan studeeren; [4]) ook de welwillendheid waarmede Joh. Polyander zijn boekje aanbeval en het goede getuigenis dat Voetius er van geeft. [5]) Ja, wekt ook niet een uitlating als deze: pax (pro imprudentia nostra) prophanam socordiam .... creat, [6]) dat hij, ten opzichte van het twaalfjarig bestand, aan de zijde

---

[1]) Hi omnes (scil. nuncii) secum sentire qui cum Christo syncere sentiant judicabunt; nec sibi repugnantem, si pro Deo quoque et Ecclesia pugnet, adversarium putabunt. Heurnius l.l. pag. 225.

[2]) .... ut eam quae hic intestinis sectarum seditionibus destruitur religionem .... Heurnius l.l. pag. 229.

[3]) .... illi (scil. error ad mortem, de quo Iohannes ne dicatis ei Ave) aperto bello ad sanguinem usque Spiritu et verbo repugnandum est. Pestilenti vero hujusmodi irrepente haeresi, necesse est ita non tolerare malos et seductores populi, ut non minus caveatur, ne charitatem nostram primam relinquamus, nisi (quod Ephesiis in una hac parte delinquentibus, Dominus comminatur) candelabrum a nobis tolli velimus. Heurnius l.l. pag. 228.

[4]) Zie boven blz. 48.

[5]) Zie noot 1 blz. 88.

[6]) Heurnius l.l. pag. 4.

van MAURITS en niet aan die van OLDENBARNEVELD stond? en zou dat, bij de vermenging van theologie en staatkunde in dien tijd, niet van eenig gewicht zijn waar wij trachten de plaats te bepalen, die hij innam bij den strijd zijner dagen? Toch valt het niet te ontkennen, dat hij, met het oog op de wijze van strijden, een afkeurend oordeel uitspreekt over vriend en vijand beide, als hij zegt: Gravius autem ferent judicium, qui altercandi occasionem quam dederunt, fovent; ab iis enim, corpus Christi, cujus commissurae, vinculo Spiritus uniri debuerant, vesana rabie, opinionum varietate dilaniatur: quum (licet fratribus in quibusdam secus sentientibus) eadem regula, in illis quae communia habemus salutis fundamentis, ad propositam spem contendendum foret: nam superbo ambitionis spiritu acti, dum nimis contendendo, aliis falsam (ut prae se ferunt) opinionem eripere conantur, veram ipsimet amaro incensi odio, et scientiam simul perdunt, et obedientiam: ita ubi tandem magna cum acerbitate victoriam obtinuerint, umbram tenent, corpus amiserunt. [1]) Met het oog op zulke uitlatingen mag het wel betwijfeld worden, of er in den jare 1618 gemakkelijk een ander vermaard theoloog zou te vinden geweest zijn, als de gematigd confessioneele JOH. POLYANDER, die steeds vreedzaam aan de zijde van EPISCOPIUS had gedoceerd, om zulk een werkje bij het publiek in te leiden.

Deze laatste eigenschap van HEURNIUS werkte zonder twijfel niet weinig mede om hem geschikt te maken voor het werk, dat hij straks op zich zou nemen, bovenal waar die gepaard ging met een kloek verstand, [2]) innige vroom-

[1]) Heurnius l.l. pag. 227.

[2]) Voetius noemt hem „pereruditus et celeberrimus". Voetius l.l. pag. 650

heid [1]) en een practischen blik. [2]) Stellen wij hem ons voor, dan krijgen wij den indruk van een man vol vuur en vol bedachtzaamheid; met een groot vertrouwen op God en tegelijk overtuigd dat dit slechts bij manmoedig aanvaarden van den arbeid [3]) kan bewaard blijven; begeerig de wereld te ontvluchten, nog meer haar voor

---

[1]) Deze blijkt o. a. waar hij den arbeid van hem, die pas onder de heidenen verkeert, aldus beschrijft: Ne vero sit in publico modo, lingua et spiritus fervore potens, sed privatim domique pietatis demonstratione clarior; hic vigeat humilitas animi, candor morum, sermonis Verbo Dei condita suavitas, hic pateant ferventis charitatis vestigia.... Heurnius l.l. pag. 98. Zijn arbeid heeft het getoond, dat deze woorden door hem beleefd werden.

[2]) Dezen toonde hij in de door hem aangeraden wijze om de talen der inlanders te leeren. Al kent gij die niet ga toch maar onder hen wonen.... nec tamen id temporis, quod primis illius linguae rudimentis impendetur, tibi si sapis sine lucro effluet: Habebis ibi populares, jam linguae peregrinae peritos, illos purga, instrue, incita, ut tam vita quam verbo, quod Christianorum omnium est, aliquos saltem ex iis cum quibus conversantur Christo lucrifaciant.... plures enim populares privatorum instructio quam publica concionatorum doctrina ad veritatis agnitionem deduxit; Heurnius l.l. pag 60. Een eigenaardige trek van gelijkheid merken wij op, als wij deze woorden vergelijken met wat W. Carey, l. c. p. 74 schrijft: As to learning their languages... in some cases interpreters might be obtained, who might be employed for a time; and where these were not to be found, the missionaries must have patience and mingle with the people, till they have learned so much of their language as to be able to communicate their ideas to them in it.

[3]) Nadat hij er op gewezen heeft, dat God op allerlei wijze zijne boden helpt, zooals blijkt uit de geschiedenis van Mozes en van het Pinksterfeest, tracht hij ook te overtuigen dat niemand mag wachten, totdat een bijzondere gave hem worde geschonken; maar dat hij met ernst zich op de taalstudie moet toeleggen: Non est quod minus putes hodie Dominum de incredulorum illuminatione laborare, quia donum linguarum sustulit ab ecclesia..... Non solet enim Dominus quicquam ad ostentationem dare, necessitas vero id non requirebat, quum vel ubique forent qui suo idiomate Christum praedicarent, vel per commercium percepta lingua, hoc miraculo non indigerent; Heurnius, l.l. pag. 61. Opmerkelijk is weer de overeenstemming met Carey: We can neither expect.... nor to be endowed with the gift of tongues, etc. when we arrive there. These would not be providential interpositions, but miraculous ones.... those obstacles are removed already... or have not English traders for the sake of gain surmounted all those things...?" W. Carey, l. c. p. 11.

Christus te winnen; en wij verstaan het dat VOETIUS hem den naam waardig keurde van „amicus mihi percharus."

Waarom echter heeft hij, die zoo vol vuur was, en dat in een tijd toen vele proponenten ledig op de markt stonden, dien arbeid, waarnaar heel zijn gemoed hem uitdreef, niet eerder aanvaard? VOETIUS geeft ons het antwoord: „ministerium ad annos aliquot in vico quodam obivit, ut in praxi Ecclesiastica tanto exercitatior et ad magnum illud opus paratior esset". [1]) Is dit niet mede een bewijs voor de degelijkheid van zijn karakter, dat hij den arbeid onder de heidenen hoog genoeg stelde, om zich, ook na zijne veeljarige voorbereiding, daartoe niet geschikt te achten, vóor hij mede in de praktijk geoefend was?

Het verkrijgen van een plaats was in die dagen echter niet gemakkelijk wegens den overvloed van proponenten. HEURNIUS had daarom eenigen tijd te wachten eer hij het predikambt in eene eigene gemeente kon aanvaarden. In dien tijd heeft hij zich zonder twijfel ingespannen om daartoe te komen — op onderscheidene plaatsen predikte hij en onmiddellijk na het overlijden van JAN HARMENSZ, [2]) predikant van Kalslagen, meldt hij zich aan bij de Classis Woerden, om een recommandatie van haar te mogen ontvangen, daar hij „genegentheyt hadde tot de plaatse van Calslagen, gewillich sijnde voor de weduwe de plaatse den behoorlicken tijt te bedienen." „Gesamentlic" willigen

---

[1]) Voetius l.l. pag. 650.

[2]) Onmiddellijk daarna. Harmensz kon pas sinds kort overleden zijn, want uit de *Copien van beroepingen en derselver approbatien der Kerckedienaren resorterende onder de Classen van Woerden ende Over-Rijnlant*, blijkt dat Harmensz nog den 10 Nov. 1619 het beroep heeft onderteekend van D. Henricus Vosselius op Leymuyden; terwijl het verzoek van Heurnius reeds 4 Dec. d. a. v. werd behandeld.

de broeders dat verzoek in, „overmits hij hun meest bekent was, ende syn gaven op eenige plaatsen in den classe hadde laten hooren, met goet getuygenisse der broederen die hem gehoort hadden." Eerst wordt hij nog in de fundamenten der Christelijke Religie onderzocht en daarna bedoelde recommandatie hem gegeven. [1]) Den 5en Februari 1620 verschijnt HEURNIUS voor de classis, vergaderd te Langer-Aar; geeft haar met zijn propositie over den voorgeschreven tekst „sodanich contentement, dat sij geresolveert hebben tot het examen der leere te treden, 't welck volbracht is ende allen, so den gedeputeerden des synodi, namentlic D. HENRICO ARNOLDI en HUGONI BEYERI predicanten respective tot Delft ende Hage, so ooc den classi goet contentement gegeven hebbende, hebben de broederen te samen geoordeelt hem suffisant te zijn het predicampt. te betreden." In diezelfde vergadering wordt PETRUS MOSIS predikant te Nieuwveen (kort daarna te Rotterdam) aangewezen als zijn bevestiger en wanneer hij dan nog den 22sten April tot lid van de Classis is aangenomen, [2]) breekt voor HEURNIUS de tijd van oefening in de practijk aan, waardoor de laatste hand werd gelegd aan de voorbereiding tot zijn eigenlijk levensdoel.

Zeer weinig is ons bekend van den tijd dien hij te Kalslagen als predikant doorbracht. Wij bemerken alleen hoe zijn „larga in pauperes caritas," die VOETIUS in hem looft, zich ook hier niet verloochent, waar hij tot driemalen toe zich inspant om een deel van „haar mans gagie" te

---

[1]) Acta deputatorum van de Classis Woerden, 4 Dec. 1619; (te vinden in een notulenboek zonder titel, dat aanvangt: Acta contra-remonstrantium Classis Woerdanae bij een vergadert tot Alphen den 7en Augustij 1617.) Archief, St. Pieterskerk, Leiden.

[2]) Acta Classis Woerden, 5 Febr. 1620. M. S. Archief, St. Pieterskerk, Leiden.

verwerven voor een paar predikants weduwen. [1]) Hij wordt mede afgevaardigd om de gemeente van Nieuwveen, die haren kerkeraad beschuldigde zich niet genoeg te hebben ingespannen om den predikant PETRUS MOSIS te behouden, te overtuigen, dat de kerkeraad gedaan heeft wat in zijn vermogen was; [2]) en moet als afgevaardigde van de classis gaan letten op de prediking van CORNELIUS DE DIEU, die, op verzoek van de gemeente te Nieuwveen, op beroep komt prediken. [3])

Als lid der Classis had hij mede te beraadslagen over het gevaar daarin gelegen, dat er „in Academia Leydensis gedisputeert is dat de beroepingen der predicanten staat an de overht.", waarom dan ook aan de Synode gevraagd werd, „of het niet nodig en sy dat ordre in Synodo gestelt wert dat sodanige quaestien niet werden gedisputeert dewelcke strijden tegen onse belijdenisse". [4]) Als afgevaardigde naar de Synode van Zuid-Holland, van 4—12 Juli 1623, woonde hij een beraadslaging bij over den „Kerckendienst van West-Indiën ende wat daarvan dependeert" en het was zeker in zijn geest gehandeld, dat de Synode besloot de Heeren bewindhebberen van de West-Indische Compagnie aan te manen, „ten einde haer mochte naevolgen het loffelyck exempel van de Oost-Indische Compagnie". [5])

Onbeduidend mogen deze werkzaamheden schijnen, zij

---

[1]) Tweemalen geschiedden die pogingen voor de wed. van zijn voorganger; eenmaal voor de weduwe van D. Claas Maas, gewezen predikant van Nieuwveen. Acta van de Classis Woerden, 20 Juli 1620; 4 Nov. 1620; 30 Juni 1621. M. S. Archief, St. Pieterskerk, Leiden.

[2]) Acta Classis Woerden, 4 Maart 1621.

[3]) Acta Classis Woerden, 17 Maart 1621.

[4]) Acta Classis Woerden 13 Juli 1621.

[5]) Acta van de particuliere Synode van Zuid-Holland, 4—12 Juli 1623. (Uit een deel getiteld: Acta Synod. Suyd-Holland An. 1618—1636 in usum Classis Leydensis) Archief, St. Pieterskerk, Leiden.

hadden toch voor HEURNIUS beteekenis. Zelf daarin medearbeidende leerde hij best verstaan, hoe de kerk in het vaderland dacht aangaande de kerkelijke correspondentie, de onderlinge verhouding der gemeenten, de roeping van de overheid en de grenzen van haar macht; een kennis die hem in zijn later leven, als kerkstichter en handhaver van het recht der kerk, niet weinig zou te pas komen.

Slechts kort duurde de werkzaamheid van HEURNIUS te Kalslagen. Den 13en Nov. 1623 stelde LUCAS AMBROSIUS aan de Classis van Amsterdam voor, HEURNIUS naar Oost-Indië te beroepen; [1]) of dat geschiedde op verzoek van HEURNIUS, dan wel of AMBROSIUS, zonder een bepaald verzoek, wist van HEURNIUS neiging, is ons onbekend; maar wel weten wij, dat het op hem uitgebrachte beroep niet met vreugde in de Classis van Woerden ontvangen werd. Tegen den inhoud van den beroepsbrief had men een zoo ernstig, schoon niet genoemd bezwaar, dat men het ter Synode wilde inbrengen; en de gedeputeerden van de Classis van Amsterdam, LUCAS AMBROSIUS en ABRAHAM SPIERS ouderling, hadden vrij wat moeite om het ontslag van „onzen lieven medebroeder JUSTI HURNII," te verkrijgen. Vooral de kerkeraad van Kalslagen moveerde verscheiden gravamina, doch werd ten slotte bevredigd, zoodat aan HEURNIUS behoorlijke attestatie van Classis en kerk kon worden uitgereikt, „blijvende nochtans D. JUSTUS HEURNIUS wettelic bedienaer van die plaetse tot syn vertrec uit het land." [2]) Dit laatste is hoogstwaarschijnlijk ook geschied. Den 10en October 1624 werd

---

[1]) Acta Classis Amsterdam 13 Nov. 1623. Archief, Nieuwe Kerk, Amsterdam. Bijl. E.

[2]) Acta Classis extraordinaria gehouden binnen Woerden, 21 Nov. 1623. Archief, St. Pieterskerk, Leiden.

JOHANNES DE VRIES tot opvolger van HEURNIUS te Kalslagen beroepen. [1])

Natuurlijk heeft HEURNIUS zich ook in verbinding moeten stellen met de heeren VAN ZEVENTIEN; van hetgeen door hem met hen is besproken, is ons echter niets bekend dan de conditiën, op welke hij presenteerde naar Indië te gaan. [2])

Merkwaardig mogen die wel genoemd worden, daar er uit blijkt op wat wijze HEURNIUS zijn arbeid in Indië wenschte te verrichten. Het voornaamste dier conditiën komt hierop neer, dat HEURNIUS begeert te houden correspondentie met de andere predikanten in Indië, dat hij belooft de kerk onder de Indiërs op te richten volgens de leer en de kerkorde van de Gereformeerde kerk hier te lande, gelijk die beraamd is in de nationale Synode van Dordrecht, daarom wil hij ook goede correspondentie houden met de kerken in het vaderland.

In Indië gekomen zal hij terstond mogen beginnen met de inlandsche talen te leeren, de inlanders te bezoeken en de H. Schrift in hunne talen te vertalen, zonder dat iemand hem zou kunnen verplichten voor de Nederlanders op te treden; opdat hij zoo spoedig mogelijk tot het onderrichten der Heidenen zou kunnen komen.

Hij zou zich mogen begeven naar wat plaats hem goed dacht en daar kunnen blijven zoo lang hij 't noodig achtte.

De Compagnie zou hem voorzien van de noodige hulpmiddelen en een behoorlijk tractement. Bij de uit- en thuisvaart zal hij zijn diensten als predikant en geneesheer bewijzen.

Uit deze conditiën blijkt duidelijk, dat de begeerte van HEURNIUS zich uitstrekte naar de heidenen; dat hij overtuigd was van de noodzakelijkheid om de kerk niet te binden

---

[1]) Copiën van beroepingen en derselver approbatie der Kerckedienaeren resorterende onder de Classen van Woerden ende Over-Rijnlant. M. S. Archief, St. Pieterskerk, Leiden.

[2]) Archief V, blz. 196.

louter aan het gezag der overheid, maar haar een eigen rechtssfeer te verschaffen en dat hij overtuigd was van eigen werkkracht. Heeft de Compagnie deze conditiën aanvaard? Hoogstwaarschijnlijk niet: het leven van Heurnius in Indië heeft zich in gansch andere banen bewogen, dan hij zich hier had voorgeteekend en nooit hooren wij hem later op deze conditiën een beroep doen.

Al werden deze conditiën afgeslagen, toch ging Heurnius zeker niet zonder goeden moed. De ijver voor de Indische kerk was bij de bewindhebbers zeer „verwakkerd." Met Ds. Danckaerts hadden zij gehoopt een viertal predikanten te kunnen zenden, doch slechts drie hadden zij kunnen vinden, n.l. Heurnius, Candidius en du Praet, van wie echter Lucas Ambrosius en Jacobus Triglandus konden verklaren, dat zij mannen waren „van goede geleertheyt, wetenschap, gaven ende getuygenisse." [1])

Heurnius werd geplaatst op het schip Gouda, waarop ook de bevelhebber der vloot, die uit een drietal schepen bestond, Pieter Vlack zich bevond. Den 9en Januari voeren zij van Texel uit en kwamen, na eene voorspoedige reis, waarop Heurnius zoowel door den commandeur als door den schipper, zeer vriendelijk was behandeld, den 17en Juli 1624 te Batavia aan. [2])

---

[1]) Archief V blz. 191.

[2]) Archief V blz. 225.

Dagregister van Batavia, Woensdag 17 Juli 1624.

Er is in den datum van vertrek een klein verschil. Heurnius stelt het vertrek uit 't Vaderland op 9 Januari. in het dagregister van Batavia wordt het op den 6en gesteld.

Het schip Gouda was uytgeseylt met 348 coppen, te weten

101 soldaten.	Hiervan zijn op de reis overleden.	4 soldaten.
181 matrosen en assistenten.		13 matroosen.
15 vrouwen.		0 vrouwen.
41 jonge dochters.		2 jonge dochters.
10 kinderen.		0 kinderen.

HOOFDSTUK III.

Aankomst te Batavia. — Kerkelijke vergadering aldaar van 1624. — Behandeling in die vergadering van onderscheidene punten, door den Gouverneur-Generaal de Carpentier voorgesteld, om den Christelijken godsdienst te bevorderen. — De kerkorde van 1624. — Bespreking en aanvulling dier kerkorde in genoemde vergadering. — Bezwaren tegen hare geldigheid ingebracht door P. Hofstede. — Beoordeeling dier bezwaren en onderzoek naar de geldigheid der Kerkorde van 1624.

Zoo was HEURNIUS dan gekomen in het land der „Indiërs," naar wie zijn verlangen zoo lang was uitgegaan. Menige teleurstelling zou hem daar wachten; maar — al kon hij ook naar zijn wensch niet beginnen met zich voortebereiden tot den arbeid onder de heidenen — toch was er veel, dat hem met goeden moed en blijde hope bezielen mocht. Geruimen tijd hadden er donkere wolken gedreven boven de kerk te Batavia. Eerst was zij door oneenigheid met den Gouverneur-Generaal in moeielijkheden geraakt; [1]) daarna had zij, door 't overlijden van drie uitgezonden dienaren, geen ander predikant dan ANTHONIUS DIRCXS, die eerst in 1623 was gekomen. [2]) Thans echter waren er weer een viertal predikanten te Batavia, [3]) om daar

[1]) Zie hoofdstuk I, blz. 41.

[2]) Archief V, blz. 172; 207.

[3]) Georgius Candidius was, zonder Batavia aan te doen, van het Vaderland uit naar Paliacatte gezonden; Archief V, blz. 217. Resol. van G. G. en R. v. I. 3 Aug. 1624. Bijl. F. het schip „de Gouden Leeuwinne" waarop hij zich bevond, Arch. V 191, wordt daarin niet genoemd.

met den proponent MICHIEL SEROYEN den dienst waar te nemen; terwijl HEURNIUS in den Gouverneur-Generaal PIETER DE CARPENTIER een man aantrof, wien de opbouw der kerk, de stichting der gemeente en het bewaren eener goede orde ter harte gingen. Deze intentie van den Gouverneur-Generaal sprak zich uit in eene resolutie van den 3en Augustus, waarin hij met zijnen raad besloot een vergadering bijeen te roepen, bestaande uit de pas van het vaderland aangekomen geleerde, in den dienst bevestigde en wettelijk beroepen predikanten, de kerkedienaren van Batavia, mitsgaders den kerkeraad, om, ten overstaan zijner gedeputeerden, te beraadslagen over „eenige considerabele poincten bij syne Edelheyt ende den raedt tot bevoorderinge ende welstandt van de ecclesiastique bedieninge ende dependentien van dien, in dese Republycque geconcipieert ende ingestelt." De vergadering moest op deze „considerabele poincten" schriftelijk haar advies geven; mocht er ook, wat zij noodig achtte, aan toevoegen, terwijl ten slotte de conclusie op een en ander bleef aan den Gouverneur-Generaal. [1]) Uit den aanhef van de acte der bedoelde kerkelijke vergadering blijkt nog, dat de Gouverneur-Generaal tot het samenroepen dezer kerkelijke vergadering was bewogen, door „de abuysen tot nog toe in de kerckelycke bedieninge in deze landen ingecropen geweest," door de wenschelijkheid der invoering van „eene Christelycke ordre ter stichtinge" en de lust om „der Heydenen versamelinge tot de schoot der gemeynte Godes gevoordert" te zien. [2])

Den 6en Augustus 1624 kwam de vergadering in het kasteel Batavia bijeen. Zij bestond uit: de predikanten SEBASTIAAN DANCKAERTS; JOHAN DU PRAET; JUSTUS HEUR-

---

[1]) Resolutie van G. G. en R. v. I. 3 Aug. 1624. Bijl. F.

[2]) Acte der Kerklijke Vergaderinge gehouden tot Batavia 1624. Bijl. G.

NIUS; [1]) den proponent MICHIEL SEROYEN; de ouderlingen ADRIAAN BOUWENSEN en JACOB GERRETSZ DE HARDE en den diaken PIETER ADRIAENSEN CRANENBROECK. Als gecommitteerden van den Gouverneur-Generaal waren daaraan toegevoegd de raden van Indië JACQUES SPECX [2]) en PIETER VLACK.

Plechtig werd deze vergadering met gebed door een der predikanten geopend, waarna de Raad van Indië, JACQUES SPECX, oprees, om namens den Gouverneur-Generaal te verklaren hoe deze, zorgdragende voor de swacke en vervallende gemeynte van Indiën, alsmede voor de voortplantinge der Chr. Religie onder de heydenen, eenige artyckelen ten dezen eynde t' samengestelt hadde, die hij nu de vergad. overgaf, begerende sy soude met alle sorgvuldicheyt in de vreese des Heeren deselve overwegende, deses aengaende haer advys hem schriftelyck behandigen en alsulcke middelen tot opbouwinge der gemeynte Godes beraemen, als sy nodich ende bequaem souden vinden." Op deze aanspraak volgde de voorlezing van een vijftiental minder of meer gewichtige punten, waarop de Gouverneur-Generaal advies verlangde. Het was geen kleine taak waarvoor de Gouverneur de vergadering stelde; zij had haar oordeel uit te spreken zoowel over de instelling van een biddag en de observatie van de Gereformeerde kerkorde, als over de oprichting van een drukkerij; zoowel over de plaats waar, de wijze waarop en den vorm waarin een nieuw kerkgebouw moest verrijzen, als over den toestand der kerken in de Molukken, Amboyna, Banda, Solor, Paliacatte en de Piscadores en

---

[1]) De predikant Anthonius Dircxs was wegens ongesteldheid op deze eerste vergadering niet aanwezig.

[2]) Jacques Specx is, terstond na deze eerste vergadering, vervangen door den opperkoopman Cornelis Gerritsz. Verlooren Arbeijt.

den ijver, zuiverheid en onergerlijkheid harer leeraars en voorlezers. Haar werd gevraagd „een aensienlyck en geschickt opperregent, eenige bequame schoolmeesters ende deuchsame matronen" voor te stellen aan wie het bestuur over en den arbeid in een nieuw op te richten school en logement voor „overkomende nederlantsche en hierlantsche vrouwspersonen" [1]), met vertrouwen kon worden opgedragen. De wenschelijkheid van geregeld huisbezoek bij alle Christenen, zoowel Nederlanders als „Japanders, Maleyers, Mardyckers ende andere natiën," werd haar in overweging gegeven; middelen moest zij voorstellen om „de Mooren, heydenen en andere verblinde natiën opt gevoechlykste tot het Chr. geloof te leyden, insonderheyt de kinderen;" de noodzakelijkheid van de catechismusprediking om daardoor „de onervarene des te beter en

---

[1]) In Hoofdstuk II, blz. 98, noot 2, zagen wij, dat ook met het schip waarop Heurnius voer, een aantal jonge dochters naar Indië was gezonden. Het doel dier zendingen was, gelijk blijkt uit de Missive van G. G. en R. v. I. aan de Kamer Amsterdam 28 Jan. 1625. Bijl. H. hen „ten houwelijck te bestellen." Er was aan vrouwen groot gebrek, zoodat er in een half jaar 64 van die overgezondenen tot een huwelijk kwamen. Dat echter de bloem der natie zich alzoo niet zenden liet is te begrijpen en blijkt uit een brief van 1615, waarin van de uit Nederland aangevoerden gezegd wordt: „datse (uytgesondert eenige ses ofte seven die lijdelyck sijn) leven een ongeregelt, ontuchtich, ergerlyck leven, tot groote moeijte van de overicheden, ende totte meeste schande ende cleynachtinge van onse natie die der mach wesen. Het volgende jaer, meen ik datter een partije naert Vaderlandt sal keeren, ende wij en sullender niet eens traenen om laeten." Arch. V, blz. 65. Geen wonder dat een ernstig man als de Carpentier middelen beraamde om hen op te kweeken „in Godvruchtigheyt, Cuysheyt ende alle goede faeminine wercken." Of deze poging veel heeft uitgewerkt mag betwijfeld worden; de klachten althans blijven aanhouden. De kerkeraad van Batavia moet in 1629 klagen: „de ongebondenheyt van veelen, die voor jonge dochters overgestiert worden, is soo ongeregelt ende onbetemmelick, dat het een schande veroorsaeckt voor onse natië, ende de Mahumetisten ende Heijdenen een verderf; een verderf voor de manspersonen met de welcke sij getrouwt sijn, een ruijneerende quaet voor de Republicque. Arch. VI, blz. 93. Ook de lust om hen te huwen verminderde; de Gouverneur van Banda, wien er zes gezonden waren, schrijft: „'t Sal apparent lange aenloopen al eer aen goede pertuire sullen geraecken." Arch. VI, blz. 105.

ordentelick in de fondamenten der Chr. leere te stilleeren," werd haar voorgehouden en tevens haar opgedragen: „te sien wat ordre alhier in de schoolen onderhouden wert" en na te gaan of de kinderen behoorlijk „in de fondamenten van de Chr. religie, als andersints," door ijverige en „tot het schoolmeesterschap suffisante" meesters werden onderwezen. Haar raad werd gevraagd omtrent het oprichten van een bibliotheek en het beramen van middelen om de school „buyten last van de comp." te bouwen. Zij moest nagaan of „de Maleysche gebeden, thien geboden en geloove welcke in deze Kerke ten dienste van de Borgerye voorgelesen wert" ook correctie behoefden; of niet de provisioneele instructie, door den gouverneur HOUTMAN te Batsjan achtergelaten, door een andere moest worden vervangen, en ten slotte moest zij adviseeren „hoe ende waer de presente predikanten en voorlesers behooren verdeelt ende versonden te werden, daer yder naer de mate syner gaven Godes ende de gemeynte den besten dienst soude mogen doen."

Tot praeses werd nog gekozen SEBASTIAAN DANCKAERTS, en tot scriba MICHIEL SEROYEN, die echter spoedig door JUSTUS HEURNIUS vervangen werd. De voorslag om nog eenige krankbezoekers in deze vergadering op te nemen werd als „onprofijtelyck" afgewezen, en zoo was dan de eerste kerkelijke vergadering van Batavia geïnstalleerd.

Geen der te behandelen punten was van zooveel gewicht als het tweede, betreffende de kerkenordening in Batavia geobserveerd en nagekomen; daar dit aanleiding gaf om te handelen over de kerkenorde door SEBASTIAAN DANCKAERTS uit het vaderland medegebracht; hoewel wij daarmede niet willen ontkennen, dat er ook onder de andere waren die ernstige overweging vereischten. Wij kunnen dan ook begrijpen dat de vergadering, die des

Dinsdags, 's morgens te 7 ure, des Woensdags, 's namiddags te 2 ure, des Donderdags, 's morgens te 7 ure, bijeenkwam en telkens drie uren vergaderde, eerst den 27en October, op een Zondag, in een buitengewone samenkomst kon worden gesloten.

Voor HEURNIUS was die tijd van vergaderen zeker een gansch ander begin van zijn werkzaamheden als hij zich had voorgesteld, en toch met blijdschap zal hij hebben waargenomen de begeerte van den Gouverneur-Generaal, om niet alleen de Europeesche gemeente te bouwen, maar ook de inlandsche op te heffen en vele Heidenen tot haar toe te voegen. Een school, gelijk DE CARPENTIER die oprichtte, waarin, naast de Nederlandsche, ook de Indische jeugd werd onderwezen, [1]) was zeker een stichting naar zijn hart en al geven de acta ons slechts de uitkomsten der beraadslagingen, wij zullen wel niet bezijden de waarheid zijn met de onderstelling, dat HEURNIUS zoowel aan die, welke liepen over den arbeid onder de Heidenen, als aan de bespreking van de Kerkorde, waardoor het recht der kerk zou worden gehandhaafd, ijverig deel heeft genomen.

Het scheen als of op dit tijdstip de zon boven de Indische kerk begon te verrijzen. Niet alleen tegenover de predikanten deed DE CARPENTIER zich voor als een bevorderaar van kerk en godsdienst, zijne brieven naar 't Vaderland toonen, dat hij leefde in deze dingen. [2]) Met blijdschap en goede hoop vervulde dit alles HEURNIUS,

---

[1]) Arch. V blz. 226.
Generale Missive van G. G. en R. v. I. aan H. H. XVII, 3 Febr. 1626. Bijl. H.

[2]) Brief van den G. G. aan de Kamer van Middelburg, 27 Oct. 1625. Bijl. H.
Generale Missive van G. G. en R. v. I. aan de H. H. XVII. 3 Febr. 1626, Bijl. H.

een blijdschap die zoo duidelijk doorstraalt in een brief namens den kerkeraad door hem naar Banda gezonden. Daarin zegt hij (hij schreef den 17en October 1624, tegen het einde van de kerkelijke vergadering): „het laet zich aensien als of Godt de Heere voor hadde de godsdienst, hier op veel plaetsen schandelyck vervallen, sonderlinger wijse op te willen rechten en syne dienaers den wech te bereyden datse met behoorlycke vrijheyt haer in haer ampt onverhinderlyck mochten quiten."

„Dit schrijven wij, op dat ghy oorsaeck hebben sout u met ons over dese verbeteringe van den staet der gemeinten te verheugen ende Godt daer voor te dancken, Hij die machtig is het dierbaer doch veracht saetken des H. Evangelii sijne tacken uyt te breyden over 't hooft dergener die het te vooren metter voet vertraden." [1]) HEURNIUS blik richtte zich dan ook te Batavia alras naar de heidensche natien, waaronder hij het „arbeitsaem volck" der „Sinesen" opmerkte, dat hij trachten wilde met den „bandt der christenheidt" aan Indië te binden. Hij koesterde hoop dat daarin iets goeds te verrichten viel. [2]) Later zal het blijken dat HEURNIUS over dit werk niet enkel dacht, maar het ook heeft aangevat. Voorloopig echter hebben wij met hem terug te keeren naar de kerk te Batavia, waar de kerkelijke vergadering gehouden wordt, om daar te letten op de beraadslagingen, die er gevoerd worden en waaraan HEURNIUS deel neemt. Dat daar een en ander verhandeld werd, voor het leven en werk van HEURNIUS van weinig of geen belang, behoeft

[1]) Arch. V, blz. 218.

[2]) Arch. V blz. 227. — Onder de Chineezen was blijkbaar nog niet, althans niet met vrucht gearbeid; ten minste als behoorende tot de Christelijke gemeente te Batavia worden wel genoemd: „Japanders, Maleijers, Mardijckers," maar geen Chineezen. Zie Acte van de Kerkel. verg. te Batavia 1624, punt 7. Bijl. G.

nauwelijks gezegd; dat de vergadering het aanbod van een biddag gaarne aannam en uitbreidde tot een jaarlijksche gewoonte spreekt haast van zelf; hare beraadslagingen daarop neerkomende, dat zij de nieuwe kerk gebouwd wenschte te zien in den vorm van de laatst te Amsterdam opgerichte [1]) en wat zij besloot aangaande een drukkerij, of de wenschelijkheid eener bibliotheek, zoowel tot een „ornament" der stad Batavia als een noodig behulp voor scholen en kerkedienaren, kunnen wij met meer andere punten gerust laten rusten; maar van belang is het, dat de Gouverneur-Generaal het advies der kerkedienaren op zoovele punten vroeg en volgde [2]) en hen ook op schoolgebied zoo groot gezag en invloed toekende.

Het gewichtigste punt, van het grootste belang voor de ontwikkeling der Indische kerk, was natuurlijk de kerkorde; langdurig is daarover reeds in de eerste vergaderingen beraadslaagd; daar wij echter genoodzaakt zijn de beteekenis en geldigheid dier kerkorde uitvoeriger te behandelen, willen wij eerst nagaan welke denkbeelden in die vergadering werden ontwikkeld omtrent den opbouw der gemeente en hare uitbreiding onder de heidenen.

Onder de Nederlanders, dus werd besloten, zou viermaal 's jaars, kort vóor het avondmaal de visite gedaan worden en telkens, tusschen twee avondmaalsvieringen in, zouden Maleiers, Japanneezen en dergelijken, die nog vervreemd zijn van de ware gemeente Gods, tegelijk met de Nederlanders worden opgezocht. Men begreep echter wel dat

---

[1]) Dat was de op den eersten Paaschdag 1623 ingewijde Noorderkerk. Zie J. Wagenaar, Amsterdam in zijne opkomst, aanwas enz.; Amsterdam 1765. IIe st. blz. 134.

[2]) Dit blijkt o. a. uit de aanstelling van Michiel Seroijen en zijn zuster tot regent en gouvernante van 't vrouwenhuis; uit het onveranderd aannemen der opgestelde Instructiën en uit de geringe bezwaren tegen 't advies van den Kerkeraad ingebracht.

zulk een bezoek, ook al werd het tweemaal 's jaars herhaald, op de heidensche volken weinig kon uitwerken, waarom men voorstelde een „Maringo" aan te stellen, die dagelijks „familiaerlyck ende stichtelyck" met de „onduytsen" moest omgaan, de Christenen onder hen moest opwekken hunne kinderen bij tijds ten doop te presenteeren, acht nemen op ergernissen om die te weren en te corrigeeren. Hij was voorts geroepen het volk „aen te porren" dat zij des Zondags tot het gehoor van Gods woord en tot de catechisatie mochten komen, en verplicht met de Kerkelijke personen goede correspondentie te houden. [1]) Het nut dat zulk een Maringo of „Toesiender" [2]) had kunnen doen is in later dagen grootendeels te loor gegaan, omdat men den Maringo de macht gaf het volk door boeten te dwingen ter kerk te komen, uit welke boeten hij zijn inkomen verkreeg. De man, wiens ambt geestelijk had behooren te blijven, werd door die machtsuitbreiding gemaakt tot een politieagent, die leven moest van de zonden des volks. [3]) Het lag echter geenszins in de bedoeling der vergadering de zorg voor de heidenen grootendeels op de schouders van den Maringo te laden, neen, uitdrukkelijk wordt nog eens gezegd: „de visitatie van onduytsche natien moet neerstelyck, niet alleen door den Marinio, maer oock door den Kerckeraedt geschieden." [4])

---

[1]) Acte Kerkel. verg. te Batavia, advies van den Kerkeraad op het 7e punt. Bijl. G.

[2]) De naam „Toesiender" werd er na eenige correspondentie met den gouverneur, die „Opsiender" of „Curator" had voorgeslagen, aan toegevoegd. Zie in de meergenoemde acte de bedenkingen van den gouverneur en het antwoord van den Kerkeraad.

[3]) Arch. V blz. 178.

Arch. VI blz. 316, 319, 323.

Provisioneele order voor de Christenen op Batchian, art. 11. (Acta van de Kerkel. Verg. Bijl. G.)

[4]) 3e overweging in het advies van den Kerkeraad, op het 8ste punt.

Wij zien uit deze besluiten, dat in de vergadering een macht werkzaam is, bezorgd voor het geestelijk heil der inlanders, bevreesd dat de dienst der predikanten schier uitsluitend voor de Europeesche gemeente zal worden opgeeischt. Maar niet alleen moeten de inlanders bezocht worden, ook de predikatie dient naar hunne behoeften te worden ingericht, daartoe moet zij worden gehouden „in tale die de heydenen verstaen, te weten in Maleys, Jappans etc," ook zou het goed zijn de Engelschen, in hunne wijze van psalmen zingen, na te volgen „onder welcke de voorleser eerst een regelken leest en daernae met den volcke singht." [1]) Ook aan die gemeenten, waar nog geene predikanten waren, voldoende met het Maleisch bekend, werd gedacht: de Maleische predikatien die bestonden moesten worden gecopieerd, en aan iedere kerk verschaft; ook behoorde hun getal met verstand vermeerderd te worden. Het werd noodig geacht, dat vooreerst het Evangelie van Mattheüs in het Maleisch zou vertaald worden en enkele psalmen, ten dienste van het gezang der gemeente, in het Maleisch op rijm gebracht; was dat eenmaal geschied, dan behoorde hetzelfde werk ook in andere talen verricht te worden. [2]) Het streven om de inlanders met het Evangelie bekend te maken en hunne gemeente te bouwen, openbaarde zich ook in de regeling der godsdienstoefeningen te Batavia, die aldus, zoo werd besloten, zouden gehouden worden: des Zondags voormiddags zou er een Hollandsche en

---

[1]) 1e overw. in het advies van den Kerkeraad op het 8ste punt.

Eerst werd dit voorstel door de Vad. Kerk niet begrepen, zie J. F. G. Brumund, *Bijdragen tot de geschiedenis der Kerk te Batavia*, in Tijdschr. voor Ind. taal-, land- en volkenk., dl. XIII, doch ook later op de Synode te Hoorn 1629, werd het afgewezen daar „verscheidenheid" in eeredienst met de Vaderlandsche Kerk, aanstootelijk zou zijn. (Arch. I blz. 5).

[2]) Zie de 6e overw. in het advies van den Kerkeraad op het 8ste punt. Bijl. G.

Maleische dienst zijn, de catechismus zou des namiddags verklaard worden, terwijl er dan in „'t nederduyts" zou worden gecatechiseerd; ook zou er om de 14 dagen in 't fort voor de soldaten gepredikt worden. [1]) Behalve deze Zondagsche catechisatie was er nog een in de week, ingesteld voor de kinderen en jonge lieden, van welke — en terecht — veel nut werd verwacht voor de „verbreijdinge der waere kennisse Godes en Christi." Dat hier ook het oog werd gericht op de inlanders blijkt nog daaruit, dat besloten werd de door DANCKAERTS overgezette Maleische Catechismus, na zorgvuldige correctie door de vergadering, in de kerken en scholen van Indië intevoeren.

Naast de kerk was de school [3]) een voornaam middel waardoor „de jeucht der Nederlanders en onduytsen in godtvruchticheyt, goede seden, leesen, schrijven en singen der psalmen" kon „opgetrocken werden." Om de bezwaren tegen het schoolbezoek te verminderen, moest aan de kinderen der heidenen een „deel" rijst beloofd en gegeven worden. De onkosten die deze bepaling met zich zou brengen zouden ruimschoots vergoed worden, wanneer straks „de bequaemste verstanden" in het bijzonder onderwezen en door een predikant opgevoed, als voorlezers, ouderlingen of proponenten „met cleyne beswaringe, der Comp. veel dienst" zouden doen. Met zorg werd dan ook eene instructie voor den opperregent van de school en het vrouwenhuis en eene andere, regelende het ambt der schoolmeesters, opgesteld, waarin — het behoeft nauwelijks gezegd — niet weinig nadruk werd gelegd op hun plicht

---

[1]) Advies van de Kerkel. verg. op het 9e punt. Bijl. G.

[2]) Advies van de Kerkel. verg. op het 12 punt. Bijl. G.
Korte bedenking van den G. G. Bijl. G.
Antwoord van de Kerkel. verg. Bijl. G.

[3]) Deze school diende zoowel voor het onderwijs van dag- als kostleerlingen. Generale missive van G. G. en R. v. I. 3 Febr. 1626.

om de kinderen in „godtvruchticheyt en goede seden" op te voeden en wel zorg te dragen, dat zij hunne gebeden leerden en in de hoofdstukken der christelijke religie onderwezen werden.

Was de vergadering bij de inrichting van kerk- en schooldienst, gelijk wij haar die tot nu toe zagen bepalen, getrouw gebleven aan de gewoonten van het Vaderland, zij meende, dat het noodig en goed kon zijn, onder de heidensche volken, bij de planting eener nieuwe kerk, daarvan eenigszins af te wijken. Reeds vroeger had zich het bezwaar voorgedaan, dat er — waar de ouders nog geen geloofsbelijdenis hadden afgelegd, en hunne kinderen dus den doop niet konden ontvangen — een middel ontbrak om hen plechtig aan de gemeente te verbinden. Er waren stemmen opgegaan om de kinderen der heidenen maar te doopen; [1]) doch de Synode van Dordrecht had het verboden, zelfs voor die, welke door Christenen geadopteerd waren en waarover een Christen als getuige stond. [2])

Toch werd het gemis aan eenigen uitwendigen band sterk gevoeld. Daar waren toch ouders, die, schoon zelf nog geen geloof betoonende, hunne kinderen in de Christelijke gemeente begeerden opgenomen te zien, [3]) en zij, die kinderen geadopteerd hadden, zagen ze ook gaarne aan de gemeente verbonden. Om nu aan die bezwaren te gemoet te komen en toch het verbod der Dordsche Synode niet te overtreden, besloot men een nieuwe ceremonie in te stellen en zulke kinderen „door opleggingen der handen met de gebeden, naert exempel des Heeren Christi (Matth. 19) Godes genadighe bewaringhe en geleydinghe [te]

---

[1]) Rutgers t. a. p. blz. 187 (29 Maart 1618).

[2]) Zie Hoofdstuk I blz. 39.

[3]) Zie advies van den Kerkeraad op het 8e punt en zijn advies op het 22ste art. van de Kerkorde. Bijl. G.

bevele[n]. [1]) Nog eene andere ceremonie werd aanbevolen; de kerkeraad achtte het noodig, „dat, om de onwetentheyt uyt den Christendom te weeren, de confirmatien dog sonder paepse superstitien gebruykt werden aen de kinderen, als sy 9, 10 of 11 jaeren out synde, belijdenisse haeres geloofs connen doen." [2]) Tegen dit voorstel had de Gouverneur-Generaal geen ander bezwaar, dan dat de naam confirmatie ook in het „pausdom" gebruikt werd, [3]) waarom de kerkeraad dien veranderde in „zegeninge." [4]) Wat werd er met die confirmatie bedoeld en in hoeverre kon die de onwetendheid uit het Christendom weren? Wij vinden daarvan waarschijnlijk de verklaring in hetgeen op blz. 38 van Hoofdstuk I, is gezegd over de kinderen, die gedoopt zouden worden na afgelegde belijdenis des geloofs; maar die daarna toch nog moesten worden onderwezen in de leer op welken zij den H. Doop ontvangen hadden.

[1]) In de acte komt deze zaak tweemaal voor. Zij wordt besproken door den Kerkeraad bij de behandeling van het 22ste artikel van de Kerkorde en bij zijn advies op het 8ste der door den Gouverneur-Generaal voorgestelde punten. Bij het appendix tot het 22e art. der Kerkorde maakt de Gouverneur de opmerking, of het niet beter zou zijn, de heidensche ouders zoo spoedig mogelijk te onderwijzen en belijdenis te laten doen, waartoe dan die begeerte om hunne kinderen gedoopt te zien een spoorslag kan zijn, waarop de Kerkeraad verklaart, dat dit zijne bedoeling was, waarna dit appendix wordt goedgekeurd. (Zie Bijl. G.) Deze handeling kon echter de goedkeuring der Synode van Noord-Holland niet verwerven. Het beroep op Matth. 19 werd afgeslagen met de opmerking, dat de Joden bondgenooten waren en de raad werd gegeven de kinderen liever naarstelijk te catechiseeren en in de fundamenten der Christelijke leer te onderwijzen. Synode Hoorn 1629, Archief I, blz. 4. De Kerkeraad te Batavia zag in 1628 zelf in, dat deze handelwijze confusie in 't Christendom zou brengen. Brumund, t. a. p. blz. 54.

[2]) 7e overw. op het 8ste punt. Bijl. G.

[3]) Bedenkingen van den Gouverneur-Generaal op het appendix over het 20e art. en op het 7e punt. Bijl. G.

[4]) Antwoord der Kerkel. verg. aan den G. G. Bijl. G.
De formulieren voor handoplegging en confirmatie zijn te vinden Brumund t, a. p. blz. 56—61.

Werden daar de kinderen, nadat zij getoond hadden de grondbeginselen van den Christelijken godsdienst te verstaan, gedoopt, na de beslissing der Synode van Dordrecht, wilde men aan zulke kinderen niet den doop toedienen; maar achtte nu zulk een zegening een goede zaak, om hen aan de gemeente te verbinden en tevens had men daarin een middel, om hen tot vlijt in het „leeren van hun geloof" aan te sporen, waardoor alzoo de onwetendheid uit het Christendom geweerd werd. [1])

Wij willen hier niet treden in een beoordeeling van deze middelen, om de inlanders te trekken tot het Christelijk geloof; maar moeten toch waardeeren den ernst, die deze mannen bezielde om de gemeente uit te breiden inzonderheid onder de heidenen. Het arbeidsveld der predikanten was niet bepaald binnen de enge grenzen van de Europeesche gemeente, maar strekte zich ver buiten haar uit in wijden omtrek. Niet slechts bewarend, ook aanvallend wilde de kerk optreden — en waar zij in den Islam haren grootsten vijand ontdekt had, besloot de kerkelijke vergadering: „dat een refutatie des moordoms ofte Mahumetistschap, soo in nederduytsche als maleische taele [diende] ingestelt te werden." [2])

Mocht de vergadering in het bovenstaande taak en roeping der kerk voldoende omschreven achten, ook de „overichheyt eener Christelycke republicq" had ten dezen een plicht. Met haar „polytycke maght," moest zij naar 't oordeel der vergadering „de moorsche besnydinge soecken te weren." Zij moest „den Sabbath int uyterlycke bij

---

[1]) Deze ceremonie werd geacht te zijn „middelmatig", maar moest om de kwade gevolgen van superstitie worden nagelaten; de confirmatie moest liever geschieden door Catechisatie in de beginselen der Christelijke leer (Synode Hoorn, Arch. I blz. 5)

[2]) Advies van de Kerkel. verg. op het 8e punt.

allerley natien, onder haer gebiet woonachtich of comende, doen vieren," gebieden dat men ook slaven dan zou laten rusten, en hen „op geltstraffen zetten, die onder de predicatien in herbergen ofte elwaerts tappen en stercken dranck vercopen." [1]) Bovendien verzocht de vergadering nog aan de Overheid, „dat Chinezen en andere heydenen, die openbare oefeninge haerder heydensche superstitien en duyvelsdienst (die ze byzonderlyck des nagts op de straeten plegen) verboden werden, want in gene chr. republicq sulcke vercortinge der eere Godes behoort gedoocht te werden, waerdoor vele onduytschen geërgert werden en een vermaecken crygen in hare superstitien." [2])

Door den Gouverneur-Generaal werden geene aanmerkingen gemaakt op dit deel van het advies, waarin zoowel de taak der overheid tot het handhaven der uitwendige christelijke eerbaarheid beperkt, als haar beslist Christelijk karakter gehandhaafd werd. Of dit tengevolge dezer aanmaning van den kerkeraad is geschied weet ik niet, maar wel blijkt het, dat in 1630 de Mahomedanen heel wat zouden over gehad hebben voor het verlof, om een moskee te bouwen, welk verlof echter niet gegeven werd; en dat aan de Chineezen, wien het eerst vergund was een eigen tempel te hebben, ook was verboden daarin hunne godsdienstoefeningen te houden. Openlijke afgodendienst en wangeloof werden alzoo uit Batavia geweerd. [3])

Waren op deze wijze de belangen der Indische kerk in 't algemeen behandeld, nog had de vergadering een order op te stellen, waarnaar de Christenen op Batsjan zich zou-

---

[1]) G. G. Coen had op dit punt al vrij wat verricht; (zie Hoofdstuk I blz. 41) wellicht werden de door hem gegeven verordeningen slecht nagekomen.

[2]) Advies van de Kerkel. verg. op het 8e punt. Bijl. G.

[3]) Brief van den Kerkeraad van Batavia aan G. G. en R. v. I. 6 Nov. 1630. Bijl. H,

den hebben te regelen. Eigenaardig is het op te merken, op wat wijze er met deze ter nauwernood gechristianiseerde heidenen gehandeld wordt en hoe sterk zich in deze orde het kerkelijk bewustzijn uitspreekt. Zij mogen dan van het Christendom nog zeer weinig weten, [1]) toch vormen zij een kerk en hebben daardoor allerlei verplichtingen op zich genomen, tot welker volbrenging nu de overheid de hand moet leenen. Op zonden tegen de zedelijkheid wordt voor hen zwaarder straf gesteld dan voor de heidenen; tot het kerkbezoek moeten zij, des noods met boeten, worden gedwongen; blijkt het dat zij hunne gebeden hebben vergeten, dan moeten zij ze op nieuw leeren of zullen anders worden gestraft. [2]) Door het geven van 4 pond rijst per week voor elk kind, dat trouw de school had bezocht, mocht aan de bezwaren der ouders, die daardoor werkkrachten misten, worden tegemoet gekomen.

Christenen die, gelijk het somtijds „seer lichtveerdel. en om seer geringe oorsaecke" geschiedde, zich tot de „moren" begaven „met renegatie des Christendoms en onderdruckinge haerder conscientie," souden gestraft worden met een boete van 300 Realen van 8en en arbitrale correctie. Wel opmerkelijk is het belangrijk verschil tusschen deze bepalingen en hetgeen in Batavia te werk gesteld werd, om de gemeente uit de heidenen te bouwen.

---

[1]) Blijkens art. 1 zaten nog velen in „hoerdom ofte concubijnschap"; waren er anderen, die dat weer wilden aanvangen (art. 2); voor wie dan ook het Christelijk gesloten huwelijk geen beletsel was, om wegens nietige redenen te scheiden, (art. 3) en was de kennis van sommigen zoo gering, dat zij zelfs hunne gebeden vergeten hadden. (art. 6).

[2]) Tuchtoefening op dit punt vond ook plaats onder Calvijn: in 1554 werden te Genève vier jongelieden, die niettegenstaande het onderwijs, dat men hun gegeven had, „ne profitent toutefois à scavoir où gist leur salut" voor drie dagen in de gevangenis gezet (A. Roget, *Histoire du peuple de Genève;* 7 tomes, Genève 1871—1883, tome V p. 173). Vgl. ook P. J. Kromsigt, *John Knox als Kerkhervormer*, Utrecht 1895, blz. 338.

Al deze punten hadden tot weinig breedvoerige en niet anders dan vriendschappelijke correspondentie aanleiding gegeven; maar anders zou het gaan met de vraag: „hoe ende waer de presente predikanten en voorlesers behooren verdeelt ende versonden te werden, daer yder, naer de mate syner gaven, Godes ende de gemeynte den besten dienst soude mogen doen.” [1]) Het was voor deze vergadering zeker wel moeielijk op deze vraag trouw te antwoorden; den predikanten kon het toch niet onverschillig zijn waar hun een standplaats zou worden aangewezen en er bestond gevaar, dat, bij de beantwoording van zulk een vraag, de eenstemmigheid zou verloren gaan. Twee, misschien drie plaatsen waren in de buitenbezittingen te vervullen: Banda, de Molukken en wellicht ook Amboyna, waar JACOB ANTHEUNISZ DUBBELTRIJCK dienst deed, van wien sprake was, dat hij van daar zou worden opontboden; zoo besloot dan de vergadering, dat, daar Amboyna en Batavia zeker een predikant noodig hadden, die het Maleisch machtig was, SEBASTIAAN DANCKAERTS in een dier twee plaatsen zou gebruikt worden. Terwijl de verdeeling der andere plaatsen „bij lootinghe” tusschen ANTHONIUS DIRCX; JOHAN DU PRAET en JUSTUS HEURNIUS zou geschieden, nadat nader bericht omtrent den stand der kerk in de Molukken, Banda en Amboyna zou verkregen zijn. Deze voorslag was echter niet naar het genoegen van den Gouverneur-Generaal, die een commissie benoemde bestaande uit de Raden van Indië JACQUES SPECX en PIETER VLACK en zijn secretaris JACOB VAN DORESLAER, om, geassisteerd met de ouderlingen ADRIAEN BOUWENSEN en JACOB DE

---

[1]) De bedoeling was natuurlijk dat de Kerkel. vergadering ten dezen advies zou geven, waarop de Gouverneur-Generaal beslissing nemen zou vgl. Instructie voor den Gouverneur-Generaal van 1617, art. 34. J. A. van der Chijs t. a. p. dl. I blz. 89.

Harde en den diaken Pieter Adriaense Cranenbroeck, te „disponeren over 't verseynden en blijven der predikanten." Wilde de Carpentier door deze benoeming den invloed van de overheid vergrooten? Het vervolg der onderhandelingen, waarbij hij voorstelde een zestal gemeenteleden tot dit werk te kiezen, maakt dit niet waarschijnlijk; veeleer mogen wij aannemen, dat hij, door onafhankelijke personen, wilde beslist zien of aan electie niet boven loting de voorkeur moest gegeven worden, om die dan ook door hen te laten verrichten. Wel schreef de instructie voor den Gouverneur-Generaal voor, dat dit werk door de naastbij of omtrent wezende predikanten moest geschieden; doch hier deed zich het geval voor dat zulke predikanten ontbraken en dus moest hierin wel op andere wijze worden voorzien.

Het voorstel van den Gouverneur kon echter de vergadering niet behagen: het geven van dit advies omtrent de verzending was een kerkelijke zaak, nu werd aan de vertegenwoordigers der burgerlijke overheid evenveel macht toegekend als aan de vertegenwoordigers der kerk; dit kon van kwade consequentie worden, waarom de Vergadering voorsloeg in deze commissie nog een zevende lid te benoemen Mr. Willem opperchirurgijn in het fort en lidmaat der gemeente, terwijl de overbrengers van dit antwoord Johan du Praet en Anthonius Dircxs bovendien aan den Gouverneur moesten verklaren, dat de vergadering er op stond een der kerkeraadsleden als voorzitter benoemd te zien, opdat het duidelijk blijken zou, dat deze vergadering eene kerkelijke was.

Die laatste voorslag viel echter wel allerminst in den geest van den Gouverneur-Generaal, want al was hij met de tegenwoordige predikanten zeer ingenomen en al wilde hij gaarne de kerkelijke zaken bevorderen, hij was toch

bovenal een op zijn hoogheid en aanzien gestelde Gouverneur, zoodat er over deze vraag van etiquette nog al eenig dispuut viel „aengesien dat het sijns [des G. G.'s.] bedunckens ongerymt soude syn, dat hy met synen naesten Raedt soude sitten ende stemmen achter een, die veel minder van aensien was." Om het bezwaar daarin gelegen te vermijden, stelde hij voor: dat de vergadering vijf of zes lidmaten der gemeente voegen zou bij den Kerkeraad, om alzoo zelf die zaak af te doen.

Het bleek echter moeielijk onder de leden van deze „eerst opcomende gemeynte" een voldoend aantal tot dat werk geschikte personen te vinden, zoodat na eenige beraadslagingen met den Gouverneur-Generaal, de vergadering den 25sten Oct. besloot: „men soude de verdelinge der tegenw. pred. nae syn Ed^ts. 1e propositie door sijne gecom. en de Kerckenraet afdoen, aengesien haer kennelyck is de goede intentie van den Ed. Hr. Gen. en synen Raedt, dat haer voornemen sy, dat deze manier van verseyndinge in geen consequentie getrocken sal werden, nochte strecken tot verminderinge van 't regt der kercken." Den volgenden dag gingen Johan du Praet en Justus Heurnius deze resolutie den Gouverneur-Generaal schriftelijk aanbieden; terwijl zij hem de zaak tevens mondeling bekend maakten. Deze verklaarde hun, dat hij „anders niet en socht dan de Kercken Godts voor te staen; dat syne intentie geensints en was deselve te onderdrucken ofte in haer recht te verhinderen, maer dat hy gemeent hadde hetgeen nae de tegenw. stant best en noodich voor deselve was en dat hetselve in geen consequentie soude getrocken werden."

Klein en onbeduidend schijnen ons, die van uit de verte ze aanzien, deze onderhandelingen en toch waren zij dat niet. Reeds had de Indische kerk ervaren, dat de

hand der overheid zwaar op haar kon drukken [1]) en de geschiedenis heeft het ook verder bewezen, dat zij niet te nauwkeurig kon toezien op de handhaving van haar recht. In haren jeugdigen toestand, bij de buitengewone omstandigheden waarin zij thans verkeerde, en bij het gemis aan een statuut, waarin de grenzen van het recht der Kerk en van den Staat nauwkeurig waren afgebakend, was het gevaar zoo groot, dat de gewoonte een recht zou scheppen, waarvan de nadeelen straks zwaar zouden worden gevoeld; van daar dan ook, dat zij, bij alle wederkeerige welwillendheid tusschen haar en den Gouverneur-Generaal, het duidelijk wil doen uitkomen, dat haar toegeven in dezen geen wijken voor een andere macht, of het erkennen van een nieuw recht in zich sluit, maar slechts beschouwd mag worden als een tijdelijke maatregel, om in buitengewone omstandigheden een moeielijke vraag op te lossen; waarom het dan ook in „geen consequentie" moet worden getrokken.

Daar blijkt nog iets, voor ons niet zonder gewicht, uit deze onderhandelingen. De commissie waarover hier voortdurend gesproken wordt, was aanvankelijk [2]) tot niets anders geroepen, dan om aan den Gouverneur-Generaal een advies te geven omtrent het plaatsen der verschillende predikanten. De beslissing daarop verbleef, volgens art. 34 zijner instructie, [3]) aan hemzelven. Wijst nu echter het gewicht aan deze commissie gehecht, zoowel door den Gouverneur-Generaal als door den Kerkeraad niet daarop, waarop trouwens ook de instructie reeds doelt, dat er van haar voordracht niet lichtelijk of zonder goede reden werd af-

[1]) Hoofdstuk I, blz. 40.

[2]) Zie het 15e van de door den Gouverneur-Generaal aan de vergadering voorgedragen punten (Acta Kerkel. verg. te Batavia 1624) Bijl. G.

[3]) J. A. van der Chijs, Ned. Ind. Plakaatboek, Batavia—'s Hage, 1885, dl. I blz. 39.

geweken? zoodat het verzenden door den Gouverneur-Generaal feitelijk veel minder in de organisatie der kerk ingreep, dan het uiterlijk wel schijnt? Ja, aanvaardt hier de Gouverneur-Generaal niet de door hem voorloopig aangenomen kerkorde, waarin het recht van beroeping aan de kerk wordt toegekend en aan de overheid slechts approbatie verblijft? [1])

Nadat deze zaken aldus geregeld waren, vergaderde de eerst aangewezene en nu benoemde commissie op den 27 October, na afloop der godsdienstoefening, waar in de „publycque" gebeden God de Heere was aangeroepen om de gecommitteerden met Zijnen H. Geest bij de verkiezing en verdeeling te besturen, in het kerkgebouw te Batavia. Ook de predikanten, met uitzondering van DANCKAERTS, die door ziekte verhinderd was, waren tegenwoordig. Nog vóor de vergadering werd geopend, bood de Raad van Indië JACQUES SPECX, namens den Gouverneur-Generaal aan, of de vergadering verlangde dat een der predikanten, of iemand uit de kerkeraadsleden het praesidium op zich zou nemen — nu hem de eere was gegeven had hij tegen het feit van zulk een kerkelijk praesidiaat geen bezwaar; doch door de predikanten en den kerkeraad werd geantwoord, dat zij den Generaal voor zijne beleefde presentatie bedankten.

Nadat de vergadering was gezeten, sprak HEURNIUS een gebed uit en vermaande haar daarna, om „alle ijdele consideratie en affectie aen een syde te stellen, te stemmen hetgeen de rechtsinnige reden ende de conscientie betuychde behoorlijck ende nodich te wesen." Hierna verlieten de predikanten de vergadering, die hen na twee uren weer liet ontbieden, en mededeelde dat de verkiezing

---

[1]) **Art. IV Kerkorde 1624. Bijl. G.**

eendrachtig was geschied en ter approbatie aan den Ed. Hr. Generaal zou worden aangeboden. HEURNIUS sloot daarop de vergadering met dankzegging, haar namens predikanten bedankende voor de moeite, die zij op zich genomen had, om de gemeente te verzorgen.

Nog vóor het avondeten kwam de beschikking van den Gouverneur-Generaal, waarbij aan DANCKAERTS en HEURNIUS Batavia, aan ANTHONIUS DIRCXSZ. Banda en aan DU PRAET Amboyna als standplaats werd aangewezen.

Zoo lag dan vóor HEURNIUS zijn eerste arbeidsveld in Indië, een akker, waarop hij met ijver arbeiden, maar ook vrij wat doornen en distelen oogsten zou. Voordat wij hem echter in dien arbeid gadeslaan is het noodig, dat de kerkorde van 1624, waarover reeds in de eerste zittingen der kerkelijke vergadering gehandeld werd, door ons besproken worde, om haar karakter te leeren kennen; de bezwaren te beoordeelen tegen haar ingebracht; en alzoo te zien met wat recht hare handhaving kon gevraagd worden. Dit na te gaan is te meer noodig om goed te kunnen verstaan den kerkrechterlijken strijd, weinige jaren later, door HEURNIUS, te Batavia, gevoerd.

Toen HEURNIUS te Batavia aankwam, kwamen daar met hem een tweetal andere predikanten, waarvan de een SEBASTIAAN DANCKAERTS, reeds vroeger in Indië had vertoefd. [1]) Hij had schriftelijk de berichten overgebracht aan de Classis van Amsterdam betreffende de willekeurige handelingen van COEN, en het verwondert ons niet, dat door

[1]) Arch. V blz. 143 en blz. 170. Hier blijkt, dat hij in 't midden of 't laatst van 1622 uit Indië naar 't Vaderland is vertrokken; vgl. Resolutie van de Kamer Amsterdam, 3 Juli 1623; 16 Nov. 1623; 23 Nov. 1623; 11 Dec. 1623. Bijl. B.

de Synode van Noord-Holland gaarne van zijn bekendheid met de Indische kerkelijke toestanden gebruik gemaakt werd, om de Dordsche Kerkorde zoo in te richten, dat zij ook voor Indië geschikt mocht heeten.

Reeds in 1623 was de noodzakelijkheid van zulk eene kerkorde in de Classis Amsterdam [1]) ter sprake gekomen. Daar had men nl. vernomen, dat de Classis Walcheren een „particuliere Kercken-Ordeninghe" naar Indië had gezonden," [2]) waarom het noodig geacht werd daarover naar Zeeland te schrijven, opdat niet door ééne Classis, maar door „een Gemeene t'saemencoemste der Gedeputeerde uut verscheydene Kercken" een „eenpaerighe Resolutie" genomen en aan de Kerken in Oost-Indië zou kunnen worden toegezonden. De Synode van Noord-Holland schijnt van de noodzakelijkheid tot gemeenschappelijke samenwerking weinig te hebben gevoeld, althans zij liet Zeeland buiten de zaak en zocht alleen samenwerking met de Zuid-Hollandsche Synode. [3]) Nu bestond daarvoor een oorzaak: Danckaerts stond weer spoedig naar Indië te vertrekken, hem wilde men blijkbaar de kerkorde medegeven, waarom er met spoed in deze zaak moest worden

[1]) Acten van de Classis Amsterdam, 14 Nov. 1622. Bijl. E.
Van Troostenburg de Bruijn t. a. p. blz. 160.

[2]) Het is niet onmogelijk dat dit bericht minder juist was. In een brief van 7 Dec. 1623 door de Classis Walcheren naar de Kerken in Oost-Indië gezonden (Arch. V, 185) schrijven zij: aengaande t'roepen, aennemen, versenden der predikanten sult UE. hebben te reguleeren ende daerin te volgen de gedruckte Kerkenordinghe voor desen UE. toegesonden." De bijvoeging „gedrukte" maakt het waarschijnlijk, dat wij hier aan een afdruk van de Dordsche Kerkorde hebben te denken. Dat *die* toegezonden werd is zeer begrijpelijk waar Hermannus Faukelius praeses was van de Classis Walcheren. Ook is het mogelijk, dat er sprake is, niet zoo zeer van een Kerkorde, als wel van een aanwijzing om Kerkeraden op te richten, avondmaal te vieren enz. Arch. V blz. 200.

[3]) Synode Hoorn, 1623. Archief I blz. 1.
Synode 's Gravenhage 1624. Arch. II blz. 3.

gehandeld. Wel was zij dan nog niet geapprobeerd [1]) en door bewindhebbers goedgekeurd, maar provisioneel kon zij toch reeds worden onderhouden. Gedeputeerden van Noord- en Zuid-Holland maakten met SEBASTIAAN DANCKAERTS uit de Dordsche kerkorde een extract, richtten dat zooveel mogelijk in naar de gelegenheid van Indië en stelden het vervolgens in handen van de broederen van Amsterdam, om het aan de vergadering van de XVII over te leveren. [2]) Dit geschiedde den 18 October 1623, toen de Amsterdamsche predikanten LUCAS JANS en JACOBUS TRIGLAND, vergezeld van SEBASTIAAN DANCKAERTS haar aanboden en aanbevalen aan deze vergadering, met verzoek, dat zij, met authorisatie van de Ho. Mo. Heeren Staten-Generaal, in Indië mocht worden ingevoerd. [3])

Een vergelijking van deze kerkorde [4]) met de welbekende Dordsche, doet ons zien, dat het onderscheid tusschen die twee hoofdzakelijk in het navolgende bestond:

Bij het ontbreken van Classes of Synode moest daarvoor iets anders in de plaats treden: Daartoe nu werd een kerkelijke vergadering te Batavia in het leven geroepen, die zoo mogelijk ieder jaar vergaderen en uit predikanten en ouderlingen, waarvan elke kerkeraad er

---

[1]) In het plakaat waarbij de Carpentier de besluiten der Kerkelijke vergadering van 1624 te Batavia goedkeurt, wordt dan ook van de Kerkenorde gezegd: „dat zij bij de gedep. der S. en N. Hollantsche Synode geraemt en bij deselve ongeteijckent, sonder autentique approbatie aen eenighe Kerckendienaers, met gemelte schepen overgesonden, voor de Kercken in Indien medegegeven" .... is. Zie Acta Kerkel. verg. 1624 te Batavia. Bijl. G.

[2]) Synode Enkhuizen 1624, Arch. I blz. 1.
Synode 's Gravenhage 1624, Arch. II blz. 3.

[3]) Resoluties van de XVII 18 Oct. 1623, Arch. V blz. 174.

[4]) In het Ned. Ind. plakaatboek van Van der Chijs is wel opgenomen de Kerkorde van 1643; omtrent die van 1624 teekent hij aan, dl. I blz. 124: „Het bestaan van dit stuk blijkt uit de considerans van het plakaat van 7 December 1643, maar het stuk zelf is in het Bataviasche archief niet aangetroffen."

een zou afvaardigen, of ging dit niet — men schijnt reeds terstond voorzien te hebben, dat het houden dezer vergadering al even moeielijk zou gaan als in Nederland later gebleken is het houden eener nationale Synode — zoo konden de kerken hare gravamina en een verslag omtrent haren toestand inzenden.

Aan die vergadering nu was opgedragen het meeste wat in het Vaderland gedaan werd door de Provinciale Synoden en door de Classen. Alleen — en dit mag wel bijzonder vermeld, omdat het aanleiding gaf tot het schrijven van Professor Dr. P. Hofstede's Oost-Indische kerkzaken — terwijl in het Vaderland niet gestudeerden door de Classes, met goedvinden van de Synode, konden geëxamineerd en vervolgens tot het predikambt bevorderd worden, was in Indië dat recht toegekend aan de Kerkeraad, „met advys van de naestgelegenste Kerkelycke vergaderinge."

Ook de onderzoekingen van leer en leven dergenen, die beroepen reeds vroeger in dienst zijn geweest, wordt hier opgedragen aan „de predikanten en kerckeraet van de respectieve of naest gelegenste plaetsen. Bij de afsnijding van de gemeente moesten „eenige naergebuerde Kercken bij forme van Classe" bijeenkomen. Over alles wat in de Kerkelijke vergadering behandeld werd, moest bericht gezonden worden aan de kerken waar kameren waren van de O. I. C. opdat de kerkeraden die zaken konden bekend maken bij hunne Synoden, die de Indische kerk konden dienen van advies, en omtrent datgene wat in de O. I. kerk niet kon worden afgehandeld, een resolutie nemen.

Van belang is het nog, dat de clausule uit het 37ste artikel van de Dordsche Kerkorde, waarbij aan den magistraat het recht verleend werd gecommitteerden in den

Kerkeraad te zenden, in de Indische kerkorde, is weggelaten. Een weglating te opmerkelijker, waar de Indische kerk van haar overheid financieel volkomen afhankelijk was en die wel toont hoe men ook in Nederland de autonomie der kerk, tegenover het medezeggenschap van den magistraat, begeerde te handhaven. Trouwens, de hier aangebrachte wijzigingen in de Dordsche kerkorde hebben ons evenzeer iets te zeggen omtrent den toestand der Indische kerk, als omtrent het gevoelen van vele kerkelijken hier te lande. Dat geldt ook van de onderteekening der formulieren, waar, naast de belijdenis des geloofs der Nederlandsche kerken, zijn ingevoegd: „de Chr. Catechismus van Heydelberch, mitsgaders oock de canonen van het synodus nationael van Dordrecht des jaers 1619." (art. XXI)

Wat de sacramenten en andere ceremoniën betreft, daarbij wordt toegestaan, dat men „te hoogen noot, den doop extraordinaerlyck sal bedienen," echter zoo weinig mogelijk, nimmer zonder een predikatie of korte vermaning uit Gods woord en slechts door „diegenen, die van den Kerckenraedt daertoe wettelyck geordonneert sijn;" (art. XXII). Het gebrek aan predikanten was oorzaak, dat de avondmaalsviering slechts ongeregeld kon plaats hebben, waarom de tijd daarvan „ter discretie van ider kerk gelaeten wert." De hemelvaartsdag werd blijkbaar niet gevierd, hij wordt althans onder de Christelijke feestdagen niet genoemd, evenmin als de zoogenaamde tweede feestdagen (art. 30). Dat er vrij wat artikelen uit de Dordsche kerkorde, als onbruikbaar voor de Indische kerk, moesten wegvallen, spreekt wel van zelf; enkele echter bevreemdt het ons hier te missen. Waarom werd art. XXVIII van de Dordsche kerkorde, handelend over den plicht der overheden om den kerkedienst te bevorderen, en over de eerbied voor den Magistraat, waarin de kerkelijke personen

hunne gemeenten moesten voorgaan, weggelaten? Waarom art. LXIX handelend over de te zingen liederen? Men kan hier gissingen wagen; maar duidelijk is het niet. [1])

Dat het noodig was in Indië, waar het getal der Europeanen in een gemeente vaak zeer klein was, en de klachten over hun gedrag zeer vele waren, te gelasten dat tot ouderlingen en diakenen geen andere „als godtsalige persoonen sullen gevoordert worden," [art. II] is begrijpelijk; maar waartoe zijn onder de zonden, waardig met opschorting of afstelling van den dienst gestraft te worden, weggelaten: „hoererij, dieverij, geweld, gewoonlijke dronkenschap"? (art. XLII); wij kunnen toch haast niet onderstellen, dat de bedoeling was zulke delicten maar door de vingers te zien? en wij zouden geneigd zijn hier aan een onwillekeurige vergissing te denken, troffen wij in de kerkorde van 1643, (art. LXIX), niet volkomen dezelfde uitlating aan. Mogelijk blijft het dat de kerkorde van 1643 het artikel ongewijzigd uit die van 1624 heeft overgenomen; maar onwaarschijnlijk moet dat zeker heeten. Het komt mij voor, dat hier geen andere gissing overblijft dan deze: dat die woorden zijn weggelaten, omdat men, met het oog op de treurige zedelijke toestanden van Indië, niet dorst verklaren, dat ook die zonden den gewonen lidmaat der Kerk de afsnijding waardig zouden maken [2]).

De kerkorde is niet, gelijk zij uit 't Vaderland ontvangen was, door den Gouverneur-Generaal uitgevaardigd. De kerke-

[1]) Mogelijk is het dat er toen reeds enkele liederen gezongen werden, die men niet wilde opgeven. (Zie in Hoofdstuk VI de bespreking van de door Heurnius bewerkte vertaling van de Evangeliën en de Handelingen.)

[2]) Uit een brief van Heurnius aan Walaeus, 8 Maart 1631, blijkt dat in de Molukken 't Avondmaal bediend werd ook aan wie in openbaar concubinaatschap leefden; Walaeus, *opera omnia* II, pag. 481.

lijke vergadering had tegen enkele artikelen een bedenking, of achtte een aanvulling noodig. Zoo stelde zij bij art. V voor om den kerkeraad te machtigen bij afsterven van een predikant of „kerckendienaer" een „persoon die se de allerbequaemste oordeelen, als ouderlingh [te] mogen gebruycken en hem bij provisie [te mogen] stellen om den H. Doop te bedienen, totdat onder haer van de naestgelegene kercken behoorlycke order in de kerckendienst gestelt werde" [1]). In art. VI wenschte zij de predikanten te verplichten, om bij expiratie van hun diensttijd, aan al de naastgelegen kerken en inzonderheid aan die van Batavia (daar de kerckendienaers en de kranckbez. uyt 't vaderlant eerst aencomen) te berichten, of zij verlangen te vertrekken of niet; was er dan geen mogelijkheid om de gemeente, van een predikant die begeerde te vertrekken, behoorlijk van een anderen dienaar te voorzien, of op andere wijze te verzorgen, dan zou die predikant gehouden zijn nog éen jaar over zijn verbonden dienst te blijven. De bedoeling van dit art. was zonder twijfel zeer goed; maar in verband met de verandering door de vergadering in het XVe gebracht, waarbij bepaald werd, dat de kerkelijke vergadering van alle gedeputeerden, „alle dry jaeren zou gehouden worden", gaf het aanleiding om het gezag van den kerkeraad te Batavia zeer te vergrooten, daar deze hier implicite wordt aangewezen om de vacante plaatsen, door de aangekomen predikanten en krankbezoekers te doen bezetten, wat wederom tot botsing aanleiding moest geven. De vraag is echter niet ongepast of het bij de toestanden in Indië, met zijn ver van elkander

---

[1]) Dat de bedoeling was het doopen aan ouderlingen toe te staan alleen als er volstrekt geen predikant te bekomen was, blijkt nog uit den brief van den kerkeraad van Batavia aan die van Banda, 25 October 1625, Brumund, t. a. p. blz. 123.

verwijderde en dikwerf slecht van dienaren voorziene gemeenten, wel mogelijk was de autonomie der kerk te handhaven, zonder tegelijk de hegemonie van de kerk te Batavia over de andere kerken te aanvaarden. Voorts werden bij artikel XXII en XXIII nog toevoegsels gesteld strekkende om de ceremoniën van handoplegging en zegening van kinderen in te voeren, waarover reeds blz. 110 gehandeld is, daar deze stukken ook bij de punten aan den Gouverneur-Generaal voorgedragen, ter sprake kwamen. Ten slotte stelde de vergadering nog voor, bij het 38ste artikel [1]) te voegen, dat in „hoogdringenden noodt als door langh vertoeven veel schade in de gemeente te verwachten is," de kerkeraad verplicht was „sonder advys van andere kercken tot de afhoudinghe ende afsnydinghe der moetwilligen ende onboetvaerdighe sondaers" over te gaan.

Het is, na het vroeger gezegde, niet noodig deze wijzigingen breeder te bespreken; de plaatselijke gesteldheid van Indië bracht wel het meeste bij om ze gewenscht te maken.

De kerkorde met dit appendix [2]) voorzien, werd door den Gouverneur-Generaal provisioneel uitgevaardigd „om

---

[1]) In de verschillende afschriften staat 28e Art.

[2]) Deze wijzigingen werden als appendix achter de Kerkorde gevoegd. *Zij* werd beschouwd als goedgekeurd door de Vaderlandsche Kerk en slechts omtrent dit appendix werd hare meening nog gevraagd. Dat alleen werd dan ook behandeld in de Synode van Hoorn, 1629 (Arch. I blz. 4) en dat de Indische Kerk, vóordat die goedkeuring ontvangen was, twijfelde over de invoering van wát in het appendix omschreven was, blijkt wel uit een brief van 1629, waarin zij raad vraagt, hoe aangaande een daarin bepaald punt te handelen (Synode Schoonhoven, 1630, Arch. II blz., 6). De Kerkeraad meldde dan ook aán die van Banda, dat zij over het doopen der ouderlingen aan die van Amsterdam geschreven had. J. F. G. Brumund, Bijdragen tot de geschiedenis der kerk van Batavia, in het tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, dl. XIII blz. 123, Batavia — 's Hage, 1864.

agtervolgt ende gebruyckt [te] werden" „tot nader ordre ende behoorlycke ratificatie van Nederlant."

Wij zouden hiermede van de kerkorde kunnen afstappen, waren niet door PROF. HOFSTEDE [1]) zeer ernstige bedenkingen tegen hare geldigheid ingebracht, die wij, met het oog op den strijd tusschen HEURNIUS en Gouverneur-Generaal SPECX, over het recht der Indische kerk, ter toetse moeten brengen.

De bezwaren van HOFSTEDE komen hierop neer: 1e de kerkorde van 1624 [2]) mist behoorlijke, billijke autoriteit, want zij is meer een werk geweest van Ds. DANCKAERTS en eenige weinigen met hem, dan van de Synoden; [3]) dit adstrueert hij als volgt: de deputaten zijn hem slechts pro forma toegevoegd; die van Zuid-Holland laden inzonderheid een sterk vermoeden op zich, dat zij meer aanschouwers dan daders in dit bedrijf geweest zijn; [4]) de hooge kerkvergaderingen van Gelderland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Stad en lande zijn er volstrekt niet in gekend. [5]) Versterkt wordt hij in deze beschouwing, omdat de Gouverneur de CARPENTIER zelf verklaard zou hebben: *dat de Kerkeorde van eenige Kerkedienaars was overgezonden.* [6])

2e. Twijfelachtig is het hem of de bedoelde kerkorde wel behoorlijk is geapprobeerd. [7])

3e. De Kerkeraad te Batavia, en predikanten als JUSTUS HEURNIUS en ABRAHAM DE ROY beschouwen haar als niet

[1]) P. Hofstede, *Oost-Indische Kerkzaken*, 2 dln. Rotterdam, 1779.

[2]) Hofstede, t. a. p. spreekt herhaaldelijk van de Kerkorde van 1623, daarbij doelende op het jaar waarin zij in Nederland werd opgesteld. Wij houden ons steeds aan de benaming Kerkorde van 1624.

[3]) Hofstede, t. a. p. blz. 53.

[4]) Hofstede, t. a. p. blz. 54.

[5]) Hofstede, t. a. p. blz. 59.

[6]) Hofstede, t. a. p. blz. 54.

[7]) Hofstede, t. a. p. blz. 48—53, 69, 70.

vastgesteld, niet loflijk, niet ten principale conform de Kerk van Nederland, zoodat men zich naar dezelve niet geheel kan gedragen. [1])

4e. Lijnrecht loopt zij aan tegen de vastgestelde leer der Nederlandsche kerk, waar, zoowel de kerkorde zelf, als het bijvoegsel den doop toestaat aan Oost-Indische ouderlingen. [2])

Wat het eerste bezwaar van Hofstede aangaat; het valt niet te ontkennen, dat de kerken in deze zaak niet gemoeid zijn. Slechts de Noord-Hollandsche Synode heeft tot het extraheeren van de Dordsche kerkorde last gegeven, terwijl de Zuid-Hollandsche niet dan door hare deputaten daartoe heeft medegewerkt. Het beweren dat die deputaten er slechts pro forma zouden zijn bijgevoegd mist allen grond; een nauwkeurige lezing van de desbetreffende acta [3]) wekt veeleer het vermoeden, dat er wel degelijk behoorlijke overlegging en samenspreking heeft plaats gehad. Dit neemt echter niet weg, dat dan toch slechts weinige personen tot het samenstellen dezer kerkorde hebben medegewerkt. Maar hier mag niet vergeten worden, dat de bedoeling niet was een nieuwe kerkorde te maken, maar de Dordsche zóo in te richten, dat die voor Indië bruikbaar was. Herhaaldelijk wordt zij dan ook met die van het Vaderland gelijk gesteld. [4]) Sinds lang

---

[1]) Hofstede, t. a. p. blz. 71—73.

[2]) Hofstede, t. a. p. blz. 58, 66, 68.

[3]) Prov. Synode van N. Holland 1623—1624, Arch. I, blz. 1 en 2.
„ „ „ Z. Holland 1624, Arch. II, blz. 3.

[4]) In qualiteit van deputati ad res exteras schrijven Lucas Ambrosius en Trigland, 14 Dec. 1623 omtrent de Kerkorde van 1624 aan de Kerk in O.-Indië: „doet neersticheijt om de Kerckordeninge, beraemt int Sinodus Nationael tot Dortrecht, waer van de gedeputeerde onses Sinodi den Br. tot ul. comende een extract hebbe toegesonden, te onderhouden, ...” — Ook naar de meening van den Kerkeraad te Batavia is de Kerkorde van 1624 gelijk te stellen met die van Dordrecht. (Arch. VI, blz. 126 en 127).
Resolutie van G. G. en R. v. I. van 13 Sept. 1631. Bijl. F.

had Noord-Holland zulk een gewichtige plaats bekleed tegenover de Indische kerk, [1]) en allerlei door deputaten laten verrichten, dat het ons niet al te zeer verwonderen moet, zoo daarvan niet op eenmaal werd afgeweken. Trouwens Zeeland had immers ook zich op eigen gelegenheid met de kerkorde voor Indië bemoeid! [2]) Het standpunt van HOFSTEDE, dat heel de kerk in deze zaak had moeten gekend worden, zou de kerkorde wettig zijn, brengt mede, dat heel het bestaan der Indische kerk voor onwettig verklaard wordt. HOFSTEDE's bewering dat DE CARPENTIER in zijn ordinantie verklaard zou hebben, „dat de kerkorde van eenige kerkedienaars was overgezonden," berust op een verkeerde lezing. In bedoelde ordinantie staat namelijk „...... uytgesondert de Kerckenordeninghe bij de gedep. der S. ende N. Hollantsche Synode geraemt ende bij deselve ongeteyckent, sonder autentique approbatie *aen* eenighe kerckendienaers, met gemelte schepen overgesonden, voor de kercken in Indien *medegegeven* ende onder d'acte der gemelte vergaderinghe geregistreert." [3])

Wat het tweede bezwaar, van de approbatie, betreft, matigt HOFSTEDE zich terecht geen oordeel aan, maar spreekt hij slechts zijn twijfel uit, of die wel verkregen is; en geen wonder, want er blijft hier voor twijfel een ruime plaats. Te ontkennen valt het niet, dat de Kerkorde is goedgekeurd door den Gouverneur-Generaal, de H. H. XVII, ja wellicht ook door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden [4]), en zelfs de Gouverneur-Generaal

---

[1]) Vgl. Hoofdstuk I blz. 29.

[2]) Acta Classis Amsterdam, 14 Nov. 1622, Bijl. E.

[3]) Acta Kerkel. verg. Batavia 1624.

Hofstede t. a. p. geeft zelf blz. 48 den juisten tekst van de ordinantie of het plakaat, dat hij op blz. 54 zoo verkeerd leest.

[4]) Hofstede t. a. p. blz. 52; 65; 69.

Archief I 123, 171; Archief II blz. 63.

B. Glasius, Geschiedenis der Christelijke kerk en Godsdienst, Amsterdam 1842, dl. II. blz. 237. — Ypey en Dermout, Geschiedenis der Nederl. Herv. Kerk, Breda 1822 dl. II, blz. 317.

SPECX, die meer dan iemand anders het de predikanten moeielijk gemaakt heeft en een tegenstrever van het kerkelijk gezag is geweest, spreekt van haar als van een „geauctoriseerde kercken-ordeninge". [1]) Er is echter wel grond voor de onderstelling, dat het bij zulk een goedkeuren is gebleven en dat een officieele approbatie nimmer is gevolgd. Reeds van den aanvang af maakten de bewindhebbers van de Compagnie weinig ernst met de zaak; [2]) na de voorloopige approbatie te Batavia verliep er wederom vrij wat tijd eer het bijvoegsel door de kerk was onderzocht; [3]) enkele bezwaren tegen de kerkorde deden zich gevoelen en zoo bleef de officieele approbatie achterwege. [4]) Vandaar dat wij hier telkens in het duister rondtasten en ook bij HOFSTEDE de vraag rijst: was ze nu erkend, ja of neen? Die bezwaren werden nog daardoor vergroot, dat met het invoeren en goedkeuren der kerkorde volstrekt niet werden ingetrokken reglementen en bepalingen zooals

[1]) Arch. V, blz. 173.

[2]) De „Zeventienen" beloven 18 Oct. 1623 op de zaak van de Kerkorde, „ter naester gelegentheyt" te zullen letten en haar aan het advies der Kamers te zullen onderwerpen; in 1625 bleek echter geen der Kamers er nog iets van te weten. Arch. V blz. 174. Archief II blz. 3.

[3]) Dat geschiedde eerst op de Synode te Hoorn 1629. Arch. I, blz. 4.

[4]) Deze opvatting is in strijd met de nadrukkelijke verklaring van de XVII, in 1703, dat de Kerkorde voor de Indische Kerken opgesteld in 1623 door gedeputeerden van Z. en N. Holland, geapprobeerd zou zijn door H°. M°. en de XVII (Arch. I blz. 123). Het wil mij echter voorkomen dat Hofstede, t. a. p. blz. 69 terecht geen hooge waarde toekent aan deze verklaring, die zeer wel mogelijk bloot de meening uitdrukt van den advocaat der Comp. Omstreeks 8 jaren toch na de voorloopige invoering van de Kerkorde, klinken er telkens klachten, dat zij niet is vastgesteld. Op de Synode van Woerden 1674 wordt zij nog een provisioneele Kerkorde genoemd (Arch. II blz. 20). Dat slepend houden van zulk een zaak en het gemis van officiëele sanctie, mag dan ook wel oorzaak geweest zijn, dat wij de Zuid-Hollandsche Synode in de jaren 1752 en 1753 omtrent deze zaak dus in het duister zien rondtasten. (Arch. II blz. 59, 60, 63—70).
Bedoelde verklaring der XVII maakt, gevoegd bij het vroeger genoemde, den indruk, dat de Kerkorde zoo al niet officieel dan toch officieus is erkend.

art. 34 van de Instructie van 1617 voor den Gouverneur-Generaal, die met de kerkorde in strijd waren. Het wil mij voorkomen, dat de bewindhebbers die onzekerheid lieten bestaan, om daardoor in allerlei gevallen de macht van beslissen zelf in handen te houden; aan hen is het dan ook te wijten, dat in Indië een toestand van verwarring op kerkelijk gebied in het leven trad, waarin met gelijk recht de kerkorde erkend en overtreden kon worden. [1])

Het bezwaar van HOFSTEDE, ontleend aan de brieven van den Kerkeraad te Batavia, van JUSTUS HEURNIUS en ABRAHAM DE ROY, mist allen grond, voorzoover hij daaruit wil aantoonen, dat door hen de kerkorde van 1624 minder goed werd geacht.

Het stuk van den Kerkeraad waarop HOFSTEDE doelt is waarschijnlijk [2]) de remonstrantie den 10en Febr. 1631 [3]) aan Gouverneur-Generaal en Raden ingeleverd, waarover zij ook schrijven in hun brief aan bewindhebbers van 20 Dec. 1631. [4]) Uit dat stuk en uit dien brief blijkt, dat zij stonden op het verwachten van een „vaste kercken ordeninge, ende int bysonder van decisie over dese saecke;" maar tevens, dat de kerkorde van 1624 door hen genoemd wordt een „geautoriseerde ende duslangh tot welvaart der gemeente Godes gepractiseerde kercken ordeninge;" zoodat daaruit wel mag worden afgeleid, dat de officieële approbatie nog ontbrak, en dat men uit het Vaderland nog eenige beslissing verwachtte, maar waarbij dan tevens moet worden erkend, vooral daar ook de Gouverneur-Generaal de kerkorde eene „geautoriseerde" noemt, dat zij als een wettige en geldige kerkorde beschouwd werd,

[1]) Vgl. Hoofdstuk I, blz. 43.

[2]) Door mij is geen stuk gevonden uit het jaar 1631 door alle predikanten onderteekend.

[3]) Archief VI, blz. 133.

[4]) Archief VI, blz. 180.

totdat uit het Vaderland een tegenbericht zou zijn ontvangen.

Wat den brief van HEURNIUS betreft: hij maakt volstrekt geen tegenstelling tusschen de kerkorde van 1624 en de „loffelicke kerckenordeningen int Vaderlant;" maar beklaagt zich slechts, dat de Gouverneur-Generaal eigenmachtig handelt; [1]) zoodat de vraag van HOFSTEDE „of de kerkorde van 1624 dan nu niet meer loflijk was?" geen zin heeft. Bovendien, blijkt uit den brief van den Kerkeraad, door HEURNIUS aangehaald, dat, met de „loffelicke Kerckenordeningen int Vaderlant," juist die van 1624 bedoeld werd. [2]) De stukken door HOFSTEDE bijgebracht bewijzen derhalve juist het tegendeel van wat hij beweert, zoodat, om met zijn eigen woorden te spreken, „de tweede pijl van Teucer niet alleen, gelijk de eerste, het bedoelde voorwerp miste, maar ook tot een gevolg had, dat hij zelfs zwaarlijk gewond werd." [3])

Met den brief van ABRAHAM DE ROY is het al niet anders. Zeker hij vraagt een „Kerckenordre ten principale conform de Kercken van Nederlant," waarnaar zij zich „geheel in toecomende mogen gedraghen," doch dit niet, zooals HOFSTEDE beweert, omdat die van 1624 *niet* „ten principale conform" was aan de Nederlandsche, doch veeleer omdat die *te zeer*, *ook in onderdeelen*, daarmede overeenstemde. Hij wil eenvoudig zeggen „ten principale" is genoeg; want terstond laat hij op het gezegde volgen: „also de constitutie deser Kercken ende haere gelegentheyt in verscheyden quartieren sodanich is, datter een nieuwe ordre vereyst werdt, in sommige deelen verscheyden

---

[1]) Brief van Justus Heurnius aan Antonius Walaeus, 8 Maart 1631. Walaeus, Opera omnia, II, pag. 475.

[2]) Arch. VI, blz. 127.

[3]) Hofstede t. a. p. dl. I blz. 74.

van de Vaderlantse." [1]) Ook de Roy heeft blijkbaar de kerkorde van 1624 voor gelijkwaardig met de Vaderlandsche gehouden; hij schrijft immers in dienzelfden brief, dat de Kerkeraad, „om commissarissen van wegen den Magistraat te weren" zich beroepen heeft op de „ordre" der kerken van Nederland; dit nu kan iets beteekenen als het ziet op de kerkorde van 1624, waarin van geen politieke commissarissen sprake is, maar niet als er de Dordsche kerkorde mede bedoeld wordt, waar in art. 37 het bijwonen van kerkelijke vergaderingen door commissarissen van de politieke overheid geregeld wordt. [2])

Rest nog de behandeling van het vierde bezwaar van Hofstede, dat n.l. de kerkorde van 1624 in lijnrechten strijd zou zijn met de vastgestelde leer der Nederlandsche kerk, waar zoowel de kerkorde zelf als het bijvoegsel, den doop toestaat aan Oost-Indische ouderlingen. Hij acht dit in strijd niet enkel met de Dordsche kerkorde maar ook met de confessie. In de eerste plaats dient opgemerkt, dat zulk een flagrante strijd met de Gereformeerde leer onwaarschijnlijk schijnt in een stuk, mede aangeboden en

---

[1]) Brief van Abraham de Roy aan Antonius Walaeus. Walaeus, Opera omnia, II, pag. 481.

[2]) Het is bekend dat het bijwonen van de Kerkelijke vergaderingen door leden van den magistraat, in Nederland geen gewoonte was en dat het heel wat moeite veroorzaakte toen sommige magistraten daarop aandrongen, vgl. acta Sinodi Enchusanae 1630, art. 63. De aloude gewoonte had voor velen meer kracht dan de geschreven letter hunner Kerkorde, vooral waar het gold een bepaling die haar ontstaan eer aan toegeven dan aan een beginsel te danken had. Op dien grond zou het te verdedigen zijn, dat de Roy met zijn „Ordre van de Kercken van Nederlandt", niet zoozeer de Dordsche Kerkenorde als wel de in Nederland heerschende gewoonte bedoeld heeft. Het schijnt mij toe, dat de hierboven gegeven voorstelling echter de voorkeur verdient, omdat het vreemd mag heeten, op zulk een afstand van het Vaderland, te gaan pleiten op een gewoonterecht, dat — in strijd met een nauwelijks twaalf jaren oude wet — nog niet veel jaren kon tellen. Trouwens wij zagen hoe conformiteit met de Kerkorde van 1624, in die dagen in Indië gold voor conformiteit met de Vaderlandsche.

aanbevolen door JACOBUS TRIGLAND; [1]) maar .... quandoque dormitat bonus Homerus. Bestaat echter bedoelde strijd? In de kerkorde zelve is op dit punt van ouderlingen geen sprake. De artikelen die hier in aanmerking komen zijn art. 3 en art. 22. [2]) Art. 3 is, met een niet ter zake doend vormelijk verschil, gelijk aan art. 3 van de Dordsche kerkorde. In art. 22 (vgl. art. 56 van de Dordsche), wordt gezegd, dat de doop „van niemandt anders bedient [sal] mogen werden, als van diegenen, die van den Kerkenraedt daertoe wettelyck geordonneert syn." Die bijvoeging is blijkbaar daartoe gesteld om te kunnen tegengaan, dat Commiesen en andere ambtenaren machtiging tot doopen verleenden, gelijk dat reeds was voorgekomen. [3]) Dat het de mogelijkheid opende van een doopen door anderen dan de bevestigde predikanten is waar. Is dat echter zóó in strijd met de belijdenis der Vaderlandsche kerk, dat dit artikel bij nauwkeurig onderzoek, op dien grond, doór de Noord- en Zuid-Hollandsche kerk zou verworpen zijn? [4]) Wij meenen het te mogen betwijfelen met het oog op de breede lijst van krankbezoekers, wien herhaaldelijk — en dat door den Amsterdamschen kerkeraad, die uit mannen van waarlijk Gereformeerde beginselen bestond — toegestaan werd te doopen. [5]) Dat

---

[1]) Resolutie van de XVII, 18 Oct. 1623 en 23 Oct. 1623. Archief V, blz. 174 en 176.

Brief van de Ged. der Classis Amsterdam aan de kerk in O. I. Arch. V, blz. 190.

[2]) Bijl. G.

[3]) Archief V, blz. 206.

[4]) Hofstede, t. a. p. blz. 58.

[5]) Hoofdstuk I blz. 19.

Dit is voor Hofstede blijkbaar een ergerlijke ketterij geweest, omdat art. 30 der geloofsbelijdenis zegt, dat er dienaars of herders moeten zijn om Gods Woord te prediken en de Sacramenten te bedienen. Een formeele afwijking is voor hem veel erger dan een materieele, dit blijkt wel eigen-

hierbij echter niet aan ouderlingen gedacht werd volgt reeds daaruit, dat in dat geval de bijvoeging, in het appendix opgenomen bij het vijfde artikel, absoluut overbodig zou geweest zijn. HOFSTEDE had echter wel mogen vermelden, dat het doopen niet in 't algemeen aan ouderlingen, maar slechts in het bijzondere geval, dat de predikant was overleden — en er dus bij den grooten afstand en het menigvuldig gebrek aan bevestigde dienaren, wellicht in langen tijd geen doop zou kunnen plaats hebben — aan den „alderbequaemste" uit hen, door den Kerkeraad kon worden opgedragen, totdat door de naastgelegene kerk behoorlijk orde op den Kerkdienst zou gesteld zijn. [1])

Het verdient dan ook wel opmerking dat de Synode van Hoorn 1629, dit artikel blijkbaar met instemming heeft begroet; want nadat op verscheidene voorstellen in het appendix aanmerking is gemaakt (zie blz. 108 en 112) zegt zij: „ondertusschen prijst de Synode de goede en loffelijke zorg der opzieners van de O.-Indische kerk tot voortplanting der christelijke religie en de optrekking der jeugd in dezen aangewend." [2])

Niet zonder groote beteekenis was alzoo de kerkorde van 1624. Had, naar de begeerte van HEURNIUS, de Indische

---

aardig uit deze uitspraak dl. I, blz. 13: „De religie der Lutherschen en Mennoniten, mag de ware Gereformeerde Religie zijn; ze is evenwel die Religie niet, welke in de publieke Kerken der Vereenigde Nederlanden geleerd wordt. Zelfs de Religie der Anglicaansche Kerk, en der vier bekende Zwitsersche Cantons, schoon met nadruk de ware Gereformeerde Religie geheten, stemt niet in alles praecies met onze geloofsbelijdenissen overeen, en is, in zoo ver, niet die Religie, welke in de publieke Kerken van Nederland geleerd wordt." Bij zulk een uitspraak behoeven wij niet te vragen in welk een tijd wij zijn aangeland.

[1]) Zie het appendix op de Kerkorde van 1624. Bijl G.

[2]) Arch. I, blz. 6.

kerk zich in de door haar aangegeven richting zelfstandig kunnen ontwikkelen, zij zou minder te zuchten hebben gehad over het gebrek aan kloeke leeraren, die nu, door den knechtelijken dienst van hen gevorderd, werden afgeschrikt; zij zou allicht bewaard zijn gebleven voor het moeras, waarin zij straks meer en meer verzonk.

HOOFDSTUK IV.

Heurnius predikant te Batavia. — Klacht over onverschilligheid der bewindhebbers. — De vrije correspondentie tusschen de Indische en de Vaderlandsche Kerk belemmerd. — Arbeid van Heurnius tijdens de Carpentier's bewind, ook onder de inlanders. — Verzoek om een Seminarie te Batavia. — Heurnius stelt een Holl.-Lat.-Chineesch woordenboek samen. — Ontvangt eene vereeiing. — Dubbeltryck ontzet. — Du Praet vermaand. — Toenemend gezag van den Kerkeraad van Batavia. — Twee belegeringen van Batavia. — Verzoek om een algemeene Kerkvergadering. — Optreden van Heurnius in de zaak van Pieter Cortenhoeven en Sara Specx. — Sterfbed van Coen, opdracht aan Heurnius. — Specx Gouverneur-Generaal. — Hernieuwd voorstel om een Seminarie in Indië op te richten. — Kerkelijke actien, op aandringen van Specx, tegen de rechters zijner dochter ingesteld. — Heurnius handhaaft, tegenover Specx, het kerkelijk recht in de zaak van Gijsbrecht Bastiaenszoon. — Nieuwe kerk te Batavia. — Bijbelvertaling. — Heurnius biedt aan naar de Key en Aroë eilanden te vertrekken. — Strijd tusschen de Indische overheid en de kerk te Batavia over het verzenden der predikanten. — Politieke commissarissen in den Kerkeraad gezonden. — Het goed recht der kerkelijke censuur door Heurnius met kracht bepleit. — Hij wordt deswege gevangen gezet en naar Coromandel gezonden. — Keert terug. — Wordt onder Gouverneur-Generaal Brouwer in zijn ambten herstelt. — Vertrekt naar Ceram.

HEURNIUS was alzoo, na afloop der kerkelijke vergadering, predikant te Batavia. Het tijdstip waarop hij daar optrad was niet ongunstig. Er heerschte in dien tijd vrede; [1]) wel veroorzaakte de oorlog tusschen de grooten

---

[1]) J. K. J. de Jonge, de opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië. 's Gravenhage-Amsterdam, 1870, dl. V. blz. LXI.

Valentijn, Oud- en Nieuw Oost-Indië, Dordrecht-Amsterdam, 1724—1726 dl. IV, St. II, blz. 8.

op Java ziekte en veel gebrek op dit eiland, [1]) maar in Batavia deden deze gevolgen zich minder gevoelen dan ergens elders. De Gouverneur-Generaal PIETER DE CARPENTIER bleek de kerk zeer wél gezind te wezen. [2]) Waren er wegens de zware belastingen, voor de versterking van Batavia op de inwoners gelegd, [3]) bezwaarlijk gelden te vinden om het oude en onbruikbare kerkgebouw door een in elk opzicht voldoend te vervangen, toch kon een provisioneele kerk opgericht en in gebruik genomen worden, bekostigd uit door de gemeente samengebrachte gelden. [4]) Ook voor de scholen scheen een betere tijd te zullen aanbreken: nieuwe Maleische vertalingen van den Heidelbergschen Catechismus en van Aldegondes vraagboekje en een A. B. boekje door SEBASTIAAN DANCKAERTS vervaardigd, waren gedrukt [5]) en al moest in Batavia straks het schoolgebouw aan de van Lagunda teruggekeerde Engelschen worden afgestaan, een grooter en kostelijker werd opgericht. [6]) Dit alles gevoegd bij de vaste hoop, dat door de

---

[1]) de Jonge, t. a. p. dl. V, blz. LXIX.
" " " " " dl. V, blz. 90.

[2]) de Jonge, t. a. p. dl. V, blz. LXII.
Brief van den G. G. aan de kamer van Middelburg, 27 Oct. 1625 Bijl. H.

[3]) De burgerij van Batavia had van Mei 1623 tot 27 Januari 1625, voor versterking van de stad opgebracht, eene som van *f* 72,600 en had zich verplicht gezien te verzoeken, dat de nog verder benoodigde *f* 18.000 haar tot een beter tijdstip mochten worden voorgeschoten.

[4]) de Jonge, t. a. p. dl. V, blz. 55 en blz. 92.

[5]) Resoluties der Kamer van Amsterdam 3 Juli 1623; 23 Nov. 1623; 11 Dec. 1623. Bijl. B. — Arch. V 217; Arch. VI blz. 53.

[6]) Sinds 1619 bestond er tusschen de Engelsche en de Nederlandsche O. I. C. een zeker tractaat, waarbij ook hen een belangrijk aandeel in den O. I. handel was toegekend. Inderdaad was echter samenwerking heel moeielijk te verkrijgen, allerlei bezwaren — wij behoeven slechts aan de rechtspleging op Amboyna te herinneren - sproten daaruit voort; zoodat de Carpentier kon schrijven: „Wij zijn hier met hen als met eene moeyelycke vrouwe opgescheept." Deze Engelschen nu hadden op het eiland Lagunda, in straat Soenda, een anti-Batavia, gelijk zij het noemden, willen

provisioneel geapprobeerde kerkorde, vele belemmeringen zouden worden weggenomen, zoodat „de dienaers zich met behoorlijcker vrijheyt haer in haer ampt onverhinderlyck mochten quiten;" maakt de blijdschap zoo goed verstaanbaar, die HEURNIUS bezielde en die zich uitte in een, 17 Oct. 1624, door hem naar Banda geschreven brief. [1])

Reeds van zijn eerste verblijf af richtte hij het oog op de heidenen, om die in de beginselen der Chr. religie te onderwijzen; [2]) maar alras zou hij ondervinden, hoezeer de ijverige Evangeliedienaar in Indië te worstelen had met allerlei bezwaren, niet het minst met die, welke voortkwamen uit den hoogmoed der bewindhebbers en hun zucht om alles zelf af te doen. Daar was in Batavia, Amboyna en Banda groot gebrek aan Maleische schoolboeken, [3]) en hoewel het bekend was, dat de boeken waren gedrukt en aan bewindhebbers dringend verzocht was ze nu ook te zenden, toch waren zij in Holland blijven liggen, en moest het onderwijs onder dat verzuim merkelijke schade lijden. Is het wonder dat HEURNIUS met verontwaardiging aan de Classis van Walcheren mededeelt hoe bewindhebbers, met evenveel trots als onverstand, aan SEBASTIANUS DANCKAERTS, die hen vriendelijk verzocht de gedrukte boeken nu ook te willen zenden, ten antwoord gaven: „dat die sulck een treffelycke Comp. versorgen

---

stichten, maar moesten na zes maanden, door gebrek en ziekte uitgeput, de hulp der Nederlandsche regeering te Batavia inroepen. De Carpentier hielp hen in elk opzicht en ruimde het groote schoolgebouw tot een woning voor hen in, de Jonge t. a. p. dl. V, blz. XLVI; blz. 101.

Generale missive 3 Febr. 1626 Bijl. H.

De gelden voor het eerste schoolgebouw waren, zonder bezwaar voor de Comp. uit een loterij verkregen; de Jonge, t. a. p. dl. V, blz. 92.

[1]) Arch. V, blz. 216.

[2]) Arch. V, blz. 226.

[3]) Arch. VI, blz. 32; 46; 53.

niet behoefden vermaant te werden van A. B. boeken te leveren." [1])

Een andere zaak deed zich echter in dezen tijd voor, die de vrijheid der kerk, waarin HEURNIUS zich zóo verblijd had in gevaar dreigde te brengen. Door den Kerkeraad van Batavia waren den 25 October 1625 brieven geschreven naar de Classis Walcheren, die hij aan den repatriëerenden WOUTER MELCHIORSZ. ter hand stelde, om ze behoorlijk over te leveren. De Gouverneur-Generaal liet echter weten, dat alle brieven hem in handen moesten worden gegeven, om die aan de Bewindhebbers op te zenden; zoodat ook de Kerkeraad de zijne hem moest overleveren. Dat scheen den Kerkeraad een bedenkelijke zaak; hij zag er in „het begin van verdere proceduyre tot verkortinge van de vryheyt der gemeynte." Het overleveren van die brieven werd derhalve aan den Gouverneur-Generaal geweigerd en een beroep gedaan op de vrijheid „die alle Christelycke Kercken in ons vaderlant hierin genieten." Het bezwaar van den Kerkeraad kwam niet daaruit voort, dat er in deze brieven iets stond, dat zij liever niet onder de oogen der Bewindhebbers zagen, neen, uitdrukkelijk schrijft HEURNIUS uit hun naam: „Soo lange Godt de Heere ons de tegenwoordige Hr. Generaal PIETER DE CARPENTIER, en d' Heer Generaal COEN, die hier verwaght wert, verleent, soude ons apparentelyck weynigh hier aen gelegen

---

[1]) Arch. VI blz. 53. Deze brief is opgenomen in een vertoog van de Kamer Middelburg aan de Heeren bewindhebbers: uit de aanspraak: „Eerw. Broeders" en uit het verzoek om de „swarigheyt den E. Synode" voor te dragen, blijkt dat zij is gezonden aan een kerkelijke Vergadering. Dit is hoogstwaarschijnlijk de Classis Walcheren geweest, daar 't schip, waarmede de brief verzonden werd, voor Middelburg was bestemd. Dit blijkt uit de missive van den G. G. van 27 Oct. 1625. Bijl. H. Dergelijke klachten moesten nog herhaaldelijk worden aangeheven; de eenvoudigste schoolbehoeften bleven vaak ontbreken. Generale missive 13 Dec. 1626 Bijl. H. Arch. VI, blz. 292.

syn, maer veranderinge van personen can veranderinge van saecken en proceduren brengen, en soude als dan dese limitatie der Kerckelycke vryheyt, tot irreparable schade onser nakomelingen, in een onverdraeghelycke slavische sübjectie connen veranderen." [1]) Deze vrees van den Kerkeraad is gebleken niet dan al te gegrond te zijn geweest. In 1632 werd de eisch gesteld dat de opperlandvoogd alle brieven zou lezen. In 1643 zocht men een dergelijke bepaling zelfs tot kerkelijke wet te verheffen. [2]) Later komen er klachten in over opengebroken brieven en wordt de eisch gesteld, ook van den inhoud der ingekomen brieven kennis te geven. [3]) Maar hoe pal de Kerkeraad ook wenschte te staan voor de rechten der Kerk, hij moest bukken. De Carpentier had besliste orders van de Bewindhebberen ontvangen, en wilde de Kerkeraad zijne brieven niet op die wijze verzonden zien, dan zouden zij eenvoudig niet verzonden worden. Toegeven onder protest bleef het eenige wat hem te doen stond; ook mocht hij nog copie der brieven medegeven aan Wouter Melchiorsz., zoodat hij in elk geval zeker kon zijn, dat zijn klacht niet door bewindhebberen kon worden achtergehouden.

Al was deze zaak „een begin van verder proceduyre tot verkortinge van de vryheyt der gemeynte", toch gaf zij niet aanstonds verwijdering tusschen de politieke overheid en het kerkbestuur. Trouwens men begreep in Indië dat de Carpentier niet anders had kunnen handelen en deze bleef zich betoonen een voorstander van de kerk. Met ernst werden door hem de verzoeken van den Kerkeraad, om allerlei „nood'lyckheden" ten dienste van de Kerken en

---

[1]) Arch. VI, blz. 52.

[2]) Kerkorde van 1643 art. 23, van der Chijs, t. a. p. dl. II blz. 38.

[3]) Van Troostenburg de Bruyn, t. a. p. blz. 202.

Scholen, bij de bewindhebbers gesteund, [1]) en geen wonder, want niet alleen was hij uit beginsel een voorstander van de kerk; maar ook zag hij zeer goed de menigvuldige voordeelen, die de bekeering der heidenen kon aanbrengen. „De Portugiesen," dus schrijft hij, „vermogen meer met geestelijke wapenen om de inwoonders te winnen, als wij met onse soldaten." Hij acht, dat een vruchtbare arbeid der geestelijken vrij wat verlichting in lasten zou geven. Nu moet alles met de wapenen worden gehaald en kunnen de inwoners slechts door machtsbetoon worden in toom gehouden, „want conscientie noch religionsplichten haer niet en bint, soo lange haer niet beter ende met meerder iver d'onse wert ingescherpt." [2])

Onder DE CARPENTIER's bestuur gingen de eerste drie jaren van HEURNIUS arbeid in Indië vrij kalm voorbij. Merkwaardige voorvallen grepen er in de kerk niet plaats, waar in 1626 een derde predikant mede de zorg voor de gemeente kwam deelen, [3]) en de gelegenheid was hem alzoo geschonken om zich met ijver toe te leggen op de beoefening der talen van die volken, aan wie hij naar de begeerte zijns harten het Evangelie wenschte te brengen. Dat zijne aandacht voortdurend op hen gevestigd bleef, zien wij uit een aanteekening in het Resolutieboek van 20 November 1625, waarin wij lezen, dat de predikanten „dagelixs" arbeidden „in de catechisatie der inlandsche, zoo der comps. lijfeigenen als dergenen die wy uyt vrye lieden hiertoe bewegen connen." Vruchteloos waren hunne

---

[1]) Generale missive Batavia, 13 Dec. 1626.

[2]) Arch. VI, blz. 55.

[3]) Dit was Joh. Cavalier. Brumund, t. a. p. blz. 28. De bijzonderheden, de gemeente te Batavia betreffende, heeft Brumund bijna alle ontleend aan het resolutieboek van den Bat. Kerkeraad, het algemeen briefboek en andere onder den Kerkeraad van Batavia berustende bescheiden, die getrouw door hem worden vermeld.

pogingen niet: onder hunne leerlingen schaarde zich zelfs een „moorse lebee ofte paep" en ook mochten zij, „nae lange conferentie" met hem, een joodsch jongman aannemen, over wien de gouverneur zelf als getuige stond. [1]) Toch gevoelden zij maar al te wel, hoezeer het gemis aan voldoende taalkennis belemmerend werkte op dit deel van hunnen arbeid; Portugeesch en Maleisch werd wel door hen verstaan; maar degenen onder wie zij wenschten te arbeiden, verstonden meestal slechts Chineesch, Japansch, Malabaarsch of Gusuratsch. [2]) Zou er dus onder hen met vrucht worden gewerkt, dan moesten er andere middelen gebruikt worden, waartoe in 1626 een voorstel gedaan werd aan de Vaderlandsche kerk. „Het ware," zoo schrijft de Kerkeraad, „eene gewenste saecke, dat hier een seminarium opgericht werde om eenige jongens, die alrede wel lezen ende schrijven connen, onder eene bijzondere meester, op te queken ten kerke dienste, om tot syne tydt door dese den inlandschen, bysonderlyk dergenen die maleys, malebaars, ende sinees spreecken, het licht des H. Evangely mede te deylen, so daer eenige collecte onder de ryke toe cost geschieden, ofte de H.H. bewinthebbers bewogen konden worden daertoe last te geven, het zoude een zeer loffelyck ende profytelyk werk syn." [3]) Veel gebaat heeft dat voorstel niet, want 6 Jan. 1633 zien wij JUSTUS HEURNIUS en SR. MARTIN VINCK ouderlingh, als afgevaardigden van den Kerkeraad, naar den Gouverneur-Generaal gaan, om op de inwilliging van een dergelijk voorstel met kracht aan te dringen.

De vraag zou hier kunnen rijzen in hoeverre HEURNIUS deel heeft genomen aan en ingenomen is geweest met die

---

[1]) Brumund, t. a. p. blz. 82.

[2]) Brumund, t. a. p. blz. 81.

[3]) Brumund, t. a. p. blz. 96.

voorstellen van den kerkeraad. Met het oog op zijn verleden is het wel waarschijnlijk, dat hij ze toejuichte; maar de mogelijkheid bestaat toch, dat de Oostersche zon aan zijn idealen de frischheid had ontnomen. De waarschijnlijkheid wordt echter tot zekerheid wanneer wij opmerken hoe hij zelf de handen aan het werk sloeg. Nog geen twee jaren later vinden wij hem werkzaam onder de Malabaarsche lijfeigenen [1]), en kan hij aan de bewindhebbers te Amsterdam schrijven, dat hij met behulp van een Chineesch schoolmeester uit Macau, die latijn verstond, een Hollandsch-Latijnsch-Chineesch woordenboek had samengesteld en ook een Chineesche vertaling bezorgd van de Geloofsbelijdenis, de 10 geboden en het Gebed des Heeren. Hij vertrouwt dat dit werk de nakomelingschap en ook den Chineeschen handel zeer zou te pas komen. [2]) Zou die laatste opmerking misschien oorzaak geweest zijn dat bewindhebbers een vereering en aangename „schenckagie" aan HEURNIUS zonden? [3]) In elk geval was die zending een bewijs, dat er een goed gerucht van hem uitging en waar zij hem, door het verongelukken van het schip Batavia, niet bereikte, daar stelt zeker dit zijn karakter in een schoon licht, dat hij zich over dat verlies niet te zeer bedroeft, omdat hem nu „een opwecking van nijdigheydt ende afgunstigheidt, die veel onheils baert, onttrocken" is. [4]) Al kan hij dan bij gebrek aan voldoende taalkennis

---

[1]) Archief VI, blz. 87.

[2]) Archief VI, blz. 79, 87.

[3]) Archief VI, blz. 84, er wordt niet opgegeven waarin het geschenk bestond.

[4]) Archief VI, blz. 84.

Dit woordenboek is door hem gezonden aan zijn broeder te Leiden, om het een plaats te geven in de Bibliotheek van de Leidsche academie. Bij onderzoek is gebleken, dat het daar niet meer aanwezig is. Wel bevindt zich daar, blijkens mededeeling van wijlen Dr. du Rieu, een in de 17e eeuw

nog geen vrucht doen onder de „Sinesen, een volck dat geheel ende alleen sijne gelucksaligheidt in ryckdom ende vrolik leven stelt," toch mocht hij er zich in verheugen de „behulpselen" te hebben gereed gemaakt om iets te beproeven en hen, die na hem zouden komen, den arbeid te verlichten, „ende tot haestig gewin der sielen den wegh te bereiden."

Heurnius bleef dus ook in deze dagen getrouw aan zijn roeping om tot de heidenen te gaan. Dat hij met gelijke trouw zijn dienst waarnam onder de Europeanen kunnen wij gerust aannemen. Bij zijne gemeente was hij zeer geliefd, [1]) het huisbezoek werd geregeld door hem verricht [2]) en hij nam deel aan de vergaderingen van den Kerkeraad, voor wien telkens zaken gebracht werden het huwelijk of trouwbeloften betreffende. [3]) Leerde Heurnius op deze wijze velen zijner gemeenteleden van een minder gunstige zijde kennen, hij bemerkte ook al ras dat er onder zijne ambtgenooten waren, die der kerk niet tot eer verstrekten. Het heftig optreden van Coen tegen den kerkeraad van Batavia in het jaar 1623, had mede tot oorzaak het onvoorzichtig trouwen en daaruit gevolgd schandaal in de familie van den predikant Dubbeltryck; [4]) deze was daarna wegens overspel, door zijne vrouw gepleegd, van haar gescheiden; maar had in Banda zelf blijk gegeven van zulk een onchristelijk en ergerlijk leven, [5]) dat hij

---

geschreven Hollandsch-Chineesch woordenboek van Wilmet afkomstig, maar in de eerste plaats is het volgens Dr. Schlegel niet in Macaosch dialect maar in dat der Mandarijnen geschreven en bovendien bevat het geen Latijnsche woorden, zoodat het hoogst onwaarschijnlijk is, dat dit het door Heurnius gezondene zou zijn.

[1]) Brumund, t. a. p. blz. 155.

[2]) Brumund, t. a. p. blz. 91.

[3]) Brumund, t. a. p. blz. 79; 93.

[4]) Hoofdstuk I, blz. 41 noot 2.

[5]) Archief VI, blz. 31.

van zijn dienst moest worden ontzet. Niet geringe ergernis was natuurlijk door een en ander verwekt. Het mocht dus een oorzaak van blijdschap voor HEURNIUS zijn dat hij 15 Jan. 1626 werd uitgenoodigd, om in de woning van den Heer Specx, raad van Indië, de plechtige verzoening van JACOB ANTHEUNIS DUBBELTRYCK met zijne vrouw HESTER JANS bij te wonen; de verwachting toch werd gekoesterd, dat „de geschandaliseerde gemoederen onder de gemeente, ter oorsake van de devotie bij wege van soodanige reconciliatie weder gesticht ende d' ergenisse daer uyt ontstaen wechgenomen mochten worden;" [1]) doch helaas, al had de „reconciliatie" plaats ten overstaan van aanzienlijke mannen, met handgeving en wederzijdsche kussen, toch zag de kerkeraad, nog geen twee maanden later, zich verplicht, „om verder onheyl en ontstichtinge voor te comen" hem van alle kerkelijke bediening te ontzetten en onwaardig te verklaren den naam van „een bedienaer des goddelycken woordts ofte kerckelyck persoon" te dragen. [2])

Tegen den met HEURNIUS uitgekomen JOHAN DU PRAET moest eveneens vermanend worden opgetreden. Als predikant op Ambon had hij twee mannen in zijn dienst, „om er al de slaven, die zij zouden kunnen bekomen", op te koopen, die over te zenden naar Ambon, waar zij „ten meeste profyte" door hem verkocht werden. De kerkeraad vermaande hem deze dingen na te laten, „opdat alsoo de tegensprekende mondt gestopt ende Sijne heylige leere hierdoor niet en quame te vallen." [3]) Gelukkig dat de

---

[1]) Resolutien van Generaal en Raden, 19 Nov. 1625. M. S. R. A.

[2]) Brumund, t. a. p. blz. 27.

[3]) Dit kwaad schoot in Indië zoo diepe wortelen, dat er in het begin dezer eeuw te Makassar nog een predikant-slavenhandelaar gevonden werd. Brumund, t. a. p. blz. 53.

Kerkeraad te Batavia tegen zulke misbruiken waakte!

Tot dat opzicht houden over andere kerken, het ontzetten van predikanten, ook zoo zij aan eene andere gemeente verbonden waren, en het aanstellen van andere met approbatie van de overheid, was de kerkeraad van Batavia nooit klaar en duidelijk gemachtigd. Beweerd wordt dit wel maar niet bewezen. [1]) Toch gaf het appendix op het zesde artikel van de kerkorde tot die verheffing van Batavia aanleiding. [2]) Daarin toch werd den predikanten gelast, „principalyck aan de kerk van Batavia (daer de kercken-dienaers ende kranckbez. uyt 't Vaderlant eerst aencomen)", kennis te geven van hun plan om afscheid te nemen van hunne gemeenten. De tusschen ( ) geplaatste zinsnede blijkt nu later aldus verklaard te zijn, dat in Batavia, wegens het daar aankomen van de aanstaande kerkedienaars, bijna immer een vergadering gehouden kon worden van dienaars uit verschillende kerken, wat wegens het gering aantal predikanten en den grooten afstand nergens elders kon geschieden, zoodat daar alleen, in zekeren zin, de samenkomst van kerken en genabuurde kerken was, waarover de artikelen 4 en 5 van de kerkorde van 1624 spreken. Van deze opvatting gaf de kerkeraad te Batavia, onder praesidium van HEURNIUS blijk, toen hij den proponent PIETER BONNES een commissie gaf en hem, met approbatie van den Gouverneur-Generaal, als zijn standplaats aanwees „de Moluccos op Maleyen," hem daarbij voorschrijvende hoe hij zou hebben te handelen. [3])

---

[1]) Brumund, t. a. p. blz. 114.

[2]) Hoofdstuk III blz. 126.

[3]) Arch. VI, blz. 57. De Gouverneur-Generaal heeft tegen deze wijze van handelen geen bezwaar gemaakt; wel geschiedde dit 3[1]/, jaar later, door predikanten op Amboyna, die Bonnes den voet zochten dwars te zetten en beweerden, dat zijne commissie hem door de kerk van Batavia „buyten ordre" verleend was. (Arch. VI, blz. 110) Het is mij niet bekend of de

Terwijl de kerk te Batavia dus meer en meer bevestigd werd, toenam in aanzien en niet zonder zegen arbeidde, [1]) al bleef er nog veel ongebondenheid onder de „naem Christenen" bestaan, pakten zich donkere wolken samen aan den politieken hemel.

De vorst van Mataram, die zich sinds 1625 tooide met den weidschen titel van Soesoehoenan, nam, sinds hij Soerabaya veroverd had, een vijandige of althans verdachte houding tegen het Nederlandsche gezag te Batavia aan. Hij begon met te trachten den aanvoer van slachtvee en timmerhout naar Batavia te belemmeren. Daarna zocht hij de hulp van het Nederlandsche bewind te Batavia, om Bantam ten onder te brengen, maar met ontwijkende antwoorden werd hij opgehouden. Toen werd het al meer en meer duidelijk, dat de machtige vorst met zijn talrijk leger, dat zoo vele overwinningen bevochten had, een aanval op Batavia zou wagen.

Terwijl deze gespannen en wantrouwende verhouding tusschen Mataram en Batavia heerschte, verscheen, in den avond van den 27en September 1627, de Gouverneur-Generaal Jan Pieterszoon Coen ter reede van Batavia, [2]) en den 30en September aanvaardde hij voor de tweede maal het opperbestuur in Nederlandsch Oost-Indië. Weldra zou het blijken van hoe groot belang het was, juist in die dagen, dien kloeken bewindsman aan het hoofd der zaken te hebben. Nadat de Bantammers op Kerstdag 1627, hoogstwaarschijnlijk met medeweten van de Engelschen, een poging hadden aangewend om Batavia te overrompelen,

---

dusgenaamde „verkiesinge" door den kerkeraad der roepende gemeente, waarvan art. 4 spreekt, in dezen tijd ooit heeft plaats gehad. Dat de afkondiging en plechtige bevestiging geschiedden, zien wij uit het beroep van Anthonius Dircxs naar Poelo-Ay (Arch. VI, blz. 28).

[1]) Brumund, t. a. p. blz. 76.

[2]) de Jonge, t. a. p. dl. V, blz. LXXI.

wat echter vroeg genoeg ontdekt en gelukkig verijdeld werd, [1]) begon, in den loop van het jaar 1628, het veel ernstiger gevaar, dat dreigde van den Soesoehoenan van Mataram, meer en meer te naderen. Na een bijna gelukte poging om den 25en Augustus Batavia door list te nemen, vertoonde zich den 26en het leger van den Soesoehoenan, onder aanvoering van Toemenggoeng Boe-reksa, voor Batavia's muren. Reeds van den aanvang af zag COEN in, dat het beleg zwaar zou zijn en aller inspanning vereischen; waarom hij het dan ook noodig achtte het zuidelijk gedeelte der stad aan de vlammen over te geven.

Veroorzaakten reeds deze voorloopige maatregelen van COEN geen geringe ontsteltenis, toen de Javanen de stad kloekmoedig begonnen te bestormen, werd de vrees van velen zóó groot, dat COEN vrouwen en kinderen en allen die het begeerden, op de schepen liet brengen, waar de predikanten bij beurten voor hen gingen dienst doen. Ook de Chineezen waren gevlucht, doch keerden vrij spoedig terug. Den 21en September stak de vijand de provisioneele kerk, die in het verlaten stadsgedeelte stond en eerst 9 Febr. 1625 was ingewijd, in brand. Zoolang dan ook het beleg duurde, en geruimen tijd daarna, moest de dienst worden gedaan in het te kleine voorpand van het stadhuis en in de woning van den Gouverneur-Generaal. HEURNIUS achtte dien oorlog „een rechtvaardige straffe voor de sonden des volcx, dat naer de geboden Godts, die hun dagelicx voorgedragen werden, niet wilden luysteren ende haere boose begeerlickheden nae wandelden." Toen er nu tijdens het beleg eene ernstige besmettelijke ziekte uitbrak, werd HEURNIUS daardoor volstrekt niet ontroerd; hij zag er in

[1]) Brief van Coen aan H.H. XVII, 6 Jan. 1628, de Jonge, t. a. p. dl. V, blz. 118.

de verhooring van zijn gebed, dat de Heer „ons niet wilde overgeven in de handen onser vyanden, maer dat hy ons liever selfs tuchtigde." God wilde hen nog maar kastijden, als een Vader, dat toont Hij, waar Hij de „Javanen met cleinmoedigheit ende onbedachsaemheit geslagen heeft." Dit Godsbetrouwen was in deze dagen de steun van HEURNIUS, want nog tijdens het beleg schrijft hij: „Godt heeft ook de Sinesen (dat wijvachtig volck) sodanige cloeckmoedigheidt ingestort, dat sy, die voormaels niet wisten waer haer te bergen alsse hoorden, datter een troupken Javanen aenquam, nu selfs gaen soecken, ende in gelyck getal synde, op haer aenvallen, twelck doende sy verslagen ende eenige levendig ingebraght hebben. Diergelycke moet is oock in de swarten, het welcke een yder als een miraculeus werck Gods aensiet ende syne hulpe aenmerkt, die syne sterckte int gene swak is betonen wil, opdat Hem de eere der verlossinge gegeven werde. Soo de menschen door dese besoeckinge bewogen werden haer voor GODT den HEERE te verootmoedigen ende Hem te dienen, wy hebben eenen goeden moedt ende vast vertrouwen, dat GODT de HEER onse vyanden met schande sal doen vertrecken ende syne christene gemeinte, mitsgaders de maght der Compagnie, onder de ongeloovigen ontsachbaer sal maken in dese landen." [1])

Niet lang daarna werd het beleg opgebroken om het volgende jaar met grooter macht te worden hervat. Toen echter was de belegering, hoe zwaar ook, minder gevaarlijk, daar Batavia beter was versterkt en COEN reeds vooraf de kracht van des Soesoehoenans leger had gebroken,

---

[1]) de Jonge, t. a. p. dl. V blz. LXXV–LXXV; Brief van Coen aan H.H. XVII 3 Nov. 1628 blz. 126–138. Brief van Heurnius aan bewindhebbers kamer Amsterdam; Arch. VI, blz. 76–79.

Dagregister van Batavia 27 Aug. 1628 en 21 Sept. 1628. M. S. R. A.

door de daarvoor opgelegden voorraad met zijn scheepsmacht te doen verwoesten. [1])

In dezen tijd van COEN's bewind vielen er in het kerkelijke geene gebeurtenissen voor, die in den loop der zaken ernstig ingrepen. Het scheen te worden gevoeld dat de onderlinge verhouding der kerken in Indië een nieuwe of liever juistere regeling noodig had; waarom dan ook de kerkeraad den Gouverneur-Generaal verzocht, te willen bewerken, dat er uit alle Indische kerken gecommitteerden samenkwamen om een reglement te beramen. De Gouverneur-Generaal had er blijkbaar wel ooren naar en vaardigde den nobelen en de kerk zoo welgezinden raad van Indië ANTHONIE VAN DIEMEN af, om die zaak met den Kerkeraad nader te bespreken. Tot zulk een vergadering, die zoo noodig was, kwam het echter niet. Waarschijnlijk sloeg de kort daarop uitbrekenden oorlog met den Soesoehoenan van Mataram aan de plannen den bodem in. [2]) De verzending der predikanten had plaats als onder DE CARPENTIER: de kerkeraad van Batavia deed de voordracht en vroeg daarop de approbatie van den Gouverneur-Generaal, die ook verkregen werd. [3]) Slechts éene zaak werd hem door den Gouverneur-Generaal geweigerd: in Banda was een proponent, die geëxamineerd moest worden. Dat examineeren diende te geschieden door den Kerkeraad van Banda, met advies van de „naestgelegenste Kerckelijke vergaderinge," daarom wenschte de Kerkeraad een der predikanten tot het bijwonen van dit examen af te vaardigen. De Gouverneur-Generaal was echter van oordeel, dat de predikant MICHIEL CLARENBEECK, die voor Banda bestemd was, en daar zou henengaan, tot het bijwonen

---

[1]) de Jonge, t. a. p. dl. V, blz. LXXXVI.

[2]) Resolutie van G. G. en R. v. I. 26 Juli 1628. Bijl. F.

[3]) Resolutie van G. G. en R. v. I. 26 Febr. 1629. Bijl. F.

en houden van dit examen voldoende was. [1]) Voor die opvatting was iets te zeggen. Als CLARENBEECK in Banda aankwam moesten daar nog plaats hebben de drie afkondigingen en de bevestiging voor hij als wettig predikant dier gemeente mocht worden beschouwd, dus kon hij nog optreden als vertegenwoordigende een genabuurde kerk; maar zeer terecht heeft de Kerkeraad van Batavia begrepen, dat hij toch veel te nauw aan Banda verbonden was, om hem als vertegenwoordiger eener andere kerk te beschouwen en bovendien, daar de predikanten van Banda overleden waren, [2]) was het niet ondienstig geweest een tweeden tot die examinatie mede over te zenden.

Van veel meer gewicht was een zaak, die, ofschoon volstrekt niet van kerkelijken aard, nochtans tot hevige beroering in de kerk heeft aanleiding gegeven en wier gevolgen ook hun invloed hebben doen gevoelen in het leven van HEURNIUS. Het is de beruchte strafoefening tegen den 17 jarigen [3]) PIETER CORTENHOEVEN en de 13 jarige SARA SPECX, een statiedochtertje van Mevrouw COEN, die plaats greep Juni 1629, tusschen de twee belegeringen van Batavia. Omtrent deze treurige geschiedenis bestaat tweeërlei lezing. Het meest algemeen verbreid [4])

---

[1]) Resolutie van G. G. en R. v. I. 26 Febr. 1629. Bijl. F.

[2]) Arch. VI, blz. 77 en 88.

[3]) Velen hebben den leeftijd van Cortenhoeven gesteld op 27 jaar; zoo b.v. van Troostenburg de Bruyn, t. a. p. blz. 106. Brumund, t. a. p. blz. 132. Het uittreksel uit de kerkeraadsacten (18 Maart). Bijl. I. is echter duidelijk „hoewel den jongman maer 16 à 17 de dochter maer 13 jaren out waren. „Dit komt volkomen overeen met den brief van B. D. Kortenhoeff, een oom van Pieter, aan Specx, waarin zijn neef een minderjarige wees wordt genoemd. Valentijn, die t. a. p. dl. IV stuk I, blz. 290—292 genoemden brief als bijlage opneemt, schijnt daarop in den tekst van zijn werk niet gelet te hebben.

[4]) Dat deze voorstelling de algemeen verbreide is, blijkt wel uit Jacob Cats, *Alle de dichtwerken*, Dordrecht, 1880, dl. II, blz. 149, k 1, die van dit geval, op die wijze voorgesteld, als van een algemeen bekend feit spreekt.

is die, welke ook de Kerkeraad van Batavia er van geeft, dat n.l. SARA SPECX aan PIETER CORTENHOEVEN zou verloofd zijn geweest, en dat die beide toen, in al te intiemen omgang, tot een val zouden zijn gekomen. [1]) Het wil mij echter met al de stukken, waaronder ook de verantwoording van den fiskaal, onder de oogen, voorkomen, dat de voorstelling van DE JONGE, t. a. p. Hfdst. V, blz. LXXXIV, meer overeenkomstig de waarheid is. Volgens hem n.l. zou PIETER CORTENHOEVEN, die vaandrig was, onder voorwendsel van dienstzaken, het strenge consigne van den schildwacht hebben verbroken en zijn doorgedrongen tot in het slaapvertrek der staatsjuffers, waar hij zich herhaaldelijk schandelijk en schaamteloos zou hebben gedragen met SARA SPECX, ten aanschouwe van de meesten der overige staatsdochters.

Bij deze voorstelling wordt ook het gedrag van COEN, hoewel niet verschoonbaar, toch veel meer verklaarbaar. Geen wonder, dat hij ten diepste gegriefd en beleedigd was; want, zoo zegt DE JONGE terecht: „Zoo had dan eindelijk de stijgende vloed van onzedelijkheid der Europeanen, die het Christendom tot schande, den Mahomedaan tot spot verstrekte, waartegen COEN gedurende geheel zijn diensttijd, door wetsbepaling en voorbeeld, [2]) door woord en daad had geijverd, de eigen woning bereikt van hem, van wien HEURNIUS daarna kon getuigen, [3]) dat „„het

[1]) Batav. Kerkeraadsacten 18 Maart 1630. Bijl. I.
Arch. VI, blz. 129.
H. Dijkstra t. a. p. blz. 28.
van Troostenburg de Bruyn, t. a. p. blz. 105.
Valentijn, t. a. p. deel IV, stuk I blz. 17, en blz. 290—292.
Brumund, t. a. p. blz. 132.

[2]) Hoofdstuk I, blz. 41.

[3]) de Jonge heeft „de kerkeraad eenmaal getuigd had," zie echter Arch. V, blz. 84—86. De particuliere brief van Heurnius was door de Jonge voor een schrijven van den Kerkeraad aangezien.

exempel ende den voorgangh van syn huysgezin gelijk een crachtige medicyne had gevrocht in de herten van velen, welcker wildigheidt scheen geteimt en haere ongebondenheit [daardoor] getoomt te wesen.""

„Maar nu was toch ook zelfs het huis van den opperlandvoogd J. Pz. COEN geschonden, bezoedeld, onteerd." Het is te begrijpen dat zijn woede, toen hij het feit ontdekte, klom tot razernij. Den fiskaal, tot hem geroepen, schreeuwt hij toe: men zou het schavot opslaan, voor de poort van het kasteel, en beiden, CORTENHOEF en SARA zonder vorm van proces, ter dood brengen! De bedenkingen van den fiskaal en de rechters tegen die handelwijze beantwoordt hij met een: „behoort gijl. ook tot dien zedeloozen hoop!?" Maar eindelijk laat hij zich toch bewegen de zaak in rechten te doen onderzoeken, waarbij hij zich echter, helaas, niet onthield van invloed te oefenen op de afhankelijke rechters. Het vonnis, waarbij de beslissende stem van den voorzitter PIETER VLACK, een neef van COEN, den doorslag moest geven, wijl de stemmen staakten, luidde voor CORTENHOEF: de dood met het zwaard, voor SARA SPECX: geeseling op het stadhuis met openstaande deuren. [1])

Nauwelijks was dit vonnis, dat ANTONIO VAN DIEMEN hardnekkig weigerde met zijn handteekening te bekrachti-

[1]) Het is zoo begrijpelijk, dat de jeugd der veroordeelden en de gestrengheid van het vonnis, gevoegd bij de algemeene slapheid van zeden op een bepaald punt der sexueele moraal, (zie daartoe de aangehaalde plaats bij Cats) het medelijden gaande maakte en de zoo zeer verzachte voorstelling, door den Kerkeraad gegeven, deed geboren worden. — Dat Coen echter, niet enkel in dit geval een streng vonnis wees, blijkt wel uit de veroordeeling van den hoogbootsman Jan Devertsz die een getrouwde vrouw had geschofferd en door den raad van justitie veroordeeld was om te worden: gegeeseld, gebrandmerkt en zes maanden in den ketting geklonken. G. G. en R. v. I. veroordeelden hem echter tot de galg. Resol. G. G. en R. v. I. 31 Aug. 1629. M.S. R.A.

gen, geveld, of de predikanten ABRAHAM DE ROY en JUSTUS HEURNIUS, waagden het den nog altijd ziedenden toorn van den Gouverneur-Generaal te trotseeren en zochten voor de schuldigen pardon te verwerven, maar het mocht niet baten, — het vonnis werd voltrokken.

„Het scheen een plaeg van Godt de Heer te syn," zoo schreef de Kerkeraad van Batavia, „dat hy, die een soo grooten justicier altyts geweest was, hier in soo verre afdwaelde." [1])

Deze droevige gebeurtenissen werden, door de vrij spoedig daarop volgende tweede belegering van Batavia, uit de gedachten verdrongen en wij vinden er in de brieven van den Kerkeraad dan ook geen melding van gemaakt, voordat zij opnieuw door den volgenden Gouverneur-Generaal SPECX werden ter sprake gebracht.

Die tweede belegering van Batavia was inderdaad, gelijk wij reeds zagen, minder gevaarlijk dan de eerste, omdat COEN vooraf haar kracht had weten te breken; maar naar den schijn was het gevaar niet gering, daar de vijand zware looden en ijzeren kogels in de stad wist te schieten. [2]) Toch was dit niet het ergste, zwaarder slag trof Batavia in het overlijden van COEN, tusschen den 20en en 21en September.

In den avond van den 20en, na het eindigen van het avondgebed, dat om 7 uur gehouden was, werd HEURNIUS bij den Gouverneur-Generaal ontboden. Deze lag te bed. In het ziekvertrek vond hij Dokter BONTIUS en de heeren van DIEMEN en RAEMBURGH. Wel moest de ziekte snel zijn opgekomen, want, al was COEN min of meer ongesteld geweest, hij had tot nog toe zelf de verdediging van den

---

[1]) Arch. VI blz. 130.

[2]) Generale missive van 15 Dec. 1629, de Jonge, t. a. p. dl. V, blz. 153 en 157.

wal af mede bestuurd, ja nog dien eigen middag had hij, eenigszins bleek, maar overigens welgemoed, met de zijnen aan tafel gezeten en toch toen BONTIUS en HEURNIUS hem onderzochten, moesten zij verklaren, dat hij den volgenden morgen niet meer zou zien. De Heeren van DIEMEN en RAEMBURGH vermaanden hem nu, of het niet noodig was op een en ander de Compagnie betreffende orde te stellen; hun woord scheen echter niet terstond tot hem door te dringen. Toen echter, des avonds om elf uur, zijne vrouw, die nog pas drie dagen geleden hem een dochtertje geschonken had, aan zijn leger verscheen, droeg hij aan PIETER VLACK, die inmiddels gekomen was, de zorg voor vrouw en kind op. Daarna riep hij HEURNIUS tot zich. In stilte, zonder dat de anderen het hoorden, sprak deze met hem en toen droeg COEN aan hem een zaak op van het grootste vertrouwen. COEN had n.l. het recht om schriftelijk aan te wijzen, wie bij zijn overlijden zijn opvolger zou zijn. Dit was echter nog niet geschied, de hevige krankheid belemmerde hem het nu nog te doen; daarom noemde hij HEURNIUS den naam van zijn opvolger en gelastte hem, die, in een besloten missive, na zijn overlijden, aan de aanwezige Raden van Indië ter hand te stellen. Den heeren VLACK, VAN DIEMEN en RAEMBURGH kon hij nog zeggen, welken last hij HEURNIUS had gegeven, maar daarna waren zijne krachten ook uitgeput, zoodat hij, zonder verder spreken, zelfs niet tot zijne vrouw, kort daarna overleed.

Daar de raad van Indië te dezer tijde zeer incompleet was, besloten de tegenwoordig zijnde leden de missive, door HEURNIUS opgesteld, onder hem te laten berusten, totdat de Raad van Indië JACQUES SPECX, wiens schip reeds in 't gezicht was, te Batavia zou zijn aangekomen. Den 24en September had de vergadering plaats waar

HEURNIUS zijn opdracht kon vervullen. Eerst werd een copie geopend, waarbij de naam niet was ingevuld, en nadat besloten was aan de verklaring van COEN slechts de waarde van één stem toe te kennen, werd HEURNIUS' oorspronkelijke missive geopend, waarin, als genomineerde van den Gouverneur-Generaal, PIETER VLACK [1]) stond aangegeven. De meerderheid echter koos JACQUES SPECX tot Gouverneur-Generaal. [2]) Deze onrechtmatige keuze is van geen gering gewicht geweest voor de kerk te Batavia. Het bewind van SPECX was voor de kerk in vele opzichten allerongunstigst en niet zonder reden wordt hij ons door de kerkelijken dier dagen geteekend als een geweldig vertreder van het kerkrecht.

Toen SPECX het Gouverneur-Generaalschap aanvaardde, had HEURNIUS zich kort geleden opnieuw, voor drie jaren, aan den dienst der Indische kerk verbonden; [3]) weinig zal hij vermoed hebben, dat het jaren van zooveel zorg en moeite zouden worden als zij later bleken te zijn. In den aanvang maakte SPECX op de kerkelijken in Indië geen ongunstigen indruk; daar werden van hem en zijne echtgenoote ODILIA BUYS goede verwachtingen gekoesterd, zoodat HEURNIUS, verblijd over den zedelijken vooruitgang door COEN's gezin en voorbeeld in Batavia gewrocht, kon

[1]) de Jonge, t. a. p. dl. V blz. LXXXIX schrijft: het blijkt niet wie door Coen als zijn opvolger was aangewezen. Uit den brief van Anth. v. Diemen aan Pieter de Carpentier, 15 Dec. 1829, Bijl. H. blijkt echter dat het Vlack was.

[2]) Zie over het recht dat Coen had om zijn opvolger aan te wijzen: de Jonge, t. a. p. dl. V, blz. LXXXIX – XCI. Het opperbestuur in Nederland heeft de keuze van Specx dan ook nooit wettig erkend en zijn opvolger Hendrik Brouwer werd benoemd onder deze beteekenisvolle formule: „Overmits het overlijden van onsen *vorigen* Gouverneur-Generaal J.Pz. Coen."

[3]) Zijn tractement werd toen verhoogd tot *f* 120 's maands. Resolutie G. G. en R. v. I., 26 Febr. 1629. Bijl. F.

schrijven: „om dat goedt werck te continueren ende te volvoeren, heeft UEd. ons tydelick den Ed. Heer JACQUES SPECX, met syne loflicke familie overgesonden, waer in wy de goedtgunstigheidt onses GODS ende UEd. voorsightige sorchvuldigheidt over de plaetsen uwes gebiedts met dancksegginge erkennen, want den eenen segen den anderen succedeert; van ons vertreckende, die wy geerne ter stichtinge hielden, soo comen ons andere toe, die wy niet verwenschen connen." [1])

Een voorstel, dat ook HEURNIUS zeer op het hart lag, en waarmede de Kerkeraad tot den Gouverneur-Generaal kwam, ontving diens geheele instemming en medewerking. Het was het verzoek om een college of seminarie te Batavia op te richten, waaruit, in den loop der tijden, bekwame predikanten en ziekentroosters zouden kunnen voortkomen, die, niet uit genegenheid naar vaderland, vrouw en kinderen verlangden te vertrekken, zoodra zij de taal grondig begonnen te verstaan. HEURNIUS achtte het aankweeken van zulke voorgangers van 't hoogste gewicht en oordeelde, dat er zonder deze in Indië slechts „broos ende ongestadich werck" kon verricht worden. Ook de Kerkeraad achtte het een nuttige zaak; hij rekende uit, dat het der Compagnie vrij wat voordeeliger zou uitkomen dan het seminarie van Walaeus, dat bij aanneming van zijn voorstel kon vervallen.

Met het voorstel van den Kerkeraad, om het seminarie van WALAEUS door zulk een Indische seminarie te vervangen, was HEURNIUS het echter volstrekt niet eens; hij achtte dat er „geen getrouwer, noch stichtelicker bedienaers des gotlicken woordts" in India gekomen waren dan de kweekelingen van dit „loflicke collegium". Wat

[1]) Brief van Heurnius aan bewindh. der O. I. Comp. 20 Nov. 1629. Arch. VI blz. 85.

hij wenschte was een Indisch seminarie naast dat van WALAEUS. Van zulk een seminarie somt hij de geestelijke voordeelen op, terwijl hij erkent, dat het wel eenige kosten met zich brengen zal. [1]) Op den Gouverneur-Generaal echter had juist het voordeeligheids argument den meesten indruk gemaakt, waarom hij dan ook het voorstel niet alleen een goed werk oordeelde, „maer oock een gans nootsaeckelijk, als waer door de Compagnie metter tijt soude werden ontlast van alle oncosten, die als nu van haer E. werden besteedt int vaderlant," Slechts wenschte hij, dat dit werk niet zou worden aangevangen, voordat men verzekerd was, ook in de toekomst, vrede met Mataram te zullen hebben. [2]) De Heeren XVII keurden echter, op raad van den Amsterdamschen Kerkeraad, de zaak af. [3])

Daar was echter sedert de komst van SPECX eene andere zaak, die alle gemoederen in beweging hield. De vraag n.l. hoe hij zich stellen zou tegenover de rechters zijner dochter. Dat die zaak door hem niet vergeten was bleek openlijk toen de eerste maal, in zijne tegenwoordigheid, het heilig avondmaal bediend werd. Zoodra hij bemerkte dat de fiscaal VAN DEN HEUVEL, PIETER VLACK en dokter

---

[1]) Brief van Heurnius aan bewindh. der O. I. C. 4 Jan. 1632 Arch. VI, blz. 195.

[2]) Brief van Heurnius aan bewindh. der O. I. Comp., 20 Nov. 1629, Arch. VI, blz. 89.

Brief van den Kerkeraad te Batavia aan bewindhebbers der O. I C. Arch. VI, blz. 91.

Nauwelijks 14 dagen na het optreden van Specx moest het leger van den Soesoehoenan, door gebrek daartoe genoopt, het beleg voor Batavia opbreken; de vrees bleef echter bestaan, dat hij de vijandelijkheden op nieuw zou hervatten (brief van Anthonie van Diemen aan bewindh. der O. I. C. 5 Juni 1631, de Jonge; t. a. p. dl. V blz. 169) vgl. ook de Jonge t. a. p. dl. V, blz. XCII.

[3]) Resolutie XVII van 22 Aug. 1630. Arch. VI, blz. 6.

Bontius ook aankwamen stond hij op en verwijderde zich van den nachtmaalsdisch. Groote ontroering bij den Kerkeraad, die den Gouverneur liet weten, dat hij „dese saecke eernstlicke, voort aenstaende avontmael des Heeren, bij de hant zou nemen." Tot op het huisbezoek voor het volgende avondmaal was er echter te dezer zake nog niets geschied. Als nu de gedeputeerden van den Kerkeraad den Generaal tot de tafel des Heeren kwamen noodigen, verklaarde deze, dat hij gaarne de „troostelijcke communicatie" genieten zou, doch dat het hem onmogelijk was aan te zitten met de rechters zijner dochter. Lang en breed verklaarde hij hun, uit de stukken te hebben gezien, hoe onrechtvaardig het door hen gevelde vonnis was en waarom hij niet aanstonds had geklaagd; waarop een der gedeputeerden hem mededeelde, welke de redenen waren waarom de Kerkeraad, schoon wel inziende hoe schuldig bedoelde rechters waren, gewacht had op een aanklacht van hem, om tegen hen op te treden. Deze zaak werd den 18en Maart 1630 in den Kerkeraad gebracht, die besloot den president van den achtbaren Raad van Justitie Pieter Vlack, dokter Jacobus Bontius en den fiscaal van den Heuvel, aan te zeggen, dat zij zich op den aanstaanden Paaschdag van de tafel des Heeren zouden onthouden, wegens de onbehoorlijke procedure en executie van Sara Specx en Pieter Cortenhoeven. Tegen van den Heuvel bestond bovendien het bezwaar, dat hij in zwaren twist leefde met den heer Block en dokter Bontius. Die afhouding van het avondmaal zou duren tot zij met Sara Specx verzoend of bevredigd waren, of hun onschuld gebleken zou zijn. [1]) Op zijn instantelijk verzoek ontving

[1]) Extract uit het Resolutieboek van den Kerkeraad, 18 Maart 1630. Bijl. I. Brief van den Kerkeraad van Batavia aan de kamer Amsterdam, 29 Jan. 1631, Arch. VI, blz. 130. – Brumund t. a. p. blz. 134.

VAN DEN HEUVEL een door HEURNIUS en den ouderling DRENTH onderteekende verklaring op wat grond hem het avondmaal ontzegd was. [1])

Het valt niet te ontkennen, dat de houding van den Kerkeraad in deze zaak een ongunstigen indruk maakt. Al trachtte hij bij SPECX ook den indruk te vestigen, dat het zijn voornemen was tegen de door hem aangeklaagden op te treden, toch doet heel zijn houding veeleer de meening ontstaan, dat hij eerst COEN en later SPECX naar de oogen zag. Het verwondert ons dan ook niet, dat een heerschzuchtig man als SPECX, na zulk een blijk van zwakheid, straks trachtte den kerkeraad aan zijn wil geheel ondergeschikt te maken. Bovendien, waar zou het heen indien een kerkeraad tegen rechters, om een door hen geveld vonnis, kon optreden; daardoor zou hij ten slotte worden tot een allerhoogst rechtscollege met vrij willekeurige rechtspraak! Hij had zich hierin zeker op zeer glad ijs gewaagd en zich een oordeel aangematigd over een materie, die buiten zijne bevoegdheid lag. Geen wonder, dat de H.H. XVII, zoodra de zaak te hunner kennis kwam, gelastten, den kerkeraad voor de vergadering van Gouverneur-Generaal en Raden van Indië te ontbieden en den leden aan te zeggen, dat zij zich voortaan zouden onthouden, „haer als directeurs van de conscientie van Justitie, (die Godt, de Heere, oordelen sal) te qualificeren." Ook SPECX ontving een scherpe berisping: hem werd voorgehouden, dat, waar de rechters zich in hun geweten niet schuldig gevoelden, en hij iets tegen hen had, het

---

Brumund verhaalt dat Pieter Vlack geëxcommuniceerd zou zijn; aan beide anderen slechts het avondmaal verboden. Op grond van het boven aangehaalde meen ik aan de juistheid van die opmerking te mogen twijfelen. Mogelijk is het, dat op hem, na deze vergadering, de excommunicatie is toegepast.

[1]) Extract uit het Resolutieboek van den Kerkeraad 21 Maart 1630. Bijl I.

hem zou gepast hebben zich van het avondmaal te onthouden, totdat hij met hen „gereconcilieerd" zou zijn. Had hij oorzaak om zich over bedoelde procedure te beklagen, de bewindhebbers en hunne Hoogmogenden waren daar om hem recht te verschaffen [1]).

Voordat die bestraffingen Indië bereikten, had zich reeds bij SPECX de meening kunnen vestigen, dat zijn wil wet zou zijn voor den Kerkeraad. Weldra echter zou het blijken, dat, zoo de kerkelijken klaar zagen wat hun te doen stond — in de zeer ingewikkelde tuchtzaak tegen de rechters van SARA SPECX was dat zeker niet het geval — zij hem kloekmoedig dorsten weerstaan.

Met het verongelukte schip „Batavia", waarop zoovele schandelijkheden [2]) hadden plaats gehad, was ook de predikant GIJSBERT BASTIAANSZ overgekomen. In den aanvang van het jaar 1630 werd deze door SPECX beschuldigd van plichtverzuim op de reis, „in 't oefenen van de kerckendienst ende der bestraffingen," en ontving hij een vonnis te zijnen nadeele. Bij geschrifte stelde BASTIAANSZOON zijne verdediging op, waarop SPECX de zaak in handen gaf van den fiscaal en den raad van justitie. De schriftelijke verdediging van BASTIAANSZ. was door hem ook overgeleverd aan den kerkeraad, die, in buitengewone vergadering bijeengekomen, eerst „doleerde" over de handelwijze van SPECX tegen BASTIAANSZ. daar toch „de kercke Godes".... de trouloosheidt ende naelatigheidt der kerckelyke personen in haeren dienst oordeelt ende deselve

---

[1]) Resoluties XVII, 11 Nov. 1631, Arch. VI, blz. 8.
Brief van de XVII aan den G. G. Jacques Specx 23 Nov. 1631. Bijl. H.

[2]) Dit schip was 4 Juni 1629 gestrand op de Abrolhos; er ontstond aan boord oproer. enkele booswichten onder de bemanning kregen de overhand en vooral de vrouwen hadden vreeselijk van hen te lijden. Bastiaansz' echtgenoote werd door de booswichten vermoord, zijne dochter deerlijk door hen mishandeld. Van Troostenburg de Bruyn, t. a. p. blz. 180.

straft." Verder beklaagde hij, na grondig onderzoek, zich ernstig over het vonnis tegen BASTIAANSZ. gewezen, dien hij „onschuldig ende onstraffelick" had bevonden van alles wat de fiscaal hem ten laste legde.

Aan HEURNIUS en den ouderling DE HARDE werd de niet zeer aangename taak opgedragen den Gouverneur-Generaal te gaan aandienen, dat de kerkeraad besloten had van den predikstoel bekend te maken, dat men BASTIAANSZ. waardig oordeelde het woord Gods te verkondigen, de sacramenten te bedienen en als lid van den kerkeraad zitting te nemen. Een ontvangst als hen bij SPECX te beurt viel, hebben zij echter zeker niet verwacht. De landvoogd verklaarde wel dat ook de raad van justitie BASTIAANSZ. onschuldig bevonden had, maar tevens, dat hij een dergelijke afkondiging geheel onnoodig achtte; zelfs liet hij in zijne woorden doorschemeren, dat uit achting voor den predikantsstand de zaak van BASTIAANSZ. zeer zacht was behandeld, doch dat hij eigenlijk wel schuldig was.

HEURNIUS zocht het recht der kerk te bepleiten, om deze zaak kerkelijk te behandelen; maar SPECX herhaalde driftig tot driemalen toe, dat hij een predikant, die de vermaning van de overheid om zijn dienst na te komen, in den wind sloeg, met voorbijgang van den kerkeraad, door den fiscaal zou doen „causeren" en door den Raad van Justitie straffen.

Meende SPECX door zulk een streng optreden den vroeger zoo gewilligen Kerkeraad te kunnen intimideeren, in HEURNIUS had hij zich dan toch vergist.

Bedaard antwoordde deze: „dat sulcx streedt tegens de previlegien van alle kercken des Vaderlandts ende des geheele christenheits;" maar SPECX had geen ander antwoord, dan dat op de vloot de scheepsraad een nalatig

predikant zou afzetten, „al waeren der een deel predicanten ofte sieckentroosters in deselve vloot, die een vergadering souden connen maecken, ende dat sonder de kerckelijke personen daer present te convoceren ende haer de saeck eens voor te dragen."

SPECX begon nu ook te dreigen, dat hij politieke commissarissen in den kerkeraad wilde zenden. Hij zou het nog nalaten zoo lang de Kerkeraad zijn plicht betrachtte; maar als de zaken „qualyk" gingen, zou hij het zonder twijfel doen. Gevat werd daarop door HEURNIUS geantwoord: „de predicanten ende kerckenraeden regieren de kercke behoorlijk ende dan behoeven der geen politike commissarissen; ofte zij en nemen de saecke niet waer, dan behooren deselve onnutte predicanten nae 't Vaderlandt gezonden ende betere in haer plaats ontboden te werden, dewelcke comende, so waeren de commissarissen oock onnodig."

Zoodra HEURNIUS en DE HARDE hun wedervaren bij den Generaal aan den Kerkeraad hadden medegedeeld, werden zij opnieuw tot hem afgevaardigd, om hem rekenschap af te vragen van zijn bedekte beschuldiging tegen den vrijgesproken predikant BASTIAANSZOON; de Kerkeraad begeerde niet iemand in zijn midden te ontvangen en tot de bediening toe te laten, die dit onwaardig zou zijn. Toen SPECX daaromtrent niets anders kon of wilde zeggen, deelden zij hem mede, dat de Kerkeraad besloten had de onschuld van Ds. BASTIAANSZ. openlijk bekend te maken, opdat niemand zou kunnen meenen, dat hij voor een tijd gesuspendeerd, of heimelijk gecensureerd was geweest. Met vele redenen sprak SPECX daartegen, doch HEURNIUS bleef op zijn stuk staan, bewerende dat de Kerkeraad volkomen recht had te handelen gelijk hij deed. Dit viel voor op een Vrijdag; des Zaterdags was er geen Kerke-

raadsvergadering en des Zondags hâd HEURNIUS, in de namiddag-godsdienstoefening te spreken over de 50ste afdeeling van den Heidelbergschen Catechismus. Handelende over het geestelijk voedsel en brood der zielen, Gods woord, sprak hij eerst over de noodzakelijkheid dat de voorgangers hunne leer met een godvruchtig leven moeten „bekrachtigen;” maar vervolgens waarschuwde hij de gemeente, om toch niet „lichtelyk alle geruchten, klapperingen en lasteringen, die tegens een herder en leeraar, door den geest des Satans, dikwijls verwekt worden,” geloof te geven of aan te nemen, „want den nijdigen satan gestadelijk waeckt en arbeid om de dienaars des goddelijken woords en haar goed werk te verhinderen.” „Dit,” zoo ging hij voort, „draeg ik UE. te uitlopiger voor, vermits het een ieder kennelyk is, dat een onzer medebroederen, met dat bedroefde schip Batavia overgekomen, die zeer veel in de schipbreuk geleden heeft, ik spreke van den Eerwaardigen GIJSBRECHT BASTIAANSZ., bedienaar des Goddelijken woords, alhier wonende, is beticht en gelasterd geweest en, hetzij door misverstand of kwade aanbrengingen, beschuldigd, alsof hij zijn ambt niet getrouwelijk onder die boose rotte en hadde uitgevoert.” Daarna maakte hij bekend hoe én de Kerkeraad én de Raad van Justitie BASTIAANSZ. onschuldig bevonden hadden, waarom hij de gemeente vermaande het woord des levens van hem aan te nemen, als uit de hand van eenen getrouwen dienaar Gods. Zijn predikatie zette hij daarna voort zonder iets aan te roeren, dat „tot verkorting van de eere der overheyt, ofte tot ontrustmaekinge van eenige gemoederen zoude kunne strekken.” [1])

---

[1]) Dit extract van het door Heurnius gesprokene is ontleend aan een officieel verslag daarover uitgebracht door A. de Roy v. d. m; Andres Durens, Jonas Aertz, Pieter Nuyts raad van Indië. (Brumund t. a. p. blz. 142).

Heeft HEURNIUS dus gesproken gekrenkt door de drift van SPECX? Dat is onwaarschijnlijk in een man, wiens vredelievenden aard wij leerden kennen, die in een later geval kon getuigen, dat hij „bij de kercke voor de sachste, bij de Hr. Generael voor de hardtste gehouden werdt, nademael hij het recht der kercken by de Hr. Generael met goede redenen voorstondt ende verdedigde, ende by de kerckenraet alle middelen gebruyckte, die dienstig waeren om ruste en vrede in den godsdienst ende kercke te behouden." [1]) Neen, de oorzaak is eene andere geweest. HEURNIUS heeft gezien, hoe de aanmatigingen van SPECX zeer „ten prejudicie" van het recht der kerk zouden strekken; hij bemerkte, dat deze man moest worden tegengestaan; deed echter de kerkeraad het, dan zou, na de bedreigingen van SPECX, grooter onderdrukking hem wachten, daarom heeft hij liever dien last op zich alleen willen nemen, dan dat daaruit voor heel den kerkeraad en voor de gemeente moeite ontstond.

Dat verklaarde hij dan ook ruiterlijk tegenover SPECX, die reeds den volgenden morgen om tien uur al de predikanten met de ouderlingen en diakenen, bij zich aan huis ontbood, waar hij hun afvroeg, of hun bericht was hoezeer hij tegen zulk een afkondiging was gekant?

Als HEURNIUS alle schuld op zich nam, klonk het tot hem: „naedien ghy zulcx zonder laste des kerckenraedts gedaen hebt, zoo sal ick u oock in 't bijzonder daerover aenspreken en ghy zult den last daer af draegen." Deze dreigementen konden HEURNIUS weinig verschrikken; rustig antwoordde hij: „dat hij dat met Godt den Heere draegen soude. Hij en wilde het woord

[1]) Brief van Heurnius aan de kamer Amsterdam, 30 Jan./10 Febr. 1633 Arch. VI, blz. 208.

des Heeren in zijne mondt niet laeten binden." [1])

Vooreerst trof HEURNIUS wegens deze gebeurtenis niets onaangenaams; misschien wel omdat aanzienlijke personen verklaarden, dat hij geenszins de eer der Overheid had zoeken te krenken. De goede gezindheid van SPECX jegens de kerk was echter verdwenen.

Was het daaraan wellicht te wijten, dat hij zoo lang het bouwen van een nieuwe kerk bleef uitstellen? Hoog noodig toch was het, dat deze werd opgericht. Het voorpand van 't stadhuis, waarin sinds 1628, toen bij 't eerste beleg de provisioneele kerk afbrandde, de dienst werd gehouden, was een smal en lang gebouw, waarbinnen het dikwijls zoo bedompt was, dat menigeen, om de benauwdheid, niet ter kerke kon komen. [2]) Bovendien werd dat lokaal tevens tot wachthuis gebruikt, zoodat sommigen daarom het huis Gods een „dronckaertstaverne" en een „tuyschbane" noemden. Met verachting zagen de Mahomedanen en Chineezen, wegens deze geringschatting van den Godsdienst, op de Nederlanders neer; terwijl de vreemde Heidenen, die bij de vele gebouwen van Batavia geen kerk vonden, in den waan werden gebracht, dat de Nederlanders geen godsdienst hadden. Hoewel dit een en ander bij herhaling SPECX onder de oogen werd gebracht, en het reeds in het begin van 1631 in Indië bekend was, dat de Heeren XVII 6000 Realen voor den opbouw der

---

[1]) Brumund, t. a. p. blz. 135–140.

van Troostenburg de Bruyn t. a. p. blz. 183.

Brief van den Kerkeraad van Batavia aan de kamer Amsterdam, 29 Jan. 1631, Arch. VI, blz. 131.

Brief van Heurnius aan Antonius Walaeus 8 Maart 1631. Walaeus, opera omnia, tom II, pag. 475.

[2]) Brief van Heurnius aan bewindhebbers der O. I. Comp. 20 Nov. 1629, Arch. VI, blz. 86.

Brief van den Kerkeraad te Batavia aan bewindhebbers der O. I. C. 28 Nov. 1629, Arch. VI, blz. 92.

kerk beschikbaar stelden, terwijl er uit andere middelen zooveel bijeengebracht was, dat de kerkeraad een subsidie van 4000 Realen voldoende achtte, [1]) bleef de Gouverneur-Generaal nochtans met dit werk talmen tot 1632, toen zijne gemalin Vrouwe MARIA ODILIA BUYS den eersten steen legde voor de nieuwe kerk. [2])

Het ontbreken van een kerk verhinderde ook zeer den Maleischen dienst, want, daar er tweemalen des Zondags in het Hollandsch werd gepredikt, konden HEURNIUS en DANCKAERTS om beurten alleen des Woensdags dienst doen voor de Maleiers, wat te meer te betreuren viel, daar er juist in dien tijd met ijver en voorspoed onder de inlanders gearbeid werd. [3])

Terwijl door deze hindernissen de dienst niet, gelijk het wel gewenscht was, kon worden voortgezet, was er op Banda en Amboyna een kerkelijke twist ontstaan, die,

---

[1]) Brief van den Kerkeraad van Batavia aan G. G. en R. v. I. 6 Nov. 1630. Bijl. H.

Brief van den Kerkeraad van Batavia aan G. G. en R. v. I. 25 Sept. 1631. Bijl. H.

Resoluties XVII, 22 Aug. 1630, Arch. VI, blz. 4.

Antwoord van den Kerkeraad op de Resolutie van den G. G. en R. v. I. 18 Jan. 1631, Arch. VI. blz. 120.

Classis Amsterdam aan den Kerkeraad te Batavia, 20 Nov. 1631, Arch. VI, blz. 175.

Kerkeraad te Batavia aan bewindhebbers O. I. C. ter kamer Amsterdam 20 Dec. 1631, Arch. VI, blz. 180.

Dat men in Indië in dien tijd wel iets voor de kerk over had, blijkt uit Amboyna waar de burgerij voor het bouwen van een kerk 3500 à 3600 Realen van 8o. pl. m. = *f* 9000 bijeenbracht. (Arch. V, blz. 129 en 144.)

[2]) Dagregister van Batavia 30 Mei 1632 M. S. R. A.

[3]) Brief van den Kerkeraad te Batavia aan de Kamer Amsterdam, 29 Jan. 1631, Arch. VI, blz. 131.

Generale missive van G. G. en R. v. I. aan bewindhebbers der O. I. C. 1 Dec. 1632, Arch. VI, blz. 202.

Brief van Heurnius aan de Kamer Amsterdam, 30 Jan. 10 Febr. 1633, Arch. VI, blz. 210.

Eerst in 1633 werd besloten eene afzonderlijke kerk voor den Maleischen dienst op te richten.

onder COEN begonnen, steeds grooter uitbreiding kreeg. Vooral in Amboyna was de godsdienst, door nalatigheid der kerkedienaren, zeer vervallen, waarom de kerkeraad van Batavia bij herhaling aan SPECX verzocht, dat een gecommitteerde uit den kerkeraad daarheen mocht gaan om orde op die zaken te stellen. SPECX had niet veel lust daartoe te bewilligen en antwoordde eindelijk, dat hij een tweetal gecommitteerden in den Kerkeraad zou zenden, opdat de kerkeraad met hen daarover nader mocht handelen. [1])

Den 21sten Januari verschenen dan ook de beide afgevaardigden van den Gouverneur Generaal, de Heeren PIETER VLACK, Raad van Indië, en D. VAN DER LEE, 's landvoogds secretaris, in de vergadering, met zich brengende een lijst van 16 punten, waarop het schriftelijk advies van den Kerkeraad werd ingewacht. Niet alle punten van die lijst, of van het antwoord van den Kerkeraad daarop gegeven, zijn voor ons van belang.

Tot onze spijt zien wij daaruit, dat de Compagnie haren arbeid op Banda wil inkrimpen, vooral wat de scholen betreft, „omdat van die moorsaerdige kinderen toch niets te verwachten staat."

Met belangstelling merken wij op, dat zij met ernst den arbeid der Bijbelvertalers bevordert en ook dat HEURNIUS onder de taalkundigsten gerekend wordt, daar aan hem met DANCKAERTS en DE HARDE de revisie van VAN HASEL's overzetting wordt opgedragen; [2]) gelijk hij, even-

---

[1]) Brief van den Kerkeraad te Batavia aan de Kamer van Amsterdam, 29 Jan. 1634, Arch. VI, blz. 122.

[2]) Bedoelde revisie is door Heurnius geleverd 1646 en 1651 zie Hoofdstuk VI. Het schijnt dat de vrees om Danckaerts te beleedigen, de verbetering zóo lang tegenhield. Brief van Antonie van Diemen aan bewindhebbers O. I. C. 5 Juni 1631. Bijl. H.

eens met DANCKAERTS wordt gecommitteerd om de scholen te visiteeren.

Het verbaast ons niet dat op de vraag van bewindhebbers: of er niemand naar de Key- en Aroëeilanden zou willen gaan? HEURNIUS zich aanbiedt, om, na expiratie van zijn tweede verbintenis, daarheen te trekken; het was altijd zijn verlangen geweest onder de heidenen te arbeiden. [1])

Het zwaartepunt van de vragen, door den Gouverneur-Generaal gesteld, en van het advies door den Kerkeraad gegeven, ligt echter in hetgeen de kerkelijke verwikkelingen op Banda en Amboyna betrof.

Het onbetamelijk leven der predikanten in Amboyna, en de bezwaren gerezen tusschen den gouverneur CRYN VAN RAEMBURCH en de predikanten te Banda, waren de eerste oorzaken waarom de Gouverneur-Generaal zich wendde tot „de Eerw. kerckelycke vergadering." [2])

Sinds lang had het gedrag der predikanten op Ambon reden tot bezorgdheid gegeven. Zij worden ons geteekend als mannen, tusschen wie „eenen inwendigen, ongeoorlooffden, bitteren haet (belangende 't poinct van 't opperste gezach) rengneerde," [3]) hoewel zij elkander „bevinst schoon

[1]) Extract uit de resolutien van Generaal en Raden van Indië, in zake het Kerkelijke, naar aanleiding van het gebeurde op Amboyna; en advies van den Kerkeraad te Batavia daaromtrent, Arch. VI, blz. 112—121.

[2]) Hier zou de vraag gesteld kunnen worden: is daarmede eenvoudig bedoeld de kerkeraad, of wel de kerkeraad optredend in vorm van een hoogere vergadering, gelijk het b.v. in 1624 geschiedde, waarin dan ook de niet tot den kerkeraad behoorende, pas uit het vaderland aangekomen predikanten, zitting hadden. Het schijnt mij toe dat dit onderscheid zelden recht in acht genomen werd, op de woorden „kerkeraad" en „kerkelijke vergadering" kan men volstrekt niet afgaan, die worden promiscue gebruikt, maar duidelijk is het wel, dat deze vergadering zoowel door politieke als kerkelijke personen voor een vergadering van den kerkeraad werd gehouden; zie het antwoord op de vragen en den brief van Antonie van Diemen.

[3]) Brief van den Gouverneur van Amboyna Ph. Luscasz aan den G. G. J. Pz. Coen, 10 Sept. 1628, Arch. VI, blz. 72.

ende broederlyck semblant" toonden. [1]) Door hun twist werd er in de gemeente „schandaele ende argernis" verwekt, zoodat de Gouverneur soms tusschenbeide moest komen. [2]) Aan WOUTER MELCHIORSZ wordt inzonderheid verweten, dat hij in de vergaderingen steeds „den anderen wil oversnorcken ende met zyn eygen hooft voortvaeren," dat de Amboineezen hem haten om zijn norschen omgang en dat hij „van een ieder voor een groote leugenaer gehouden werdt." Op rekening van Ds. DU PRAET wordt gesteld, dat hij, traag in zijn dienst, menigmaal ziekte voorwendde om dien niet te vervullen; echter wordt hij vriendelijk in den omgang genoemd, doch beschuldigd dat ook „syne discoursen menich mael met leugenen besmet" waren. Klachten, die ons niet al te zeer verwonderen wanneer wij vernemen, dat zij beiden zich „bemoyen met arack branden, drinken ende vercoopen." [3]) Wien zou het verbazen dat het op Amboyna, al was het dan ook met twee predikanten en een proponent bezet, tot groote droefheid van HEURNIUS, „wat slapkens met religioens saecken" toeging? [4])

De bijzondere Gouverneurs hadden reeds getracht dezen twist te dempen en een beteren toestand op Amboyna in het leven te roepen, maar het was hun niet gelukt: van daar dat thans de Gouverneur-Generaal, op lang aanhouden van den kerkeraad te Batavia, die reeds herhaaldelijk gevraagd had een gecommitteerde uit den Kerkeraad daar

[1]) Brief van den Gouverneur v. Amboina aan G. G. 10 Sept. 1629, Arch. VI, blz. 83.

[2]) Brief van den Gouv. v. Amboina aan G. G. Specx 6 Sept. 1630, Arch. VI, blz. 108.

[3]) Schriftelijke verklaring van den kerkeraad van Amboyna, 9 April 1631, Arch. VI, blz. 153.

Ook in Nederland waren brandewijn stokende predikanten; Reitsma en van Veen, t. a. p. III, blz. 11.

[4]) Brief van Heurnius aan bewindhebbers, 2 Nov. 1628 Arch. VI blz. 76.

heen te mogen zenden, [1]) de zaak ter hand nam en het advies van dat college vroeg. De kerkeraad was tot het geven van advies niet ongenegen; maar meende, dat hem meer toekwam dan bloot adviseeren; trouwens, al had de Gouverneur-Generaal in de inleiding op de voorgestelde punten slechts gesproken van een schriftelijk advies, in het stuk zelf vroeg hij: „advys ende *schriftelycke nominatien*" over te geven „van alsulcken predicanten als haer E oordeelen dat van de presente alhier in Batavia, ten beste van Godes Kercke, stichtinge der gemeynte ende voortplantinge van de chr. religie in Amboina, dienstich sullen syn." Daarom bepaalde de kerkeraad, wie naar Amboyna zou worden gecommitteerd en door wie de verschillende plaatsen zouden worden bezet; daarop, gelijk het ook bij de CARPENTIER en COEN was geschied, de approbatie van den Gouverneur-Generaal verzoekende. Dit was echter geenszins naar den zin van SPECX. Hij verlangde niets anders dan enkel advies en zou daarop zelf wel concludeeren, en zijne conclusie was gansch anders als die van den kerkeraad. Ook toonde hij, dat het hem ernst was met hetgeen hij kort te voren tot HEURNIUS had gezegd, dat hij, al waren er nog zooveel predikanten aanwezig om een vergadering te vormen, nalatige predikanten door de burgerlijke overheid zou doen straffen. Want wel werd DANCKAERTS naar Amboyna gezonden, doch eenvoudig als geleend predikant, niet als gecommitteerde van den Kerkeraad en de Gouverneur-Generaal behield zich het recht voor, op eigen gezag, de predikanten van Amboyna naar Batavia op te zenden. [2])

---

[1]) Brief van den Kerkeraad te Batavia aan de kamer Amsterdam, 29 Jan. 1631. Arch. VI, blz. 124.

[2]) Brief van den Kerkeraad te Batavia aan de kamer Amsterdam, 29 Jan. 1631 en van 20 December, Arch. VI blz. 126 en blz. 190. (De laatste brief is in 't Archief gedateerd 20 November, moet zijn 20 December).

Met kracht van redenen zocht de Kerkeraad den Gouverneur-Generaal te overtuigen van het onrecht in deze handelwijze gelegen. Zij streed „directelijk tegen de costume en de loffel. kerckelicke ordeninge van 't vaderlant, nae de welcke dus lang soo gerustelycke Godts gemeynte in India geregeert is."

SPECX had echter een ander inzicht. Hij wenschte geene andere kerkorde te erkennen dan de instructie door bewindhebbers aan predikanten en ziekentroosters medegegeven, [1]) en wilde „dat de rest nae 't goetvinden des Hr. Genrls. ende der overicheyt hier te lande gedirigeert moeste werden."

Zoo stonden dus de twee partijen tegenover elkaar, en deden zich de bezwaren gevoelen waarop wij, Hoofdstuk III bl. 131, wezen. Die bezwaren moesten hoofdzakelijk daaruit voortvloeien, dat, met de invoering van nieuwe bepalingen, de oude, die daarmede in strijd waren, niet werden opgeheven.

De positie van den Kerkeraad werd daardoor natuurlijk

---

[1]) Het is mij niet mogen gelukken van deze instructie een exemplaar onder de oogen te krijgen. Opgesteld in het jaar 1617, tegelijk met de instructie voor den Gouverneur-Generaal, zal zij wel in hoofdzaak met het 34e art. van deze in overeenstemming zijn geweest. Van bedoelde instructie is sprake: Resoluties van de XVII 19 Oct. 1616. Arch. V, blz. 77 waar de kamer Amsterdam wordt belast haar op te stellen. Uit de Resolutie der XVII van 11 Nov. 1631. (Arch. VI blz. 7) blijkt, dat bedoelde instructie bestaan heeft uit minstens 19 artikelen. Ook nog in het antwoord door den Kerkeraad gegeven op de Resolutie van G. G. en R. v. I. van 15 Sept. 1632. Bijl. F. waaruit blijkt dat die instructie is opgesteld in 1617 en dat den predikanten daarin werd belast te achtervolgen, de particuliere instructie of beroepbrief (zie Arch. V, blz. 10; Arch. VI, blz. 340) hun door de classicale vergadering gegeven. Ook H. Dijkstra heeft tevergeefs naar deze instructie, door hem artikelbrief genoemd, gezocht, hij noemt haar „spoorloos verdwenen." Het kerkelijk archief te Batavia schijnt in dezen geen licht te geven, want Brumund, die het ijverig onderzocht, waagt de onhoudbare gissing, dat de instructie, waarvan hier sprake is, art. 34 van de ordonnantie en instructie voor den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië zou zijn.

niet weinig verzwakt, dat de Kerkorde, in 1634 voorloopig aangenomen, nu, na $6^1/_2$ jaar nog niet definitief was geapprobeerd, [1]) Maar toch kon hij tegenover SPECX vrij wat stellen om zijn recht te handhaven. In de eerste plaats beriep hij zich daarop, dat de door den Gouverneur-Generaal aangehaalde instructie, niet in aanmerking mocht komen waar het gold eene beroeping en verzending van predikanten, daar toch die instructie was opgesteld voordat in Indië kerkeraden bestonden. Deze zaak was dus nader geregeld in de kerkorde door DE CARPENTIER met zijn raad voorloopig goedgekeurd, welke hij bevolen had na te komen, totdat andere last uit het vaderland zou zijn ontvangen. Waar die bleef ontbreken, meende de Kerkeraad het stilzwijgen van bewindhebbers voor approbatie te mogen houden.

Deze redeneering van den Kerkeraad was zeker niet ongegrond en bewoog zich bovendien in de historische lijn, voorzoover men daarvan in zoo kort tijdsbestek kan spreken. In de instructie van den eersten Gouverneur-Generaal, uitgevaardigd in 1609 [2]) was hem in art. 13 opgedragen, op eigen gezag de predikanten en schoolmeesters te plaatsen, waar zij den meesten dienst konden doen; maar zoodra is er niet een klein getal predikanten aanwezig, of in de instructie van 1617, wordt dat recht van den

[1]) Tot het uitstellen dier approbatie heeft zeker in de eerste plaats wel medegewerkt de noodzakelijkheid, dat er over enkele bijvoegsels tot het oorspronkelijke stuk, die somtijds wijziging brachten in de origineele bepalingen, tusschen de Vaderlandsche en Indische kerk moest worden onderhandeld; doch ten tweede ook dit, dat de bewindhebbers somtijds onzekerheid lieten bestaan, om daardoor zelf in voorkomende gevallen, naar het inzicht van het oogenblik, te kunnen beslissen. Specx die daar nu van profiteerde, ondervond er zelf de onaangename gevolgen van, toen hij eerst schijnbaar als Gouverneur-Generaal erkend, later op eenmaal vernam, dat de Bewindhebbers hem nooit als zoodanig beschouwd hadden; de Jonge, t. a. p. dl. V, blz. XCI en XCVI.

[2]) Van der Chijs, t. a. p. dl. I, blz. 8.

Gouverneur-Generaal beperkt, door de toevoeging dat de plaatsing der aankomende predikanten slechts mag geschieden „met advys van de andere, die hun naast zijn," terwijl ook het verplaatsen van predikanten, niet lichtelijk, of zonder goede redenen en nimmer zonder advies van de andere predikanten, daar naastbij of omtrent wezende, zou mogen geschieden. [1]) Geheel in die richting lag het dan ook, om, nadat er kerkeraden in Indië waren gevormd, het beroepen en verzenden van predikanten te maken tot eene kerkelijke zaak, waarop slechts approbatie van de overheid gevraagd werd, gelijk dit geschiedde in de kerkorde van 1624.

Bovendien kon de kerkeraad er op wijzen, dat niet alleen de classen in het Vaderland hem belastten de kerkorde te onderhouden, maar dat ook de beroepsbrief door H. H. XVII geapprobeerd, den predikanten opdroeg, volgens de Nederlandsche kerkorde hun dienst uit te oefenen, zoodat zij dan ook geen bezwaar hadden zich aan de gegeven instructie te houden, daar deze op het punt in quaestie geen uitspraak deed. De Gouverneurs-Generaal DE CARPENTIER en COEN hadden dan ook immer toegestaan de kerk volgens bedoelde kerkorde te regeeren. Werd dit nu veranderd, dan dreigde het onheil, dat deze wijziging „een wech ende middel soude wesen om goede ende getrouwe wachters uyt haer plaetse ende van haere kudde te verjagen, ende die cleyn van gemoet waren in stomme honden, tot verachtinge des Godsdienst, verderf der sielen ende confusie van UEd. staet in India te doen veranderen." [2])

---

[1]) Van der Chijs, t. a. p. dl. I, blz. 39.

[2]) Brief van den Kerkeraad van Batavia aan de Kamer Amsterdam, 29 Jan. 1631, Arch. VI, blz. 122—128. Extract uit het register der Resolutiën van G. G. en R. v. I. 15 Sept. 1632. Bijl. F.

Hoe goede gronden de kerkeraad nu ook voor zijn recht kon doen gelden, hij zag echter ééne zaak over het hoofd, waardoor de moeielijkheden niet weinig vermeerderd en den Gouverneur-Generaal een gemakkelijk wapen in de hand gegeven werd. Waarop steunde eigenlijk het gezag, waarmede de kerkeraad *van Batavia* optrad, om de fouten in andere kerken begaan te onderzoeken, en te besluiten wie verplaatst en waar de nieuw aangekomenen geplaatst moesten worden? Nergens wordt hem dat uitdrukkelijk opgedragen. Alleen 't appendix op het 6e artikel geeft ten dezen eenige aanwijzing, waar het gelast aan dien kerkeraad, als het best met nieuwe dienaars op de hoogte, van aanstaande vacatures kennis te geven. Dit artikel wijst er dus wel eenigszins op, dat de kerkeraad van Batavia, ook omtrent de plaatsing van dienaren, de andere zou kunnen adviseeren, maar spreekt dit volstrekt niet uit. [1]) Dat recht ontleende hij enkel aan de gewoonte: de kerkeraad van Batavia was nu eenmaal de eerste, hij had vroeger immer den Gouverneur-Generaal geadviseerd, dáar waren meer predikanten en aanzienlijke kerkeraadsleden in grooter getal aanwezig dan elders; door hem was gewoonlijk de correspondentie gevoerd met de Vaderlandsche kerk, en zoo had hij een gezag gekregen, moeielijk overeen te brengen met art. 45 der kerkorde, [2]) maar nog moeielijker af te schaffen.

De opstellers der kerkorde van 1624 hadden zich Indië voorgesteld als weldra overdekt met kerken, zoodat er van kerkelijke vergaderingen met genabuurde kerken gemakkelijk sprake kon zijn; maar ras bleek het, dat de eenige

[1]) Het was geen klein gebrek van de Kerkorde van 1624, dat zij wel regelde de beroeping van dienaren, die vroeger niet in dienst waren geweest; maar niet de verplaatsing van reeds dienende predikanten.

[2]) Bijl. G.

genabuurde kerk, die medespreken of handelend optreden kon, die van Batavia was. [1]).

Toen er echter een strijd ontbrandde over het recht der verzending, gaf het ontbreken van juiste bepalingen gelegenheid, den kerkeraad van machtsusurpatie te beschuldigen, eene beschuldiging waarvan SPECX niet naliet gebruik te maken. Hij sprak van des kerkeraads „gepresupponeerde auctoriteytt, omme soo wel int stuck van 't beroep van predicanten, als andere saecken; d' offgelegene kercken van Amboina, Banda ende andere toucheerende, resolutyvelyck te disponneren" [2]) en schreef: „dat de predicanten ende kerkenraet in Battavia haer zelven meerder preeminentien ende authoriteyt oover andere predicanten ende affgeleegen kercken hebben geapproprieert, als haer is incumbeerende." Ja zelfs wilde hij het doen voorkomen als ware dit de eenige oorzaak, waarom hij niet wilde toelaten, dat zij besluiten zouden, waar de predikanten in Indië behoorden te worden geplaatst. [3])

Die verklaring van SPECX kunnen wij echter gerust laten voor wat zij is. De strijd dier dagen moge, door de onzuiverheid der kerkelijke verhoudingen, op menig punt verward zijn, het was in werkelijkheid niet een strijd over de suprematie van Batavia's Kerkeraad, maar over de vraag: zal de kerk, onder toezicht van de overheid, haar eigen terrein beheeren, of zal de burgerlijke overheid alleen

---

[1]) Was ook een andere kerk soms meer nabij gelegen, dan kon, door het gering aantal predikanten, er van daar niet gemakkelijk een worden afgevaardigd om de zaak te gaan onderzoeken. Ook waren zij te slecht van elkanders toestand op de hoogte, als ook van de aangekomene of verwachte nieuwe dienaren, om handelend op te treden

[2]) Apostille op den brief van den Kerkeraad aan G. G. en R. v. I. 10 Febr. 1631, Arch. VI, blz. 135.

[3]) Brief van den G. G. aan Cryn van Raemburch, gouverneur van Banda van 4 Maart 1632. Bijl. H.

gezagvoerdster zijn. [1]) Dat SPECX het laatste eischte, blijkt duidelijk uit den strijd over het zenden van politieke commissarissen in de kerkeraden, die bijna tegelijkertijd met dien over de verzending der predikanten ontbrandde, en uit zijne bevelen, betreffende de kerkelijke tuchtoefening, die zoo groote beroering veroorzaakten te Batavia.

Den 17en Januari 1631 namen Gouverneur-Generaal en Raden het besluit, dat in alle kerkelijke vergaderingen een commissaris van wege de hooge Overheid zou zitting hebben, om kennis te nemen van alles wat daar voorviel en van een en ander getrouw notulen te houden. Die commissaris moest zijn een gequalificeerd persoon, professie doende van de Christelijke religie en lidmaat der gemeente. [2]) Wel waren er ook reeds vroeger politieke commissarissen geweest, [3]) doch én uit de resolutie én uit den storm, dien zij verwekte, blijkt genoeg, dat deze invoering iets nieuws was. De nieuwheid was blijkbaar gelegen in het „continuelyck" zitting hebben, wat vóor dezen niet het geval was. SPECX verwachtte, dat deze maatregel geen geringen tegenstand zou ondervinden; althans aan het slot der resolutie bepaalde hij, dat zij

[1]) Dat de eisch van Specx moest leiden tot dien ondragelijken toestand, waarin de predikanten de nederige dienaren werden van der Compagnies dienaren, bleek alras in Amboyna, waar de Gouverneur, 10 Nov. 1631, den predikant du Praet, tegen wien hij een persoonlijke veete had, (Archief VI, blz. 156 en 157) schandelijk uitschold en van zijn dienst ontzette. (Archief VI, blz. 168.)

[2]) Resolutie van G. Generaal en R. v. I. 17 Jan. 1631. In de Resolutie is slechts sprake van één Commissaris; in de kennisgeving naar Amboyna van dit besluit, wordt echter reeds gesproken van *twee* gecommitteerden en wordt er nog bijgevoegd, dat zij moeten zijn „persoonen van goede qualiteit, onbespreeckelijck soo van leven als ommeganck, ende vooral professie doende van de waere gereformeerde chr. religie, frequenteerende de taeffel des Heeren vant H. Avontmael."

[3]) Resolutie van G. G. en R. v. I. 10 Aug. 1629. Daar blijkt dat die vroegere Commissarissen niet zoo zeer „dwarskijkers" waren als wel personen, die namens de regeering communicatie hielden met de kerkelijken.

ook in Batavia zou worden nagekomen en den kerkeraad aangediend „soo haest als men zulcx geraden vinden zall." Geen wonder ook! Reeds in 1628 hadden de Gouverneurs van Banda en Amboyna op eigen gezag [1]) getracht dergelijke commissarissen in te voeren, wat zóo heftigen tegenstand vond, dat de kerkeraad verklaarde liever niet te willen vergaderen, dan hen toe te laten, waardoor de zaak ook voorloopig geen voortgang had. [2])

Den 10en Februari 1631 was het voornemen van SPECX den kerkeraad te Batavia ter oore gekomen, en terstond werd een eerbiedig, maar ernstig protest namens hem, door DE ROY en HEURNIUS bij den Gouverneur en zijne Raden ingediend, waarin zij zich beklaagden, over de „wederhoudinge" der „duslangh in India tot welvaert der gemeente Godes gepractiseerde kerckenordeninge." Zij verzochten dat deze in Indië mocht onderhouden worden, totdat, over dit opgerezen geschil, decisie van de Nederlandsche kerk, met approbatie van de H.H. Bewindhebbers verkregen zou zijn. [3])

---

[1]) Toen de Gouverneur, die hen op Amboyna wilde invoeren, de order daaromtrent aan Coen verzocht, liet die het aan hemzelven en de gewichtigheid der zaak over. De invoering in Amboyna werd noodig geacht wegens de „quellingen ende onrusten" door de predikanten veroorzaakt. Brief van den G. G. Lucassen aan den G. G. Specx, 6 Sept. 1630. Arch. VI, blz. 111.

[2]) Brief van P. Vlack aan den G. G. J. P. Coen, 25 April 1628, Arch. VI, blz. 62.

Brief van den Gouverneur van Amboyna aan Coen, 10 Sept. 1628, Arch. VI, blz. 71.

Brief van den Gouverneur van Banda aan Specx, 2 Mei 1630, Arch. VI, blz. 101.

Brief van den Gouverneur Lucassen aan Specx, 6 Sept. 1630, Arch. VI, blz. 110.

Antwoord van den Kerkeraad van Batavia op de Resolutie van G. G. en R. v. I. van 18 Jan. 1631, Arch. VI, blz. 117.

[3]) De Kerkeraad te Batavia aan G. G. en R. v. I, 10 Febr. 1631, Arch. VI, blz. 188.

Zeer uit de hoogte was het antwoord hun door Specx gegeven; een antwoord wel merkwaardig, omdat het licht verspreidt over den juisten stand van den strijd tusschen politiek en kerkelijk gezag.

SPECX verwijt den predikanten en den kerkeraad, dat zij te vroeg remonstreeren en hun beklag meer „geintercipieerde genomen resolutien," als „voorgevallen impedimenten" betreft. Voorts echter verklaart hij, dat de instructie door Bewindhebbers voor predikanten en ziekentroosters opgegesteld, naast de „beraemde kerckelycke ordeningen, alhier ten tijde van de Ed. Heer generael DE CARPENTIER [aangenomen] in allen deele (als richtsnoeren) [1]) sullen gehouden werden." Een wel merkwaardige erkenning der kerkorde; die echter door de woorden (als richtsnoeren), vrij wel te niet wordt gedaan, daar SPECX, blijkens zijn verdere handelingen, die woorden er bij voegt, om aan de kerkorde alle bindend gezag te ontnemen.

Aanstonds gaf hij er een proefje van: De kerkorde mocht zwijgen van politieke commissarissen, een zwijgen niet zonder beteekenis, waar de Dordsche er wel van sprak, dat verhinderde Specx niet te meenen, dat hij, zonder de kerkorde daardoor te overtreden, politieke commissarissen

---

[1]) Het tusschen ( ) plaatsen van „*als richtsnoeren*" schijnt mij niet zonder belang. In Arch. VI, blz. 135, reg. 9 en 10 v. b, worden die niet gevonden; toch staan zij in het stuk dat den Kerkeraad werd toegezonden en dat op nog enkele punten afwijkt van de apostille, gelijk die in het Archief is opgenomen. De afwijking is daaruit te verklaren, dat Mr. J. A. Grothe overnam het antwoord, gelijk dat op den rand van de remonstrantie, door den Kerkeraad ingezonden, geschreven was.

De voornaamste afwijkingen, behalve de bovengenoemde zijn: blz. 135, reg. 14 en 15 v. b. moet gelezen worden (buyten vercortinge der gemelte instructie en geraemde ordren). Blz. 135, reg. 3 en 4 v. o., moet in plaats van de woorden: „met goede kennisse hadden mogen onderricht werden" gelezen worden: „Classiquale ofte andere Kerckelijcke vergaderinge neffens de Heeren Bewinthebberen, ter goeder trouwe ende met oprechte kennisse van saecken hadden mogen onderricht werden." Blz. 136, reg. 4 v. b., moet achter het woord „Kerckenraeden" volgen „alhier".

zou mogen invoeren. De kerkorde mocht aan den kerkeraad de behartiging van den welstand der gemeente hebben opgedragen, SPECX wilde met zijn Raad uitmaken welke „kerckelycke resolutyen van saecken eygentlyck niet tot dispositie van den kerckenraet" stonden, „ende bevonden werden directelyck tegen den reden ende welstant van Godes kercke ende gemeynte te strijden." [1])

Nog veel duidelijker toonde hij zijn eigenlijke bedoeling toen hij verklaarde, „dat de interpretatie van de kerckenordeninge met de limitatie van haere uytvoeringe" hem toekwam: „het welcke," zoo zegt de kerkeraad terecht, „toegestaen sijnde, soo en hebben wy ons noch nae Godts gebodt, noch nae kerckeordeninge, maer nae de mondt des Heeren Generaels, ofte der Gouverneuren van elcke plaetse te reguleren." [2])

Geen wonder dat deze handelingen van SPECX ernstig verzet uitlokten. Uit den brief van HEURNIUS aan WALAEUS van 8 Maart 1631, blijkt wel hoezeer daardoor de kerkeraad verontrust werd. Deze ging zich daarover ernstig beklagen bij de Classes van Amsterdam en Middelburg. Die klachten kwamen daar aan op een tijdstip, waarop de Amsterdamsche kerk zelve de hand der overheid zwaar op zich voelde rusten. Ook daar was de eisch gesteld, dat politieke commissarissen in den kerkeraad zouden zitting nemen, en had de overheid zich niet ontzien Ds. SMOUT, ter oorzake van een predikatie, waarover de Heeren verstoord waren, en die dan ook vrij heftig mocht heeten,

---

[1]) Apostille van G. G. en R. v. I. op het verzoek van den Kerkeraad van Batavia van 10 Febr. 1631, Arch. VI, blz. 134.

[2]) Brief van den Kerkeraad van Batavia aan bewindh. van de O. I. C. ter kamer Amsterdam, 20 Dec. 1631, Arch. VI, blz. 180 (abusievelijk staat daar November). Brief van Justus Heurnius aan Antonius Walaeus, 8 Maart 1631. Walaeus l.l., tom II, pag. 475. In het korte overzicht op blz. 137 van Arch. VI van dezen brief gegeven, wordt bij vergissing veel gesteld op rekening van Coen wat alleen geldt van G. G. Specx.

de stad uit te bannen. Het eerste hadden zij nog weten te weren, over het laatste doleerden zij nog steeds. [1])

Hoewel nu de Classis het goed recht der kerk van Batavia erkende, en dit recht nog nader aanwees in een overgezonden copie van de resolutien der Synode te Enkhuizen van 1630, artic. 63, zoo achtte zij het toch goed den kerkeraad aan te raden: „sich onstraffelyck ende voorsichtich te dragen, vermijden alle ambitien ende bemoeyinge met politicque saeken," hetwelk de classis den kerkeraad wel toebetrouwde. Zij deed echter nog iets meer. Zij droeg de zaak voor aan de Synode, die hare afgevaardigden zond tot de vergadering der XVII, om daar de belangen van de Indische kerk te bepleiten. Deze ontvingen ten antwoord, dat de Heeren XVII zouden zorgen, „dat yder int sijne gehanthaeft ende gemaincteneert soude werden;" en de Indische predikanten behandeld, volgens de instructie hun medegegeven.

Die verklaring nu was verre van duidelijk; de afgevaardigden van de Synode begrepen er uit, dat de Indische kerk dezelfde vrijheid zou genieten als de Vaderlandsche, op het punt van kerkelijke vergaderingen, het verzenden en bestraffen van predikanten; want, zoo zeiden zij, de van de kerk medegegeven instructie verplicht hen tot het onderhouden van de Kerkorde. De Heeren XVII bedoelden het echter gansch anders. Zij wilden art. 34 van de ordinantie voor den Gouverneur-Generaal gehandhaafd zien, waarbij aan dezen het recht van verzenden werd toegestaan,

---

[1]) De Classis Amsterdam aan den Kerkeraad te Batavia, 20 Nov. 1631. (Arch. VI, blz. 173).

Wagenaar, Amsterdam in zijn opkomst, aanwas, geschiedenissen enz. Amsterdam 1760—1767, 1e stuk, 2e dl., blz. 511—520.

De Classis Walcheren aan den Kerkeraad te Batavia, 24 Nov. 1631 (Arch. VI blz. 177.)

en aan de kerk slechts een adviseerende stem werd verleend. [1])

Zoo werd dus het besluit der XVII op gansch andere wijze bekend gemaakt aan de Indische kerk, als aan de Indische overheid, wat wel moest medewerken om deze ingewikkelde zaak nog duisterder te maken.

In Indië was de quaestie, reeds vóor de resolutie der XVII aldaar bekend kon zijn, een nieuwe phase ingetreden. Tot Dinsdag, den 16en December 1631, had de Gouverneur-Generaal gewacht met de uitvoering zijner resolutie van den 17en Januari. Op dien dag echter had hij den kerkeraad doen aanzeggen, dat hij bijeen zou komen, daar hij door zijne gecommitteerden iets had mede te deelen. In deze buitengewone vergadering, waarin DANCKAERTS het presidium voerde en HEURNIUS als scriba fungeerde, verschenen de Raden van Indië PIETER VLACK en JOHAN VAN DER BURGH. Namens den Gouverneur-Generaal deelde VLACK nu mede, dat, volgens het vroeger genomen besluit, thans in alle kerkelijke vergaderingen twee gecommitteerden van de Overheid zouden verschijnen, die plaats zouden nemen in het midden van de tafel, tegenover den praeses, om van alles wat daar verhandeld werd, notulen te houden en aan de hooge overheid daarvan rapport te doen. Reeds den volgenden Donderdag zouden de heeren GARDENYS, extraordinaris Raad van Indië en VAN VOSSELE, provisioneel secretaris van den Gouverneur-Generaal, als gecommitteerden in de gewone vergadering verschijnen.

Nog dienzelfden dag gingen DANCKAERTS en HEURNIUS, als gecommitteerden van den Kerkeraad, naar den Gouverneur-Generaal, om hem te berichten, dat de Kerkeraad

[1]) De Classis Amsterdam aan den Kerkeraad te Batavia, 20 Nov. 1631 (Arch. VI, blz. 173).
Resolutie van de XVII, 11 Nov. 1631, (Arch. VI, blz. 6).

de gecommitteerden niet kon toelaten; zij hadden over deze zaak naar het Vaderland geschreven, daarop werd binnen zes maanden antwoord verwacht, waarom zij verzochten met het zenden van commissarissen te wachten, totdat dit zou gekomen zijn. [1])

Als van zelve rijst hier de vraag: Wat was toch het groote bezwaar, dat de Kerkeraad drong zich zóo beslist tegen het aanvaarden dier commissarissen te stellen? Mocht al de kerkorde van 1624 daarvan niet spreken, in de Dordsche kerkorde wordt toch, in artikel 37, de mogelijkheid voor de overheid geopend om commissarissen te zenden. Wat dit laatste betreft, houde men wel in het oog, dat het gewoonte-recht op dit punt sterker gold dan het geschreven recht, en lette men op de bezwaren, die ook in het vaderland tegen het sessie nemen van bedoelde commissarissen — als tegen een nieuwigheid — werden ingebracht. [2]) In Indië was dit gewoonterecht bevestigd door de kerkorde van 1624, de „interpretatie" van deze, met de „limitatie van haere uytvoeringe" zou, bij toestemming van den eisch des Gouverneur-Generaals, aan hem, niet aan de kerk, verblijven. HEURNIUS doet dat zeer

---

[1]) De Kerkeraad te Batavia aan Bewindh. der O. I. C. te Amsterdam, 20 Dec. 1631, (Arch. VI, blz. 180.)

Brumund, t. a. p., blz. 146—149.

[2]) Extract uit de Acta van de Synode te Enkhuizen 1630. Art. 63.

Resolutie van de XVII, 11 Nov. 1631 (Arch. VI, blz. 6.)

De Classis Amsterdam aan den Kerkeraad te Batavia, 24 Nov. 1631, (Arch. VI, blz. 177.)

Bij het beoordeelen van de bezwaren, door de Kerkelijken in Nederland aangevoerd, tegen de aanwezigheid van politieke Commissarissen, houde men in 't oog, dat er ook vroeger wel politieke Commissarissen in de Kerkel. verg. waren verschenen; zoo Synode te Alkmaar 1575, Synode te Enkhuyzen 1591, Synode te Edam 1592, Synode te Hoorn 4 Juni 1602. (Reitsma en van Veen. t. a. p., dl. I, blz. 30, 161, 163, 311.) In de laatstgenoemde Synode, te Hoorn, verwekte het uitblijven van politieke Commissarissen groote ontsteltenis.

goed uitkomen in een brief aan de Bewindhebbers, [1]) waar hij schrijft: „Wy en hebben niets tegen de gecommitteerde in de Kerckenraedt, nochte tegen iet, dat UEd., met advys der kercken, den Overigheidt alhier nodig soudt vinden toeteschrijven, ofte buyten gewoonte vant vaderlandt toe te laeten. Maer wy achten, dat sulcke maght ende orden eerst van UEd. behoort gegeven te werden, eerse eenige overigheidt in India soude mogen gebruicken."

Het is niet zijn verlangen om met alle macht juist die eenmaal aangenomen kerkorde te behouden, of den Gouverneur-Generaal kleinzielig eenig gezag te beknibbelen; in zijn verzet is het niet om eenige „praecysigheidt" te doen, alleen, hij verlangt niet „in den dienst Gods als een slave overheerscht te werden;" noch zich te moeten reguleeren, niet naar Gods gebod, of naar eenige kerkorde, maar naar den mond der verschillende Gouverneurs. 't Is hem te doen om een vasten regel, die dan ook behoorlijk moet worden gehandhaafd, waarom zelfs „een onredelicke orden," zoo die maar langs wettigen weg is tot stand gekomen, hem veel „verdragelicker" zou zijn dan „dusdanige desorder, die spruyt uyt twee strydende pretensien."

Dat Heurnius daarin niet verkeerd zag, blijkt reeds wanneer wij het antwoord zoeken op de vraag, waarom de Gouverneur-Generaal, nu, terwijl er uit het Vaderland nog geen bericht kon zijn, zoo op eenmaal zijn wil zocht door te drijven.

Daar was in Batavia een geruchtmakende tuchtzaak aanhangig. Eene vrouw, Jannetje Rijnenburg, wed. van den Heer Ham, had zich, tijdens het leven van haren man, schuldig gemaakt aan overspel en was daarvoor, door de overheid, gestraft met bannissement. Weduwe

[1]) Brief van Heurnius aen bewindhebbers der O. I. C. 4 Jan. 1632, (Arch. VI, blz. 193.)

geworden wenschte zij te hertrouwen, waarop de kerkeraad haren bruidegom en haar aanried, eerst openlijk schuldbelijdenis te doen voor de gemeente, waartoe zij wel genegen was. SPECX wilde dit echter niet hebben, en zond nu op eenmaal zijne politieke commissarissen om te weten wat dienaangaande in den kerkeraad zou gesproken worden. [1])

Over deze zaak hadden DANCKAERTS en HEURNIUS dan ook evenzeer met den Gouverneur-Generaal te handelen als over de politieke commissarissen. Eerbiedig verklaarden zij hem, dat deze schuldbelijdenis noodig was, door haar zelve gewenscht werd, en dat in een dergelijk geval vroeger eveneens was gehandeld. Zonder de reden van zijn gedrag op te geven, stelde de Gouverneur-Generaal zich echter heftiglijk te keer tegen zulk eene openlijke

---

[1]) Brief van den Kerkeraad van Batavia aan bewindhebbers der O. I. C. ter kamer Amsterdam, 20 Dec. 1631, (Arch. VI, 180).

Brumund, t. a. p., blz. 145—149.

Geen andere reden dan deze wordt opgegeven. Toch wil het mij toeschijnen, dat ook de overigens niet ongeziene predikant Danckaerts oorzaak gegeven had, dat Specx heftiger tegen de kerkelijken optrad. Daar waren reeds onder Coen allerlei klachten gerezen over de weelderige huishouding van Danckaerts, die zich meer bemoeide met koopmanschap, dan met zijn ambt. Danckaerts had beweerd, dat hij, om rond te kunnen komen, zijne vrouw wel moest toelaten eenige koopmanschap te drijven. Een bewering die nog al vreemd klinkt, wanneer wij later bemerken, dat Danckaerts voor eene aanzienlijke som zijne huizen in Batavia verkoopt; dat hij blijkens een brief van DE CARPENTIER aan de Kamer Amsterdam van 18 Dec. 1626. M. S. R. A. gelden uitzette en in een verkooplijst, van 20 Sept. 1627 M. S., R. A. voorkomt als kooper van een groot en kostbaar huis en van schilderijen enz. Nu was hij weer onder verdenking geraakt, dat hij onrechtmatig in foelie en nagelen gehandeld, en goud zou gesmokkeld hebben. (Arch. VI, 181). Wel gaf hij, en niet zonder grond, van alle dingen de schuld aan zijne vrouw, die reeds vóor haar huwelijk wordt geteekend als een „vrouwpersoon streckende tot weynich eere" (Arch. V, 129); maar hij werd om een en ander toch door de burgerlijke en kerkelijke overheid gestraft. Waar zoo iets geschiedde met een niet onaanzienlijk predikant, is het te begrijpen, dat de eerbied van Specx voor de predikanten niet vermeerderde.

schuldbelijdenis. Het was genoeg zoo zij die aflegde voor den Kerkeraad. In de gemeente zou het maar ergernis en geen stichting geven, die was te teer, dan dat zoo iets in haar midden konde geschieden.

Meende SPECX opnieuw door barsch- en bitsheid te kunnen intimideeren, weer bleek het, dat hij in HEURNIUS zijn man gevonden had. Kloekmoedig antwoordde die hem in het aangezicht, dat dit geen teere maar een ruwe gemeente was, waarbij geen slapheid in de kerkelijke censuur op haar plaats was, en dat de overheid er eveneens over dacht, die oordeelde dat hier „de justitie rigoureuslicker dan in 't Vaderlandt moest gebruickt worden."

Bij dien tegenstand begon SPECX met harde woorden uit te varen: hij zou het verhinderen; maar het antwoord bleef luiden: een publieke zonde eischt eene publieke schuldbekentenis. Waarop de Gouverneur-Generaal de heeren liet weggaan zeggende: „dat hij het zoude tegenstaan en niet gedogen te geschieden."

Daar de zaak nu echter zoo groote ruchtbaarheid gekregen had, stelde de Kerkeraad aan de WED. HAM voor, de openbare schuldbekentenis uit te stellen, tot op de eerste avondmaalsviering na Kerstmis.

Den volgenden dag verschenen de gecommitteerden van den Gouverneur-Generaal in den Kerkeraad. Of hen de last niet zou zijn gegeven bijzonder te letten op een man zoo „audacieus" als HEURNIUS? Als zij binnenstonden en hunne lastbrieven hadden ontvouwd, werd hun een schriftelijk protest van den kerkeraad [1]) tegen de onwettige en eigendunkelijke handeling van SPECX voorgelezen, waarna hun vergund werd sessie te nemen. Zoo had SPECX dan

[1]) Brumund t. a. p., blz. 149.

binnen de vergadering de mannen gekregen, die zouden aanhooren wie het dorst wagen, te spreken tegen zijnen wil.

Een schoonen blik op HEURNIUS geeft ons de brief, waarin hij over deze dingen naar het vaderland schrijft [1]). Niets liever wil hij dan den vrede bewaren; daartoe wil hij veel, heel veel zelfs toegeven, alleen niet dit, dat de kerk worde overgeleverd aan de willekeur der elkaar opvolgende Gouverneurs. Ook zien wij daaruit dat zijn liefde voor de Indische kerk, door dezen tegenstand nog niet is gedoofd. Juist in deze dagen, zoo vol zorg voor hem, zoo geschikt om hem te doen wanhopen aan de toekomst der kerk, juicht hij over het besluit om het seminarie van WALAEUS te blijven aanhouden, en brengt hij opnieuw het plan te berde, ook in Indië, een opleidingsschool voor predikanten en ziekentroosters te stichten. En dit niet alleen, hij denkt ook nog aan den bloei van Leidens Academie, voor wier hoogleeraar in de Anatomie hij een kist met olifantsbeenderen overzendt, en hij bepleit bij Heeren bewindhebbers de zaak van de gehuwde dienaren der Compagnie, wier gage te gering was, om daarmede behoorlijk rond te komen. Wie kon over deze zaak beter oordeelen, dan de man, die, volgens het getuigenis zijner ambtgenooten, de liefde en het vertrouwen genoot eener gemeente, die gewoon was dagelijks door hem vertroost en onderwezen te worden? [2])

Mocht HEURNIUS dus te midden dezer troebelen een open oog blijven houden voor allerlei belangen, hij vergat echter geenszins de zaak waarom het ging: het recht der kerk. Waar de Gouverneur-Generaal voortging dit

[1]) Brief van Heurnius aan bewindhebbers der O. I. C. 4 Jan. 1632. Arch. VI, blz. 193.

[2]) Brumund, t. a. p., blz. 154,

te miskennen, daar kon HEURNIUS niet aarzelen hem openlijk tegen te staan.

Tot zulk een tegenstaan werd HEURNIUS schier genoopt, toen hij, den 25en Januari, in de kasteelskerk moest spreken over de 83ste, 84ste en 85ste vraag [1]) van den Heidelbergschen Catechismus, handelende over de sleutelen des hemelrijks. Hij kon vermoeden dat SPECX aanwezig zou zijn en schreef misschien daarom zijn preek wel op; dan behoefde hij niet, gelijk een vorige maal, zich op een verklaring der hoorders te beroepen, aangaande hetgeen hij gezegd had. De Gouverneur-Generaal was aanwezig en HEURNIUS toonde bij de behandeling van dat onderwerp aan, dat het uitoefenen van de kerkelijke censuur eene zaak was van de kerkedienaren, waarin niemand hen mocht belemmeren of voorschrijven hoever zij behoorden te gaan. Zij hadden zich slechts te regelen naar Gods gebod, dat met straffen bedreigde wie hierin tegenstonden.

De toorn van SPECX was groot. Reeds den volgenden dag moest HEURNIUS voor den vollen Raad van Indië verschijnen, waar SPECX hem aanzeide, dat hij zich naar het schip Rotterdam, als de hem aangewezen gevangenis, had te begeven. Na drie weken werd hij van daar ontslagen, en hem vergund in zijn eigen kamer te wonen, echter mocht hij het kasteel niet verlaten en evenmin prediken. De andere predikanten, die met den Kerkeraad de preek van HEURNIUS hadden gelezen, verklaarden daarin niets te vinden wat niet „conform Godts woordt, stichte-

[1]) Brumund, t. a. p., blz. 151.
Van Troostenburg de Bruyn, t. a. p., blz. 182.
Tusschen beide schrijvers is een verschil. Brumund spreekt van Zondag 23 Jan. dit moet foutief zijn, want 16 Dec. was een Dinsdag (Arch. VI, blz. 186). Ook heeft Brumund deze zonderlinge drukfout, dat hij spreekt van de d. 3, d. 4, d. 5 vrage des Catechismi; een fout waarschijnlijk ontstaan doordat de schrijver niet zelf de drukproeven kon nazien.

lijk en tijdelijk gezegd was." Zij wisten te bewerken, dat HEURNIUS in Maart zijn vrijheid terug kreeg; waarop hij weer in de vergadering verscheen.

Zoo SPECX gemeend had dat HEURNIUS door die gevangenschap den moed verloren had om het recht te handhaven, dan vergiste hij zich. HEURNIUS stelde in de vergadering voor, dat, gelijk hij met Ds. BASTIAANSZ. gedaan had, nu eveneens zijn onschuld openlijk van den kansel zou worden bekend gemaakt. Geen der broeders had echter den moed het ongenoegen van SPECX te trotseeren; men besloot die zaak maar liever te laten rusten.

Nu echter bleek het dat SPECX, niet voor niets, zijne commissarissen in den kerkeraad had. „Om de onbehoorlijkheden op gisteren door hem in kerkenraede gepleegd, bij de voorstelling door hem aldaer gedaan," werd HEURNIUS, den 9en April, verboden in den kerkeraad te verschijnen en in Batavia te prediken, terwijl hem gelast werd voor twee jaar naar de kust van Coromandel te gaan en daarna naar het Vaderland te vertrekken. [1])

Geen geringe ontsteltenis veroorzaakte dit vonnis in de gemeente te Batavia, die HEURNIUS zoozeer en terecht beminde. SPECX voelde blijkbaar ook wel, dat hij te ver was gegaan en ofschoon hij, om zijn gezag te handhaven, HEURNIUS toch naar Coromandel zond, stond hij hem toe met de eerstvolgende schepen terug te keeren, zoodat wij, in September [2]) van datzelfde jaar, HEURNIUS reeds wederom te Batavia aantreffen.

---

[1]) Heurnius aan Ant. Walaeus, 30 Nov. 1632. Walaeus l.l., II, pag. 479
Generale Missive 1 Dec. 1632 (Arch. VI, blz. 201).
Heurnius aan de Kamer Amsterdam, 30 Jan./10 Febr. 1633. (Arch. VI, blz. 207).
Valentijn, t. a. p. dl. IV, st. II, blz. 15.
Brumund, t. a. p., blz. 151 v.v.

[2]) Resolutie van G. G. en R. v. I. 13 Sept. 1632.

Hoe bar SPECX ook mocht geweest zijn, de houding van Heurnius, op wien hij niets te zeggen wist, dan dat hij „te hardt was int voorstaen van het kerckelicke recht" [1]) had toch zijn eerbied afgedwongen. Dit blijkt uit de instructie, die hij den met HEURNIUS naar Coromandel gaanden Gouverneur, AREND GARDENYS medegaf, waarin deze merkwaardige clausule voorkomt: „Den predicant Doms. Heurnius gaet met dit schip meede naer de cust, om allsulcken reedenen als U.E. bekendt zijn. Laet zyn E. persoon zulcx accomodeeren, als zyn E. weerdich bedienende ampt, eerlycken ommeganck ende andere goede gaven zijn meriteerende." [2]) Voorwaar beter getuigenis voor HEURNIUS' karakter en arbeid dan dit woord, onder die omstandigheden, uit den mond van SPECX, kon moeielijk worden gegeven.

Den 7en September 1632 kwam HENDRIK BROUWER, de nieuw-benoemde Gouverneur-Generaal, aan wal en ontving SPECX de tijding, dat hij nimmer door het Opperbestuur als Gouverneur-Generaal was beschouwd. Hij had dus, tot aan zijn vertrek, zijn vroegere plaats als Raad van Indië weer in te nemen. [3])

Nog geen week lang had BROUWER het bestuur in handen, of reeds moest hij zich bezig houden met een, nog onder SPECX ingediend, bezwaarschrift van den kerkeraad te Batavia, omtrent het verzenden der predikanten. Het antwoord daarop lokte nieuwe requesten en apostillen uit, die echter niets anders uitwerkten, dan dat de Gouverneur-Generaal verklaarde, zich slechts te zullen houden

---

[1]) Heurnius aan de Kamer Amsterdam 30 Jan./10 Febr. 1633 (Arch. VI, blz. 208).

[2]) Instructie voor Gardenys, uit het uitgaand briefboek van G. G. en R. v. I, 6 Mei 1632. Bijl. H.

[3]) De Jonge, t. a. p., dl. V, bl. XCVI.

aan art. 34 zijner instructie en derhalve den kerkeraad niet toe te laten meer dan bloot advies te geven in bedoelde zaak. [1])

Hoewel HEURNIUS, zeker onmiddellijk na, waarschijnlijk reeds vóor de komst van BROUWER, in Batavia terug was, en ook eenmaal werd opgeroepen om het mondeling antwoord van den Gouverneur-Generaal aan te hooren, zoo nam hij toch aan de werkzaamheden van den Kerkeraad geen deel, daar zijne suspentie nog immer bleef voortduren.

Den 14en October diende de kerkeraad van Batavia, nadat hij zoo mondeling als schriftelijk, maar steeds te vergeefs, hetzelfde aan SPECX verzocht had, eene remonstrantie in, verzoekende HEURNIUS weer te herstellen in zijn ambt. De Gouverneur-Generaal en Raden van Indie lieten daarop HEURNIUS, met de andere predikanten, voor zich ontbieden, en „recommandeerden hen ernstelyck," in hunne predikatien niet voort te brengen „dispuyten van gesach, respeckt ofte autoritheyt, die de kercke zoude mogen pretenderen ofte moveren;" zij wilden dan, vertrouwende, dat zij zich daarnaar zouden „reguleren," de schorsing van Ds. HEURNIUS opheffen; maar — en hier bemerken wij dat SPECX nog in de vergadering aanwezig en de zaak van GIJSBRECHT BASTIAANSZOON bij hem nog niet vergeten was — van dit herstel mocht geen bekendmaking, noch eenige andere formaliteit geschieden, dan dat het, door de gecommitteerden, in de kerkelijke vergadering zou worden aangezegd.

Nadat de predikanten een oogenblik beraadslaagd hadden over dit voorstel, verklaarden zij het daarbij te willen laten. Ook HEURNIUS, nam, waar het hem nog eens „particulierlyck catogorice" werd afgevraagd, met dit voorstel

[1]) Resoluties van G. G. en R. v. I. 13 Sept. 1631; 15 Sept. 1632. Bijl. F.

„contentement" en werd nu wederom in zijn ambt hersteld. [1])

Zoo was dan de tegenstand van de kerk langs heel de linie gebroken. De politieke commissarissen waren toegelaten, [2]) de verzending der predikanten bleef aan de overheid en in den laatsten twist met SPECX, over de handhaving der censuur, scheen deze ook gewonnen spel te krijgen, de opheffing toch van HEURNIUS' schorsing maakt geenszins den indruk, als werd daarmede een onrecht goed gemaakt.

Toch was het blijkbaar alleen aan den invloed van SPECX te wijten, dat er op die wijze met HEURNIUS werd gehandeld. Als SPECX vertrokken is, blijkt het, dat de tegenstand van HEURNIUS toch iets goeds voor de Indische kerk heeft uitgewerkt. Gouverneur-Generaal BROUWER geeft der kerk weer het volle recht van censuur terug; hij acht het niet eens noodig, dat de Gouverneur-Generaal de besluiten dienaangaande van den Kerkeraad approbeere, hij verlangt alleen, dat er op dit punt met hem communicatie worde gehouden. Ja hij keurt zeer beslist het optreden van SPECX af, die, op ongeoorloofde wijze de macht der kerk op het punt van tuchtoefening heeft willen inbinden en hij schrijft, dat particuliere consideratien van SPECX tot deze misverstanden hebben aanleiding gegeven. [3])

Op alle overige punten echter was de strijd verloren. Door het handhaven der politieke commissarissen, en het

---

[1]) Resoluties van G. G. en R. v. I. 18 Oct. 1632.

[2]) Het heeft echter nog vrij lang geduurd voor zij door heel Indie waren ingevoerd, 10 Sept. 1633 was er nog steeds tegenstand op Banda, Arch. VI, blz. 263; en al werd in de Generale missive van 15 Dec. 1633, Arch. VI, 267 vermeld, dat zij overal aangenomen waren, in Mei 1635 werden zij in Amboyna nog weer eens geweigerd, op grond van een bericht uit Batavia, dat zij ook daar niet in gebruik waren. (Dagregister van Jochem Roelofsz., 17 Mei 1635, M. S., R. A.)

[3]) Generale Missive 15 Dec. 1633. (Arch. VI, blz. 267).

aan zich trekken van het recht van verzending door den Gouverneur-Generaal, tegen de kerkorde in, ging het zelfstandig karakter der kerk, die eerste voorwaarde tot innerlijke kracht, te loor. Zij werd een dienares, een werktuig der politieke overheid, in wier dienst de bekwaamste en degelijkste predikanten ontmoedigd werden.

Niet enkel tegenover de kerk is in Oost-Indië aldus gehandeld. Tegen den nadrukkelijken raad van COEN in, [1]) werd ook op het gebied van den handel, elk particulier initiatief onmogelijk gemaakt, alle vrijheid de kop ingedrukt, om te laat te ondervinden, dat niet slaven, maar vrije burgers de kracht van den staat uitmaken.

Niet lang zou HEURNIUS thans echter meer te Batavia blijven.

Reeds in 1631 had de Gouverneur van Amboyna, klagende over den treurigen toestand dier gemeente, aan SPECX geschreven: „soo uE. gelieffde, datt wy Ds. HEURNIUS voor een jaer offte twee mochten hier hebben, watt geltt, Amboina sou eerlang in een ander stant syn." [2]) HEURNIUS had zichzelven vroeger reeds aangeboden, om, naar de begeerte van zijn hart, het Evangelie op Key en Aroë te gaan verkondigen. Wat wonder, dat thans de aandacht op hem gevestigd werd, nu er een predikant werd gevraagd om gezonden te worden naar Ceram. [3]) In het begin van Februari kwam het aanzoek tot HEURNIUS om daarheen te gaan. Met blijdschap greep hij, ondanks zijn

---

[1]) de Jonge, t. a. p. dl. V, blz. I.

[2]) Brief van den Gouverneur Gijsels aan G. G. Specx, 18 Sept. 1631 (Arch. VI, blz. 170.)

[3]) Uit een brief van Heurnius blijkt, dat op hem ook de aandacht was gevestigd, omdat hij . als de eenige ongehuwde predikant te Batavia, tot zoo gevaarlijk werk het eerst in aanmerking mocht komen. Zie bijdragen voor Ind. taal- land- en volkenkunde, Amsterdam, 1856. Dl. I, blz. 62.

lichamelijke zwakheid, [1]) dien voorslag aan; het was eene gelegenheid waarnaar hij reeds lang verlangd had; nu kon hij, naar den wensch zijns harten, zijn „arbeidt besteden tot verbreidinge van het Rycke CHRISTI, ter plaetse, daer de stemme synes Evangeliums noch niet gehoort is." [2])

Juist Ceram moest voor hem een bijzondere aantrekkelijkheid bezitten, aangezien de berichten luidden, dat het Mahomedanisme daar nog niet gevestigd was; [3]) de veelwijverij hielden de inlanders aldaar voor groote zonde; ook kenden zij geen ongeoorloofde spijzen en dranken. Om zijn werk te bevorderen, werden hem een student in de theologie, drie in den catechismus vrij wel onderwezen jongens en een inlandsch voorzanger medegegeven. [4])

Zoo mocht dan HEURNIUS Batavia verlaten, een arbeidsveld trouw, schoon onder veel tegenspoed, bearbeid, waar hij bij allen een goed getuigenis achterliet, [5]) om te gaan naar die streken, waarheen hem de neiging van zijn hart en het verlangen van jeugdiger jaren sinds langen tijd dreef.

---

[1]) In de Generale Missive, 1 Dec. 1632 (Arch. VI blz. 202) wordt over de zwakheden van Ds. Heurnius gesproken. Ook verhaalt Dr. Bontius dat zijn vriend Heurnius geleden heeft aan Icterus een zeer gevaarlijke ziekte, die dikwerf door andere krankheden wordt gevolgd (Bontius, *de Medicina Indorum*, Lugd. Batav. 1642, pag. 152.)

[2]) Brief van Heurnius aan de Kamer Amsterdam, 30 Jan., 10 Febr. 1633. (Arch. VI, blz. 212.)

[3]) Heurnius, l.l. pag. 14.

[4]) Resoluties van den G. G. en R. v. I. 3 Febr. 1633.

[5]) Door ambtgenooten en gemeente werd hij gelijkelijk vereerd en betreurd. Brumund, t. a. p. blz. 154. Ook de Gouverneur Generaal schreef van hem: dat Justus Heurnius naar Amboyna zou gaan, „hoewel om syn stichtelijck ende onergerlijck leven alhier qualijck gemist can werden." Generale Missive 15 Aug. 1633, Bijl. H.

HOOFDSTUK V.

Heurnius vertrekt van Batavia naar Ceram. — Volbrengt een politieke zending voor den Gouverneur-Generaal op Bali. — Aankomst te Amboyna. — Vertrek naar Ceram uitgesteld. — Vertrek naar de Oeliasers. — Toestand aldaar. — Werkzaamheid van Heurnius door schriftvertaling. — Strijd tegen de heidensche gebruiken. — Vereering hem geschonken. — Oproerige beweging op de Ambonsche eilanden. — Heurnius uit de Oeliasers teruggeroepen. — Gaat opnieuw daar heen. — Vergiftigd. — Terug naar Amboyna. — Treedt bemiddelend op tusschen Gouverneur van Deutecom en Ds. Vertrecht. — Vestigt zich op Noesalaoet. — Wordt vandaar verlost. — Ten onrechte beschuldigd in Amboyna oorzaak tot oproer te hebben gegeven. — De ware oorzaken van het oproer aangewezen. — G. G. van Diemen komt naar Amboyna om het oproer te dempen. — De inlanders bevredigd. — Heurnius gaat met hem naar de Oeliasers. — Het volgende jaar 1638, met hem naar Banda. — Vertrekt naar Batavia. — Bezoekt in opdracht van den Gouverneur Generaal de eilanden Endeh en Bali. — Brengt van dat bezoek verslag uit te Batavia. — Keert terug naar het Vaderland.

Na de opheffing van de over Heurnius uitgesproken schorsing, in October 1632, bleef hij niet lang meer werkzaam in Batavia; — reeds den 1en Maart 1633 voer hij uit om naar Ceram te vertrekken — maar dat korte verblijf was voldoende om den man, dien Gouverneur-Generaal Brouwer het eerst als een geschorste en gevangen gezette predikant had ontmoet, zoozeer de gunst te doen winnen van dezen opperbestuurder, dat hij naar het vaderland schreef: Heurnius te hebben gezonden naar Ceram, „hoewel dese om syn stichtelyk ende onergerlyck

leven alhier qualyck gemist can werden." [1]) Van die achting HEURNIUS toegedragen, gaf hij nog op eene andere ondubbelzinnige wijze blijk; n.l. door hem als zijn commissaris naar Bali en Amboyna te zenden. [2]) Het jacht Souburgh, dat HEURNIUS naar Amboyna moest overvoeren, vanwaar hij naar Ceram vertrekken zou, had op de reis het eiland Bali aan te doen; [3]) daar nu moest hij zich in verbinding stellen met het gezantschap van Gouverneur-Generaal BROUWER, opdat hij met goede kennis van zaken aan ARTUS GIJSELS, gouverneur van Amboyna, alles zou kunnen mededeelen, wat de gezindheid van den Balischen koning en de toestanden op het eiland betrof. Den opperhoofden

---

[1]) Generale Missive, 15 Aug. 1633. Bijl. H.

[2]) De soldijlijst van 31 Aug. 1633 doet ons zien hoe de financieele verhouding van de voornaamste dienaren der Compagnie te Amboyna was.

Namen.	Maentlijcke Soldije in guldens ende stuyvers.	Rantsoenen in Realen ende achtsten.	Cannen wijn.
Justus Heurnius, Predikant.	120	13	7
Joh. Heemstee.	90	13	7
Helmichius Helmichii.	80	13	7
Gouverneur Artus Gijsels.	450	30	30
Evert Hulft, oppercoopman.	90	13	7
Gerryt Westerman, capiteijn.	100	13	7
Jan Roelantsen, doctor.	45	6	4
Henrick Jansen, opperbarbier.	45	6	4
Jan Lodewijcksen, timmerman.	50	6	4

[3]) Gouverneur-Generaal Brouwer had een gezantschap naar Bali gezonden, om te onderhandelen over een alliantie met den Koning, ten einde gezamenlijk den Soesoehoenan van Mataram te bestrijden. (Het gezantschap naar Bali onder den Gouverneur-Generaal Hendrik Brouwer, in 1633; Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, nieuwe volgreeks, 1ste deel, 1856, en Brief van Heurnius aan de Kamer van Amsterdam, 30 Jan./10 Febr. 1633, Archief VI, blz. 213).

van het jacht Souburch werd dan ook opgedragen HEURNIUS met alle beleefdheid te behandelen, en hem „met alle behoorlycke respect en commoditeyt" aan land te brengen. Maar niet alleen werd hij zeer eervol behandeld, een buitengewoon bewijs van vertrouwen gaf BROUWER hem, als hij — en dat op een tijdstip, toen het streven zich krachtig openbaarde, om den predikanten in alles voor te schrijven hoe zij moesten handelen — in HEURNIUS' „memoriebrief" schreef: „Bysondere voorschriften aengaende uw dienst worden u niet gegeven, daar de Gouverneur-Generaal genoegsaem uit mondelinge samenspreking bespeurt heeft, dat alle uwe aenleydinge, naer ons oordeel, wel gefondeert syn." [1])

Nadat HEURNIUS de opdracht van den Gouverneur-Generaal op Bali had volbracht, kwam hij den 16en April voor Amboina. De Gouverneur GIJSELS was echter met den commissaris VAN DEN HEUVEL en Ds. HELMICHIUS op een tocht langs de kust van Ceram, zoodat hij, tot den 19en Mei, moest wachten voordat hij iets omtrent zijn gaan naar Ceram nader kon te weten komen. [2]) De berichten, die hij van de predikanten en anderen omtrent Ceram ontving, waren verre van gunstig; zij hielden vol dat het Mahomedanisme er reeds wortel had geschoten en het werk onder de inwoners weinig vrucht beloofde. De Gouverneur GIJSELS zag de zaak zóo donker niet in. Hij meende dat het werk van HEURNIUS daar goede vruchten kon dragen [3]); maar daar hij zelf de verant-

[1]) Het gezantschap onder G. G. Brouwer 1633, in Bijdr. tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederl.-Indië, 1856.

[2]) Brief van Heurnius aan G. G. Brouwer, 25 Mei 1633, Archief VI, blz. 225.

[3]) Brief van Heurnius aan den G. G. Brouwer, 25 Mei 1633. Archief VI, blz. 226.

Brief van Gouverneur Gijsels aan den G. G. Brouwer, 12 Juni 1633. Archief VI, blz. 247.

woordelijkheid niet op zich wilde nemen om HEURNIUS naar een plaats, die zóo gevaarlijk genoemd werd, te zenden, besloot hij een vergadering bijeen te roepen om in deze zaak eene beslissing te nemen. HEURNIUS ging in dien tijd voort met het sinds zijn komst aangevangen werk, van de scholen en gemeenten te bezoeken, ten einde met de toestanden op Amboyna bekend te raken.

Den 23sten Mei 1633 werd de vergadering, die GIJSELS beloofd had, gehouden. Bij den Gouverneur en zijn raad waren de predikanten HELMICHIUS en HEEMSTEDE gevoegd. De eerste leverde een schriftelijk rapport in omtrent Ceram, waarin hij de bewoners afschilderde als „met het moorsdom besmet," als „wilt, woest en onwetent," zoodat hij het „gans peryckeloos" oordeelde, dat iemand daarheen gezonden zoude worden om er het Christendom te brengen. De Gouverneur had tegen deze voorstelling vrij wat bezwaren; hij vermoedde dat de bedenkingen der predikanten daaruit voortkwamen, dat zij HEURNIUS gaarne op Amboyna of de daarbij gelegen eilanden wilden houden, om daardoor hun dienst te verlichten; maar daar ook anderen uit den raad, o. a. de heer OTTENS, HELMICHIUS bijvielen, besloot hij, om niet den schijn op zich te laden, dat hij „onse nederlantse predikanten in peryckel van haar leven" wilde stellen, nog voorloopig met de uitzending van HEURNIUS naar Ceram te wachten, totdat, door eenige bekeerde inlanders, het arbeidsveld aldaar wat meer geprepareerd zou zijn. [1]) Met de volgende mousson zou dan

---

[1]) Resolutiën in 't kasteel Amboyna, 28 Mei 1631. M. S., R. A.

Rapport van den predikant Helmichius, over den godsdienstigen toestand op Amboyna en de uitzichten van Ceram. Archief VI, blz. 233. Brief van Gouverneur Gijsels aan G. G. Brouwer, 12 Juni 1633; gedeeltelijk opgenomen Archief VI, blz. 244.

Dat het gevaar, waarvoor de predikanten vreesden, niet zoo denkbeeldig was, als de gouverneur het wil doen voorkomen, blijkt uit een rapport van

over zijn al of niet gaan nader beslissing worden genomen. Dit uitstel heeft tot afstel geleid. HEURNIUS heeft nimmer het Evangelie op Ceram gepredikt, of dit eiland bezocht. [1]

Op dit besluit volgde den 6en Juni een ander, om HEURNIUS, „neffens sijne familie", [2] naar de Oeliasersche eilanden te zenden, waar hij zijn standplaats zou nemen in het dorp, dat hem daartoe het meest geschikt voorkwam. [3] Om HEURNIUS bij de inwoners in te leiden, gingen de predikant HEEMSTEDE en de onderwijzer, DOMINICUS VAES, met hem mede; met wie hij den 17en Juni bij de reduite Honomoa in de Oeliasersche eilanden aankwam. HEEMSTEDE was toen echter te ziek om hem te

---

den Commissaris van den Heuvel van 30 Aug. 1633, M. S., R. A., waarin hij de Cerammers noemt: wilde, ongemanierde, wreede menschen, onder wie niet weinig koppensnellers waren. Ook Evert Hulft, opperkoopman zegt in een brief van 25 Sept. 1633, Bijl. H, dat velen op Ceram meerdere vrouwen hebben, hoewel zij van het Mahomedanisme afkeerig zijn. Hieruit kunnen, althans op één punt, de afwijkende meeningen van de predikanten en den gouverneur verklaard worden.

1) Brief van Heurnius aan G. G. Brouwer 7 Juni 1633, Archief VI, blz. 230, (17 Juni gelijk er staat, is foutief) Deze voorstelling is in strijd met wat S. KALFF in *„de Gids"* van Sept. 1896, onder het opschrift „de Hongitochten," op blz. 451 mededeelt. Genoemde schrijver maakt zich daar echter aan naamsverwarring schuldig, hij verwisselt n.l. *Montanus* met *Heurnius* vgl. Valentijn, t. a. p. dl. II, blz. 76.

2) Wij moeten hieruit niet opmaken, dat Heurnius gehuwd was, vroeger zagen wij, dat hij juist om zijn ongehuwden staat naar Ceram zou gaan. Valentijn t. a. p. dl. III, st. I, blz. 48 deelt dan ook mede, dat de Amboyneezen, hem, omdat hij vrijer was, hunne schoonste dochters aanboden, waarover die godvruchtige heer hen met ernst bestrafte. Heurnius heeft in de brieven, die ons onder de oogen kwamen, op dit geval nergens gezinspeeld. De familie, waarvan hier sprake is, bestond uit een van Batavia medegebrachten student en twee leerlingen. Brief van Heurnius aan G. G. Brouwer, 7 Juni, 1633. Arch. VI, blz. 230.

3) Resolutie in 't kasteel Amboyna, 6 Juni 1633. M. S., R. A.
Omtrent dit tijdstip bestaat eenig verschil. Heurnius stelt het een week vroeger 30 Mei. Brief van Heurnius aan G. G. Brouwer, 19 Aug. 1633, Archief VI, 152. Dit moet eene vergissing zijn. Zie zijn brief van 7 Juni 1633.

vergezellen en zoo toog hij met den onderwijzer en den koopman OUTHOORN naar een viertal negorijen, om aldaar te prediken, te doopen, huwelijken in te zegenen en geschillen te beslechten [1]).

Een nieuw terrein strekte zich dus voor HEURNIUS uit. Op de Oeliasers vond hij geen onbewerkt arbeidsveld, gelijk Ceram zou geweest zijn, als hij daar zijn werk had mogen verrichten. Reeds in 1617 had STEVEN VAN DER HAGHEN op de Oeliasers een ziekentrooster achtergelaten, [2]) om de daar reeds aanwezige Christenen te onderwijzen, en in 1625 vinden wij er ROGIER HENDRIKSZ., ook een ziekentrooster, werkzaam. [3]) Van Amboyna uit was het eiland door predikanten bezocht, [4]) en door de daar aanwezige schoolmeesters werd er des Zondags een predikatie voorgelezen; [5]) maar hoewel er aldus was gearbeid, toch begon „het moorsdom" weer onder de Christenen in te kruipen. Hard kan ons dat niet verwonderen, wanneer wij vernemen, dat de godsdienstoefening er veelal bestond in het „spaersaemelyck en veeltijds onbequaemelyck" voorlezen van een Maleische preek, die dikwijls vol fouten was, bovendien geschreven in een taal, die niet de volkstaal mocht heeten en gelezen door een man, die den zin ter nauwernood kon vatten. Voeg daarbij, dat er op sommige plaatsen maar ééne, op andere maar twee of drie predikatiën gevonden werden, die elken Zondag maar weer opnieuw herhaald werden, en men zal het Ds.

---

[1]) Brief van Heurnius aan G. G. Brouwer 19 Aug. 1633. Arch. VI, blz. 252.

[2]) Brief van Steven. van der Haghen aan bewindhebbers, 14 Aug. 1617. Archiof V, blz. 84.

[3]) Brief van Johan du Praet aan bewindhebbers, 5 Sept. 1625. Archief VI, blz. 45.

[4]) Brief van Melchiorsz. Vitriarius aan G. G. Specx. 21 Mei 1631. Archief VI, blz. 143.

[5]) Rapport van Danckaerts, 16 Juni 1631. Archief VI, blz. 151.

DANCKAERTS moeten toestemmen, dat zulk een godsdienstoefening „niet anders als nausie ofte walginge en moet baeren.” [1]) Bij nader onderzoek bleek het hem dan ook alras, hoe die zoogenaamde Christenen nog offeranden aan een afgodsbeeld brachten, zich lieten besnijden, zeer ontrouw waren in het huwelijk, en in den oorlog menschenvleesch aten. Alleen in de scholen was een en ander gewerkt, dat niet zonder beteekenis mocht heeten. Een der eerste voorstellen van HEURNIUS was dan ook, de arbeidskrachten op de Oeliasers te vermeerderen, door het zenden van meer predikanten of proponenten en schoolmeesters. Bovendien achtte hij het hoognoodig, onder opzicht van een predikant, enkele wel geoefende jongens te stellen, die dan bekwaam gemaakt konden worden, om onder hunne landgenooten het Evangelie te prediken. Dit acht HEURNIUS — en hij geeft hierin blijk van zijn helder inzicht — het eenige middel om aldaar „stichtinge” te doen. [2])

Hoewel de aangevraagde vermeerdering van arbeidskrachten niet kwam, liet HEURNIUS toch niet na, zoo spoedig mogelijk zijn plannen naar de mate zijner krachten te vervullen. Zoodra heeft hij niet bemerkt, dat de inwoners zijn Maleisch niet verstaan, of hij tracht met behulp van den schoolmeester op Oelat — de plaats waar hij zich gevestigd had — de hoofdstukken der leer in ’t Oeliasersch te vertalen. Ook nam hij terstond een paar scholieren bij zich, om hen op te leiden tot proponenten, opdat zijn plan: prediking door het volk, voor het volk, in vervulling zou kunnen komen. Geen wonder, dat de

---

[1]) Rapport van Danckaerts, 16 Juni 1631. Archief VI, blz. 151.
Heurnius aan G. G. Brouwer, 25 Mei, 1633. Archief VI, blz. 227. — 19 Aug. 1633, Archief VI, blz. 254.

[2]) Brief van Heurnius aan den G. G. 19 Aug. 1633. Archief VI, blz. 256.

Gouverneur er op aandrong, dat HEURNIUS van de kerk te Batavia ontslagen mocht worden, opdat zij met meer zekerheid, hem in Amboina konden houden. [1])

De arbeid, dien HEURNIUS hier te verrichten had, was echter verre van gemakkelijk. In de eerste plaats moest hij de schoolmeesters, die slecht verstonden wat zij voorlazen, onderwijzen, daarna had hij zijne krachten te wijden aan de schriftvertaling in het Oeliasersch, en al mag met recht de vraag gesteld worden, of hij, na een jaar vertoevens, in staat was een voldoende vertaling te leveren, toch moet zijn werkkracht onze bewondering wekken, wanneer wij het oog vestigen op de aanzienlijke lijst van hoofdstukken, uit Oud- en Nieuw Testament, door hem vertaald, waarbij hij nog aanmerkelijke gedeelten van de liturgie, preeken, catechismusvragen en wederleggingen van het „Moorsdom" en der heijdensche „afgoderie" voegde. [2]) Telkens gaf hij den schoolmeester in de twee en dertig negorijen, die hij met een aanstaand proponent te bedienen had, een gedeelte zijner vertalingen, opdat zij die mochten voorlezen. Zelf predikte hij elken Zondag in een der dorpen, het meest in Oelat, waar hij zijn woonplaats had gevestigd. Een enkele maal werd hij ook nog tot andere diensten geroepen, zoo op den 12en Februari

[1]) Brief van Gouverneur Gijsels aan den G. G. 24 Sept. 1633. Archief VI, blz. 265.

[2]) Zie de lijst in Archief VI, blz. 293, waaruit blijkt, dat hij 30 hoofdstukken van Genesis, enkele van de Spreuken, het boek Jona, het Evangelie van Mattheüs, 11 hoofdstukken van Lukas, 12 hoofdstukken van Johannes en één van de Handelingen vertaald had. Sommige hoofdstukken werden bij het vertalen door hem overgeslagen Dikwijls kan de oorzaak daarvan gemakkelijk gegist worden b.v. bij Genesis 10 en 16. De onderstelling mag gedaan worden dat, waar hij hoofdstuk 12 wel opneemt, en 20 en 26 niet de gedachte hem dreef, dat het voor de „teere" inlanders genoeg was, als ze éénmaal lazen, hoe Abraham tot onwaarheid spreken kwam. Maar waarom tusschen de hoofdstukken 12 en 14 het 13e wordt weggelaten, en ook het 23ste in zijne vertaling geen plaats kon vinden, is niet altijd duidelijk.

1634, toen hij mede moest gaan om voor het volk, dat op een hongi-tocht was uitgevaren, aan land dienst te doen. [1])

Spoedig echter bleek het hem, dat, zou het Christendom voortgang maken, en alle heidensche gewoonten worden tegengegaan, het noodig was, bij al de zestien kerken, die onder zijn opzicht waren gesteld, een paar maanden te gaan wonen, om het volk en de meesters te onderwijzen en de oude heidensche gewoonten uit te roeien. HEURNIUS gevoelt wel, dat al die pogingen maar zeer gering en eenvoudig zijn; hij merkt ook de bezwaren wel op, gelegen in de prediking in de landstaal voor een volk, dat het half-verstane Maleisch eigenlijk veel deftiger vond; maar hij hoopt toch, dat „de Almachtige sijnen seegen over dese eenvoudighe bedieninghe sijnes Woordts sal geven." Zeer goed begrijpt hij, dat alleen een duidelijke prediking hen kan bewaren voor de verleiding der Mooren en afbrengen van de tallooze heidensche gewoonten, die nog onder hen heerschen.

In anderen tijd had HEURNIUS moeten leven zoo hij van dien arbeid alleen zijn heil had durven verwachten. De sterke arm der overheid werd ook te hulp geroepen, niet enkel om afgoderij en het nalaten van het christelijk huwelijk met boeten te bestraffen; maar om eveneens te handelen tegenover hen, die zonder wettige reden den kerkdienst verzuimden. Op het laatste misdrijf stond een boete van 12 stuivers voor de aanzienlijken, van 6 stuivers voor den minderen man. Daar de koster met de Orang-kayas [2]) en de schooljongens de laatste boete mocht verteeren, zal deze, in tegenstelling met zijn ambtgenooten in onze dagen, waarschijnlijk niet zonder heimelijke vreugde,

[1]) Journaal van den tocht naar Lochoe, 6 Febr. — 16 Maart, op den 12 Febr. M. S. R. A.

[2]) Orang-Kayas = grooten, aanzienlijken.

vele ledige plaatsen in zijn kerkgebouw hebben gezien.

Als een tweede Bonifacius sloeg HEURNIUS de hand aan de heidensche heiligdommen en verbrandde in een jaar tijds niet minder dan honderd kleine vierkante offerhuisjes, met de daarin geplaatste afgoden.

De meeste vrucht verwachtte hij van den arbeid in de scholen. Hij deed dan ook veel moeite, om bij de inlanders de gedachte te overwinnen, dat het onfatsoenlijk zijn zou meisjes ter school te zenden. In 't laatste slaagde hij zóo goed, dat hij, na een jaar arbeidens, naast 499 jongens, 131 meisjes ter school zag komen. Om het op de school geleerde wel te onderhouden, werden de van de school ontslagenen, nog des avonds, na zonsondergang, verzameld, om een en ander met hen te herhalen. [1])

Een andere zaak kwam ook nog ter sprake, n.l. of het niet goed ware enkele ceremoniën bij de begrafenis in te voeren. Het was toch gebleken, dat men zich in sommige zaken naar de gewoonte des volks moest schikken; zoo liet men b.v. toe, dat de vrouwen gesluierd ten avondmaal kwamen, daar het in de oogen der inlanders onwelvoegelijk was, zoo zij ongesluierd met mannen aan tafel zaten. Nu hinderde de inlanders ook de strenge eenvoud der protestantsche begrafenis, zoodat zij licht verleid werden door de „mooren", die beweerden, dat de Christenen de dooden niet anders dan als honden begroeven. De gouverneur VAN DEUTECOM schreef aan HEURNIUS over deze zaak; maar ofschoon deze er persoonlijk geen bezwaar in zag, en de zaak zelf bij later gelegenheid aanraadde, bemerken wij toch niet, dat hij ten dezen eenige verandering aanbracht. Zijn kerkelijk bewustzijn, de vrees, om op eigen autoriteit

---

[1]) Brief van Heurnius aan bewindhebbers, 30 Aug. 1634. Arch. VI, blz. 283—292.

buiten de conformiteit der Vaderlandsche kerken te gaan weerhield hem. [1])

Uit dit alles blijkt ons met hoe grooten ijver ook deze arbeid door HEURNIUS werd aangevat, die bovendien nog een viertal zonen, van de aanzienlijkste inwoners, in het bijzonder opvoedde, en het plan zocht te verwezenlijken, om in Amboyna een latijnsche school op te richten, waarin grondiger onderwijs kon worden gegeven.

Met blijdschap bemerken wij dat deze ijver in Indië op den rechten prijs geschat werd [2]) en dat ook de bewindhebbers in het Vaderland zich niet onbetuigd lieten, om hun erkentelijkheid jegens hem te betoonen. [3]) De Gouverneur VAN DEN HEUVEL [4]) zag terecht in, dat HEURNIUS voorloopig op de Oeliasers moest blijven, zou niet zijn werk aldaar geheel vervallen, een werk waarvan de generale compagnie groote diensten trok, omdat HEURNIUS, door zijn vriendelijken omgang, de Nederlandsche natie bemind wist te maken. [5]) Zoo was dan de burgerlijke

---

[1]) Brief van Jochem Roelofsz. gouverneur van Amboyna aan G. G. en R. v. I. 19 Sept. 1635, Bijl. H.

Rapport van Heurnius over Endeh. Archief VI, blz. 389.

[2]) Brief van Evert Hulft aan G. G. Brouwer, 16 Sept. 1634, Bijl. H.

Gouverneur-Generaal Brouwer, die Heurnius' vlijt prijst, vindt dat het werk weinig vordert. Generale missive 27 Dec. 1634, Bijl. H. Hij schijnt echter wel heel veel in zeer korten tijd te verlangen. Een fout trouwens, die de dienaren der Compagnie tegenover den Zendingsarbeid bijna immer kenmerkt.

[3]) Hij ontving eene vereering van drie stukken gingang. Archief VI, blz. 277 en 292.

[4]) Van den Heuvel was Gijsels, tegen wien hij vele klachten inbracht, die echter voor een aanmerkelijk deel door Heurnius weersproken werden, in het gouvernement opgevolgd; echter slechts voor korten tijd, vrij spoedig keerde Gijsels terug om als Commissaris toezicht op van den Heuvels handelingen te houden, waarbij de laatste weldra het gouvernement moest verlaten.

[5]) Brief van den Gouverneur van den Heuvel aan G. G. Brouwer, 18 Sept. 1634, Arch. VI, blz. 301.

overheid eenstemmig in het prijzen van HEURNIUS met den Ambonschen kerkeraad, die reeds in 1633 aan den Gouverneur-Generaal geschreven had, dat HEURNIUS op de eilanden van Amboyna onmisbaar was, waar zijn dienst tienmaal meer vruchten zou kunnen opleveren dan te Batavia, waardoor de kerk niet alleen, maar ook de compagnie des te zekerder en steeds meer en meer bevestigd zou worden. [1])

Die goede verwachtingen, gekoesterd van HEURNIUS' arbeid, zouden echter worden teleurgesteld. Reeds zagen wij, dat het heidendom op de Oeliasers nog geenszins was geweken en dat ook het Mahomedanisme daar ingang begon te krijgen. Door den treurigen toestand der kerken op die eilanden, hadden deze aan het voortschrijden van den Islam geen belemmering in den weg gelegd; terwijl de staatkunde der compagnie bevorderlijk was aan de pogingen der Mahomedanen, om de Christenen tot hun geloof te brengen.

De onophoudelijke tochten, door de compagnie bevolen om de vreemde handelaren te weren; tochten waarbij de bevolking der Oeliasers telkens als roeiers moest dienst doen, werden oorzaak, dat zij in de vijanden der compagnie, de door den sultan van Ternate gesteunde Mahomedanen, hare vrienden ging zien. Zij werd dan ook niet gespaard en GIJSELS, die waarlijk niet bevreesd was om hardhandig toe te tasten, had reeds in 1631 een bestraffing van SPECX ontvangen, omdat hij de klachten der Oeliasers niet terstond had gesmoord. Hoe SPECX's opvatting was omtrent de heerendiensten, door die bevolking te bewijzen, blijkt wel uit deze opdracht aan GIJSELS: „Bij extraordinarise swaere dienst ofte langhe tochten, mogen zij

[1]) Brief van den Kerkeraad van Amboyna aan G. G. Brouwer, 25 Sept. 1633, Bijl. H.

somwylen met eenigen rijs ofte andere cleyne vereeringhen int Generael, ofte de hooffden int particulier wat gesoulageert werden; wanneer men verseeckert is, dat daerbij danckbaerheyt, onderdanicheyt ende geen wrevelmoedicheyt ofte pretentien gevoordert werden." [1]) Zoo nam dan de ontevredenheid tegen het bewind der Compagnie zoo zeer toe, dat gouverneur VAN DEN HEUVEL, bevreesd dat er in 1634 een oproer zou uitbarsten, de Oeliasers van een der tochten vrijstelde, om hun de gelegenheid te geven hunne tuinen te bearbeiden. [2])

Dit rekening houden met de draagkracht en de behoeften der bevolking, scheen echter reeds te laat te komen. De invloed der Mahomedanen op de Oeliasers nam hand over hand toe, en zij, wel wetende, hoe de bij het volk beminde HEURNIUS een machtige steun was voor 't Nederlandsche gezag, poogden herhaaldelijk hem te dooden. Van de eene negorij naar de andere kon hij niet meer reizen, daar de Mahomedanen in de bosschen op de Hollanders loerden, om hen het hoofd af te slaan. Zoo had HEURNIUS zich dan genoodzaakt gezien, een tijdlang zijn gewone verblijfplaats Oelat te verlaten, om bij de reduite Honomoa te gaan wonen. De gouverneur VAN DEN HEUVEL meende echter, dat hij ook zoo nog „peryckel" liep, „door d'een of d'andere ontrouwicheyt ende verraderye, de snoode mooren overgeleevert, ofte tot een proye geëxponeert te werden," waarom hij hem, in het laatst van 1634 of in

---

[1]) Dr. P. A. Tiele, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië*, 's Gravenhage 1890, dl II, blz. XLV.

Brief van G. G. Specx aan Artus Gijsels, gouverneur van Amboyna, 26 Nov. 1631. M.S. R. A.

[2]) Brief van Anthonie van den Heuvel aan den G. G. Brouwer, 18 Sept. 1634. M.S. R. A. Deze brief is gedeeltelijk opgenomen in Archief VI, blz. 301.

het begin van 1635, [1]) gelastte naar Amboyna terug te keeren. De kinderen, die hij begonnen was te onderwijzen (n.l. de vier zonen van Orang-kayas) werden in de school van Ds. VERTRECHT geplaatst. [2])

Dat terugroepen van de Oeliasers was zeker niet naar den zin van HEURNIUS, althans den 11en April 1635, komt hij tot den inmiddels opgetreden commissaris ARTUS GYSELS, met het verzoek, dat hij weer naar die eilanden zou mogen vertrekken, om aldaar zijn aangevangen werk en Schriftvertaling voort te zetten. Het verzoek wordt door den commissaris toegestaan, onder voorwaarde, dat HEURNIUS zijn verblijf zal vestigen te Honomoa. [3]) Ook in de Oeliasers werd zijn komst met verlangen te gemoet gezien. Den 10en Mei kwamen eenige Orang-kayas, uit de Oeliasers, bij den kortelings opgetreden gouverneur JOCHEM ROELOFSZ. VAN DEUTECOM, die beloofden, dat zij voor trouw schoolbezoek zorg zouden dragen, terwijl de Radja van Oelat vroeg of HEURNIUS weer in zijn dorp mocht komen wonen, in welk geval hij voor hem zorg zou dragen als voor zijn broeder. Welgemoed ging HEURNIUS dan ook den 11en met deze Oeliasersche grooten op reis, de opdracht van den gouverneur met zich voerende, om eenige geschillen aangaande huwelijkszaken [4])

---

[1]) Vóór den 11en Jan. 1635 in ieder geval. Zie dagregister van Jochem Roelofsz. op dien datum. M. S., R. A.

[2]) Rapport van Antonio van den Heuvel aan den G. G. en R. v. I. 27 April, 1635. Archief VI, blz. 304.

[3]) Resolutiën van het kasteel Amboyna, 11 April 1635. Archief VI, blz. 303. Brief van Heurnius aan bewindhebbers ter Kamer Amsterdam, 17 Sept. 1636. Arch. VI, blz. 357.

[4]) Er kwamen op de Ambonsche eilanden herhaaldelijk twisten voor over de huwelijksgiften, die reeds, terwijl de te huwen paren nog kinderen waren, werden besproken. Er was dan ook een bepaling gemaakt dat zulke zoogenaamde „toteria", door de schoolmeesters schriftelijk moesten worden opgesteld.

te „appaiseeren ofte aen den Heer Gouverneur te renvoyeeren.” [1])

Lang zou dit verblijf van HEURNIUS aldaar niet duren. Den 14en September [2]) kwam hij zeer zwak en ongesteld aan het kasteel te Amboyna. Wat was er geschied? Gelijk de Gouverneur bevolen had, was HEURNIUS bij de reduite Honomoa blijven wonen, waar hij de schoolmeesters van het eiland tot zich liet komen om hen te onderwijzen. De „Mooren” waren echter weer duchtig aan het woelen. Den 5en Juni, zond de luitenant NUYTS, commandant van de reduite Honomoa, bericht, dat de inwoners van het zeer Mahomedaansch gezinde Iha, zich voorbereidden om een aanval te doen op het dorp Oelat. De Radja van dat dorp, hoewel hij zich voorgedaan had als een groot vriend van HEURNIUS, werd door den commandant niet recht vertrouwd, want een stalen houwer of slagzwaard, dat hij uit naam van zijne prinselijke excellentie ontvangen had, was door hem in tweeën gebroken en het eene stuk daarvan aan zijn slaaf gegeven, om er den tuin mede te wieden. Heurnius vertrouwde den toestand ook niet recht en schreef naar Amboyna, dat de invloed der „mooren” zeer toenam en er neiging bespeurd werd door geheel de Oeliasers, om zich tot het moorsdom te begeven. Den 30sten Juni en den 27en Juli konden NUYTS en HEURNIUS echter betere berichten zenden. Op Oelat openbaarde zich

[1]) Journaal van Jochem Roelofsz., 10 en 11 Mei 1635. M.S., R. A.
Remonstrantie van Gijsels, overgeleverd 13 Sept. 1635; gedeeltelijk opgenomen in Archief VI, blz. 312, de bijzonderheden dat Heurnius zich weer zoo spoedig mogelijk naar de Oeliasers had begeven, en dat er te Amboyna bericht ontvangen was van zijne vergiftiging, worden daar niet vermeld.

[2]) Een brief van den Kerkeraad van Batavia, van 31 Dec. 1635, Arch. VI, blz. 330, spreekt van 13 Sept. Het dagregister van Jochem Roelofsz van den 14en. Het laatste schijnt mij 't meest waarschijnlijk, ook omdat, in een door den Kerkeraad van Amboyna, op den 14en Sept, geschreven brief, over deze zaak volstrekt niet gesproken wordt.

bij velen trouw jegens de regeering en er mocht verwacht worden, dat ook de Radja terugkwam van zijn verkeerde inzichten. [1]) Ongetwijfeld stond die goede gezindheid van Oelat in verband met het vrij langdurig verblijf van Heurnius in die plaats. Geen wonder, dat de „Mooren" in hunne plannen dus teleurgesteld, op Heurnius als op de oorzaak dier teleurstelling neerzagen. Zij hadden nu echter geen gelegenheid om hem het hoofd af te slaan, daarom zochten zij op eene andere wijze zich van hem te ontdoen. Zij konden vermoeden welke spijs door hem op de markt zou worden gekocht, en daarin deden zij eenig vergif. De toestand van HEURNIUS schijnt een oogenblik zeer zorgelijk te zijn geweest; maar door spoedig ingenomen vomitoriën werd hem het leven gered. Hij, die reeds vroeger aan een ernstige ziekte, icterus, geleden had [2]) en zwak van gestel was, behield in den eersten tijd uit die vergiftiging een soort verlamming aan handen en voeten, als iemand, die aan berri-berri leed. [3])

HEURNIUS bleef nu een tijdlang op Amboyna, om daar weer bij krachten te komen; of hij echter veel rust heeft genoten mogen wij wel betwijfelen, want hij schijnt in dien tijd ook aldaar dienst te hebben gedaan. Behalve die dienst was er nog iets anders, dat hem zeker ook vrij wat inspanning en hoofdbrekens heeft gekost. Er ontstond n.l. een twist tusschen den gouverneur JOCHEM ROELOFSZ. VAN DEUTECOM en Ds. VERTRECHT, die een eigenaardig licht werpt op de Indische toestanden. Ds. VERTRECHT had

---

[1]) Dagregister van Jochem Roelofsz., 5 Juni, 14 Juni, 16 Juni, 30 Juni, 27 Juli 1635.

[2]) Bontius, *De medicina Indorum*, Lugduno-Batavi, 1642, fol. 152.

[3]) Brief van den Kerkeraad te Batavia aan bewindhebbers, 31 Dec. 1635. Archief VI, blz. 325.

Brief van Heurnius aan bewindhebbers, 17 Sept. 1636, Archief VI, blz. 357.

in een brief naar het Vaderland geschreven, dat VAN DEUTECOM den godsdienst slecht handhaafde, die zinsnede was echter op verlangen van den kerkeraad uit den brief geschrapt, en schijnt er ook door VERTRECHT ingesteld te zijn op vrij losse gronden, en uit boosheid, omdat bij de uitvoering van een der plakkaten, een zijner varkens was doodgeslagen en VAN DEUTECOM geweigerd had hem een, door den voorgaanden Gouverneur voorgeslagen, verhooging van gage toe te staan. VAN DEUTECOM had echter — wellicht door de politieke commissarissen — vernomen wat er geschied was, en was op VERTRECHT niet weinig vertoornd, dien hij een Pilatus noemde, omdat hij zou gezegd hebben: „dat geschreven staet, laet dat geschreven blijven." MARINUS GIDEONSZ. en HEURNIUS gingen 23 October naar den Gouverneur, en wisten hem te bewegen, die zaak niet te hoog op te nemen. Dienzelfden dag verneemt VAN DEUTECOM echter, door een kapitein CRUYT, dat VERTRECHT aan de inlandsche kinderen, die in zijn huis werden opgevoed, niet genoeg te eten gaf. Zijn gemoed was toebereid om het slechtste van VERTRECHT te gelooven en als deze den volgenden dag in het kasteel komt, wordt hij door den landvoogd, die veel meer soldaat dan staatsman was, uitgescholden voor: Judas! vleeschdief! woekeraar!! Nu was VAN DEUTECOM van schelden een vriend; in zijn dagboek teekent hij aan, dat hij — en nog wel na des morgens avondmaal gevierd te hebben — den predikant MARINUS GIDEONSZOON, die te laat ter kerk kwam, eens „lustich had uytgescholden." Ditmaal bleef het echter niet bij schelden. De gouverneur gaf zijn voornemen te kennen VERTRECHT af te zetten. Nu ging HEURNIUS met Ds. GIDEONSZOON en een ouderling den gouverneur opzoeken, om hem van dat voornemen af te brengen; maar zij vonden geen gehoor. Twee dagen

later gaat HEURNIUS, uit naam van VERTRECHT, den gouverneur vragen de zaak in der minne te schikken en hij weet haar, naar het scheen, bij te leggen. [1])

Wij kunnen ons voorstellen dat HEURNIUS gaarne zulk een twistziek gewoel ontweek en terstond het verzoek aangreep, hem gedaan, om zich op het eiland Noesalaoet, te vestigen, waarvan de opperhoofden hadden verzocht, dat hij onder hen mocht komen wonen. Vóor Heurnius daar echter henenging deed hij, den 26sten Nov. 1635, in gezelschap van den Gouverneur, nog een bezoekreis op de drie Oeliasersche eilanden; op verschillende plaatsen werd door hem gepredikt, gedoopt en een getal van een en zestig paren in het huwelijk bevestigd. Ook gelukte het hem een aantal onderlinge twisten bij te leggen. [2]) De ervaringen, op die eilanden opgedaan, hadden hem dus nog geenszins afgeschrikt, met nieuwen moed en nieuwe blijdschap den arbeid aldaar te ondernemen.

De Gouverneur had echter haast om weer naar Amboyna te komen en HEURNIUS moest dus mee terug. Daar bleef hij nog arbeiden tot den 3en Februari 1636, toen hij over het eiland Way, dat in geen twee jaren bezocht was, en waar hij nu de visite ging doen, [3]) naar Noesalaoet vertrok. Hij was daar geen vreemdeling; als predikant op de Oeliasers had hij de plaats bezocht, en nu vestigde hij zich in het dorp Lenito, waar schoolmeesters, zoowel van de Oeliasers als van Noesalaoet, tot hem kwamen om onder-

[1]) Dagregister van Jochem Roelofsz. 23 Oct.; 24 Oct; 25 Oct.; 27 Oct. 1635, 11 Jan. 1637.

De verzoening bestond slechts in schijn; het volgende jaar zette van Deutecom Vertrecht af en zond hem naar Batavia; waar hij echter volkomen gerehabiliteerd werd. Van Troostenburg de Bruyn, t. a. p. blz. 147.

[2]) Brief van Heurnius aan Gouverneur-Generaal Anthonio van Diemen 10 Sept. 1636; Archief VI, blz. 349.

Brief van Heurnius aan bewindhebbers; 17 Sept. 1636. Archief VI, blz. 357.

[3]) Dagregister van Jochem Roelofsz. 3 Febr. 1636.

wezen te worden. [1]) Het was een even groot bewijs, zoowel van zijn zendingsijver als van zijn moed, dat hij, die zelfs in de onmiddellijke nabijheid van de Hollandsche nederzetting, zoo groot gevaar had geloopen, het niet ontzag zich als de eenige Nederlander, op een onbeschermd eiland, in die troebele tijden, te vestigen. Wel was hij een man, die een roeping gevoelde en die niet gemakkelijk de hoop opgaf winst te zullen doen voor Gods Koninkrijk.

De zichtbare vruchten van zijn arbeid zouden hem echter hier tegenvallen. In het gouvernement Ambon was te lang wind gezaaid, er moest storm worden geoogst, en HEURNIUS bedroog zich wanneer hij, uit het schijnbaar wegdrijven der telkens opkomende oproersgeruchten, de gevolgtrekking maakte, dat alles zich nog ten beste keeren zou. Ras werd hij het anders gewaar. De „mooren" van Iha namen, den 17en Maart, een drietal jongens uit twee negoryen op Noesalaoet gevangen. Op het hun gedane verzoek, om die weder los te laten, gaven zij een antwoord, waaruit men meende te moeten opmaken, dat zij ze als gijzelaars houden wilden, om daarmede de bewoners van Noesalaoet te dwingen, in het een of ander hen te gehoorzamen.

Wat zou dat echter zijn? Een gewichtige vergadering werd door de opperhoofden van Noesalaoet gehouden: dit bleek daaruit, dat geen der jongeren haar mocht bijwonen. Een ernstige zaak scheen het echter aan HEURNIUS, dat het opperhoofd Pati Nahalia, die steeds den Nederlanders het best gezind was geweest, ook van deze vergadering werd buitengesloten. Een der bevriende hoofden waarschuwde HEURNIUS, dat hij, zoo spoedig mogelijk, naar Honomoa moest vertrekken, waartoe hij ook zelf besloot. Nu werd hem zeer beslist een vaartuig geweigerd

[1]) Brief van Heurnius aan bewindhebbers. Archief VI, blz. 357.

om weg te varen. Toen begon in Heurnius het vermoeden te rijzen, dat de „mooren" van Iha die jongens van Noesalaoet daartoe hadden gevangen genomen, opdat zij de inwoners van dat eiland konden dwingen hun Heurnius in handen te leveren, en deze gedachte vervulde hem met vrees. Tegen het sterven zag hij niet op, wel daartegen: in de handen te worden overgeleverd dier „trouloose mooren."

Enkele angstige dagen heeft hij daar doorgebracht, „doch," zoo schrijft hij, „Godt de Heere versach het"; den 31en Maart kwam er een jacht voor het eiland ten anker, waaruit des avonds een sergeant met een soldaat kwam, om hem af te halen. De Gouverneur had bevel gegeven, dat hij naar 't Kasteel zou terugkeeren. Had het verschijnen van dat jacht eenig ontzag gebaard? of wel had Heurnius zich in de stemming des volks vergist? Een van beiden schijnt het geval te zijn geweest, want onmiddellijk vóor zijn vertrek verschenen eenige aanzienlijke hoofden, die hun spijt betuigden over zijn heengaan. Heurnius deelde hun mede, dat hij was opontboden en dat in zijne plaats zeker een ander predikant zou komen, om het onderwijs voort te zetten; waarop zij hem met eenige eetwaren vereerden en verklaarden, dat zij zich „aen de Chr. religie, aen de Prince van Hollandt en den Heer Gouverneur getrouwelick, tot der doodt toe, houden ende het bevel des Ed. Hr. Gouverneur tot aller tijt veerdiglick naecomen wilden." [1]

Heurnius voer nu weg naar Honomoa, waar hij nog een weinig Christelijk bewijs van trouw door een der inlandsche grooten zag brengen. Deze kwam n.l. aan de reduite met de afgehouwen hoofden van drie Mahome-

[1] Brief van Heurnius aan bewindhebbers, 17 Sept. 1636. Archief VI, blz. 357.

daanschgezinde Orang-kayas; in tegenwoordigheid van vier „mooren" van Iha hieuw hij van die hoofden een stuk af en beet daarin, om alzoo te toonen hoeveel verachting hij voor de „mooren" voedde. Den 4en April 1636 kwam HEURNIUS in Amboyna aan. [1]) Een groote verandering viel daar op te merken; van alle kanten kwamen berichten, die op begin of voortgang van oproerige bewegingen wezen. Op Leitimor en uit verscheidene plaatsen van de Oeliasers vluchtten de inwoners naar het gebergte; de jongens uit de Oeliasers, die op Amboyna onderwijs ontvingen, verzochten allen hunne ouders te mogen bezoeken en hoewel men begreep, dat zij niet zouden terugkeeren, wilde VAN DEUTECOM dit verzoek niet weigeren, opdat niet bij een heimelijke vlucht hun eenig ongeluk mocht overkomen, waaruit grooter zwarigheid zou kunnen ontstaan. Op Noesalaoet brak weldra een formeele opstand uit, en ook de Zuidkust van Ceram geraakte in gisting. [2])

Het waren donkere dagen! Allerlei geruchten deden de ronde onder de inlanders. Er werd onder hen beweerd dat er een schip vol boeien was aangekomen, om hen allen gevangen naar Batavia te brengen; een zoon van een Inlandsch hoofd zou toevalligerwijze een brief, die daarop doelde, in handen gekregen en gelezen hebben; de opschrijving van het volk en de noodiging om ter kerk te komen zou dan ook alleen daartoe gestrekt hebben, allen met één slag gevangen te nemen; want in de kerken en in 't ziekenhuis waren kisten met boeien begraven. [3]) Het behoeft niemand te verwonderen, dat zulke verhalen geloof vonden bij de

---

[1]) Dagregister van Jochem Roelofsz. 4 April, 1636.

[2]) Dagregister van Jochem Roelofsz. 17 April 1636.
P. A. Tiele, t. a. p. dl. II blz. LXI.

[3]) Brief van Heurnius aan Gijsels, 22 Mei 1636. Archief VI, blz. 336.
Brief van Heurnius aan bewindhebbers 17 Sept. 1636. Archief. VI, blz. 360.

inlanders, die zoo keer op keer hadden ervaren, hoe harde en willekeurige meesters de Hollanders waren. Mochten de laatste klagen over „die baetsoeckende valsche Mooren," die liever van vreemde handelaren 100, dan de bij contract bepaalde 60 realen, voor de bahar nagelen, van de Compagnie ontvingen, zij zelf hielden, door hun wijze van handelen, de macht van het „Moorsdom" in stand. De Compagnie verbitterde de inlanders, die telkens tot lange roeidiensten genoodzaakt werden, welke geen ander doel hadden, dan het „verdestrueeren" der nagelboomen. En zij ontnam hun alle geloof in goede trouw, als slechte kleedjes in de plaats van geld, en zilver van minder gehalte dan bepaald was, in betaling werden gegeven. Toch had de gouverneur bij het begin der onlusten geen oog voor de grondoorzaak van het verzet. De schuld van al de beroering werd geweten aan de predikanten. De inlanders hadden immers zelf verklaard, dat het opschrijven hen zoo deerlijk had ontrust! Alsof dat geschied zou zijn, wanneer zij niet sinds lang geleerd hadden elke nog onbekende daad der Nederlanders met een oog vol argwaan te bezien! In elk geval VAN DEUTECOM, en ook anderen met hem, zagen in die opschrijving, die de grieven der inlanders deed overloopen, de *oorzaak* van alle onlusten; en hij stelde een ernstig onderzoek naar haar in, die — dit moet erkend worden — op dit tijdstip beter nagelaten was. Het meest klaagden de inlanders over Ds. VERTRECHT, dien zij ter oorzake van die opschrijving zóo weinig vertrouwden, dat de Orang-kayas verzochten hem naar Batavia terug te zenden. [1]) Ds. VERTRECHT, deswege ter verantwoording geroepen, wierp de schuld op HEURNIUS, deze zou er mede begonnen zijn

[1]) Dagregister van Jochem Roelofsz, 26 Febr. en 8 Maart 1636.

en alzoo de aanlegger wezen van al die onlusten. [1])

Al was HEURNIUS nu ook de „aanlegger" van dit stuk geweest, dan zou dit toch zijn karakter niet schaden; maar het blijkt bovendien, dat de klacht van VERTRECHT niet juist was en dat HEURNIUS toonde den inlander beter te kennen dan zijn collega. Wat was er geschied? In eene vergadering van den kerkeraad te Amboyna, op den 14 September 1635, waarbij HEURNIUS niet aanwezig was, daar hij in de Oeliasers vertoefde, was besloten, dat de kinderen „door partyckeliere visite van huysen op yder negery opgeschreven [zouden] werden." [2])

Dit besluit werd, den 14en Februari 1636 en de twee volgende dagen, door HEURNIUS ten uitvoer gelegd. Op zijne visite schreef hij de namen der kinderen op, en trachtte dit ook te doen van mannen en vrouwen, doch daar het hem bleek, dat dit geen genoegen verwekte onder de Amboyneezen, liet hij het terstond na en berichtte dit den 17en Januari reeds aan het kasteel. [3]) Den 21sten van diezelfde maand kwam de radja Kielangh en deelde mede, dat hij en de Orang-kayas met hem, zeer ontroerd waren over het werk van Ds. VERTRECHT, die in hun negory al de inwoners, groot en klein wilde opschrijven. Nu bleek het echter dat HEURNIUS, door de ondervinding geleerd, VERTRECHT gewaarschuwd had, dit niet te doen; maar deze had blijkbaar dien raad in den wind geslagen en schijnt met zijne opschrijving te zijn voortgegaan, ook zelfs toen HEURNIUS hem ten tweeden male en schriftelijk zulks afried. [4]) Moet een der

[1]) Dagregister van Jochem Roelofsz. 28 Febr. 1636.

[2]) Archief VI, blz. 318.

[3]) Dagregister van Jochem Roelofsz., 17 Jan. 1636.

[4]) Dagregister van Jochem Roelofsz., 21 Jan. 1636.

De inlandsche hoofden vroegen op grond van die opschrijving, dat zij de vergadering van den Kerkeraad mochten bijwonen, om tegen dergelijke

predikanten hier dus de schuld dragen, dan VERTRECHT en niet HEURNIUS. Maar ook VERTRECHT was veel minder schuldig dan de politieke overheid, die achter hem wegschool, het wilde doen gelooven. Het wegvluchten naar de bergen toch geschiedde een aanmerkelijken tijd nadat het opschrijven was gestaakt; doch de overheid had tegen het einde van 1635 en in den aanvang van 1636, terwijl het volk, gelijk wij zagen, reeds zoovele grieven had, den beker doen overloopen; alleen de hoofden hadden dat den gouverneur niet zoo ronduit durven zeggen. In December 1635 was er weer een hongi-tocht gehouden. Nu waren de inlandsche onderdanen van de Compagnie wel door tractaten gebonden daarbij als roeiers dienst te doen, maar op dien tocht werden zij meer dan schandelijk behandeld. Met wrok in het hart waren zij reeds aan boord gegaan. Tot zoovele diensten waren zij geprest — dus schrijft HEURNIUS — dat de tijd hen ontbroken had om hunne tuinen behoorlijk te bezaaien en te beplanten, zij waren daardoor tot groote armoede vervallen, vrouw en kinderen zagen zij gebrek lijden, ja hunne gouden en zilveren kostbaarheden hadden zij, om in 't onderhoud der hunnen te voorzien, te gelde moeten maken. In de *cora-cora's* [1]) werden zij erger behandeld dan slaven. Vooral op den tocht in December 1635 ging het beestachtig toe: den roeiers werd dag noch nacht rust gegund. De Nederlandsche officieren dwongen hen, in zes uren tijds, een afstand van twaalf uren af te leggen; de opperhoofden, die te laat kwamen, werden in boeien

---

onrust verwekkende besluiten te kunnen waarschuwen. Wel zaten er een paar inlanders in den Kerkeraad, maar die misten, door hun langdurige omgang met de Nederlanders, het vertrouwen der bevolking. Dagregister Jochem Roelofsz., 26 Febr. 1636.

[1]) Dus heetten de roeivaartuigen waarmede de hongitochten plaats hadden; (cora-cora = schildpad.

geklonken en de inlanders, die nog wel voor hun eigen kost moesten zorgen, werd het eten uit de handen geschopt om hen te dwingen voort te roeien. Zoover vergat een officier zich, dat hij een inlander met een hout een gat in 't hoofd sloeg; terwijl niet enkel de gewone inlanders, maar ook de aanzienlijke hoofden voor schelmen, beesten en honden werden uitgemaakt. Er trilt verontwaardiging in het schrijven van HEURNIUS waar hij deze schandelijkheden mededeelt en met recht laat hij op die beschrijving volgen: „dit was het vier, dat haer gemoet, t' welck met de andere miscontentementen, als met swavel opgevullet was, gants ontstack." [1])

Bij dezen stand van zaken zette HEURNIUS zijn dienstwerk te Amboyna voort, daarbij zijn oude gewoonte volgende, inzonderheid hen, van wie te verwachten was, dat zij later onder hunne landgenooten zouden kunnen dienstdoen, te onderwijzen; [2]) toch zal droefheid wel menigmaal zijn hart hebben vervuld als hij dacht aan het met zooveel blijdschap aanvaarde, doch nu helaas verstoorde werk op de Oeliasers. Dat zijn werk invloed had gehad, bleek wel daaruit, dat de Oeliasers, en de inwoners van Lenito, waar hij het laatst had vertoefd, ondanks velerlei aanzoeken, het langst de regeering trouw bleven. [3])

In Amboyna, waar de kinderen in den aanvang der beroeringen niet meer ter school kwamen, keerden zij

---

[1]) Brief van Heurnius aan bewindhebbers, 17 Sept. 1636. Archief VI, blz. 362.

[2]) Brief van Heurnius aan Gijsels, 8 Sept. 1636. Archief VI, blz. 346.

[3]) Brief van Heurnius aan Gijsels, 22 Mei, 1636; dat Heurnius dit niet schreef, verblind door voorliefde voor zijne vroegere gemeenteleden, blijkt uit een schrijven van den commissaris-visitateur Arend Gardenijs, 25 Jan. 1637, die meldt, dat, terwijl het oproer reeds in Januari begonnen was, de Oeliasers in Juni nog niet tot de opstandelingen waren toegetreden; maar dat zij een gezantschap hadden gezonden, om te klagen over de bovenmatige roeidiensten.

langzamerhand voor een deel weer terug; doch berichten, die van verschillende kanten inkwamen, bleven treurig. Gevallen van koppensnellen kwamen weer voor, en de predikant JAN JANSZ. PRISERIUS, die door storm op het eiland Noesalaoet vervallen was, werd daar met list uit de boot gelokt en benevens twee soldaten gevangen genomen en gebonden. Men vreesde het ergste voor hem, doch door het zeer beslist optreden van den luitenant NUYTS herkreeg hij de vrijheid. [1])

Omtrent dienzelfden tijd, September 1636, werd het niet onwaarschijnlijk geacht, dat er zelfs op de negory bij het kasteel door de oproerlingen een aanval zou worden beproefd; en HEURNIUS hoewel zoo groot een ongeval afbiddende, achtte het zeer denkbaar, dat God de Heer het zou toelaten, als hij lette op het ergerlijk en goddeloos leven, dat in zijne omgeving werd geleid; „nochte nae vermaninge der kerckendienaren, nochte nae 't gebot der Overigheyt" werd geluisterd. [2]) Is 't wonder, dat hij naar „syne verlossinge" begon te verlangen? Zoowel door de onverschilligheid als door de staatkunde der Hollanders werd zijn werk afgebroken of onmogelijk gemaakt. Dat verlangen weet hij echter te bedwingen zoodra hij bemerkt, dat zijn werk vruchten belooft. Door het vertrek van Ds. VERTRECHT naar Batavia was hij de eenige predikant, die bij het kasteel Amboyna den Maleischen dienst kon waarnemen en wanneer hij dan ziet, dat de Amboineezen met een goed getal tot zijn gehoor komen, stelt hij zich nog gaarne voor een jaar beschikbaar. [3])

De rust werd in de eilanden van Amboyna niet her-

[1]) Dagregister Jochem Roelofsz., 29 Sept. 1636.

[2]) Brief van Heurnius aan G. G. A. van Diemen, 10 Sept. 1636. Archief VI, blz. 351.

[3]) Brief van Heurnius aan bewindhebbers, 17 Sept. 1636. Archief VI, blz. 365.

steld vóórdat de Gouverneur-Generaal ANTONIO VAN DIEMEN, met een vloot en een krijgsmacht van 2000 soldaten aldaar was aangekomen. Nadat hij de vijandelijke sterkte Luciëla op Hoamohel had veroverd, voer hij over naar Amboyna, waar hij meer door zijn verzoeningsgezinde politiek, dan door zijn krijgsmacht, de rust wist te herstellen. De inlandsche hoofden werden tot een vergadering bijeengeroepen, hunne bezwaren werden aangehoord, en op menig punt werd verbetering in den treurigen toestand gebracht: de prijs der nagelen werd verhoogd, die der kleedjes verlaagd, en, met rijke geschenken begiftigd, werden de hoofden naar hunne negoryen teruggezonden. VAN DIEMEN zocht niet alleen de inlanders te bevredigen, hij trachtte ook verbetering te brengen in de treurige toestanden onder de Europeanen, wier gedrag voor geen klein deel schuld had aan de gerezen bezwaren. Een gedeelte der dronkaards en der onnutte vrije luiden werd met de vloot naar Batavia gezonden, en bevel werd gegeven, dat ook anderen met de volgende schepen dienzelfden weg hadden te gaan. JOHAN OTTENS, een vrij wat kalmer man dan VAN DEUTECOM, werd in diens plaats tot gouverneur aangesteld, door wiens invloed het kerkbezoek toenam en de ongeregeldheden ophielden, daar hij de „vrye luyden" liet weten, dat wie „een ongheregelt, Godts vergeten leven voeren wilden," van daar naar Batavia zouden gezonden worden. [1])

Het is waarschijnlijk, dat HEURNIUS grooten invloed gehad heeft op deze daden van den Gouverneur-Generaal. Hij stond bij VAN DIEMEN in hooge achting, [2])

---

[1]) Brief van Heurnius aan bewindhebbers der O. I. C. Aug. 1637. Archief VI, blz. 371. Tiele, t. a. p. blz. LXI.

[2]) Dit blijkt uit de zeer vereerende attestatie door van Diemen aan Heurnius verleend, bij diens vertrek uit de kwartieren van Amboyna. (Origineel daarvan is aanwezig in het archief der familie van Heurn.)

en heeft het grootste gedeelte der tochten, door dezen ondernomen tot bevrediging der verschillende eilanden, met hem medegemaakt, blijkbaar omdat hij én met de toestanden op de hoogte én bij de inlanders in hoog aanzien was. [1]) Al hebben wij hier geen zekerheid, toch — als wij op deze omstandigheden en op de zoo geheel in den geest van HEURNIUS genomen beslissingen letten — is het zeer waarschijnlijk, dat hij geen gering aandeel aan genoemde bevrediging heeft gehad.

Op die tochten met den Gouverneur-Generaal heeft HEURNIUS ook zijne Oeliasers nog eens teruggezien en onder hen gepredikt. Den 27 Maart 1637 liet de vloot het anker vallen tusschen Honomoa en Papero, en ging HEURNIUS op eerstgenoemde plaats aan land. Daar werd een predikatie gedaan, waarbij een inlandsch opperhoofd aanwezig was met tien Orang-kayas, die van het Christendom tot het Mahomedanisme waren afgevallen. Zij werden na de predikatie, als zij „publyckelick" schuld hadden beleden en plechtig „getrouwe volherdinghe int christendom" hadden beloofd, door HEURNIUS wederom, tot de gemeenschap der Christelijke kerk toegelaten. Tot een teeken van de waarachtigheid dier belofte, wierpen zij, in tegenwoordigheid van al het volk, hun tulband in een daartoe ontstoken vuur, „siende op nae den hemel ende Godt tot getuige nemende, dat sulcx met oprechter herten deden." HEURNIUS toonde bij deze gelegenheid, dat hij, hoe hoog ook staande boven de meerderheid van zijn omgeving, toch een kind was van zijn tijd; want met blijkbaar meer goed- dan afkeuring, teekent hij, aangaande die pas be-

[1]) Brief van Heurnius aan bewindhebbers der O. I. C. Aug. 1637. Het gedeelte van dezen brief, waaruit genoemde bijzonderheden blijken, is in Archief VI niet opgenomen, daar de samensteller het, blijkens eene aanteekening, van zuiver politieken aard achtte.

keerde Christenen en de oprechtheid hunner harten, aan: „waer aff sy oock bewijs gegeven hebben, gevaeren sijnde nae Capaha ende eenighe thooft affslaende en daer over naer haer manier tot Touaha, sakalillende" [1]) (d. i. vreugde bedrijvende.)

Na het vertrek van den Gouverneur-Generaal, die hem verlof gegeven had het volgende jaar te vertrekken, bleef Heurnius bij het kasteel Amboyna den Maleischen dienst alleen en den Hollandschen dienst met Daniël van Sonneveldt waarnemen. Den overigen tijd was hij bezig eenige schoolmeesters en leerlingen „in de fondamenten der christelicke religie, als mede wederlegginghe des heydendoms ende moorsdoms te onderwijsen", alzoo tot den einde toe voortgaande op den weg, dien hij als den rechten, om het Christendom onder de inlanders te planten, had erkend.

Op deze wijze zette Heurnius zijn arbeid voort, totdat de Gouverneur-Generaal, den 23sten Februari 1638, met zijn vloot waarom voor Amboyna kwam, om de ten vorigen jare gemaakte „redressen" te „confirmeeren" en orde te stellen op alles wat toen was nagelaten. Heurnius moest hem, voordat hij naar het vaderland terugkeerde, opnieuw vergezellen en kwam met hem in Banda, waar op Maandag den 29 Maart de proponent Hendrick Pontcaes in tegenwoordigheid van den Gouverneur-Generaal, de andere heeren en den Kerkeraad, door Heurnius „peremptoirlyck" werd geëxamineerd en tot predicant „gepromoveert." [2])

Den 17en Mei 1638 verliet Heurnius, die naar Amboyna was teruggekeerd, het terrein van zijn eigenlijken zendingsarbeid. Niet zonder droefheid zal hij hebben gezien op den

[1]) Brief van Heurnius aan bewindhebbers der O. I. C. Aug. 1637. Archief VI, blz. 371–373.

[2]) Journaal van Antonie van Diemen op den tweeden tocht naar Amboyna; 20 Jan., 29 Maart, 17 Mei 1638. M. S. R. A.

akker gedurende vijf jaren door hem bewerkt. Had hij hier persoonlijk niet dien tegenstand ontmoet, die zijn leven in Batavia verbitterde, toch had hij genoeg aanschouwd van het streven der gezaghebbers en het leven der Europeanen, om met vreeze terug te denken aan die gemeenten, die nu wel weer bevredigd waren, door het verstandig beleid van ANTONIO VAN DIEMEN, maar wier stoffelijk en geestelijk welzijn immer door groote gevaren bedreigd bleef.

Wat hemzelven aanging, hij kon heengaan met de gedachte, dat hij gearbeid had met al zijn macht. Dit werd dan ook openlijk erkend. Hadden de vertrokken gouverneurs ARTUS GIJSELS en JOCHEM ROELOFSZ. VAN DEUTECOM hem zeer eervolle attestaties verstrekt, de tegenwoordige JOAN OTTENS bleef daarin niet ten achter, en ook de Kerkeraad verklaarde, dat zij hem, die „door continueelyke en dagelykse visiten het volck tot neerstige kerckganck" opwekte, „niet sonder groote drouftheyt onser ende der gansche gemeynte" vrijliet. [1]

De terugreis van HEURNIUS werd dienstbaar gemaakt aan zijn levensdoel. De commandeur VAN TOMBERGEN, die op dat oogenblik in de streken van Solor, Timor en Endeh vertoefde, had bericht, dat er op het eiland Endeh [2]) groote genegenheid gespeurd werd onder de inwoners naar het Christendom. De commandeur JACOB COPER, werd met een drietal schepen en honderd soldaten, te zijner ondersteuning gezonden en het was met dezen vlootvoogd, dat HEURNIUS medegezonden werd om te onderzoeken „wat apparentie van sielwinningh onder die van Ende" was. Met bijzonderen nadruk werd HEURNIUS zoowel aan COPER

[1]) De origineelen dezer attestaties zijn aanwezig in het archief der familie van Heurn.

[2]) Het tegenwoordige Flores.

als VAN TOMBERGEN aanbevolen, door den Gouverneur-Generaal, die daarin wederom toonde in hoe groote achting hij hem hield. [1]) De reis was niet zeer voorspoedig. Het grootste schip de Leeuwinne kon door tegenwind en stroomen niet verder komen dan Solor waarop HEURNIUS met de soldaten in de fluit Warmond moest overgaan, om de reis voort te zetten. Over Timor en Rotti kwam hij den 21sten Juli voor 't eiland Flores.

Het schijnt dat de vloot daar geruimen tijd vertoefd heeft, althans Heurnius heeft vrij wat van het eiland gezien en gaf een verslag van de zeer eigenaardige godsdienstige toestanden, die daar gevonden werden. Hij vond er een paar negorijen, in ieder van welke een tweetal Portugeesche priesters dienst deden; maar ook was er eene, waarvan de inwoners, toen VAN TOMBERGEN hen het vorige jaar had bezocht en gedreigd had met een groote macht te zullen komen, om allen, die de Portugeezen aanhingen te „verdestrueeren," de „twee poortugysche religieusen, die by haer woonden" hadden weggejaagd. Een vrij groot aantal negorijen, die te zamen wel ongeveer 10,000 weerbare mannen telden, waren op de hand der Hollanders, maar vrees voor de Portugeezen, wier aanhangers een dorp hadden plat gebrand, weerhield hen krachtig op te treden. Het Mahomedanisme had, bij de laatsten, alleen onder de zeer aanzienlijken eenigen invloed, de overigen waren nog volslagen heidenen. In de negory Barhee was de gansche bevolking Mahomedaansch. Vroeger woonde deze onder het gezag der Portugeezen, op een eilandje aan de kust, en werden door de „religieusen" in de chr. religie „(volgens hare wijse)" onderwezen; toen echter een tolk een „lasterlyck feyt" pleegde, overvielen zij de Portugee-

[1]) Bijlagen bij het journaal van Antonio van Diemen M. S. R. A.

zen in de kerk, sloegen hen dood en vluchtten naar het groote eiland Flores. Sinds dien hadden er geen religieusen meer onder hen gewoond en waren zij door de Mahomedanen van Solor tot de „moorsche superstitie vervoert." Zeer trouwe Mahomedanen waren zij nog niet, hoewel hun voorganger een „jonckman was, die eenen bitteren haedt scheen te dragen tegen de chr. leere;" want varkens liepen nog rond bij alle huizen. Het duidelijkste kenmerk van hun Mahomedanisme was de „merckelycke trotsheyt ende hardicheyt des gemoets, die de moorsche dwaelleere haren discipulen mededeelt."

Tot de bekeering der Mahomedanen geeft HEURNIUS weinig hoop; maar hij raadt toch aan, naast den assistent der compagnie, daar een schoolmeester te plaatsen, die „Godtvruchtig, verstandich minnelyck ende lanckmoedich waere." Ook wilde hij wel, dat in overleg met de Vaderlandsche Kerk eenige ceremoniën op het punt van begraven zouden worden ingevoerd [1]) en raadde hij aan enkele kinderen der voornaamste inlanders deugdelijk te laten onderwijzen, om die later als voorlezers en onderwijzers te kunnen gebruiken.

Van onderwijzing en prediking in de taal des lands, behoorlijke bescherming en vriendelijke behandeling, [2]) wachtte hij de beste vruchten. Wat de heidenen betrof, hij dacht, dat daar het werk gemakkelijker zou vallen en er licht een deur tot de bekeering van meer dan 10,000 Alfoeren kon worden geopend. [3])

Ongunstig mocht dit rapport zeker niet heeten; maar

---

[1]) Zie blz. 206.

[2]) De Roomsche geestelijkheid was door van Tombergen beschuldigd de bevolking van zich afkeerig te hebben gemaakt, door „hare giericheyt, schraperye ende geltboeten, die van dooden te begraven, kinder doopen, trouwen cet. dese luyden affdrongen."

[3]) Rapport van Heurnius omtrent eene onderzoekingstocht op Endeh. Archief VI blz. 384—392.

G.-G. en R. v. I. hadden, na al wat VAN TOMBERGEN verteld had, nog gunstiger berichten verwacht en het werd ter zijde gelegd met de opmerking: „TOMBERGEN heeft ons veel winderige concepten ende praetjes wijs gemaekt." [1])

Toen de vloot van Flores was weggevaren en gekomen was te Bali, ging HEURNIUS, volgens de opdracht hem gegeven, ook daar aan land, om ten tweeden male „te onderstaen wat aldaer te doen sij." [2])

Slechts korten tijd kon hij aldaar vertoeven. Hij brengt van zijn bezoek een kort verslag uit den 28en Sept. 1638. [3]) Uitvoerig kan het niet zijn, want hoewel hij geweest was „in de coninckl. stadt Gilgal, daerde standt van saecken best soude connen ondervinden," moest hij zich te spoedig scheep begeven, dan dat hij een grondig onderzoek had kunnen instellen. Hij beschrijft kortelijk hun godsdienst, van welken hij geen hoogen dunk heeft, daar zij noch openbare samenkomsten, noch schoone tempels hadden en er ook niets in vonden, dat hij de huisjes waarin zij hunne, eene span lange, afgoden bewaarden, betrad. Hij meende dat „een godtvrugtigh, leijdtsaem, geleert persoon tot voortplantinge der christelijcke religie" hier veel nut zou kunnen doen; terwijl ook de staatkundige toestand gunstig was voor de Compagnie. [4])

---

[1]) Archief VI, blz. 384.

[2]) Memorie van Heurnius bij zijn vertrek naar Solor en Ende, door G. G. A. van Diemen hem mede gegeven, 17 Mei 1638. M. S. R. A.

[3]) Dit rapport wordt in Archief VI, blz. 378 gesteld op 15 October 1637. Zoo die dateering juist was, zou Heurnius van Amboyna uit, een jaar voor zijn vertrek, nog een reis over Bali naar Batavia gemaakt hebben. Door niets wordt dat bevestigd. Een onderzoek, op het Rijks-Archief ingesteld, bracht aan het licht, dat, blijkens de daar berustende authentieke copie, dit rapport, evenals dat over Bali 28 Sept. 1638 werd opgesteld. In het door den heer Grothe genomen afschrift kan een schrijffout zijn ingeslopen, of ook is het mogelijk, een afwijking in het onderschrift brengt op dat vermoeden, dat hem een minder juiste copie is in handen gekomen.

[4]) Archief VI, blz. 378.

Den 26 September 1638 kwam Heurnius te Batavia aan. [1]) Het is mij niet gebleken of hij daar nog gepredikt heeft, nadat hij zijne rapporten, met den wensch dat „den handel der achtbare Nederlandtsche O. I. Comp. tot een vermeerderinge van incompste der rechtvaerdicheyt geluckelijck onder haer voortgae", had ingeleverd. Waarschijnlijk is dit wel, want hij trad als lid van den kerkeraad op en leverde met Ds. CARLIER en een ouderling, namens den kerkeraad een door die vergadering genomen resolutie bij Gouverneur-Generaal en Raden van Indië in. [2])

Den 23en December 1638 vertrok hij met het schip Zutphen, dat met de schepen Fredrick Henrick en de Noortsterre, van Batavias reede wegvoer. [3]) Met droefheid zag de Gouverneur-Generaal, die hem op de meest eervolle wijze uit der Compagnies dienst ontsloeg, HEURNIUS vertrekken, en de kerkeraad vermeldde nadrukkelijk, zoowel in zijn schrijven aan de bewindhebbers der O. I. Compagnie, als in de aan HEURNIUS uitgereikte attestatie, dat hij zich gedragen had in alle godzaligheid en ijver om zielen te winnen, „selff met peryckelen sijns levens." Hij had gepredikt, zoo meldde de attestatie, te Batavia, Paliacatte, Masulipatnam, Bali, Flores en Amboyna, en dat „met bijsondere gaven van Godtsaligheyt ende gheleertheyt." [4])

---

[1]) Generale Missive, 22 Dec. 1638. M. S., R. A.

[2]) Resolutie G. G. en R. v. I. 30 Oct. 1638. M. S. R. A. — Hieruit blijkt, dat Heurnius tijdens zijn arbeid op de Ambonsche eilanden, steeds als geleend predikant van Batavia is beschouwd.

[3]) Generale Missive, 22 Dec. 1638. Archief VI, blz. 400.

Generale Missive 30 Dec. 1638 M. S. R. A. Daaruit blijkt dat in het schip Zutphen een waarde geladen was van *f* 637483, 18 st., 9 p. De gansche vloot (5 schepen, op de eerste drie waren er nog 2 gevolgd) vervoerde een retour van *f* 2410856, 7 st., 8 p.

[4]) De Kerkeraad te Batavia aan bewindhebbers; 20 Dec. 1638, Archief VI, blz. 395.

Attestatiën van G. G. van Diemen en van den Kerkeraad van Batavia (in origineel aanwezig in het archief der familie van Heurn).

Ook HEURNIUS zal niet zonder smart hebben gezien naar dat schoone Indië, waarheen eenmaal de liefde van zijn hart uitging, dat hij zich had voorgesteld als een akker, waarop de dienaar des Evangelies toch zeker door zijn landgenooten met open armen zou zijn ontvangen, en dat hij nooit zou hebben verlaten, „si eam fidem ac promptitudinem apud Politicos rerum moderatores ibi reperisset erga se, et scopum ac munus suum, quam negotii pondus postulabat." [1]

---

[1]) Joh. Hoornbeek, *de conversione Indorum et gentilium;* Amstelodami 1659, lib. II, p. 101.

HOOFDSTUK VI.

Terug in het Vaderland. — Heurnius vereerd met ƒ 1200. — Verzoek of hij wil terugkeeren. — Verslag aan de Classis Amsterdam. — Verzoek om het seminarie van Walaeus te herstellen. — Beroepen te Wijk bij Duurstede. — Arbeid in die gemeente, in classicale en synodale vergaderingen. — De andere provintien eischen van Noord-Holland, dàt hun medezeggenschap in de zaken der Indische Kerk gegeven worde. — Verwikkelingen tusschen Utrecht en Noord-Holland over het zenden van Hornhovius. — Heurnius' herziening der in 't Maleisch vertaalde Evangelien. — Vertaling der Handelingen. — Maleisch vocabularium. — Vertaling van de Psalmen. — De taalkundige waarde van zijn werk. — Testament. — Overlijden.

De beschrijving der laatste dertien jaren van HEURNIUS leven vraagt niet om groote ruimte. Zoo woelig, vol van leven en beweging als de vijftien voorafgaande geweest waren, zoo kalm en rustig vlieten deze henen. Groote of gewichtige gebeurtenissen hebben het laatste deel zijns levens niet gekenmerkt; maar wel ontdekken wij, dat de liefde voor het heil der Indiërs, die den dertigjarige met zooveel vuur hun zaak deed bepleiten, en hem zes jaren later naar het verre Oosten dreef, in den vier-en-zestigjarige niet was gestorven.

In de laatste helft van de maand Juni viel het schip Zutphen, waarop HEURNIUS huiswaarts voer, in Texel, de plaats van waar hij uitgevaren was, binnen [1]) en reeds

---

[1]) Resoluties, kamer van Amsterdam, 21 Juli 1639.

den 25sten verscheen hij in de vergadering van bewindhebbers der kamer van Amsterdam, opdat hij hen een en ander aangaande den kerkelijken toestand van Indië zou mededeelen. Dit scheen de heeren van zóo groot belang, dat zij HEURNIUS verzochten op schrift te willen stellen, wat hij hen wijders had te berichten. [1]) Dit was den 15en September geschied en de indruk, dien de vergadering der Zeventien van HEURNIUS ontving, was van dien aard, dat men hem om zijn „extraordinaris goede diensten in India gedaen," niet alleen *f* 1200 vereerde; [2]) maar ook hem polste of hij niet genegen zou zijn, op gunstiger conditiën en tractement dan voorheen, wederom naar Indië te gaan. [3])

HEURNIUS had niet de man van kerkelijke beginselen moeten zijn, die hij was, zoo hij zich, als drager van gewichtige mededeelingen de kerk in Indië betreffende, alleen gewend had tot de bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie. Op de eerste classicale vergadering, die na zijn terugkomst in Amsterdam werd gehouden, verschijnt hij om zijne rapporten ook haar te overhandigen en haar kennis te geven van wat in Indië, tot opbouwing der kerk, gewenscht werd geacht. De voornaamste wensch, dien hij al dadelijk ter sprake bracht, was het Seminarie van wijlen Ds. WALAEUS te herstellen, opdat geleerde en godzalige predikanten naar Indië mochten worden gezonden. Daar dit nog zoo spoedig niet kon geschieden, gaf hij in bedenking JAN JANSZ. BRUNT, een met het Maleisch wélbekend ziekentrooster van goede bekwaamheid en vromen

---

[1]) Resoluties, kamer van Amsterdam 25 Juli 1639. Bijl. B.

[2]) Resoluties van de Seventhien, 22 Oct. 1639. Bijl. D.

[3]) Resoluties van de Seventhien, 15 Sept. 1639. Bijl. D.

wandel, die met hem de thuisreis gemaakt had, tot proponent te bevorderen. [1])

De Amsterdamsche predikanten hadden wel gaarne gezien, dat het schriftelijk vertoog, door HEURNIUS aan bewindhebbers over te leveren, omtrent de middelen waardoor de kerk in Indië tot meerder bloei kon gebracht worden, eerst aan hen ware vertoond, doch het verzoek daartoe bereikte hem eerst, toen hij het reeds had ingediend. Hij haastte zich echter met het daarin voorgeslagene ook de classicale vergadering in kennis te stellen. [2]) Dit vertoog is ons niet bewaard; maar uit een brief, den 20sten Januari 1640, door de classis Amsterdam naar Oost-Indië gezonden, [3]) bemerken wij, dat, behalve eenige voorslagen van minder beteekenis, het voornaamste waarop aangedrongen werd was: het toestaan van enkele ceremoniën bij het begraven der dooden, uitbreiding van het aantal predikanten, de oprichting van een „collegeken" op Am-

---

[1]) Acta van de Classis Amsterdam 25 Juli 1639. Archief II, blz. 133. Deze Brunt was reeds in 1637 door Jan van Broeckom, gouverneur van de Molukken, beschreven als een „fijn man, van een goet leven ende wandel" met „een goede genegentheyt tot syn ampt". Archief VI, blz. 375. De Classis lettende op de schaarschheid van predikanten, Brunts godvruchtig leven, zijne kennis van de Maleische taal en de aanbeveling van Heurnius, besloot aan bewindhebbers voor hem een alimentatie te vragen, opdat hij zich tot predikant zou mogen bekwamen. Deze schijnt verleend. In den brief van 20 Januari 1640, namens de Classis Amsterdam naar Oost-Indië gezonden, zie Bijl. H. wordt vermeld dat de predikanten hem, om de veertien dagen, in 't proponeeren oefenden. Den 19 Maart 1640 werd hij praeparatoir, den 2 April 1640, na eene propositie over Matth. 22 : 14, peremptoir geëxamineerd door Timotheüs Rolandus, waarop besloten werd hem als predikant voor Oost-Indië te bevestigen. Zie Classicale acten van Amsterdam, 7 Nov. 1639; 19 Maart 1640; 2 April 1640. M. S. Nieuwe kerk, Amsterdam.

[2]) Acta Classis Amsterdam, 17 Oct. 1639; Archief II blz. 134.
Brief van Heurnius aan Rudolphus Petri, predikant te Amsterdam, 9 Sept. 1639. Bijl. H.

[3]) Bijl. H.

boyna en bovenal herstelling van het Seminarie van WALAEUS. [1])

In 1633 was het Seminarie van WALAEUS opgeheven „in consideratie vant competent getal der aenwesende predicanten in India, ende dat in voorvallende gelegentheden hier te lande niet en sullen gebreecken proponenten" en werd de regent vereerd met een vergulde kop of schaal ter waarde van 120 of 150 gulden. [2]) De verwachting dat er wel genoeg proponenten te vinden zouden zijn bleek al ras ijdel. Uit Indië kwamen herhaaldelijk verzoeken om toch dat Seminarie weer op te richten, „opdat er altijd stoffe mocht wesen om deze indische kercken te voorzien;" en „goede stoffe" was daaruit voortgekomen, want de Kerkeraad van Batavia mocht aan heeren bewindhebbers schrijven: dat „tot nochtoe ongeflatteert sy het gesproken, de kercken van Indien geen quaeden dienst van UEE. alumni hebben getrocken." [3]) Ook de Synode van Noord-Holland liet zich niet onbetuigd; zij drong mede aan op herstelling van het onbedacht opgeheven Seminarie; [4]) maar hoe duidelijk het mocht blijken, dat er zonder dat groot gebrek aan proponenten en predikanten bleef, [5]) 't was al aan eens dooven mans deur geklopt. [6])

Toen HEURNIUS nu in het land kwam en brieven mede-

---

[1]) De commissie ad res Indicas schijnt geen voorstandster te zijn geweest van meerdere ceremoniën; want terwijl de andere door Heurnius voorgestelde zaken door hare gedeputeerden aan bewindhebbers worden voorgedragen, wordt er over den voorslag van meer ceremonieele begrafenissen gansch gezwegen (Archief II, blz. 176).

[2]) Resolutie XVII Sept. 1633, Archief VI, blz. 10.

[3]) De Kerkeraad te Batavia aan de Classis Amsterdam en aan de bewindhebbers 27 Dec. 1636. Brieven van denzelfden aan dezelfden, 10 Dec. 1637. M. S. R. A.

[4]) Resolutie XVII 23 Sept. 1636. Archief VI blz. 13.

[5]) Resolutie XVII 21 Nov. 1636. Archief VI, blz. 14.
„ „ 8 Sept. 1638 „ „ blz. 15.

[6]) Resolutie XVII Nov. 1636. Archief VI, blz. 14.

bracht, waarin de kerkeraad hem in 't bijzonder aanwees als zeer geschikt om regent van zulk een Seminarie te worden, en ook de Gouverneur-Generaal hem daartoe aanbeval, hoewel deze liever zulk een college in Batavia gesticht zag, [1]) begon men weer moed te vatten, dat de zaak zou tot stand komen, en werd er door de classen van Middelburg en Amsterdam met ernst op aangedrongen. [2])

De hernieuwing van het Seminarie bleef bewindhebbers, — al ontvingen zij ook de rijkste retouren — te kostbaar. De verzoeken werden afgeslagen, „ten aensien vande groote costen ende sobere successen voor desen daervan ontfangen." [3])

Toch begrepen de heeren XVII wel, dat er iets moest gedaan worden. Langs minder kostbaren weg wilden zij het door het seminarie beoogde doel bereiken; daartoe knoopten zij onderhandelingen met Heurnius aan, of hij niet genegen zou zijn eenige „aencomelingen, bequame studenten," te ontvangen, „omme bij hem vorders geïnstrueert ende bequaem gemaeckt te werden in de H.

---

[1]) De Kerkeraad van Batavia aan bewindhebbers, 20 Dec. 1638. Archief VI, blz. 395.

Generale Missive, 22 Dec. 1638. Archief VI, blz. 400.

[2]) Resolutie van de XVII, van 17 Sept. 1640; Aug. 1641; 29 Aug. 1641; 14 Oct. 1642. Archief VI, blz. 15—18.

[3]) Resolutie van de XVII, van 14 Oct. 1642 Archief VI, blz. 18. De zuinigheid van bewindhebbers had ten gevolge, dat het gebrek aan predikanten al nijpender werd. De Classis van Amsterdam kan haast geen predikanten, bereid om daarheen te gaan, meer vinden, brieven van de Classis naar O. I. 20 Jan. 1640; 6 Sept. 1644 en van de „*de deputati ad res Indicas*" aan de classis 5 Febr. 1647. Vooral in het jaar 1648 was het zeer moeielijk, daar na den vrede van Munster een groot getal predikanten vereischt werd, om de meierijen van den Bosch, Breda en Bergen op Zoom Gereformeerd te maken. Brief van de *deputati ad res Indicas* aan de Classis van Amsterdam. M. S. Classicaal Archief van Amsterdam.

Theologie ende inde kennisse van de Maleytse tale." [1]) Het schijnt echter dat die onderhandelingen tot niets hebben geleid. [2])

Inmiddels had de Kerkeraad van Wijk bij Duurstede, dat, wegens de combinatie met Overlangbroek, verlof had gekregen een derden predikant te beroepen, het oog gericht op HEURNIUS, wien, den 12en Juli 1640, [3]) de beroepsbrief dier gemeente werd toegezonden. Den 25sten Augustus daaraanvolgende vervoegde hij zich in de classicale vergadering van Rhenen en Wijk, te Wijk bij Duurstede gehouden, waar hij als lid der Classis werd geadmitteerd.

Kalm schijnt zijn leven als predikant van Wijk bij Duurstede daar henen te zijn gevloten. Een enkele maal moest hij, gesteund door de Classis, ook daar tegen de overheid zijn stem verheffen om „de profanatie van den Sabbath," door bier- en turfdragen en door het optrekken der schutterij te doen ophouden. Was zijn klagen lang te vergeefsch, eindelijk wist hij 't zóo ver te brengen, dat de schutterlijke dienst op Maandag werd volbracht. [4]) Dit optreden bewijst ten overvloede, wat vroeger reeds openbaar is geworden, dat HEURNIUS tot de Voetianen behoorde.

Dat aan HEURNIUS met de andere predikanten van Wijk werd opgedragen te letten op de brutaliteiten van den priester Rhede, dat hij proponenten examineerde, nieuwe

---

[1]) Resolutie van de XVII, 17 Sept. 1640 en Aug. 1641, Archief VI, blz. 16. De onderhandelingen met Heurnius liepen over vier jongelingen, die hij Maleisch zou onderwijzen; acta der commissie ad res Indicas, 11 Dec. 1640. Archief, II blz. 177.

[2]) De Resolutiën van de Kamer Amsterdam en van de Heeren XVII, door mij nagezien, komen op deze zaak niet meer terug.

[3]) In het Kerkelijk Archief te Wijk bij Duurstede bevindt zich niets meer, dat op Heurnius betrekking heeft. De beroepsbrief is in origineel aanwezig in het archief der familie van Heurn.

[4]) Acta Classis van Rhenen en Wijk 17 en 18 Juni 1645; 18 en 19 Nov 1645; 27 en 28 Juni 1648.

uitgaven revideerde, om te onderzoeken of zij met kerkelijk consent konden worden uitgegeven, dat hij over enkele zaken met de broeders doleerde en voorts al die betrekkingen blijkbaar trouw waarnam, die, met geregelden rondgang, in Classis of provinciale Synode, op de schouders van meest alle broederen werden gelegd, kunnen wij, als van weinig belang en niet in verband staande met zijn arbeid voor Indië, zonder veel woorden voorbijgaan. Alleen zij hier nog vermeld, dat hij Scriba was in de vergadering van de Utrechtsche Synode, gehouden 3—8 Sept. 1650, waarin met hem ANTHONIUS MATTHEÜS ijverig beraadslaagde over een voorslag tot demping der opgerezen geschillen tusschen GISB. VOETIUS, CAROLUS DE MAETS, PAULUS VOET en SAMUËL MARESIUS. [1]) De acten wijzen niet aan of die twisten door hem als „inanes rixas" werden beschouwd, gelijk hij, in vroeger dagen, die over den wille Gods noemde. [2]) Ook maakte hij in de hoedanigheid van deputatus Synodi, kennis met JOH. HOORNBEEK, die in dezelfde qualiteit ter Synode van 9—13 Sept. 1651 verscheen, en zeker belang gesteld heeft in den man, die uit eigen ervaring kon medespreken over wat hem zoo groot belang inboezemde. Te meer verwondert het ons daarom, dat deze hem tot predikant van Buren [3]) maakt, welke gemeente in dien tijd gerekend werd kerkelijk tot Zuid-Holland te behooren.

Van meer belang is het echter de beraadslagingen te volgen, in HEURNIUS' dagen gevoerd, in Classis en Synode, die betrekking hadden op den toestand der Oost- en West-Indische kerken.

---

[1]) Acta van de Utrechtsche Synode, 3—8 Sept. 1650.

[2]) Hoofdstuk II, blz. 89.

[3]) Joh. Hoornbeek, *de conversione Indorum et gentilium*, Amstelodami 1669, lib II, pag. 101.

Deze beraadslagingen liepen voornamelijk over den eisch, door de overige provincien aan Noord-Holland en Zeeland [1]) gesteld, om hun medezeggenschap te geven in het bestuur der Oost- en West-Indische kerken. Reeds in 1624 was door de Synode van Utrecht een resolutie in dien geest genomen [2]) en thans werd die zaak weer met grooten ernst behandeld.

De afgevaardigden uit Gelderland, ter Noord- en Zuid-Hollandsche Synoden, brachten in 1639 haar met klem ter sprake. Zij dreigden, bij niet inwilliging van hun billijken eisch, de zaak bij hunne Hoog Mogenden te zullen brengen, opdat die remedie mochten verschaffen. De deputatus van Utrecht naar Zuid-Holland valt zijn collega bij. De Noord-Hollandsche afgevaardigde, die de Zuid-Hollandsche Synode bijwoonde, gevoelde wel, dat de zaak voornamelijk zijne provincie raakte en antwoordde, dat het nimmer de bedoeling geweest was, de naburige provinciën uit te sluiten, maar dat het verkrijgen van algemeene medewerking was afgestuit op de moeielijkheid, wie de kosten van een daartoe noodige vergadering zou dragen. De Synode besloot dan ook op de instelling van een dergelijke vergadering te blijven aandringen, en tot tijd en wijle deze tot stand zou zijn gekomen, de naburige provincien, door overzending van belangrijke stukken, kennis te geven van wat in Indië voorviel. [3])

Een enkel Noord-Hollandsch deputaat mocht zich, door eene bedreiging met hunne H°. M°., laten intimideeren, de Noord-Hollandsche Synode was niet van plan zoo gemakkelijk iets van een eenmaal verworven macht te laten

---

[1]) In Zuid-Holland kwam niet veel bijzonders voor, en daar was men veel inschikkelijker dan in Noord-Holland en Zeeland. Archief II, blz. 9.

[2]) Acta van de Utrechtsche Synode, 1624, Archief II, blz. 100.

[3]) Synode Leiden, 1639. Archief II, blz. 8.

vallen. Als in hare vergadering de deputaten van Utrecht, Friesland en Overijssel, Gelderland steunen, wordt den heeren gevraagd, wat zij eigenlijk verstonden onder die gemeene zaken, die de gansche kerk betroffen; en als deze zich laten verleiden daarop ieder een afzonderlijk antwoord te geven, laat de Noord-Hollandsche Synode hen huiswaarts keeren met de boodschap: dat de Hoog Eerwaarde Synoden eerst maar eens met elkander moesten overeenkomen, wat gemeene en wat bijzondere zaken waren, dat de Synode dit dan aan de Classen zou mededeelen, om daarop een volgend jaar resolutie te nemen. [1])

Nu sloot Zuid-Holland zich bij de doleerende provintien aan, zoodat op de Synode te Gouda, 1640, door de gedeputeerden van Zuid-Holland en de correspondenten van Gelderland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Groningen een project van correspondentie kon worden ontworpen. [2])

Dit streven om de zelfstandigheid der algemeene kerk tegenover kerkelijk provincialisme te handhaven, uitte zich ook in een, zoowel door Zuid-Holland en Utrecht, als door Noord-Holland ingesteld onderzoek bij Candidius, Heurnius, de Roy en Heemstede, naar de misbruiken, die in de Oost-Indische kerken inkropen. [3]) Schriftelijke verslagen daaromtrent, mede van de hand van Heurnius, werden op de Synode van Gorkum 1642 behandeld, waar alzoo ook het schier vergeten optreden van Specx tegen Heurnius nogweer ter sprake werd gebracht. [4])

Het verzoek, door de andere Synoden aan die van Noord-Holland gericht, komt hierop neer: In de eerste plaats wordt op velerlei gronden aangewezen, dat het bestuur

---

[1]) Synode Haarlem 1639. Archief I blz. 9.

[2]) Archief II, blz. 10.

[3]) Synode Rotterdam 1641. Archief II, blz. 10.

[4]) Synode Gorcum 1642. Archief II, blz. 11.

over de Indische kerk toekomt aan de Nationale Synode, of aan de kerken dezer provinciën in het gemeen, en dat het voor het welzijn der Indische kerk noodig is, het niet te laten berusten bij een particuliere kerk, classis of Synode. De kerken in 't gemeen zullen dan ten eerste toezicht hebben te houden op de zuiverheid der leer, en de naleving der Kerkorde.

Ten tweede, zullen de gravamina van de Indische kerken aan alle provinciale Synoden moeten toegezonden worden.

Ten derde, dienen alle Synoden toezicht te houden op de alumnen der beide Compagnieën, het zenden en aanstellen van schoolmeesters, voorlezers, ziekentroosters, proponenten, en inzonderheid van predikanten.

Ten vierde dienden alle acten en brieven uit Indië geadresseerd te worden aan de kerken in 't algemeen.

Het bezwaar door Noord-Holland ingebracht tegen het houden eener algemeene vergadering, om over de Indische kerken te beraadslagen, dat er n.l. niemand genegen was om de onkosten daarvan te betalen, werd opgelost met te zeggen: laat iedere Synode in dat geval de onkosten harer eigene vertegenwoordigers dragen. En tegen het bezwaar, dat zich somtijds zaken voordeden, die geen uitstel gedoogden, werd opgemerkt, dat daarin kon worden voorzien door wettige authorisatie van de eene of andere kerkelijke vergadering.

Bij dit project was weer de bedreiging gevoegd, dat in cas van weigering of langer uitstel, remedie zou worden gezocht bij de Hoog Mogende Heeren Staten Generaal. [1])

Het volgende jaar 1641, werd aan de correspondenten, verschenen ter Synode van Hoorn, medegedeeld, dat de classen van Noord-Holland het gansch ongeraden achtten

[1]) Synode Amsterdam 1640. Archief I, blz. 10—14.

van den ouden voet af te wijken. Om echter de Eerw. Broeders eenig contentement te geven, werd hun medegedeeld, dat kerkelijke acten van Oost- en West-Indische gemeenten hen zouden worden toegezonden.

Vele debatten vielen er, wegens deze zaak, tusschen de Synode en de Eerwaarde Broeders correspondenten, die ten slotte een schriftelijke doleantie voorlazen, waarin zij verklaarden, zich te zullen wenden tot zoodanige middelen als de orde der kerken, en de natuur en rechtvaardigheid der zaak hun ter hand zullen stellen. [1])

Hun beklag ging dan ook naar hunne H°. M°., een feit waarover de classis Walcheren in zóo grooten toorn ontstak, dat zij aan de Synode van Noord-Holland een brief zond, over den toon waarvan de correspondenten der andere Synoden meenden zich met volle recht te mogen beklagen, ja ook de Noord-Hollandsche Synode verklaarde, nadat zij om des vredes wille de Broederen verzocht had hun eisch, om copie van dien brief, te laten varen, (het zal dus wel een gepeperd epistel geweest zijn), dat bij alle waardeering van de goede bedoeling, zij wel gewenscht had, dat de Zeeuwsche broederen wat min aanstootelijke manier van schrijven gebruikt hadden.

Het beklag bij de Staten-Generaal ingediend, waarin gevraagd was, bij het verleenen van een nieuw octrooi, een coetus correspondentium te ordonneeren, had, behalve den boozen brief uit Walcheren, ten gevolge, dat er een samenkomst plaatsvond tusschen de gedeputeerden van Noord- en Zuid-Holland, in tegenwoordigheid van de correspondeerende Broederen, waarin een nieuwe voorslag werd ontworpen.

Deze voorslag hield in, dat de verzorging van en correspondentie met de O. en W.-Indische kerken zou blijven

---

[1]) Synode Hoorn 1641. Archief I blz. 14.

aan de kerken, classen en synoden waar kameren waren, die dan voor zuiverheid van leer en onderhouding der kerkorde zouden waken, totdat in een Nationale Coetus hierover anders zou worden gedisponeerd. Bovendien werd voorgeslagen:

1e. Dat alle Kerken en Classen daar de Kameren zijn, jaarlijks een volledig verslag zouden doen van den toestand der O. en W. Indische kerken, waarvan het summier in de acta zal worden geïnsereerd en alzoo gebracht tot kennis van de Synoden dezer landen.

2e. Correspondenten zouden, op hunne kosten, copieën mogen nemen van alle belangrijke stukken.

3e. Doen zich zaken voor, die de leer of orde raken en die niet door een particuliere Classis of Synode kunnen worden afgehandeld, dan zullen de resolutien der respectieve Synoden worden gevraagd, of in spoedeischende gevallen de zaak bekend gemaakt aan hunne gedeputeerden.

4e. Wil iemand uit de Classen of Synoden, waar geen kameren zijn, de kerke Gods in Indië dienen, zoo adresseere hij zich met behoorlijke attestatie, bij een Classe of Kerk waar wel kameren zijn, en hij zal (caeteris paribus) altijd in goede recommandatie gehouden worden. [1])

De provinciale Synode van Utrecht van 1642, waar HEURNIUS niet aanwezig was, nam noch met het voorstel van Noord-Holland, noch met dit nieuwe voorstel genoegen, en besloot met klagen aan te houden, zoowel bij de Staten van het Sticht, als bij de Staten-Generaal. [2]) De zaak bleef dus slepende. [3]) De provinciale Synode van Utrecht verzond in 1644 het project naar de classen in

---

[1]) Synode Enkhuizen 1642. Archief I, blz. 18.

[2]) Synode Utrecht 1642 en 1645. Archief II, blz. 103 en 104.

[3]) Synode Brielle 1643. Archief II blz. 14.

haar ressort. [1]) Voor ons doel is van belang het advies daaromtrent door de classis Wijk gegeven. Dit advies luidde om het project door Zuid-Holland voorgeslagen (zie blz. 242.) met eenige wijzigingen aan te nemen, die hierin bestonden:

In het eerste punt werd bepaald, dat niet de hoofdzaak maar het volledige verslag aangaande de Indische kerken zou worden bekend gemaakt en, door opneming in actis synodalibus, gebracht ter kennisse niet alleen van de Synoden, maar van al de kerken.

Het tweede punt werd zóo gewijzigd, dat de correspondenten van alle stukken copie mochten nemen.

Het derde punt werd ongewijzigd overgenomen.

Het vierde onderging de belangrijkste wijziging, dewijl daarin bepaald werd, dat alle Synoden personen aan de H. H. XVII zouden kunnen presenteeren. [2])

Deze wijzigingen werden door de Utrechtsche Synode overgenomen, die besloot, zoo dit toegegeven werd, het project van Zuid-Holland goed te keuren. [3])

Wij noemden dit advies voor ons doel van belang, daar het ons wil toeschijnen, dat Heurnius hierin de hand heeft gehad. Hij woonde de vergadering van de classis bij, waarin aldus besloten werd, en was op dit punt het meest gezaghebbend lid. Zijn voorzichtigheid komt er in uit: hij begreep zeer goed dat de eisch, om de belangen der Indische kerk, door alle Synoden te laten behartigen, schier even moeielijk te vervullen was als de in Indië vaak gestelde, om alle kerkeraden dezelfde macht toe te

---

[1]) Synode Utrecht 1644. M. S. Archief van het provinciaal Kerkbestuur van Utrecht, Domkerk, Utrecht.

[2]) Acta van de Classis Rhenen en Wijk, 17 en 18 Juni 1645. M. S. Archief van de Classis Utrecht, Domkerk, Utrecht.

[3]) Synode Utrecht 2—6 Sept. 1645. M. S. — Synode Amsterdam 1646. Archief I, blz. 22.

kennen als aan die van Batavia. Tegen het laatste heeft hij in Indië nooit bezwaar gemaakt, waarom zou hij het hier tegen iets dergelijks doen?

Zal men daartegen aanvoeren, dat HEURNIUS toch zulk een groot voorstander was van het kerkelijk recht en dat dit de volkomen gelijkstelling van alle Synoden eischte; dan moet worden opgemerkt, dat HEURNIUS zich in Indië ongetwijfeld een vriend van orde en een vijand van willekeur betoonde te zijn; maar dat hij noch een haarklover, noch een tegenstander van wettelijk omschreven, door de noodzakelijkheid geëischte wijzigingen was; wat wel zeer duidelijk blijkt uit deze uitspraak: „wij willen ons geerne voegen nae tgeen UEd. godtvrugtige decreten, met advys der kercken, ons sal voorschrijven; want selfs een onredelicke orden, waer ons veel verdrageliker, dan dusdanigen desorder....." [1])

Bovenal: bij zijn terugkeer in Nederland heeft hij immers getoond geen tegenstander te zijn van het bij Noord-Holland berustende kerkelijke gezag, waar hij zich aanstonds aanmeldde bij de Amsterdamsche classis. Tot geen enkele andere classis of synode heeft hij zich verder gewend dan tot die van Zuid-Holland en dat eerst in 1642 en op uitdrukkelijk verzoek.

Waar de acten niet vermelden wat door elk der leden gesproken werd, daar is het, bij de voorhanden gegevens, niet mogelijk op dit punt volkomen zekerheid te erlangen; maar wel mag als zeer waarschijnlijk worden aangenomen, dat HEURNIUS op bedoeld besluit grooten invloed heeft geoefend.

De door Utrecht voorgestelde wijzigingen, kwamen vooreerst niet in nader behandeling, daar Gelderland en

[1]) Brief van Heurnius aan bewindhebbers der O. I. C., 4 Jan. 1632., Archief VI, blz. 193.

Overijsel in hun protest, tegên het door Zuid-Holland voorgestelde, bleven volharden. [1]) Toen echter die protesteerende Synoden hun verzet opgaven en het concept ongewijzigd aannamen in 1648. werd ook Utrecht met vriendelijkheid bewogen, niet te volharden in het staan op de voorgestelde wijzigingen. [2])

Een gevolg van het aannemen dezer bepalingen was, dat voortaan belangrijke stukken uit Indië aan de verschillende Synoden ter kennismaking werden toegezonden. HEURNIUS was juist als correspondeerend afgevaardigde van Utrecht op de Geldersche Synode binnen Nijmegen, 19—22 Sept. 1649, toen daar voor de eerste maal een verslag en een aantal brieven van Noord-Holland, betreffende de Indische kerken, aankwamen. In de acten dier Synode nemen de beraadslagingen over dit onderwerp een ruimte in als later nimmer meer geschiedde. Voor een groot deel is dit zeker daaraan toe te schrijven, dat Gelderland nu eindelijk overwonnen had op een punt, waarover zóo lang was gedoleerd; maar zou ook tot die verhoogde belangstelling de aanwezigheid van HEURNIUS niet hebben medegewerkt? Zelden zal er een gedeputeerde geweest zijn, die hen inlichten kon als hij. Het is dan ook wel opmerkelijk, dat bij deze gelegenheid door de Geldersche Synode werd aangedrongen op een lievelingsdenkbeeld van HEURNIUS: de oprichting van een Seminarie te Batavia; hoewel de uit Noord-Holland toegezonden stukken geen directe aanleiding gaven om over dit onderwerp te handelen. [3])

---

[1]) Synode Amsterdam 1646. Archief I, blz. 22. — Synode Hoorn 1647. Archief I, blz. 24.

[2]) Synode Enkhuizen 1648. Archief I, blz. 26. — Synode Delft 1648. Archief II, blz. 16. — Synode Leiden 1649. Archief II, blz. 17. — Synode Alkmaar 1650. Archief I, blz. 31.

[3]) Acta van de Geldersche Synode gehouden binnen Nijmegen 19—22 Sept. 1649. M. S.

Tijdens de onderhandelingen over het recht aller Synoden op het medebestuur der Indische kerk, was er tusschen de Utrechtsche Synode en die van Noord-Holland nog een ander geschil gerezen. ANTHONIUS HORNHOVIUS, predikant te Eemnes, had van zijne classis, de Amersfoortsche, goede getuigenis en favorabele attestatie in den besten vorm bekomen. Met deze attestatie had hij zich, buiten een der kerken waar kameren waren om, gewend tot de heeren XVII, om als predikant naar Indië te worden gezonden, en was door hen aangenomen. Zoodra wordt niet door Ds. RUDOLPHUS PETRI deze zaak in de classicale vergadering van Amsterdam bekend gemaakt, of zij vaardigt, daar HORNHOVIUS in groote opspraak stond, [1]) hare gecommitteerden af, om over deze zaak met bewindhebbers te handelen; die zich echter beriepen op het gunstig getuigenis hem van zijn classis verleend. De Amsterdamsche classis liet het echter niet daarbij; maar stelde een onderzoek in naar HORNHOVIUS en leverde een uiterst ongunstig rapport omtrent hem in bij bewindhebbers. Hij werd daarin beschuldigd van „verscheydene enorme schandaleuse stucken" driemaal zou hij zich schuldig gemaakt hebben aan grove oplichterij; zijne attestatiën zouden hem uit

---

[1]) Geen wonder, Hornhovius in 1619 als predikant te Werkhoven om Remonstrantsche gevoelens afgezet, was wel in 1623 met de kerk verzoend; maar had in 1626 een remonstrantie ingeleverd aan den stadhouder en de algemeene Staten, verzoekende de Dordsche leerregels te herzien en te verzachten. Dit nieuw bewijs van geringe ingenomenheid met de vastgestelde leer, verwekte groote opspraak; de synode van Utrecht verklaarde dat hij *meriteerde de facto van zijnen dienst gedeporteerd te worden:* hetgeen ook zou geschied zijn had hij geen openlijke schuldbelijdenis gedaan. Na het afleggen eener verklaring van trouw aan de leer en ordening der kerk werd hij, *om inzichten, uit gratie gereconcilieerd* en tot zijn dienst weer toegelaten. Ypey en Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, 4 dln. Breda 1819—1827 dl. II, blz. 340 (zie vooral de aanteekeningen.) B. Glasius, *Geschiedenis der Christelijke kerk en godsdienst in Nederland*, 3 dln. Amsterdam 1842—1844, I blz. 203.

medelijden zijn gegeven. Al kon hij niet van openbare dronkenschap worden beschuldigd, toch werd hij een „ongeregelt" man genoemd, die geen „predicants manieren" had; niet weinig „toback dronk" [1]) en in een herberg zooveel brandewijn had gebruikt, „dat een eerlyck man sulcx siende, verclaerde so hy so veel binnen gehadt hadde, dat hy noch gaen noch staen soude hebben connen." Boven dit alles had hij over Joh. 3 : 16 gepredikt of hij „een formeel Remonstrant ware geweest, het woordt weereldt uytstreckende tot allen ende een yeder mensche." De classis Amersfoort werd afgevraagd of zij in conscientie verstaat, dat HORNHOVIUS tot stichting voor Predicant naar Oost-Indië zou kunnen gezonden worden, en bewindhebbers werden met ernst gewaarschuwd. 't Mocht echter niet baten: HORNHOVIUS vertrok. [2])

Dit was de Amsterdamsche classis te erg. Officieel kon zij moeielijk meer optreden, doch een der predikanten schreef naar Indië, om te trachten het wettig beroep en de verzending van HORNHOVIUS tegen te houden. Het was tegen deze handeling, dat de Utrechtsche Synode van 1643, waarin HEURNIUS als mede afgevaardigde van de Classis van Rhenen en Wijk, zitting had, met kracht opkwam. Te midden van den strijd over het recht der verschillende kerken op het bestuur der Indische was het een belangrijke vraag of een Noord-Hollandsche kerkelijke vergadering, of een Noord-Hollandsch predikant, aldus de goede trouw van een bestuur, dat een wettige attestatie had afgegeven,

---

[1]) Opmerkelijk is het dat die beschuldiging van „toback drincken" nog eens herhaald wordt: hij zou „seer lichtvaerdich meermalen met een luyde stemme" geroepen hebben om tabak. Het maakt den indruk als of dit hem wel zoo hoog werd aangerekend als het brandewijn drinken.

[2]) Acta van de Classis Amsterdam, 6 Mei, 3 Juni, 1 Juli, 5 Augustus, 18 Nov. 1641. Archief II, blz. 135—140. — van Troostenburg de Bruyn, t. a. p. blz. 262.

mocht in verdenking brengen. Het had er iets van alsof dit alleen een poging was om het verzenden der predikanten uitsluitend aan de kerken waar kameren waren te houden; want de gedeputeerden tot de Indische zaken, van de Amsterdamsche classis, hadden immers verklaard, „dat in dese saecke de gewoonlycke ordre der Kercke wordt tegengegaen." [1]) De Utrechtsche Synode beraadslaagde derhalve of zij tegen deze handelwijze niet zou protesteeren.

Zoo HEURNIUS de overtuiging gekregen heeft, dat HORNHOVIUS schuldig stond aan alles waarvan hij door de Amsterdamsche classis was beticht, dan zal hij, die zoo geijverd had voor „eerlicke vrome dienaren," een strijd gehad hebben wat hier de voorkeur moest hebben, het belang der Indische of het recht der Utrechtsche kerk. Zagen wij juist, toen wij op blz. 242 de voorstellen der classis Wijk aan HEURNIUS invloed toeschreven, dan heeft hij ten dezen waarschijnlijk voor de Utrechtsche kerk partij gekozen, want daarin wordt juist aangedrongen op het recht van iedere kerk, om predikanten enz. buiten een classis, waar kameren zijn, om, aan de Heeren XVII te recommandeeren. Mogelijk is het, dat de beschuldigingen der Amsterdamsche classis niet geloofd werden en wellicht waren zij ook, met het oog op HORNHOVIUS crypto-remonstrantisme, niet weinig overdreven. In elk geval, de Utrechtsche Synode liet de Noord-Hollandsche weten, hoe „het Impagneeren ende tegengaen" van HORNHOVIUS' beroep, haar „gantsch niet smakelyck" was; waarom zij „seer ernstelyck" verzocht, „dat sulx in toecomende moge voorgecomen werden." Den naar Noord-Holland te zenden deputaten werd uitdrukkelijk gelast „de voorderinghe deser saecke opt ernstigste denselven E. E. Synoden te recommandeeren ende 't misnoeghen, dat de Synode van Utrecht

---

[1]) Acta van de Classis Amsterdam, 1 Juli 1641. Archief II, blz. 136.

hier in genomen heeft, haere E. E. bekent te maecken."

Als predikant van Wijk bij Duurstede heeft HEURNIUS iets vruchtbaarders voor de Indische kerk kunnen doen, dan deelnemen aan een strijd waarbij de provincie Utrecht niet zeer gelukkig debuteerde. Reeds vóor zijn komst in 't Vaderland werd er op hem gerekend om met JUNIUS over een Maleisch A. B. boekje, met daarbij gevoegde gebeden en gezangen een oordeel uit te spreken. [1])

Gewichtiger werk zou echter door hem worden verricht. De behoefte aan een goede vertaling der Heilige Schrift werd in Indië gevoeld. Reeds zagen wij hoe er op revisie van vroegere vertalingen werd aangedrongen en toen nu ook in het Vaderland opnieuw de aandacht daarop werd gevestigd [2]) sloeg HEURNIUS, als predikant van Wijk bij Duurstede, de hand aan dit zoo noodige werk en volbracht het.

In 1646 verscheen te Amsterdam een kloek gedrukte kwartijn, onder den titel: Het Heylige Evangelium beschreven door Lucas ende Johannes; overgeset in de Malaische Tael door Jan van Hasel wijlen directeur. Overgesien ende verbetert door den Eerweerdigen, Godsaligen, Welgeleerden D. Justum Heurnium. [3]) Dit boek is gedrukt in twee kolommen, het Hollandsch naar de Staten Vertaling in Duitsche, het Maleisch in Latijnsche letter. Het is zoo min van een voorrede als van eenig bijvoegsel voorzien. Had HEURNIUS daarin alleen getracht het werk zijner voorgangers te verbeteren, straks zou hij ook zelfstandig optreden. Door hem was een Maleische vertaling

[1]) Acta van de Classis Amsterdam, 2 Nov. 1637. Archief II, blz. 132.

[2]) Resolutie van de XVII, 29 Aug. 1641. Archief VI, blz. 17.

[3]) Een exemplaar is aanwezig in de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage. Zie voor den volledigen titel: G. H. Werndly, Maleische spraakkunst, Amsterdam, 1736, blz. 230.

van de Handelingen vervaardigd, deze vertaling nu werd door de Compagnie uitgegeven, in één deel met den door HEURNIUS herzienen arbeid van ALBERT RUYL, die Mattheüs en Marcus en van JAN VAN HASEL die Lucas en Johannes had vertaald. Dit werk verscheen op last van de Bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie te Amsterdam 1651. [1]) Uit de daar voor geplaatste dedicatie, waarin HEURNIUS de bewindhebbers om hun Christelijken arbeid prijst, blijkt, dat het herzien der Evangeliën aan HEURNIUS verzocht was door PIETER DE CARPENTIER. Bij deze uitgave zijn nog gevoegd een aantal in 't Maleisch op rijm vertaalde en in den druk met noten voorziene psalmen, [2]) ook onderscheidene gezangen, waarvan alleen die, welke door de Dordsche Synode waren toegelaten, het Hollandsch naast zich hebben, de andere worden alleen in 't Maleisch aangetroffen. [3]) Achter de psalmen volgt nog een gedeelte van de in het Maleisch vertaalde liturgie. Deze arbeid van HEURNIUS werd in 1692 te Amsterdam herdrukt, nadat hij reeds, zonder bijvoeging van een Hollandsche of Engelsche overzetting, in 't jaar 1677 te Oxford op nieuw was in het licht gegeven, met een opdracht van THOMAS MARSHALL. [4]) Deze Engelsche uitgave beleefde 1704 te Oxford een herdruk.

Tusschen deze beide uitgaven in had HEURNIUS in 1648 nog het licht doen zien: „Vijftig psalmen Davids: overgezet in de Maleische tale door JAN VAN

---

[1]) Een exemplaar is in het bezit van Mr. J. A. Grothe te Utrecht. Zie voor den volledigen titel G. H. Werndly, Maleische spraakkunst, blz. 231

[2]) Hierbij is ook gevoegd de psalm die in de LXX aan 't eind der 150 is opgenomen en in sommige Nederlandsche uitgaven bekend is onder den titel: Een eigen geschrift Davids.

Werndly, t. a. p. blz. 266.

[3]) Zie blz. 125.

[4]) Werndly, t. a. p., blz. 233. Van Troostenburg de Bruyn, t. a. p. blz. 414.

HASEL, wijlen Directeur. Overgezien ende verbeterd door den E. D. JUSTUS HEURNIUS, enz. Achter deze psalmen waren gevoegd: „XIV Maleische predicatiën, gesteld door den wel eerwaardigen, Godzaligen, welgeleerden D. KASPER WILTENS zalr. enz. [1]) In 1669 beleefde deze uitgave een herdruk. Ook zond hij nog ter perse in 1650 een woordenboek getiteld: „Vocabularium, ofte woordenboek naar de order van 't Alphabeth, in het Duitsch en Maleisch. Eertijds gecomponeerd en uitgegeven door den Eerw. D. Kasper Wiltens, en Sebastiaan Dankaarts zaligr. Ende nu (met meer dan drie duizend zo woorden als manieren van spreken) vermeerderd uit de schriften van den E. E. JAN VAN HASEL ende ALBERT RUYL, enz. door JUSTUS HEURNIUS. [2]) Vóor dit woordenboek had HEURNIUS nog op zes bladzijden de vervoeging van een Maleisch werkwoord aangegeven, [3]) terwijl er de: „observationes aliquot hinc illinc decerptae ex Grammatica Latina, utilissimae studiosis linguae Malaicae, in insulis Java, Amboina, Moluccis, Banda, et earundem circumviciniis usurpatae," die van WILTENS en DANCKAARTS afkomstig zijn, en slechts vijf bladzijden besloegen, aan waren toegevoegd. [4])

Het op deze wijze arbeiden voor de Indische kerk was HEURNIUS lust. Hij wist van bewindhebbers te verkrijgen

[1]) Voor volledigen titel zie: Werndly, t. a. p., blz. 234 en blz. 334, waar ook blijkt dat de uitgaven dezer predikatiën geschied was op aandringen van Pieter de Carpentier.

[2]) Voor volledigen titel zie: Werdly, t. a. p., blz. 218. De uitbreiding van Danckaerts woordenboek door Heurnius geschiedde op verzoek van den Kerkeraad te Batavia, Archief II blz. 184.

[3]) Werndly, t. a. p., Naberecht aan den Lezer.

[4]) Werndly, t. a. p. blz. 298.

dat het door VAN HAZEL vertaalde boek Genesis, zou gedrukt worden, [1]) en verklaarde ook in de dedicatie zijner uitgave van 1651, dat hij de uren die hij kon „afsnijden" van den tijd, die hij aan zijne gemeente moest wijden, gaarne zou gebruiken, om ook andere deelen der Schrift in het Maleisch te vertalen. Dat deze woorden hem ernst waren bleek nog toen, waarschijnlijk na zijn dood, [2]) in 1652 verscheen: „de Psalter ofte de honderd en vijftig Psalmen enz." VAN HAZELS werk, waarin slechts de eerste vijftig psalmen waren opgenomen was dus door hem aangevuld.

Hoe moet over die vertalingen van HEURNIUS geoordeeld worden? LEYDEKKER, die een nieuwe Bijbelvertaling maakte, beoordeelde HEURNIUS werk ongunstig en

---

[1]) Werndly, t. a. p. blz. 239. — Uit de Generale missive van 31 Dec. 1649 blijkt wel dat van Hazels werk tot dit doel naar het Vaderland werd gezonden. Of het echter werkelijk gedrukt is, is mij niet gebleken.

[2]) Het is mij niet mogen gelukken den juisten datum van Heurnius overlijden op te sporen. Het kerkelijk Archief te Wijk bij Duurstede bevat niets uit de jaren 1642—1654. Uit de acta van de Utrechtsche Synode blijkt echter, dat Heurnius in Sept. 1651 de vergadering nog bijwoonde en in Sept. 1652 vinden wij de vermelding dat hij was overleden. Ook een nauwkeurig onderzoek in de archieven der burgerlijke gemeente leidde tot geen resultaat. Dat hij vóor de verschijning van zijn psalmvertaling zou overleden zijn, meen ik op te maken uit den titel voor die uitgave geplaatst, waar hij genoemd wordt: weleer bedienaar des Goddelijken woords in de Gereformeerde gemeente van Jezus Christus in Oost-Indië ... en daarna tot Wijk bij Duurstede;" terwijl in de overige uitgaven steeds staat: en tegenwoordig in de Gereformeerde gemeente van Jezus Christus tot Wijk bij Duurstede: Zijn overlijden zou ons kunnen verklaren den zonderlingen titel van dat laatste werk: *„De Psalter, ofte de honderd en vijftig Psalmen des Koninglijken Propheets Davids, gesteld in de Nederduitsche en Maleische tale naar de* GRIEKSCHE *waarheit,"* terwijl toch in de voorrede verklaard wordt, dat de eerste vijftig naar de oude, en de andere honderd naar de nieuwe Nederduitsche overzetting in 't Maleisch gesteld zijn. De drukker heeft dan waarschijnlijk den titel opgesteld in navolging van dien van de Evangeliën en de Handelingen, waar de bijvoeging „naar de Grieksche waarheit" zin had.

noemt het „geschreven in een kromme en gebroken stijl, die bespottelijk is." [1]) Daar ik niet in staat was de juistheid van dit oordeel te onderzoeken, wendde ik mij tot Professor C. POENSEN te Delft, die de welwillendheid had HEURNIUS vertaling voor mij door te zien. Ook diens oordeel luidt ongunstig: „Grammatica en lexicon," zoo zegt hij, „komen niet tot hun recht. De vertaling is geschied in het platte, alledaagsche Maleisch der Europeanen, die geen Maleisch verstaan. De zonderlingste dingen worden er daardoor gezegd." Wij mogen het betreuren dat de ijver van HEURNIUS geen gunstiger resultaat had, en pogen de fouten van zijn werk te vergoelijken door te wijzen op geringe hulpmiddelen en zijn verblijf in Nederland, waardoor de kennis der Maleische taal bij hem niet verbeterd zal zijn, maar bovenal zullen wij wel doen met niet te sterk op den ongunstigen uitslag nadruk te leggen, doch te prijzen het inzicht en de kloekheid van den man, die dit verstaan heeft: zal Indië worden gechristianiseerd, dan moeten alle krachten worden ingespannen en niets verzuimd om het Evangelie te brengen binnen het bereik der inlanders.

Den 20sten October 1651 maakte HEURNIUS zijn testament. Twee jongens die hem in Indië gediend hadden en nu te Batavia woonden, ontvingen ieder *f* 55; zoo dacht hij dus ook nog aan zijn oude Indische helpers. [2])

Binnen het jaar [3]) na het maken van dit testament

---

[1]) Synode Alkmaar 1681. Archief I, blz. 109.

[2]) Testament van Justus Heurnius. In copie aanwezig in het archief der familie van Heurn. Behoudens enkele legaten aan Kerk en armen en eenige familieleden, bestemde Heurnius zijn vermogen, dat na aftrek dier legaten ongeveer *f* 11.136 bedroeg, voor een fonds, om daaruit de nakomelingen van zijne broeders en zusters te steunen, inzonderheid bij hunne studiën. Bedoeld fonds schijnt in de vorige eeuw verdwenen te zijn.

[3]) Zie noot 2 blz. 253.

ontsliep Heurnius. Een man met een levensdoel, en een schoon levensdoel, dat hij najaagde met onverflauwden ijver van zijne jeugd af tot zijn sterfjaar toe, een sieraad van de Indische kerk en een ijveraar voor hare belangen, was met hem henengegaan.

BESLUIT.

Waar wij afscheid nemen van Heurnius treedt hij nog even ons voor de oogen. Bleef ook van hem geen afbeelding bewaard nevens die zijner voorouders en broeders, toch is hij ons — zoo het doel, dat wij ons stelden, bereikt werd — geen vreemdeling meer.

In het luisterrijkste tijdperk onzer historie, neemt hij plaats in die rij van mannen, zoo onderscheiden door geboorte en opvoeding, die allen, gehoorzamend aan den drang naar daden, met even kloeke geest- als lichaamskracht, het verre Oosten hebben gezocht, en de jonge Republiek der Vereenigde Nederlanden gesterkt, door de kostelijkste bezittingen harer vijanden te brengen onder haar bewind. En wel is het eene eigenaardige plaats, die Heurnius inneemt. Zijn ideaal is niet het op Portugees of Spanjaard buitgemaakte galjoen, of het met „keur van oosterwaren" keerend retourschip, maar een schare van heidenen, verlost uit de heidensche afgoderij, gebracht onder het zachte juk van Christus.

Dat doel, in jeugdige jaren in 't oog gevat, heeft hij nagestreefd met alle macht. Bereikt heeft hij 't niet. Hoe kon dat ook! Toen hij zijn „de legatione Evangelica" schreef, scheen het zóo dicht bij hem te staan. Hoe moesten de heidenen niet aangrijpen het heil, dat hen uit zóo

schrikkelijken nood kwam verlossen! Hou zouden de gezaghebbers niet medewerken, om, met zóo liefelijk een band, de inwoners dier verre gewesten aan onzen staat te verbinden! Maar heidendom en heidenen, gezagvoerders en handelsgeest bleken zoo gansch anders als de dertigjarige HEURNIUS zich die had voorgesteld.

Toch is te midden der teleurstelling zijn ijver brandende gebleven, en heeft hij zijn doel niet uit het oog verloren. In zijn arbeid zien wij hem de lijnen volgen, die hij eenmaal, met juisten blik, getrokken had. Met een zwak lichaam verricht hij ingespannen arbeid. Waar HEURNIUS kwam, was het gedaan met traagheid en slentergang. En ook als de tegenstand hem tot wijken noopt, blijft hij in 't Vaderland voortarbeiden aan dat werk, waaraan zijn leven was gewijd: het brengen van de Heilige Schrift tot de Indiërs.

Hoezeer die arbeid en wat men zijn zendingswerk zou kunnen noemen, zijn karakter eert, toch ligt de beteekenis van HEURNIUS voor de Indische kerk elders en wel in zijn strijd voor hare zelfstandigheid en haar recht. Om dezen is hij geteekend als „een ongezeggelijk Indisch predikant" [1]), naar wij meenen zonder eenig recht. Vredelievend van aard, was het er verre van daan, dat hij buiten noodzaak de overheid weerstaan, of over stroohalmen struikelen zou; maar met meer klaarheid dan iemand zag hij, hoe het ontnemen aan de kerk van alle zelfstan-

[1]) *Java-Bode* 1894 Nos. 52, 55, 58, 61. In deze artikelen-reeks spreekt zich niet onduidelijk de bedoeling uit, om zich vroolijk te maken over een dominee, die het wagen dorst den Gouverneur-Generaal te weerstaan. Toch kon de schrijver niet nalaten Heurnius „een diep ingesneden karakter" te noemen, en brengt hij aan het einde een *dan* wel wat vreemd klinkende, maar niettemin oprechte hulde aan den man, die „op het veld van eigen werkzaamheid een blinkender spoor heeft achtergelaten, dan Jacques Specx op het zijne."

digheid, haar dood moest zijn. Daarom is hij opgetreden tegenover SPECX met een beslistheid, die allerminst eigen gevaar ontzag en ook zijn tegenstanders eerbied afdwong.

HEURNIUS heeft dien strijd verloren, zoowel tot schade van de Indische Kerk als van den Staat. Het staatsbeleid, dat ondanks zijn tegenstand, de zelfstandigheid der kerk deed verdwijnen, heeft mannen van zijn karakter van den dienst der Indische kerk afgeschrikt en werd daardoor oorzaak, dat in die kerk optraden gewillige dienaren, wier grootste vreugde was het plechtig onthaal bij den gouverneur, met wien „in goede harmonie" te leven „geen gering deel van hun hoofddoelwit" zijn moest, die zich met heimelijke blijdschap verkneuterden over de rijksdaalders, die zij op stal zetten, „om ze bij occasie eens te laten uitrijden en dan met profijt te doen wederkeeren." [1])

Het oog te vestigen op de nederlaag, die met HEURNIUS het Gereformeerde kerkbegrip leed, is noodig, om een billijk oordeel over den arbeid onzer vaderen in de Oost-Indische koloniën te vestigen. Wie hem gadegeslagen heeft in zijn strijd voor het recht der kerk, in zijn groote liefde tot, en arbeid voor de inlanders; wie gezien heeft hoe weinig de Gereformeerde beginselen ingang vonden bij de Indische Overheid, zal zich wel wachten, om, gelijk dat kort geleden in een onzer eerste tijdschriften geschiedde, [2]) de Kalvinisten der 17e eeuw aansprakelijk te stellen voor het bloed en de tranen, uit louter zucht naar handelsgewin, vergoten op de specerijeilanden van de Groote Oost.

[1]) Van Troostenburg de Bruyn, t. a. p. blz. 256–258.

[2]) S. Kalff, *De Hongi-tochten*; in *de Gids* van September 1896, blz. 464.

BIJLAGEN.

Bijlage A.

Extract uit „de Resoluties aengaende d' oude Oost-Indische Compagnie" betreffende de predikanten en ziekentroosters voor de schepen en voor Indië. [1]

---

12 November 1598. — Is geresolveert dat die gecommitteerden sullen bezorgen, dat deze schepen werden versyen van Predikanten ofte sykentroosters. H. Poppen en Grotenhuis is belast met Plantius te spreecken om te schrijven aan den Predicant van Oude tonge.

9 Januari 1599. — Gerrit Bycker en Jan Poppe zijn gelast te accorderen met Jan Dyrcksz Sonnenbergh van Enckhuisen voor onderstuerman en sykentrooster, in allet tghene hy voorders sal connen dienst doen voor de somme van *f* 40.— ('s maants.)

---

[1]) Het resolutieboek berust in het oud-koloniaal Archief der kamer van Amsterdam, opgenomen in het Rijks-Archief.

Bijlage B.

Extract uit „de Resolutie-boeken van de Camere der Oost-Indische Compagnie binnen Amsterdam", betreffende den predik- en kerkedienst op de schepen en in Oost-Indië. [1]

---

4 Dec. 1603. — Door bewindhebbers is geordonneerd dat *Abraham van der Beets*, Sieckentrooster op het schip de geuniëerde Provinciën, voor deze reyse in Oost-Indien niet sal blijven, maar met de schepen deser vloten weder na dese landen komen.

Dat Barent Jans Brouwer Sieckentrooster op het schip Gelderlandt, den tijt van twee jaren ofte daeromtrent te Bantam in Oost-Indië en voor vermaner sal blijven, mits genietende ter maendt in plaetse van *f* 34 bij hem eerst bedongen *f* 40 sulcks dat hem *f* 12 tot supplement van de sobere maenden sijn betaalt.

14 Juni 1607. — Omme te handelen met den Jongman Casparus Wiltens, die men sal mogen ter studie houden in de Theologie sijn gecommitteert, de Ed. Jan Poppe en Bernard Berrewijns.

2 Juli 1607. — Is geresolveert dat men den jongman Casparus wegens de Compie. zal doen ter studie houden in de Theologie voor den tijd van één jaar, mits dat men met hem

---

[1]) De resolutieboeken berusten in het oud-koloniaal Archief der kamer van Amsterdam.

zal contracteeren, dat hij in de Compie. sal verbonden blijven, en de Compie. in hem nyet, so hy hem nyet draecht tot welgevallen van de Compagnie.

dito — Is geresolveert, dat men sal vernemen na de persoon van den jongman die voorgedragen is omme ter studie in de Theologie te houden en in toekomst in Oost-Indië gebruyckt te worden, waertoe gecommitteert sijn de Ed. Jan Poppe en Arent ten Grotenhuys.

23 Juli 1607. — Is geresolveert, dat men aen Casparus, die 't boeckgen van de compst van den Admirael Heemskerck heeft vereert, volgende de Resolutie voor desen genomen, geen vereeringe sal toeleggen.

18 Mei 1609. — Is geresolveert dat van den Student van de Compie. met den kerkeraad sal werden gecommuniceert en overgeleyt werden, off niet geraden sal vinden hem in dienste opt (?) predicken te laten gebruycken ende dat hij ondertusschen aan de Comp. blijft verbonden.

16 Maart 1611. — Arent Pieter van Burgt en Reepmaker zijn gelast naar Gillis Hendricx schoolmr. naar sijn Leven en wandeling te vernemen, en tegens de naeste vergadering in te brengen.

> (In margine.) Naar den persoon gillis hs. is vernomen en van hem niet dan alles goets connen vernemen en 't selve op 24 mrt. ter vergaderinge ingebracht.

21 Juni 1612. — Syn gecommitteert Sr. Jan poppe, Joncheyn ende Reepmaker om Albert Cornelisz Ruyl te spreken ende om verstaen wat hy soude mogen pretenderen voor den dienst by hem met maken van vocabularium in duyts ende maleyts tot dienste van generale oostindische Compa. gemaekt.

18 April 1613. — Is mede geresolveert dat men aen de cameren van Delft nog eens sall schryven opt stuck van har-

men barentsz [1]) siekentrooster, dat dees camer niet en verstaet dat hy medegaet.

29 Maart 1614. — Ende omme den Kerkenraedt binnen desen stede volgens de resolutie van den 17en aen te dienen ende te versoucken 't ghene in de voorvallende zaecken is gearresteerdt werd gecommitteert Jan Poppe ende Jacob Reepmaecker.

4 Aug. 1614. — Is by Petrus Plancius in dese vergadering voorgedragen den persoon van Willem Dirksz Duyrcant van wourden ende zynen dienst als predicant aenbiedt omme naar Indien te gaan, is den zelven voor antwoort gegeven, dat het te laat nu soude wezen omme met deze scheepen te mogen gaen, dan soo denzelven gesint is te verwachten, tot datter weder een vloote naer Indien sal gaen, dat men dan op zijn persoon sal letten ende interim vernemen naer syn comportement.

13 April 1615. — Opt versouck van de broeder van Casparus Wiltens voor predicant naer Indien gevaren is hem ter antwoord gegeven, dat het contract verleyt is ende opgesocht sal worden, doch cortelyck daer by gevoucht dat syn broeder aengenomen is voor den tijd van thien jaren in Indien te blyven, ende dat hy daervoor en soude hebben cost ende cleeren ende daer en boven vier hondert gulden jaerlicx, dat men hem soude provideeren tot coste van de compa. van allerlye boucken ende jaerlicx aen zijn moeder op reeckening van zijn salaris uytreycken hondert gulden, mits dat de boucken tot profyt van de Compie. zouden blyven, ende tot behouff van de predicanten, die naermaels in zijn plaetse mochten succederen.

26 November 1615. — Willem Dircxsz van Woerden is aengenomen om voor Sieckentrooster naar Oost Indien op 't schip de Eendracht te vaeren ende sal hebben ter maent ses en dertigen guldens.

[1]) Zie ook F. L. Rutgers, het Kerkverband der Nederlandsche Gereformeerde Kerken, blz. 32 noot 1 en 2, en blz. 179 in de bijlagen van bedoeld werk.

dito. — Steven Martsz uyt het Stift van Osenbrug is mede aengenomen om als sieckentrooster op het schip de Trouw naer Oost-Indien te vaeren en sal hebben ter maent vier en dertigen guldens.

27 Oct. 1616. — Ter vergaderinge verschenen zijnde d'Heeren Ursinus ende Jan Cornelisz Predicanten deser stede hebbende tot siekentroosters de Compaignie voorgestelt twee personen, met namen Wouter Melchiorsz ende Jan Harmensz. omme in dienste van deselve te gaen naar Indien, op de eerste uutgaande schepen van hier. Ende is op dato de voornoemde Wouter Melchiorsz aengenomen voor dertig gull. per maendt.

3 Nov. 1616. — Nopende 't versoeck van de Camer van Enchuysen, van den *Categismus by Ruyl* getranslateert om den selven naar Indien te senden. Werdt verstaen, dat men 't selve tot de naeste vergaderinge van de Seventiene sal uytstellen, ende alsdan oock op de factien tusschen de predicanten aldaar ordre sien te stellen, alsoock op de conditien van den vrijen handel de gehoude Persoonen in Amboina vergunt.

7 Sept. 1617. — Gerardt Bouman van Dordrecht is aengenomen om de Compaignie voor Sieckentrooster vijf jaeren in Indie aen landt ofte t'schepe te dienen, de uyt nochte thuys reyse daerin niet gerekent, mids dat ses en dertigh guldens ter maendt sal verdienen.

Jacob Theunisz van Amsterdam is van gelijcke mede voor Siekentrooster aengenomen onder gelijcke verbintenisse, mids dat achtendertigh guldens ter maendt sal verdienen.

9 Nov. 1617. — Sr. Jacob Reepmaker werdt gecommitteert om bij de Predicanten te vervoorderen datter noch een Siekentrooster mach worden opgesocht om aengenomen te werden en met den Zeewolff ofte Mauritius naer Indien te vaeren.

30 November 1617. — Cornelis Aerentsz is aengenomen voor Siekentrooster om met het schip Mauritius naer Indien te

vaeren, ende aldaer dry Jaeren int landt te dienen den tijdt van gaen en comen daerin niet gerekent ende sal hebben vier en vijftigh guldens ter maendt.

22 Maart 1618. — Evert thijsz van .... is voor siekentrooster aengenomen om met het schip Haerlem te varen geauthoriseert sijnde bij den kerckenraed om soo t'schepe als te lande vermaningen te mogen doen en oock om het Sacrament des doops te bedienen, sal verbonden syn de com[ie]. vijff jaren in Indien aen landt te dienen en sal genieten vijftich gulden ter maendt.

15 Oct. 1620. — Joannes a Para predicant tot Rundt omtrent Asperen wort aengenomen als predicant om naer Indien te gaen, ende aldaer het H. Evangelium te predicken, soo voor de Heydenen als voor de natie selfs en sal aldaer gehouden syn in 't Landt te blijven den tijt van vijf jaren tot sestich gld. ter maendt, midts dat hij behoorlick afscheyt van syne Classe en kercke sal nemen.

3 Dec. 1620. — Aen Michiel Vermander Sieckentrooster vermits syne bequaemheyt ende recommandatie van den Kerckenraedt wordt syne Gage verhoocht, in plaets van Acht en dertich gl., dat hij sal winnen vier ende veertich gl. ter maent, alles op voorgaende conditie.

11 Maart 1621. — Joanni Silio, Student ende Alumno van de Comp[ie]. gehouden tot Leyden, omme in de Theologien voorder te studeren, wordt vereerdt de somme van vijff en twintich gl. Alsoo hij heeft gedisputeert, ende gepresenteert aen de vergaderinge zijn Theses de lapsu Adam.

9 Augustus 1621. — Gecommitteert Reepmaker, Verborch, Rychaers ende Heyinck omme te spreken met den predicant van Amersfoordt op wadt conditie dat hij de kinderen van Amboina bij hem in de cost soude willen aennemen.

30 Augustus 1621. — Over d'affreeckeninge wegen de erffgenamen van Casparius Wiltens is geordonneert Le Begue, Reepmaker, nevens de Rekenmeesters.

17 Oct. 1621. — Aen Silio, Alumino van de Compie. vermidts syne Thesos de .... [1]) sal vereert worden de somme van vier en twintich carolus guldens.

15 Nov. 1621. — Op het aengeven van d''heer Pensionaris Paeuw, sal gesproken werden met den Student van Leyden, om voor Alumno in Theologie aengenomen te werden, waervan aen de Vergaderinge raport gedaen sal werden.

22 Nov. 1621. — Jan Janz van Oldenzeel is aengenomen voor Sieckentrooster tot sesendertich gull. ter maent.

dito. — Alsoo 't schijndt dat de predicant d'anckaerdt in Oost-Indien synde, schyndt te inclineren om t'huys te comen. Is opt schrijven van die van Zeelandt oock goet gevonden in de generale brieven naer Indien gaende te schryven, dat hij (sic) hem met presentatie van verbeteringe van Gage aldaer noch zoeken te houden, alsoo der weynich predicanten aldaer zijn, tot datter van hier sullen meer sijn gesonden.

29 November 1621. — D' heer pensionaris Pauw werdt gecommitteert om te spreken met Nicolaes Robberti Molliney, student tot Leyden, die versoeckt 2 à 3 Jaeren pencioen van de Compie. omme in die tyt hem te oeffenen in de theologie ende alsdan de Compie. te dienen voor predicant na Oost-Indien ditto pencionaris zal met hem overleggen wat hy Jaerlicx daertoe van node mochte hebben.

14 Maart 1622. — Is ter vergadering geordonneert dat de heer pencionaris Dierick Heynck, ende Reepmaker met de Heere professor Walee ...... [2]) sullen sien wegen de Studenten tot Leyden in ordre te houden, ende over dies te tracteren, soo tot voordeel van de Compic. ende dienste der religie bevonden sal werden te behooren.

---

[1]) niet ingevuld. [2]) onleesbaar.

30 Juni 1622. — Is geresolveert de Javaensche jongen by den Predicant Casparo gerecommandeert tot Amersfoort te bestellen tot de vergaderinge van de 17en om van haer advys te hooren wat voorder in dies sal goet gevonden worden te doen.

3 Juli 1623. — Ds. Sebastianus Danckaerts predicant uut Amboina laest gecomen proponeert 1en Aengaende het drucken van den Cathecismus in 't Maleys ende Duyts, item van een Dictionaris in deselve twee talen etc. 2 om te verwilligen eenige predicanten, om nae Indien te gaen. 3 om eenige eerlyke vrouwen voor Indien. Is gerenvoyeert aen de vergaderinge van de Seventhiene, alwaar hij andermaels alles sal hebben te proponeren.

1 September 1623. — Is by de vergadering geresolveert, 1e dat voor het collegie der Alumni van de Compie. onder do. Professor Waleo, dat ter distributie van de voorz. Do. Waleo voor yder alumno, Jaerlycx verstreckt sal werden, ter Somme toe van Twee ofte drye ponden Vlaems om haer te assisteren tot Frequentatie van andere Collegien en exercitien. 2: dat voor Toleno die in de Arabische tale wat progressus gedaen heeft, sullen gecocht werden een oft twee arabische boecken, om syn selven vorder in de selve tale te exerceren. 3 dat onder de exempelen ende privelegien van t'selve Collegie mede werdt by de Ho. Mo. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt geamplieert, indien hem iemandt in dit Collegie heeft begeven ende hem naermaels quame te misgrypen ofte 't zelve Collegie quame te verlaten, dat alsulcke niet en sullen mogen werden geadmitteert in eenigen dienst hier te Lande etc.

16 Nov. 1623. — D. Sebastianus Danckaert, predicant in Amboina geweest, wert wederom aengenomen om in dienst van de Compie. met dese eerstgaende schepen na Indien te varen, ende dat tot Hondert Guldens ter maendt voor Gage, ende dat hy daer op zijn eygen cost ende Tafel sal houden aen Landt sijnde, sonder iets daervoor op 't reglement van den Gouverneur Generael en Raet van Indien te mogen pretenderen. Ende sal

de voorz. D. Danckaert hebben de Cayuijte vant schip Hollandia, ende alsoo den voorz. D. Danckaert in Indien onder de Compie. heeft gelaten eenige Duysent Realen van achten ende dat hij nu hier in t'Landt eenich Gelt van doen heeft, om sijne vrienden t'assisteren ende hemselven behoorlijck toe te rusten: soo sal aen den voorz. Danckaert hier bij de Compie. behandicht werden de waerde van Duysent Realen van achten, ofte vijf èn twintich hondert gulden.

Voorts alsoo den voorz. Danckaert noch in Batavia gecomen sijnde, aldaer iets sal hebben te verrichten, eer hy na Amboina sal vertrecken: Soo wert hem bij de Vergadering daer toe eenen goeden tijt vergunt, ter discretie van den heere Gouverneur Generael en de Raden van Indien.

23 Nov. 1623. — Doctr. Sebastiaen d' Anckaert, is toegeleyt voor sijn moeyte van in Maleyse tale de Dictionarum, als de Categissemus over te setten. [1])

11 Dec. 1623. — Doct. Sebastianus Danckaert geeft over een rekeningh van boecken, bij hem gecocht om in de Bibliotheca van Batavia te stellen, te weten:

Opera Calvini in sloten gebonden	f 64.—
Opera Gualteri	„ 45.14
Synodus fol.	„ 10. 4
Pareus in Genesis	„ 5. 6
Opera perkinsi, schrijffpapier	„ 10.10
Voor planeren	„ 7.10
	f 143.4.0.

Is goetgevonden dat men de boeken door de Comp. sal doen betalen; mits dat de voors. D. Danckaert belooft de voorz. boecken over te leveren tot Batavia commende, om inde Bibliotheca aldaer gestelt te werden.

Van gelycken, alsoo de voorz. D. Danckaert, heeft in 't Maleys gemaeckt een Dictionares, twee Categismussen, een Alphabetboeck, die hy aen de Seventhiene heeft gededuceert, ende dat hy daer voor by de Camer in Zeelandt erkent en

[1]) De som is niet ingevuld.

vereert is: Soo wert hem by dese Camer, voor alle de Cameren van Hollandt, toegelegt, ende voor alles vereert de Somme van veertig ponden vlaems, die aen hem betaelt sullen werden. Daer voor Ds. Danckaert de vergaderingh heeft bedanckt.

dito. Aen do. Georgio Candidio, predicant na Indien gaende, wert vereert voor de dedicatie van syne Theses „de providentia dei," de somme van veertigh Carolus guldens.

25 Juli 1639. — Is oock ter vergaderinge gecompareert D. Justus Heurnius Predicant vuytt Oost-Indien met dese schepen thuysgecomen, die overgegeven heeft eenighe pampieren aengaande syn bejegeningh op eenige plaetse in Oost-Indien. Synde d'voornoemde d. Hurnius gerecommandeert, dat 't gundt wijders mocht hebben te relatteren in geschrift soude willen stellen, alsdan deser vergaderinghe overgeven.

Bijlage C.

Extract uit de Resolutiën van de Kamer van Zeeland, betrekking hebbende op den predik- en kerkdienst. [1])

---

20 April 1606. — Is aangenomen Davidt van Houcken geboren van Zoutelande, omme te vaeren voor de 3 voorz. equipage op onse schepen voor sieckentrooster, voorleser ende voorsanger op de schepen ende heeft bedonghen 22 f. per maant.

24 Juli 1606. — Is geresolveert dat men sal schrijven an de Caemer van Amsterdam dat wy goedvinden, dat men sall annemen den soone van Philips Crabben, woonende te ..... [2]) een jonckman van 18 jaeren omme ten dienste van de Comp. te laten studeeren in de Theologie als predicant.

5 Nov. 1607. — Willem Calvin van Vuytrecht, barbier, voor ziekentrooster aangenomen à *f* 20.— p. maand, mits hij zal staan onder examen.

Pieter Wynant van Isendonck tot ziekentrooster aangenomen.

4 Dec. 1608. — Is geresolveert ende gedeputeert de Burgemr. Jacob Boreel met twee predicanten, om te accorderen, met Mathias van den Broecke soon van Mathias van St. Annelandt gewoont hebbende, gelogeert ten huyse van Françoys Nollet welcke gedeputeerden boven voornoemd met den voornoemden Mathias van den broecke sullen accorderen ende hem geven tractement voor den tyt van eenen jaeren om hem hier te

---

[1]) De Resolutieboeken berusten in 't oud-koloniaal Archief der kamer van Amsterdam.

[2]) Niet ingevuld.

onderhouden ter somme van drye hondert gulden, ende de volgende jaeren, die hij de Compie. inde Oost-Indien voor predicant sal dienen, sal hebben vier hondert gulden off sulcx met hem sullen daervan accorderen.

15 Oct. 1609. — Samuel Raedt aengenomen om als siecken-besoecker aan land te blijven in Indie op een tractement van *f* 18 p. m. Wordt hij schoolm. dan *f* 20.

29 Oct. 1609. — (In Margine) Studenten die haer presenteren tot predicantten daerop dient geleth den sone van Hendrick Heyningius van den Broecke.

14 Nov. 1609. — Is gheresolveert dat midts dese is gedeputeert d'eersame persoonen Jacob Boreel ende Geraerdt Becker, in 't aennemen van twee predicantten om met de selve predicanten te accorderen ten besten prouffyten van de Compie. als doenelijck sal wesen.

3 Dec. 1609. — Is aengenomen de persoonen van Mathias van den Broecke, ende Zacharias Heyningius voor predicantten, die de Compie. in Indien sullen verbonden wesen, te blijven den tijt van vijff jaren om het predickamt aldaer te bedienen ende sullen elck hebben vijftich gulden ter maendt ende getracteert wesen ghelyck de comysen aen landt zijn getracteert van eten ende dranck ende sullen bij de Compie. van eenige boecken voorsien worden ende datse den Gouverneur-Generael Pieter Bott off die in syn absentie sal Gouverneren ghehoorsaem zullen wesen.

(In Margine) Acta van Resolutie. Op den 14en der maendt November 1609 zijn in onse vergadering ghedeputeert ende geautoriseert wegen de bewindthebberen der Camer van Zeelandt, d'eersame Jacob Boreel oudt borghemr. ende Sr. Geraerdt Becker om wegen de Oost-Indische Comp. aen te nemen twee persoonen tot predicantten ende in den dienste van de vereenichde Oost-Indische Comp. in Indie met dese schepen te varen het predickampt aldaer te bedienen

zoo hebben de voornoemde Ghedeputeerden ons aengedient in onse collegie datsse zijn verdregen ende in dienste van de Compie. hebben aengenomen twee persoonen, namentlijck Mathias van den Broecke ende Zacharias Heyningius volgens het bespreck met henlieden gemaect zoo ist dat wij aengenomen ende aennemen midts desen voorgenoemde twee persoonen tot predicantten, midts datsse van de Kercken alhier voorderen hare promotie ende solemnele bevestinge op datsse wettelijcken mogen de Kercke Christy plantten. De Sacramenten administreren ende het houwelyck bevestigen, ende is aldus gearresteert in onse vergaderingh op den 3en der maendt December a 1609 in Middelborch.

1 Nov. 1610, — Zijn ghedeputeert om met Henricus Slatius te handelen ende te spreken zulx daerinne conveniert Jacob de Weerdt ende Jacob Boreel zijn volcomentlyck geauthoriseert om met hem aff te handelen ende hem te ontslaen van zijnen dienst.

(In Margine) Op den 8sten November hebben de ghedeputeerde Raport gedaen ende slatius is ontslagen ende hem is betaelt hondert guldens volgens het accordt met hem gemaect den 4en deser.

27 Maart 1614. — Is aengenomen in dienst van de Compie. Thomas Ceroy gheboren uuten Briel, die sal wesen voorleser ende sieckenbesoecker, ende comt deur recommandatie van den capiteyn Jan Pauwelssen Steur ende Wouter Seroy, docteur in medicyne woonende in den Briele. Den voorsz. Thomas sal in India vijff jaren dienen ende soo hy wort bequaem ghevonden in syn ampt om te wesen Predicandt zal aen den Gouverneur Generaal gherecommandeert worden.

Item sal voor gagie hebben vijf en twintich ghulden ter maendt voor het ampt daer hy nu aenghenomen wordt.

Nota comt met ghetuyghenisse van Doctor Franciscus Gomarus.

Bijlage D.

Extract uit het register der Resolutiën van de XVII, betrekking hebbende op den predik- en kerkdienst in Oost-Indië. [1]

---

17 September 1610. — Is geresolveert dat Henricus Slasius in Selandt sal werden gesonden om by haer gebruyct te werden en ist dat haer aen syn leven ende gevoelen niet veel vergenoucht, mogen hem affdancken en de Compie van de costen ontlasten met de beste middelen die sy connen.

21 Februari 1613. — Achtervolgende t' versoeck by verscheyden brieven van Indien omme meerder predicanten te senden is goet gevonden dat men met de scheepen, die nu sullen uytgaen noch sal seynden een ofte twee bequaeme, vreetsaeme Predicanten boven degeenen die alreede in Seelandt syn aengenomen.

Op de veranderinge vant contract met de Ternatanen gemaeckt nopende het poinct van de religie.

19 Maart 1614. — Eerst op de brieven van de Classe van Zeelant aen de predicanten van Amsterdam ende het versoeck ende beclach dienvolgende by de selve predicanten gedaen aen de camere van Amsterdam nopende d' overleveringe van eenige nieuwe Cristenen, aen de mooren deselve brieven mitsgaders oock het contrackt tusschen Cornelis Matelieff ende den Coninck van Ternate, als oock het contrackt met Frans Wittert gemaekt ter Vergaderinge geleesen ende daer op gehoort synde den Capiteyn Adriaen Woutersz wert verstaen dat articulen nopende

---

[1]) Zie noot 4 op blz. 21.

de overleveringhe der geener die vant moors tot het Cristen gelove commende syn oncristelyck ende onbehoorlyck (ende noch veel meer d'overleveringhe die der gedaen is, van de geene die over eenighe jaeren crystenen onder de Castilianen geworden, ende bij gewelt van wapenen gerecouvreert sijnde, haer voorts gewillichlijck in den dienst van de Compaignie hadden begeven boven ende buyten den text ende inhoudt vant voorsz. contrackt, aen de mooren sijn overgelevert,) wert oversulcx hoochnoodich gevonden, dat men den GouverneurGenerael ende sijnen Raedt sal belasten dat sij lieden bij de gevouchlijcxste ende bequaemste middelen sullen sien t'voorsz. contrackt aengaende de overleveringhe van de nieuwe cristenen by de eerste ende beste voorvallende occasien ofte gantschelijck te annulleeren, ende uyt het contrackt te doen laeten ofte ten minsten bij alle goede redenen ende middelen van inductie te wege te brenghen, dat het voorsz. artyckel sulcx gemodereert ende geinterpreteert mach werden, dat het geen plaetse en sal hebben anders dan van soodanighe overloopers de welcke eenige capitale ofte andere swaere delicten gecommitteert hebbende onder pretext van religie vant moors tot het cristen ofte vant Cristen hen tot het moors gelooff sullen begeven, omme alsoo de verdiende straffe te ontgaen, die d'eene partye d'andere sal restitueeren, om naer merite ende exigentie van saecken gestraft te worden, vertonende te dien eynde aen den Coninck ende sijnen Raedt, dat het soo wel van synne als van onser sijde ongoddelyck ende tegens onser beyder respective religie strydich is, dat men de goede bekeerde elck anderen sal tot straffe overleveren omme de lichtveerdighe quade affvallige niet te verliesen, dat oversulcx den Gouverneur ende Raden instantelyck ende iterativelijck telckens ende bij alle voorvallende occasiën op dese veranderinghe ofte interpretatie ende restrincxie sullen aenhouden, op hoope dat het den eenen tijt mochte vercreegen worden dat den anderen niet en hadden willen vallen ende ondertusschen is den expresschen wille ende last van de Compaignie dat men evenwel voortaen niet alleenlyck geen overleveringhe meer van de bekeerde ofte nieuwe cristenen en sal doen, maer de selve liever in andere plaetsen verseynden ende de restitutie excu-

seeren, soo mettet protext dat den sin ende meyninghe vant contract, niet anders dan van misdadige overloopers ende afvallige ende soude geweest sijn, als oock dat men daer op naerder ordre ende advys van de Compaignie, alhier soude moeten verwachten, wert oock by de Compaignie verstaen, dat men wel serieuselyck den Gouverneur ende synnen raedt sal belasten bij aldien noch eenige van de overgeleverde nieuwe cristenen int leven ende te vinden sijn, dat men haerlieden van dese meyninghe van de Compaignie sal verwittigen ende haerlieden doen verstaen hoe onaengenaem haer geweest is dese overleveringhe, daer en boven oock alle moegelycke debvoir te doen om deselve wederom onder vaste ende stercke belofte van bescherminghe ende protextie tegens allen ende iegelijcken die hen souden willen misdoen in dienst ende ondert gebiet ende protextie van de Compaignie ende uyt de handen tsij van de mooren ofte oock van de vijanden ofte andere heeren crijghen.

Werdt mede goedtgevonden dat by eenighe gecommitteerde uytte respective cameren, aen de kerckenraden in de respective steeden sal aengedient worden, den cleynen dienst die de compaignie voor deesen heeft gehadt van de predicanten in de Indien gesonden, versoeckende oversulcx dat sy lieden voortaen bij tyts willen despicieeren bequaeme persoonen daer door de kercken in de Indien gevoordert, ende de waere religie beeter als voor deesen mach voorts geplant worden, opdat men de Compaignie niet langer van naerlaeticheydt deesen aengaende culpeeren ende de vijanden (die geen costen nochte moeyten en spaeren om deur den bandt van haere supersticieuse religie de herten van de inwoonderen tot haerlieden te trecken ende verbinden) geen occasie te geven om met blaeme van onse natie deselve voor de Indianen odieus ende haerlieder van ons affkeerich te maecken.

Eenige persoonen tot sieckentroosters an te nemen.

15 Juli 1614. — Nopende de Sieckentroosters ende predicanten wert verstaen dat de respective cameren eenige persoonen

in Godts woordt ervaren van goet leven ende getuygenisse, wel bejaerd, bequaem om tot het predickampt geinstrueert te worden, tsij ambachtsluyden ofte andere sullen aennemen, ende eenich redelijck tractement geven, tot d'eerst affvaerende schepen, om middelertijt hun 't exerceeren met propositien ende andere daertoe dienende oefeninghen, om soo op de reyse als in Indiën tot voorderinge van de kercken ende den Godsdienst aldaer hen te laeten employeren.

Op de sake van de predicanten.

4 Augustus 1616. — Op het vervolch ende mondelinge propositie bij de predicanten van de classe van Walcheren ter vergaderinge gedaen is goetgevonden te versoecken dat hare E. sal gelieven het sommier van de selve propositie cortelijck bij geschrifft te stellen om in de respective cameren gecommuniceert voorts met advys van de andere classen, ende authoriteyt van de Ho. Mo. heeren Staten Generael daer op soodanige resolutie genomen te werden als ter eeren Gods, verbreyding syner kercke ende ten dienste van de Comp. bevonden sal werden te behooren, welck schriftelijck advys ende propositie bij de voorsz. predicanten datelyck overgelevert sijnde, is verstaen dat daer van aen de respective cameren metten eersten copie sal toegesonden werden omme met hare principale te communiceren ende tegens de aenstaende vergaderinge daer van een poinct van beschrijvinge te maken.

Van de instructie voor de predicanten en sieckentroosters.

14 Augustus 1617 — Dat de gedeputeerde van de respective cameren sullen gelieven rapport te doen van het gene bevonden hebben van eenige bequame persoonen van predicanten oft sieckentroosters, om naer Oost-Indien te seynden ende insonderheyt wat bij de camer tot Amsterdam verricht is over de particuliere instructie voor de predicanten uyt de remonstrantien van de classen te maken als int 15 poinct der laesten resolutie.

(In margine). Te deser vergaderinge gelesen ende geresumeert sijnde d instructie voor de predicanten ende sieckentroosters uyt de remonstrantiën ende concepten van de classe van Amsterdam, Walcheren ende Delff gestelt is de selve gearresteert in voegen als in de instructie de gedeputeerde van de respective cameren nevens dese poincten mede gegeven bevonden sal werden welke instructie nevens de gene die men versoeken sal dat bij de classe alhier in Walcheren met den eersten bij geschrifte gestelt sal werden (op de bedieninge van de predicanten ende sieckentroosters) bij de respective cameren aen hare classen gecommuniceert sal werden. Op dat soo wel deene als dander met kennisse van deselve classen eens voor al sulcx gestelt ende gearresteert mach werden dat daer uyt in de Indien geen questien, verschillen nochte desordrenen en mogen vallen.

Jonghe studenten in de theologie op te soecken nae Indien.

16 Augustus 1619. — De Gedeputeerde van de respective cameren sijn versocht dat tegens daenstaende vergaderinge gelieven te vernemen naer eenige goede deuchtsame ende eerlijke jonge luyden bequaem om te studeren, inde theologie omme de selve te stellen in een collegie ende aldaer te laten opvoeden tot dienst ende vervoorderinghe van Godes kercke in de quartieren van Indien.

Seminarium onder Ds. Walleo goetgevonden te houden.

1 April 1622. — Wederom gedelibreert sijnde op d ingestelde ordre ende beraemde onderhout voor eenige jonge studenten tot Leyden onder opsicht ende regeringe van Ds Antonio Walleo volgens de concepten voor desen gelesen ende overgenomen ende de handlinge met de voorsz. Walleo dien aengaende ende wegen sijne gagie gevallen heeft, de vergaderinge

geoordeelt de sake dienstich ende noodich te wesen ende den persoon van Walleo voor dien aengaende voor wel gequalificeert ende aengenaem gehouden ende dien aengaende tgeconcipieerde goetgevonden ende is verstaen dat het onderhout ende coste hier toe noodich uyt den armen gelde ende andre extra-ordinaris penningen ende buyten last van de Compie sullen werden gevonden ende betaelt mitsgaders dat de respective cameren die sulcx sullen goetvinden volgens de repartitie eenige jonge luyden sullen opspeuren, ende daer toe als vooren te recommanderen ende employeren.

Sebastiaen Danckaerts.

6 Juli 1623. — Ds. Sebastianus Danckert predicant in Amboyna geweest, ende in Nederlant laest gecommen met het schip de Leeuwinne draecht voor aen de vergadering dat tot bevordering vant Heylig Evangely Cristi onder de heydenen ende blinde Indianen in de Molucques Amboyna Banda ende na gelegen Quartieren, hij heeft gemaeckt eenen dictionnarium int Maleys ende Duyts et vice versa. Item een Catechismi mede int Maleys getranslateert, versoeckende dat die mochten worden gedruckt nevens de clenen Cathechismus ende int Malays overset. Item een A. B. boeck mede dat daervan noodich sullen sijn:

1000 dictionarissen.
10000 alphabet boecken.
10000 clene cathechismussen.
10000 groote ditto.

De voornoemde Ds. Danckart sal hem addresseren aen d Heer Bas ende pensionaris Pauw, die nu in den Hage sijn, omme met haer Edd. te delibreren hoe best dese boecken aldaer gedruckt cunnen worden tsij dat die gedruck worden tot cost van de Compie ofte tot cost van den drucker, ende dat de Compie wete hoe veel exemplaren sij sal nemen ende hoe veel voor yder exemplaar te betalen, is mede goetgevonden dat dese boecken aen de Seventiene gededuceert sullen worden.

Item proponneert den voorsz. predicant Danckart dat wel

eenige goede leeraers, item een kercken ordening voor Indien noodich is, item veel eerlijcke jonge vrouwen voor Indien noodich sijn, waerop de vergadering soude gelieven consideratie te nemen.

S. Danckardt.

12 Augustus 1623. — Sijn gelesen de pretensien van Ds. Sebastiaen Danckert soo veel het eerste poinct aengaet van de duysent realen van achten die hij in Indiën aen de Compie heeft gelaten wert geordonneert dat de selve hier aen hem sullen vergoedicht werden met advance van thien ten hondert, als nae costume, ende aengaende alle d'andere poincten van sijne pretensie de camer van Amsterdam wert bij de Seventhiene geauthoriseert om den predicant Danckert selffs in persoon daerop te hooren ende te disponeeren ten dienste van de Compie ende in redelijckheyt soo als de vergaderingh van de Seventhiene alreede haer opinie ten naesten bij heeft verclaert.

15 September 1639. — Is goet gevonden de remonstrantie van den predicant D. Heurnio jongst uyt India gecomen te stellen in handen van de Camer Amsterdam, om d'zelve te examineren, met authorisatie om den voornoemde Heurnium te sonderen, off genegen is wederomme na India te gaen, en tselve zoo bevindende, dat d'voorn. Camer alsdan aengaende syn conditien en tractement sal mogen met hem handelen sulcx hij bevinden sal te behooren.

22 October 1639. — De vergaderinge bij haer overwogen hebbende de extraordinaris goede diensten in India gedaen, bij den E. Justus Hurnius predicant met de jongste schepen thuys gecomen, is goet gevonden syn E. te vereeren de somma van twaelf hondert guldens, tot erkentenisse hoe veel de Compie van syn persoon ende gedane diensten hout, ende in toecomende noch van hem te verwachten heeft 'twelcke hem in contant, of daer vooren een obligatie gegeven sal werden, omme op intresse te houden.

Bijlage E.

Acta van de Classis Amsterdam. [1]

3 September 1618. — Dus Ursinus heeft voorgestelt, angesien men verneemt datter in stuck van Religie ende Godsdienst groote onordeninghe in Oost-Indien voorvallen, oft niet goet en ware om sulx te remedieren, dat de sorghe daervan wiert gestelt aen een ofte ten meesten twee Classen, die daervan haer werck souden maecken. De Classis vindt goet dat men hiervan een gravamen sal stellen om 't selve neffens andere te brengen op den anstaenden Synodum ende dat men oock schrijven sal aen die van Walcheren om van gelycken te doen.

14 November 1622. — Ten 5 dewijle die van Seeland bevonden worden een Particuliere Kercken-Ordeninghe toegesonden te hebben. Is goet gevonden dat men hierover aen die van Walcheren sal schrijven, ende soecken sal een Gemeene t'saemen coemste der Gedeputeerde uut verscheydene Kercken bijeen te hebben, ende daertoe bij de H. H. Bewinthebberen aenhouden, ende alsoo een eenpaerighe Resolutie der Kercken die van Indien toegesonden werde: Oock dat men ten dien eynden, aen andere plaetsen sal schrijven, omdat een yeder in den haeren te prepareeren tegens de Vergaderinghe van de Seventhiene.

13 November 1623. — Heefft D. Lucas voorgestelt van D. Heurnio dat hij van de Classe soude moghen beroepen worden voor die van Ost-Indien. Dit in communicatie geleyt synde, is daertoe gedeputeert D. Lucas met een ouderlingh des Kerckenraeds van Amsterdam.

---

[1]) Classicaal Archief Amsterdam, Nieuwe-Kerk.

Bijlage F.

Extract uit het Register der Resolutien van Gouverneur-Generaal en Raden van Indië. [1]

---

3 Augustus 1624 — Is mede goedt gevonden, alsoo jegenwoordich met de schepen Hollandia ende Gouda, eenige geleerde, in den dienst bevestichde, ende wettelyck beroepene predicanten, vant Vaderslandt alhier gearriveert sijn, dat men de gemelte, als mede de oude kercken dienaren alhier mitsgaders den kercken-raedt deser gemeente, tegen den 6n deser, in forme van collegiale vergadering sal doen beroepen, ende deselve, ten overstaen van syne Edelheyts gedeputeerden, eenige considerabele poincten bij sijne Edelheyt ende den raedt, tot bevoorderinge ende welstandt van de ecclesiastique bedieninge ende dependentien, van dien, in dese Republycke, geconcipieert ende ingestelt, in deliberatie geven, mitsgaders haer advys daer over schriftelyck voorderen, omme op de selve, als degene die de gemelte kerckelycke vergadering daer noch soude mogen toevoegen, naerder conclusie genomen te werden.

Actum int Casteel Batavia, datum ut supra.

(get.) P. D. Carpentier.
Jacques Specx.
Jan van Gorcom.
P. Vlack.
Antonio van Diemen.

26 Juli 1628. — Item alsoo den kercken raet deser stede versocht heeft haer bij sijne Edelheyt mochte geaccordeert werden, een generaele uytschrijvinge aen alle kercken van India

---

[1] Aanwezig in het Oud-Koloniaal Archief der Kamer van Amsterdam.

te doen ten eynde seecker gedeputeerde ende gemachtichde uyt deselve alhier mochten verschrijven, bij welckers mondeling rapport grondige informatie van den stant ende gelegentheyt yeder kercke int particulier soude mogen becomen, omme bij wege van dien een generale ordre ende reglement te ramen, waer na hun de respective kercken in India soude hebben te gedragen: is mede goetgevonden, dat men ymant uyt den Raet van India committeren sal, omme met de kerckelijcke gecommitteerde alhier naerder over voorsz. poinct te communiceren, ende te sien waer toe ende hoe verre hun intentie desen raeckende strecken mach, mede wert om tselve te verrichten gecommitteert den persoon van Anthoni van Diemen.

Actum int Casteel Batavia datum ut supra was onderteyckent

JAN PIETERSZ. COEN, WILLEM JANSZ., JAECQUES LE FEBURE, JAN VAN GORCUM, ANTHONIO VAN DIEMEN, JEREMIAS DE MEYSTER, JACOB VAN DORESLAER, Secretaris.

26 Februari 1629. — Door den predicant Justus Heurnius ende den ouderlingh Isaack Havart als gecommitteerde wt den kercken raedt alhier d'heer Generael voorgedragen sijnde, dat in hunne vergaderinge op d'aprobatie van sijn Ed. goetgevonden ende gearresteert hadden tot den dienst van de kercke in Batavia voor derde predicant te bevestigen den Eerw. Abraham de Roy; met 't schip Prins Willem als beroepen predicant int lant gecomen, ende dat naer Banda met s'lants Mauritius souden senden den predicant Michiel Clarenbeeck, met Schiedam int lant gecomen om den dienst aldaer waer te nemen. Item dat Dirck Janssen Nagel proponent in Banda na gedane examinatie tot predicant soud worden bevestigt, tot welcken examinatie voortvloeyen dat sijn Ed. gelieffde toe te staen iemant van hier expres mocht worden gecommitteert.

D' heer Generael ende sijnen Raedt de resolutie van den kercken-raedt geëxamineert ende overwogen hebbende vinden goet de bevestiginge van de Roy tot assistentie van de tegenwoordige bedienaers des Heyligen Woorts Danckaert ende

Hurnius alhier, ende t'versenden van Clarenbeecq naer Banda, mitsgaders t'beroep van den proponent Nagel t'approberen ende toe te stemmen, wat aengaet d'expresse besendingh ter examinatie van den voorsz. Dirck Janssen Nagel van hier derwaerts, wert bij sijn Ed. ende den raedt onnoodich geacht alsoo den kercken-raedt aldaer nevens den predicant Clarenbeecq nu derwaerts gaende tot gemelte examen suffisant sijn.

Alsoo den verplichten tijt van den predicant Justus Hurnius int lant gecommen anno 1624 met 't schip Gouda in de maent Julio naestcomende gaet expireren, ende gesint is noch eenigen tijt in dienst te continueren hebben goet gevonden den selven wederomme aen te nemen de generale Compagnie noch dry achter een volgende jaren int lant te dienen onder een tractement van *f* 120.— ter maent ingaende de verbeteringe tsedert de expiratie van sijn verbonden tijt.

Actum int Casteel Batavia, datum ut supra.

Was onderteeckent

JAN PIETERSSEN COEN, PR. VLACK, ANT[IE] VAN DIEMEN.

10 Augustus 1629. — Alsoo de kerckelijcke persoon deser gemeente voor desen met d' Ed. heer Pieter van Duyn in sijn leve Raedt van Indien communiceerden tgene de kerckelijcke saecken betrefte, ende dat sedert desselffs overlijden daerinne tot noch toe niet en is gedisponneert, wert alsnu bij zijnne Ed[d] ende den Raedt goedgevonden daer toe te committeeren de Ed. heer Crijn van Raemburch, Raedt van Indien, omme soo in denselver kerckelijcke vergaederingen te compareren aldaer cessie ende kennisse van saecken te neemen met deselve als voor dato in communicatie te treden nopende het trans-porteeren van de sieckentroosters van deen schip op dander, ende alles meer wes tot ruste ende vrede van Godes kercken noodich gevoordert diennen zall.

Actum int Casteel Battavia datum ut supra.

Was onderteeckent

JAN PIETERSZ. COEN, PIETER VLACK,
ANTONIO VAN DIEMEN, CRIJN VAN RAEMBURCH.

17 Januari 1631. — Item wert naer verscheyde onderlinghe discoursen ende overweginghe van zaecken goetgevonden in de respective kercken onder de jurisdictie van de Compagnie sorterende daer kerckelijcke vergaderinghe gehouden werden, een commissaris in de kerkelijcke vergaderinghe wegen de Hooge Oevericheydt der respective plaetsen te committeren, die sijn sitplaetse continuelijck sal hebben recht over de presiderende president te weten indt middelwege van de tafel, die de gemelte kerckelijcke vergaderinghe sullen present ende gehouden sijn kennis te nemen ende notule te houden van t'geene ter vergaderinghe passeert, d° Commissaris wert verstaen te zullen wesen gequalificeerde persoonen professie doende van de Christelijcke religie ende lidtmaet der gemeente, welcke ordre met de eerste gelegentheydt de respective gouverneurs ende kerckenraeden van de Moluccos, Amboina, Banda, zullen aengeschreven ende belast werden naer te comen, t'welck alhier in Battavia oock zal naer gecomen ende den kerckenraet aengedient werden, soo haest als men zulcx geraden vinden zall.

13 September 1632. — In deliberacie gelegt sijnde zeeckere schriftlijcke remonstrancie die de Eerwaerde predicanten ende kercken Raat deser stede Battavia eenigen tijt voor desen hadden overgelevert aen den vorigen Generael de heere Jaques Specx ende Raaden van India waar van de copie hier naer is volgende.

Aen den Ed. heer Gouverneur-Generael Jaques
Specx ende sijn Ed. presente Raaden.

Geven ootmoedelijcken ende met behoorlijcke reverencie te kennen de predicanten ende leden des kercken Raats deser stede Battavia, hoe dat Uwe Ed. ende H.H. nu corteling door Uwe Eds. ende H.H. gecommitteerde mits 't aenstaende vertreck van Sebastianus Danckaerts predicant alhier ende d. Nicolae Molino predicant op de cust van Choromandel naart Vaderlant, de vergaderinge alhier heeft laten voorstellen in consideratie te nemen welcke persoonen naar eysch van den standt haerl.

gemeente bequaemst souden mogen gesurrogeert ende in hare plaatse gestelt worden, daarop haer advys ende goetvinden begeerende twelcke sij supplianten in de vreese des heeren rijpelyck overwogen hebbende Uwe Edt. ende H.H. door haar gecommitteerde eerbiedelijck hebben laten weten t'gene haer in dese saacke dienstich ende stichtelijcx dachte te wesen, als namentlijck datelyck den predicant in de plaatse van d. N. Monilio (sic) te verkiesen ende metten eersten tot sijne verlossinge toe te zeynden, ende nopende de plaatse alhier alsoo den Eerw. dom. Justus Hurnius, wettelijck béroepene dienaer Godes in de gemeent alhier. Ende noch een andre predicant vuyt t'vaderlant alle vuyren stonde te verwachten, waervan deene, nu met het schip Amilia door Godes genade hier is gearriveert, dat men een weynich tijts de beroepinge deser plaatse soude differeren op dat vuyt de presente dienaers Godes de bequaemste de gemeente zoude mogen toegevoecht werden, twelck d'Ed. heer Generael door gemelte gecommitteerden voorgedragen zijnde, ten antwoorde hebben ontfangen ende gerapporteert, dat sijne Edt. niet en hadde begeert de vergaderinghe goetvindingh ofte disposicie in deze zaecke maer simpel advys om alsdan in de selve finaele resolucie met sijne Eds. Raaden te trecken, twelcke den kerckenraet ende voornamentlijck den dienaren Godes ten hoogsten agraverende van Godes contsientiën wegen haer hebben genootsaeckt gevonden Uw Edht. ende H.H. hier op mits desen ootmoedige remonstrancie te dienen ende eerbiedentlijck te versoucken, dat Uwe Edt. ende H.H. gelieven in Christelijcke consideratie te nemen dat de dienaren Godes van de wettelijcke beroepinge der predicanten, niet ende connen wtgestooten werden. Alsoo de selve haer niet door advys maer door absoluyt decreet is competerende, zijnde daer toe niet van menschen maar van den oppersten Godt ende herder der gemeynte geautoryseert ende gelastet 2 Cheron 19 v. 11, 1 Thimoth. 5 v. 21, Eph. 4 v. 11 in hare beroepinge ende aen neeminghe int Vaderlant van den kercken raet als van den A.A. heeren Bewinthebberen bevesticht in consiencie ende bij eede de kercke ende hare regeringe gepresteert, verplichtet, waer bij comt, dat sij nu soo vant classis van Amsterdam ende van Seelant als-

mede van A.A. heeren Bewinthebberen representeerde de Seventhiene werden gelastet de kercken alhier te regeren op de oude voet glijck de selve nu acht jaren lanck in alle billicheyt is geregeert geweest, alles conform de ordre der kercken in Nederlant ende het gantsch Christendom geratificeert bij de Synode nationael laest gehouden tot Dordrecht bij de Souverayne Ho Mo. Heeren Staaten Generael geapprobeert in alle christelyke kercken onses Vaderlants, t'sedert sonder tegenspreecken geobserveert, ende hier ter plaatse van de Ed. heer Generael Pieter de Carpentier ende syne Ed. presente Raaden provisionelijck geadmytteert. Alle het welcke geconsidereert, soo versoecken sy supplianten in alle Christelycke ootmoedicheyt Uwe Edt. ende H.H. gelieven gemelte redenen te ponderen ende naar eysch ende uytwysinghe der selver haer te laten behouden, haer kerckelijcke recht waeraen sy hoochlijck verplicht zijn ten eynde de Goddelycke ende wettelycke billicheyt, plaets grijpende de christelijcke gemeente alhier behoorlycken versorcht ende geregeert mach werden tot vervolch der heerlicheyt Godes ende vervoirderinge derselven salicheyt.

Twelck doende onderstont wt last ende naeme der kerckelijcke Vergadering van Battavia

(get.) SEBASTIANUS DANCKAERTS
Scriba Eccles.

Naer rijpe overweginge van saecken is goetgevonden ende verstaen, dat men in dese vergaderinge provisionelijcken soude ontbieden alle de predicanten die jegenwoordich alhier op Battavia resideren sonder eenige ouderlingen, diaconen ofte kerckenraet, om haerluyder den' naem van kerckenraet daermede met te schinen toe te staen, gelijck ook dienvolgende in de selve vergaderinge verscheenen zijn d'eerw. Sebastianus Danckaerts, Justus Hurnius, Abraham de Roy, Georgius Candidius ende Abraham Rogerius, alle predicanten, den welcken mondelingh aengeseght is, dat den Gouverneur-Generaal ende Raaden van India verstaen volgens de claare ordre van de heeren 17en haere principalen dat het versenden van de predicanten die der hier souden mogen wesen, gelyck de heere Specx

ende Raden van India aen haer voor desen hebben verklaert, ende soo als in de instructie die haer bij de Compie wert mede gegeven, uytdruckelycken wert geordonneert twelcke de gemelte heeren 17n bij hare jongste mijssyve dato 21 November 1631 uyt Amsterdam over de voorsz. saecke geschreven noch expresselijcken zijn ordonnerende begeerende dat sij luyden haer met de voorsz. ordre soude willen conformeren, naar welcke redenen aen de selve predicanten noch is aengeseyt, alsoo de discoursen wel bij wijlen qualyck werden geinterpreteert alst blijckt vyt schrijven, dat sy verklaaren te hebben van de kercke t'Amsterdam aengaende de gemelte jongste resolutien van de Seventhiene heel anders luydende als de selve brieven, dat se daeromme geen staat zouden maecken op de mondelinge propoosten, die men jegen haer was houdende maer dat alleen souden nemen tot antwoord ende door onse verklaaringe ende meeninge t'geene haer door ons schriftelyck soude werden overgegeven, het ware dan bij forme van appostille opt requeste ofte andersins, daer op de gemelte predicanten vertrocken zijnde, naer dat alles well ende rijpelijck hadden overwogen, soo is eenstemmich geresolveert, dat men op de voorsz. haere remonstrancie zoude stellen dese naervolgende appostille.

Den supplianten diene op de tegenwoordige remonstrancie voor antwoordt dat den heer Gouverneur Generael Hendrick Brouwer met advys van den gewesen Generael Jaques Specx ende de Raaden van Indien, die dese remonstrancie aen sijn gemelte Edele heeren behandicht op den inhouden van den selven geleth ende daer beneffens in consideracie genomen hebbende d'orderen ende instructien bij d' E. heeren Majoors ter vergaderinge van de 17h int jaar anno 1617 met approbacie van de Ho. Mo. heeren Staten Generael mitsgaders bij advys ende ordre van de Classis tot Amsterdam, Middelburcht, Delft, Rotterdam, Hoorn ende Enckhuysen gemaackt ende bij haar Ed. jongste missyve in dato 21en November 1631, alnoch geapprobeert goetgevonden hebben, volgens den expressen last van de gemelte Ed. heeren Majoors daer bij te persisteren ende de supplianten dien volgende by desen expresselyck te ordonneren hun daer mede te conformeren.

Ende op dat tot bevoirderinge van Godes kercke soodanigen plaetsen van predicanten mogen bekleet werden als hier in Battavia ende de custe van Cormandel aanstaande zijn te vaceren, sullen de supplianten volgens den teneur van de gemelte instructie ende ordre van de gemelte Ed. heeren Majoors tegen dinsdach toe comende aen den voornoemden heer Gouverneur Generael ende Raaden van India overleeveren hare schriftelijcke advysen, wat predicanten van de jegenwoordige alhier present tot bedieninge van d'een ende d'ander plaetse bequaemst ende dienstich sullen mogen gebruyckt ende bevesticht werden, omme bij den gemelten heer Gouverneur Generael ende Raaden van India op hare Ed. resoluyte voirder daer op gedisponeert te werden naer behooren.

De Coestal enz.

Aldus gedaen geresolveert ende geconcludeert mitsgaders by gemelte E. Gouverneur Generael ende Raaden onderteykent ten dage jaere ende plaetse als vooren.

Ende was ondergetekent

HENDRIK BROUWER, JAQUES SPECX,
PIETER VLACK, MAERTEN ISBRANTS.
JOHAN VAN DER BURCHT,

Met advys van mij
(get.) ANTHONI VAN DEN HEUVEL.

15 September 1632. — In deliberacie gelegt de naerder antwoorde van de predicant op gisteren den heer Generael op sijn E. appostille behandicht is geresolveert den predicanten noch ter hant te stellen copie autentijck van de instructie onder de besendinghe der predicanten hier te lande bij de heeren Bewinthebberen ghearresteert in Augusto 1617 ende bij d' Ho. Mo. heeren Staeten Generael geapprobeert den 3n November daer aen volgende ende haer te ordonneren dat als noch haer naer de selve ordre hebben te reguleren ende dienen voor advys wat predicant nae de custe van Choromandel, bequaemst conde gesonden werden ofte indien als noch in oppositie blijven dat heere Gouverneur-Generael ende Raaden achter volgende gesegde instructie tot de voorsz. besendinghe ex authoritatie sullen proccederen, als breeder bij de selve appostille is te sien luydende de naerder antwoort ende tweede appostille als volcht.

Aen den Ed. heer Gouverneur-Generael ende sijn E.E. presente Raaden.

De apostille gegeven bij den Ed. heer Hendrick Brouwer met advys des gewesene heer Generael Specx, ende sijn Ets. presente Raaden opt laeste request des kercken raets van dato 20 Augusty deses loopende jaars is in de volle kerckelijcke vergaderinge gelesen ende nae aenroepinge van den heyligen name Godes goetgevonden, nae rijpe deliberacie over de selve in de vreese des heeren genomen, met alle eerbiedicheyt haere Edt. ende E.E. te antwoorden.

Eerstelijck aengaende dat haer Edt. begeeren ende ordonneren dat de predicanten ende kerckenraet alhier op Battavia hun conformeren sullen naa de instructiën ende orderen bij d'Ed. heeren majoors anno 1617 met approbacie der Ho. Mo. heeren Staten Generael mitsgaders bij advys ende ordre van de classe tot Amsterdam, Middelburcht, Delft, Hoorn, Rotterdam ende Enchuysen gemaeckt, waer door haere Ed. verclaren te verstaen de gemeene instructie, die de predicanten ende sieckentroosters jaerlijcx in de scheepsdoosen wort mede gegeven.

Wert met alle eerbiedicheyt geantwoort dat bij aldien de gemeene instructie de welcke in doosen van alle schepen gelegt wert van haer Eds. verstaen wert, gelijck den inhout ende teneur van dien is mede brengende articulis 1, 6, 19 naementlijck dat zij den predicanten geiungeert te achtervolgen, de particuliere instructie ofte beroep brieff die bij de classicale vergadering hun gegeven wert ende dat haer E. dien volgende oock includeeren ende den kerckenraat toestaen de beroepinge der predicanten ende het onderhouden van haer kercken ordening welcke die gegeven classicale instructie, ofte beropbrieff den predicanten ende kercken raaden toeschrijft, dat alsdan de vergaderinge niet tegens gemelte gemeene instructien heeft, t'welck soo het haer E. niet gelieven te approbeeren vinden de predicanten ende kerckenraet haer genootsaeckt te verclaaren dat niet connen van gemelt recht desisteren, alsoo het selve tot vercortinge soo der eeren Godes, als van de welstant der ge-

meente ende tot beswaringe haerer consiencie is streckende naerdemaelt sij tot onderhoudinge der kercken ordeninge van Nederlant geconstrengeert werden ende verbonden zijn aen de selve met beloffte voor het aenschijn Godes ende sijnen Hen gemeente in haere aenneminge totter kercken dienst als mede door haer beroep brieven ende commissien bij de E. classen ende heeren Bewinthebberen van de Oostindische Comp. geautoriseert ende nu noch de novo belast werden door de laeste missyve geschreven door last ende uyt name der E. gedeputeerde des sinoot van noort holland ende der classen van Amsterdam ende Walcheren, bidden derhalven eerbiedichlijck het voorgemelte in consideratie te nemen, ende te overwegen der redenen die ons bewegen te volherden bij de goede orden der kercken in India door de welcke de cudde des heeren te desen plaatse stichtelijck ende vreedtsamentlijck soo lange jaaren geregeert is geweest.

Aengaende het tweede vinden ons wederom genootsaeckt UEd. ende E.E. eerbiedentlijck te remonstreren dat behoudens t'recht van Godes gemeente ende de verbintenisse onser conscientie aen UEd. ende E.E. niet connen toestaen met volacie van de kercke ordeninghe in plaetse van de resolutie den welcken de predicanten ende kercken raaden int stuck van beroepingen der kercken dienaren toe comt, alleen te adviseren nopende de becleedinghe van de kercken tot Battavia ende Pallicatten met behoorlijcke dienaren, bidden derhalven UEd. ende E.E. gelieven in te sien de reden soo hier als al vooren gemoveert ende op desen onse christelijcke bede UEd. ende E.E. christelijcke genegentheit te hooren tot rust ende welstant van Godts gemeente ende verheerlickinge vant huys des heeren t'welck doende etc. Gegeven in onse kerckelijcke vergaderinge tot Battavia desen 14 September anno 1632, was onderteyckent in eygener hant wt last ende aller namen SEBASTIANUS DANCKAERTS pro-temp. press., ABRAHAM DE ROOY, scriba, M. ANDRIES DU REES, ouderlingh.

Volcht de appostille van de voorsz. request.

Den supplianten wert mits desen ter hant gestelt copy autentyck vant 34 artyckel uyt d'instructie bij de vergaderinge van de heeren Seventiene gearresteert ende bij de Mo. heeren Staaten Generael geapprobeert begeerende dien volgende dat sij luyden haer naer den inhout vant voorsz. artyckel ende jongste gesonden ordre van de gemelte heeren Seventhienen haer luyden voor desen bij copie mede bekent gemaeckt reguleeren ende dienen van advys over de predicanten die alhier binnen Battavia ende voor de cust Choromandel tegenwoordich worden verheyst, ende dit ten langsten op mergen voor den middag ofte dat bij faulte van dien d' heer Gouverneur ende Raaden van India genootsaeckt sullen sijn volgens den last ende ordre van hare principaelen in de voorsz. saecke te disponeeren.

Actum int casteel Battavia desen 15n September anno 1632. Leger stont: ter ordonnantie van de gemelte heer Gouverneur-Generael ende Raaden van India.

Onderstont

(get.) Hendrick Brouwer, Jaques Specx,
P. Vlack, Maertten Isbrants,
Johan van der Burcht.

Met advys van mij
(get.) Anthoni van den Heuvel.

18 October 1632. — In deliberacie geleyt zijnde voor de tweede mael de remonstrancie by d' Eerw. predicanten ende broeders des kercken raats aen den Gouverneur Generael ende Raaden van India overgegeven den 14 dezer van den naer volgenden inhoude.

Remonstrantie.

Aan den Edel heer Gouverneur Generael Hendrik Brouwer ende zijne E.E. presente Raaden van India.

Verthoonen met behoorlycke eerbiedicheyt UEd. ende E.E. goetwillige dienaren in Christo, de broederen des kerckenraets alhier, hoe dat bij haer voor dato aen den heere Generael Specx

ende Raaden van India soo schriftelijck als mondeling, ernstelyck versocht is geweest, dat haeren waerden medebroeder Justus Hurnius zijnen voorigen ordinaren Godtsdienst alhier bedienen mocht ende echter daer op tot noch toe geen antwoort becommen hebben ende zij supplianten inziende den stant haerder teedere gemeente voornamentlyck dat gedeelte t'welck den maleysen dienst concerneert, dat den E. dom. Danckardo sieckelijk den meesten tijt gaende, niet nae zijn E. wenschen alleen can waergenomen werden alsoo het een werck is, welck wel twee cloecke ende altyt aerbeydende dienaren van noode heeft, zoo ist, dat sy supplianten haer genootsaeckt vinden (als schuldich zijnde te versorgen, dat dese gemeente haer van den heere toevertrout, behoorlijck gedient werde) haer te keeren tot UEd. ende E.E. versoeckende met alle bescheydenheyt, dat de saecke dom. Justy Hurny bij de hant genomen, affgedaen ende wettelycke zijne gemeente toegevoecht mach werden.

Ende op dat alle verschillen ende twisten in Godes gemeente welcke niets anders baeren als alle onheylen, ergenissen ende verhinderinge in den Godsdienst ter Godtzalicheyt in toekomende wech genomen mochten werden ende in alle ruste, lieffde ende eenicheyt het huys des heeren gebouwet, soo versoecken zij supplianten, dat een der bevestichde dienaren alhier gecommitteert werden om nevens den Ed. heer Generael Specx int Vaderlant voor d' Ed. heeren majoors ende de classicale vergaderinge, soodanigh goeden kercken ordre te bevoirderen: als tot welstant deser jonge gemeente in India sal noodich bevonden werden te behooren.

Ende opdat voort t' vertrecken enz.

Onderstont uyt aller last ende naeme,

(get.) ABR. DE ROY, p. t. preses.
SEBASTIANUS DANCKAERTS, scriba.

Is verstaan op het eerste poinct dat men de predicanten gesamentlijck met Ds. Hurnis voor ons in de raet sal ontbieden, ende haer ernstelijck recommanderen, dat in hare predicatien niet voort en brengen dispuyten van gesach respeckt ofte autoritheyt die de kercke zoude mogen pretenderen ofte moveren

tegens de ordinancien van de Generaele Compagnie, ende de orderen succesyvelijck by de selve herrewaerts gegeven, alsoot saecken zyn, die de gemeente niet en raecken, ende dat men onder alsulcken verclaringe by haer te doen, ende opt vertrouwen, dat haer hier naer zullen reguleren gemelten domeny Hurnium van den suspense sijns diensts zouden verleveren, ende wederom tot het ampt zijner beroepinge admitteren mits dat oock tot volvoeringe van de selve admissie, geen andre noch voordere formaliteyten zullen werden gebruyckt, als dat deputteerden van onser raede die in de kerckelijcke vergaderinge compareren aldaer sullen aenseggen, deze onse resolutie ende dat de selve predicanten met domino Hurny zullen verklaaren hier mede contentement te hebben sonder eenige andre ofte meerdere proceduyren hier in voor te nemen nochte te gebruycken, daer op de voorschrevene predicanten ende Hurnis voor ons ontboden zijnde ende naer dat haer het bovenverhaelde was voor gehouden ende sij daer op met malcanderen hadden gesproocken, soo hebben gesamentlijck ende dom. Hurni particulierlijck catogorice geantwoort ende verclaert, dat daeraen namen contentement ende het hier bij souden laten berusten, waermede wij verstaen, dat den voorsz. dom. Hurnium van sijne suspency gerevelleert ende zijn ampt volcomentlijck herstelt, den goeden Godt verleenen, dat het selve mach gedien tot zijs naems eere, stichtinge der gemeente, ende vermeerderinge van goede corrispondentie tusschen de kercke ende de ordre van de heeren onse principaelen.

Aengaende het tweede poinct, om eenen van de bevestichde dienaren naert patria te commiteeren, tot bevoorderinge van eene goeden kercken ordre noodich tot den welstant deser jonge gemeente in India, is geresolveert tzelve aff te slaen, alsoo wij verstaen geen verschillen van consideracie met de kerckelijcken te hebben, ten aensien dat se door ons gehouden zullen werden, om naer te comen de ordre van de heeren Seventiene ende de instructie bij haere E. ons toegesonden, doch bij aldien zij meenen eenige besondere reedenen te hebben, tot gesegde procedure van kerckelijcke ordeninge, dat het selve schriftelijck zouden be-

voirderen, alsoo sich daertoe tijt, gelegentheyt ende occasie genouch is presenterende.

Het derde point enz.

Aldus gedaen ende geresolveert.

Actum int casteel Battavia datum als vooren, onderstont

HENDRICK BROUWER, JAQUES SPECX,
P. VLACK, MAERTEN ISSBRANTS,
JOHAN VAN DER BURCHT.

Met advys van mij
(get.) ANTHONI VAN DEN HEUVEL.

3 February Anno 1633. — Nae dat verscheyde malen was gedelibereert ende met de predicanten alhier gecommuniceert de gelegentheyt der Alephouresen op het groote lant van Ceram die noch heydenen sijn, ende haere gethoonde genegentheyt wt verscheyden discoursen daer mede wilde trachten te bewijsen, dat met ons int gelooff geen bysonder verschil en hadde alsoo de poligamie voor een groote sonden houden, int nuttigen van oorbaerlijcke spijse ende dranck met ons geen onderscheyt en hebben, ende verscheyde andere redenen, soo de heere Gijsels bij sijne jonghste brieven aen ons wt Amboyna is schrijvende, soo is geresolveert, dat men onsen eerwaerdigen broeder domine Justus Hurnius derwaerts sal seynden, om het evangelium aldaer dese heydenen te vercundigen om daer mede noch een parthij van omtrent de hondert lasten rijs, naer Amboyna te senden, op dat aldaer te beter mogen wesen voorsien, om goede parthye te gebruyken tot voorderinghe van alsulke advantagieuse exploicten, als door de alephoresen ten besten dienste van de Comp. door onse ordre aldaer bij der hant genomen mochte sijn, ende noch sullen mogen aengevangen werden.

De secretarisen enz.

Ende was onderteeckent HENRICK BROUWER, PIETER VLACK, MARTEN ISBRANTS ende JAN VAN DER BURCH.

Bijlage G.

Acte der Kerckelyke Vergaderinge
gehouden tot Batavia (1624). [1]

Int jaer des Heeren onzes Saligmakers Jesu Christi 1624 is op ten 6 Augusti door begeerte der Edel Hr. Generael Pieter de Carpentier in de Stadt Batavia, gelegen opt Eyland Java-Mayor int Koninckrijck van Jacatra t'saemen beroepen en aengevangen in de vreese des Heeren, een kerckelyke vergaderinge bestaende uyt de Kerkenraet derzelver plaetse en de kerckendienaeren aldaer tegenwoordig, waar by syn Edel[t] twee politycke persoonen gecommitteert heeft, opdat volgens de resolutie deser vergaderinge met approbatie der Ed. Hr. Generael ende der Raden van indien de abuysen, tot nog toe in de Kercke en kerckelycke bedieninge in deze landen ingecropen, geweest, eene Christelycke ordre ter Stichtinge ingevoert ende der Heydenen versamelinge tot den schoot der gemeynte Godes gevoordert werde.

Ten desen eynde heeft den Ed. Hr. Generael op den 6. Aug. int Casteel Batavia te samen geroepen dese naervolgende persoonen.

D. Sebastianus Danckaerts Predicant.

D. Anthonium Dircx Predikant dewelcke door siekte belet zijnde en conde als doe noch niet compareren, maer is daernae mede gecomen ter vergaderinge.

D. Johan du Praet, Predicant.

D. Justus Heurnius, Predicant.

D. Michaelem Seroyen, Proponent.

Adriaen Bouwensen, ouderling der gemeynte tot Batavia.

Jacob Gerretsz. de Herde, ouderl. der gem. tot Batavia.

Pieter Adriaensen Cranenbroek diacken tot Batavia.

---

[1]) Zie blz. 330.

Bij deze kerckel. persoonen hebben haer als gecomitteerde van den Ed. Hr. Generael vervoucht, De Ed. Hr. Jaques Specx en de Ed. Hr. Pieter Vlack, beyde Raden van indien.

De Vergaderinge nedergezeten zijnde soo is (nae de aenroepinge van den almagtigen Godt, bij een der kercken dienaeren gedaen) door den Ed. Heer Jaques Spex hem voorgehouden, hoe dat de Ed. Hr. Generael Pieter de Carpentier, sorg dragende voor de swacke en vervallende gemeynte van indien, alsmede voor de voortplantinge der Chr. Religie onder de Heydenen eenige artyckelen ten desen eynde tsamengestelt hadde, die hij nu de vergaderinge overgaf, begerende sij soude met alle sorgvuldigheyt in de vreese des Heeren deselve overwegende dezes aengaende haar advys hem schriftelijck behandigen en al sulcke middelen tot opbouwinge der gemeynte Godes beraemen, als sy nodich ende bequaem souden vinden.

> De articulen der vergaderinge voorgedragen zijn dese: Poincten der kerckenraet deser gemeynte, mitsgaeders de bevestichde kerckedienaeren, soo te lande als op de Rede alhier tegenwoordich (door ordre van den EdHr. Generael ende synen Raet by den president des gemelte kerckenraets tegen den 6 August. in forme van collegiale vergaderinge beroupen) door last van den Generael overgelevert, omme by de voors. vergad: daerop geconsulteert, en haer advys schriftelyck daer over aen syne gemelte Ed. verthoont, en op deselve mitsgaeders alsulcke articulen meer, als den voorschreven kerckenraet hier soude moghen byvoegen, naeder conclusie genomen te werden.

1. Oft het niet betaemelick sy, dat men een algemeynen biddag houde, tot dancksegginge, dat Godt de Heere ons lieve vaderlandt van soo schrickelicken aenstoot des machtigen vyants genaedelick bewaert, de schepen van Comp. soo geluckelyck tot int vaderlant ende van daer in Indien geleydet, mitsgaders des Comp. staet hier in Indien tot noch toe zoo vaderlyck voor gewelt van alle haer vyanden bewaert heeft, dat hy synen mildtrycken segen langh hoe meer over deselve streecken ende insonderheyt de voortplantinge van de waere Christelijcke Religie

int midden van dit heyloos moorsdom gelieve te segenen.

2. Oft de kerckelycke ordre hier in Batavia conform de instellinge van de gereformeerde kercken int vaderlant geobserveert ende naegecomen [1]) wert.

3. Alsoo wy op het ernstich aenhouden van magister Constantius Chytereurs geadvoyeert hebben een druckerye toe te stellen, t'overleggen oft geraden sy, dat men daermede voortvaren en oft deselve vooreerst tot nut sal gedyen, dan oft daer meer onlust als voordeel uyt soude mogen resulteren. Item zoo goet gevonden wert de druckery voortganck neme, oft het niet nodich sy eenige ordre te raemen, ten eynde niet dan met consent en behoorlicke visite gedruckt werde.

4. Oft de plaetse welcke tot gebouw van een nieuwe kercke gedesigneert en afgetekent hebben, wel gelegen, te groot ofte te kleyn van begryp zy, mitsg. hoe groot en van wat forme de kercke, na de mate van deze gemeynte ende den verhoopten aenwas dient begrepen ende in wat gewest gestelt te werden.

5. Informatie te nemen van den standt der kercken in de Moluques, Amboina, Banda, Selor, Paliacatte en Piscadores, wat Leeraers en voorlesers in de gemelte quartieren tegenwoordich syn, welcke der selver by expiratie van tyt verlost moeten werden, mitsgaders of ook eenige ongesontheyts en onervarenheytshalven in de leere, mitsgaders ergerlyck levens halven behooren gesuspendeert en opontboden te werden.

6. Alsoo wy met Godes hulpe voorgenomen, en alreede onder handen hebben zeker gebouw om 't selve te approprieren tot een schoole, mitsgaders ook tot logement van de overkomende nederlantsche en hierlantsche vrouwspersonen, waerover nodich een aansienlyck en geschickt opperregent, gelyck mede eenige bequaeme schoolmeesters ende deuchsame matronen sullen dienen gestelt te werden, voor te dragen wat persoonen daartoe by de Broeders voor de bequaemste geoordeeld werden.

7. Oft niet nodich sy een ordre te beraemen, dat de pred. en bequaeme voorlesers by beurte op sekere gestelde tyden de visite en ronde onder de christelyckheyt deser stede Batavia doen, soo wel onder de Japanders, Maleyers, Mardyckers ende

[1]) B. heeft: „aengenomen”.

andere natiën, professie van de Chr. Religie doende, als onder de Nederlanders, ten eynde die alreede in de gemeynte mitsgaders nog daer buyten zyn, tot haren chr. pligt vermaent ende geinstrueert mogen werden.

8. Wat middelen best aengewent ende int werck gestelt dienen, om de Mooren, Heydenen en andere verblinde natien opt gevoechlijkste tot het Christen geloove te leyden, insonderheyt de kinderen, welcke van soodanige ouders in dese stadt geprocreeert ende van buyten ingebracht werden.

9. Oft het niet noodich sy de onervarene des te beter, en ordentelicker in de fondamenten der chr. leere te stilleren, dat men de catechismum voorneme op den predikstoel te verhandelen, ende op wat tyd sulcks best voegen soude, 't sy des Sondachs oft een dach in de weecke.

10. Te sien wat ordre alhier in de schole onderhouden wert, int onderwysen van de kinderen, soo in de fondamenten van de chr. religie, als andersints, mitsgaders een goede en behoorlicke voet te raemen, hoe ende in wat manieren de jeucht geleert en geinstrueert sal werden. Item wat de meesters tot nog toe daarinne gevordert hebben, oft de present tot het schoolmeesterschap suffisant syn, en of sy haer naer behoren quyten.

11. Off het tot dienst der scholen in Indiën niet wel voegen en soude, dat men een Bibliotheca begon te formeren, daermen alle de presenten, en de over senden boecken van den Comp. bij den anderen opleyden, mitsgaders byeenversamelden alsulcke boecken, als eenige vertreckende persoonen naer 't vaderlant, aen de liefhebbers daertoe sullen willen contribueeren.

12. Alsoo de generale comp. dagelyx boven haer vermogen ende buyten alle proportie met overgroote oncosten beswaert wert, ende dien volgende niet meer belast dient, te overleggen by wat middelen men de penningen tot het gebouw der schoole streckende tot dienst van de gemeynte, buyten last van de Comp. vinden sal, 't sy by vrywillige contributie, ofte by forme van lotterye ofte anderssins.

13. De Maleysche gebeden, thien geboden en gelove, welcke in dese Kercke ten dienste van de Borgerye voorgelesen wert, nae te sien, of die naer den eysch der Maleysche taele wel overgeset

syn, dan of daer eenige correctie in behoorde te geschieden.

14. Op seeckere provisionele instructie te letten, welcke de Hr. Gouverneur Houtman, op syn vertreck van de Moluques, aen de Kercke van Batsian tot naerder ordre gelaten heeft, oft het niet noodich en betaemelick sy die in te trecken en een ander door den Kerkenraet van hier met ons approbatie derwaerts te senden.

15. Hoe ende waer de presente pred. en voorlesers behooren verdeelt ende versonden te werden, daer yder naer de mate syner gaven Godes ende de gemeynte den besten dienst soude mogen doen.

Om ordentelyck de saecke te verhandelen syn met gemeene stemmen vercoren.

D. Sebast. Dankaerts tot praeses.

D. Michael Seroyen tot scriba, en dese syne bedieninge nederleggende, soo is Justus Heurnius in syne plaetse bestelt.

Sr. Cornelis Gerrets verlooren arbeyt oppercoopman, is van den Hr. Generael gecommitteert om in plaetse van den Ed. Hr. Jaques Spex in de vergaderinge te compareren.

16. Den tyt om te vergaderen wert gestelt des Dinsdaechs smorgens ten 7 uren, des Woensdachs naer middach ten 2 uren en des Donderdachs smorgens ten 7 uren. De vergaederinge soude telckens dry uren dueren.

De plaetse der vergad. werde gestelt de Kercke der stadt Batavia.

Voorgeslagen synde of men tot de bovengenoemde Personen eenige kranckbesoekers, op de rede ofte in de stadt liggende, vougen soude, soo is hetselve onnoodich en onprofytelyck geacht.

· Advys van de Kerkelycke vergaderinge (door ordre van den Ed. Hr. Gouverneur-Generael Pieter de Carpentier en syne Raeden beroepen en begonnen tot Batavia int jaer ons Heeren en Salichmaekers Christi: 1624 Augustus 6) het welcke hy gegeven heeft op de articulen by syne Ed. haer voorgestelt, streckende tot voorderinge van de welstant der Gemeynte Godes en voortplantinge der chr. religie hier te lande.

Opt 1e Artic. Om een goet begin, voortganck en eynde deser Chr. vergaderinge te becomen, alsmede om den Heere te dancken voor syne vaderlycke bewaringe ende segeninge dus lange

aen ons vaderlandt ende den handel der O. I. C. bewesen, ende hem bidden, dat hy syne goddelycke goetheyt haer meer ende meer wil laten genieten, ende de voortplantinge syns H. Evangeliums onder de Heydenen voorderen, ist goed gevonden den Ed. Hr. Gen. (die daer af selfs int eerste Art. mentie maakt) te versoecken, dat hem een algemeynen vasten en biddendach te Batavia en op de Reede de Scheepen aldaer liggende gelieve te doen vercondigen tegens Woensdach wesende den 14 Augusto, het welcke ingewillicht, en int werck gestelt is.

De vergad. acht het oock nodich aen de Ed. Hr. Gen. ende synen Raet te versoecken, dat heel Indien door 's jaerlycx een Biddach gehouden werde op Dinsdach, op de welcke het coninckrycke van Jacatra verovert ende Stichtinge der stadt Batavia begonnen is.

Opt 2e. Daer is gevraecht nae de Kercken ordeninge, die voor desen hier in Indien onderhouden is geweest, opdat men deselve [confereere] [1]) met die ordeninge, die nu laest int jaer des Heeren Christi 1624 hier in Indien gebracht is uyt vaderlandt, van de gedep. des Suyts ende Noort-Hollantsche Synody geapprobeert synde, maer daer is geantwoordt datter geene schryftelycke Kercke ordeninge gebruyckt ofte gevolcht is geweest. Derhalven heeft de vergaderinge de revisie van de medegebrachte Kercke ordeninge hierby gevoucht, by der handt genomen, sommige dingen nae vereysch der saecken in deselve vergaderinge [2]) en tot deselve toedoende, als in het byvoechsel der voorschreven Kercke ordeninge te sien is.

KERCKEN ORDENINGE

gestelt

voor de Kercken in OOST-INDIEN.

Art. 1. Om goede ordre in de gemeente Christi te onderhouden, syn daerinne nodich de *diensten*, *tsamen comsten*, *opsicht der leere*, *Sacramenten* ende *ceremonien*, ende *Chr straffen*, waer van hier naer ordentlyck sal gehandelt worden.

---

[1]) Dit woord wordt in A. niet gevonden.

[2]) B. heeft „veranderinge:" waarschijnlijk zal de lezing moeten zijn „veranderende."

Van de diensten.

2. De diensten syn vierderly; der *dienaeren des woorts*, der *doctoren*, der *ouderlingen*, ende der *diaconen*, tot dewelcke geen andere als godtsalige persoonen sullen gevoordert worden.

3. Het sal niemant, hoewel hy een doctor, ouderlingh ofte diacon is, geoorloft syn, den dienst des woorts en der Sacramenten te betreeden, sonder wettelyck daertoe beroepen te syn, en wanneer ymant daertegen doet, en meermael vermaent synde, niet af en staet, soo sal de Kerckelycke vergad. daertoe hier nae genomineert oordeelen oft men hem voor een scheurmaeker verclaere, oft op eenige andere wyse straffen sal.

4. De wettelycke beroepinge der geene, die te vooren in den dienst niet geweest en syn, soowel in de steeden, als ten platten lande, bestaet ten eerste in de verkiesinge, dewelcke nae voorgaent vasten ende bidden geschieden sal, door den Kerckenraedt ende diaconen, ende daer geen Kerckenraedt en is, door de gemeente, met de naest gelegenste Kerckenraedt en dat met approbatie van de Chr. overheyt der plaetse respectivelyck. Ten tweeden: in de examinatie ofte ondersoekinge beyde der leer ende des levens, dewelcke staen sal by de predikant en Kerckenraedt van de respectieve ofte naest gelegenste plaetsen. Ten derde: in de toestemminge van de litmaten der gereformeerde gemeynte van de plaetsen, wanneer de naeme des dienaers den tyt van 14 dagen in de Kercke verkondicht synde, geen hindernisse daer tegens komt. Ten laesten: in de opentlycke bevestinge voor de gemeente, die welcke met behoorlycke stipulatie ende afvraginge, vermaninge, gebeth ende opleggingen der handen van den dienaer, die de bevestiginge doet, (ofte eenen anderen, daer meer dienaren syn,) toegestaen sal, naer het formulier daervan synde.

5. Men sal geen schoolmeesters, kranckbesoekers, hantwercksluieden, ofte andere, die niet gestudeert hebben tot het predicantampt toelaten, ten sy dat men verseekert is, van haere singuliere gaven, godtsalicheyt, ootmoedicheyt, zedicheyt, goet verstant, ende discretie, mitsgaders gaven van welsprekentheyt. Soo wanneer dan soodanich voorsz. sich tot den dienst presenteert, sal den Kerckenraet, met advys van de naest gelegenste

Kerckelycke vergaderinge deselve eerst examineren, ende naedat se deselve int examen bevint, haer eenen tyt langh in prive laeten proponeren, en dan voorts met hen handelen als sy oordeelen sal stichtelyck te wesen.

6. Derwyle een dienaer des woordts eens wettelyck als voren beroepen synde, syn leven lanck aen den Kerckendienst verbonden is, soo sal hem niet geoorloft syn hem tot een anderen staet des levens te begeven, tensy om groote en gewichtige oorsaecke, daervan de respective ofte naest gelegenste Kerckenraet kennisse nemen en oordeelen sal.

7. Soo het geschiet, dat eenige dienaers door ouderdom, sieckte ofte andersints onbequaem werden tot oefeninge haerer diensten, soo sullen sy nochtans des niet te minder eere en naem eens dienaers behouden, en van de Bewindhebbers, die se aengenomen hebben, naer haere discretie, eerlyk in haere nootdruft, gelyk oock de wed. en wesen der dienaers int gemeen versorcht werden.

8. Der dienaeren ampt is in de gebeden en bedieninge des woorts aen te houden, de sacramenten uyt te reycken, op haere medebroederen, ouderlingen en diaconen, mitsgaders de gemeente goede acht te nemen, ende ten laeste mette ouderlingen de kercklycke discipline te oefenen en te besorgen, dat alles eerlyck en met goede ordre geschiede.

9. Onder de dienaeren des woorts sal gelyckheyt gehouden worden aengaende de lasten haerer diensten, mitsgaders oock in andere dingen soo veel mogelyck is, het welcke oock in de ouderlingen en diaconen te onderhouden is.

10. Daer noch geen kerckenraet is, sullen de ouderl. en diac. van den pred. en gemeente vercoren werden, ende sal een yder kercke vry syn soo veel ouderlingen en diaconen te verkiesen, als ter van nooden syn, die welcke in haeren dienst bevestigt sullen werden, volgende het formulier daer van synde; en soo ergens by afsterven, vertreck of andersints eenige veranderinge van ouderl. of diac. sal moeten gedaen werden, sal sulcks in manieren als vooren geschieden.

11. De kerckenraeden sullen alomme toesien, datter goede schoolmrs gestelt werden, die niet alleen de kinderen leeren

leesen ende schryven, maer oock deselve in de godsalicheyt ende in den catechismo onderwysen.

12. Der ouderlingen ampt is, behalve 't gene dat boven gesegt is, hem met de dienaeren des woorts gemeyn te syn, opsicht te hebben, dat de dienaeren, mitsgaders haere andere medehulpers ende diaconen, haar ampt getrouwelyck bedienen, en besoeckinge te doen nae gelegentheyt des tyts ende der plaetsen, tot stichtinge der gemeynte, soo voor als naer het Nachtmael can lyden, om bysonder de lidmaten der gemeynte te vertroosten en te onderwysen, en oock anderen tot Chr. religie te vermanen.

13. Der diaconen eygen ampt is de aelmoessen en andere armegoederen naerstelyck te versaemelen, en deselve getrouwelyck en vlytelyck naer den eysch der behoeftigen, beyde der ingesetenen en vreemden met gemeen advys uyt te deelen, de benaude te besoecken en te vertroosten, ende wel toe te sien, dat de aelmoessen niet misbruyckt werden, waervan sy Rek. sullen doen in de kerckenraet, en oock (soo ymant daer by syn wil) voor de gemeente, tot sulcken tyt als de kerckenraet het goet vinden sal.

Van Kerckelycke tsamen Comsten.

14. In alle kercken sal een kerckenraet syn bestaende uyt Predicanten of Predicant, ouderlingen of diaconen, dewelcke ten minsten alle weecken eens tsamen comen sullen, in dewelcke een predicant presideren en die actien regeren sal, ende sullen in dese kerckenraedt geen anderen als kerckelycke saecken, ende dat op kerckelycke wyse gehandelt werden.

15. Soo ymant hem beclaecht door de uytspraecke van de kerckenraedt verongelyckt te syn, die selve sal hem tot een meerdere kerckelycke vergaderinge beroepen mogen, dewelcke gehouden sal werden in de stadt Batavia, int Koninckryck van Jacatra, en in dese meerder vergaderinge sal men niet handelen dan 't geene in de respective kerckenraeden [niet] [1]) heeft afgehandelt konnen werden, ofte tot de kercken int gemeen behoort welcke vergaderinge oock den Staet van de Kercken in Oostindien by alle gelegentheyt aen de kercken in Nederlant sal bekent maecken.

[1]) Dit woord ontbreekt zoowel bij A. als B.

16. Alle jaeren, soo 't mogelyck is, sal de voorschreven kerckelycke vergaderinge in Batavia gehouden werden, door samencomsten van een predicant en ouderlingh, uyt yders kerckenraedt, daertoe met behoorlycke credentie en instructie afgesonden, en daar sulcks niet geschieden can, door schriftelycke overseyndinge van hare gravamina en advysen, mitsgaders van den Staet haerer kercken.

17. Alle saecken, die in de voorschreven vergad. afgehandelt sullen wesen, ofte niet afgehandelt sullen connen werden, sullen aen de kercken, daer cameren van O. I. C. syn overgesonden werden, dewelcke kerckenraeden de selve met haer synoden sullen communiceren, om de kercken in O. I. met advys ende resolutie, daert nodich sal syn, te dienen.

18. In alle . . . tamenten, [1]) segh tsamen comsten, sal een van de predicanten by de meeste stemmen tot praeses en beneffens hem een tot scriba vercoren werden, om naerstelyck op te schryven 't gene waerdich is opgetekent te werden.

19. Het ampt van de praeses is voor te stellen en te verclaeren 't gene te verhandelen is, toe te sien dat een ygelyck syn ordre houden int spreken, den knibbelachtigen en die te heftich syn int spreken, te beveelen, dat sy swygen, en over deselve, geen gehoor gevende, de behoorlycke censure te laten gaen. Voort sal den praeses onder anderen een ygelycken afvragen of sy in hare kercken hare kerckenraets vergaderinge houden, of de kerckelycke discipline geoeffent werdt, of de armen schoolen besorcht werden, ten laesten ofter iets is, daer in sy het oordeel en de hulpe der vergaderinge tot rechte instellingen haerder Kercken behouden, ende sal syn ampt uytgaen, wanneer de samencomste scheydet.

20. Int eynde van dese vergad. sal men censure houden over diegene, die iets strafweerdichs gedaen, of de vermaninge der mindere samencomsten versmadet hebben.

Van de Leere, Sacramenten ende andere ceremonien.

21. De dienaeren des woorts Godes, kranckbesoeckers ende schoolmrs. sullen de belydenisse des geloofs der Nederl. Ker-

[1]) B. heeft „testamenten;" in A. zijn de eerste drie letters aangeteekend als onleesbaar.

cken, ende den Chr. catechismus van Heydelberch, mitsgaders oock de canonen van het synodus nationael van Dordrecht des jaers 1619 ondertekenen.

22. Het verbond Godes sal aen de kinderen der Chr. met den doop, soo haest de bedieninge desselve hebben sal, besegelt werden, en dat in openbare versaemelinge, wanneer Godes woort gepredickt werd; dog ter plaetse, daer niet soo veel predicatien gedaen werden, sal men oock, te hooger noot, den doop extraordinaerlyck bedienen, soo nochtans, dat het selve sonder predicatie of een corte vermaninge uyt Godes woort niet en geschiede, en dat soo weynich als mogelyck is, ende sal de doop van niemandt anders bedient mogen werden, als van diegene, die van den kerckenraet daer toe wettelyck geordonneert syn.

23. De dienaeren sullen haer beste doen en daer toe arbeyden, dat de vader sijn kint te doope presenteere, ende in de gemeente daer men neffens den vader oock getuygen by den doop neemt (welck gebruyck in hem selven vry synde, niet lichtelyck te veranderen is) betaemt het, dat men neme die de suyvere leere toegedaen ende vroom van wandel syn.

24. De dienaeren sullen int doopen, soo der jonge kinderen, als der bejaerde persoonen, de formulieren van instellinge en gebruyck des doops, welcke tot dien eynde onderscheydelyck beschreven syn, gebruycken.

25. De bejaerden worden deur den doop de Chr. gem. ingelijft en voor lidmaten der gem. aengenomen, en syn daerom schuldich het avondm. des Heeren oock te gebruycken, twelck sy by haren doop sullen belooven, met de eerste gelegentheyt te doen.

26. De naemen der gedoopte, mitsgaders der ouderen en getuygen, item de tyt des doops, sullen opgeteekent werden, en sullen allen jaeren de registers van dien der Kercken in Nederlandt toegesonden werden.

27. Men sal niemandt ten avontmaele des Heeren toelaeten, dan die na de gewoonheyt der kercken, tot dewelcke hij hem voucht, belydenisse der Gereformeerde religie gedaen heeft, mitsgaders hebbende getuychenisse eens vromen wandels, sonder welcke getuichenisse ook degene, die uyt anderen kercken comen, niet sullen toegelaeten werden.

28. Een yder [kerke] [1]) sal sulcke manieren van bedieninge des avontmaels. houden, als sy gehouden tot de meeste stichtinge te dienen; wel verstaende nochtans, dat de uytwendige ceremonien, in Gods woort voorgeschreven, niet verandert, en alle superstitien vermijdet werden, en dat naer voleyndigen der predicatie en der gemeene gebeden op den predickstoel, het formulier des avontmaels, mitsgaders het gebeth, daertoe dienende, voor de tafel sal werden gelesen, en den tyt vant houden des Av. mitsgaders hoe menichmael int jaer, wert gelaeten ter discretie van ider kerke.

29. In tyden van oorloge, pestilentie, dieren tyt, sware vervolginge der kercken, en algemeyne swaricheden sullen de dienaers der Kercken den overheyt bidden, dat door hare authoriteyt en bevel openbare vast- en biddagen aengestelt en geheylicht mogen werden.

30. De gemeente sullen onderhouden, beneffens den Sondach, ook den Christdach, Paeschen en Pinxteren.

· 31. De dienaeren sullen alomme, soo veel als mogelyck is, des Sondachs naemiddach catechiseren om de inwoonders des te beter de fondamenten van de Chr. religie in te planten.

32. Aengaende de houwelyckse saecken sal naerstelyck gelet werden, dat geen houwelycken werden gecontraheert, die in Godes woort verboden syn, laetende de voorder ordonnantie op het stuck van houwelyck bij de dispositie der overheden.

Van de Censure en de Kerkel. Vermaningen.

33. Gelykerwys de Chr. straffe geestelyk is, en niemant van de borgerlycke gerichte en straffen der overheyt bevryt, alsoo werden oock beneffens de borgerlycke straffe de kerckelyke censure nootsaeckelyk vereyscht om den sondaer met de kercke en synen naeste te versoenen, ende de ergernis uyt de gemeente Christi wech te nemen.

34. Wanneer dan ymant tegen de suyverheyt der leere ofte vroomheyt des wandels sondicht, sooverre als het heymelick is. en geen openbare ergernisse gegeven heeft, soo sal de regel onderhouden werden, welcke Christus duydelyck voorschryft Math. 18.

[1]) Dit woord ontbreekt in A.

35. Heymelycke sonden wanneer van den sondaer by een, en int bysonder ofte voor 2 ofte 3 getuygen vermaent synde berouw heeft, sullen voor den kerckenraet niet gebracht werden.

36. Soo ymant van een heymelyke sonde van 2 ofte 3 persoonen in de liefde vermaent synde, geen gehoor en geeft, ofte andersints een openbare sonde bedreven heeft, sulcks sal den kerckenraet aengegeven werden.

37. Van al sulcke sonden, die van haere nature wegen openbare, ofte door verachtinge der kerckelyke vermaningen int openbaer gecomen syn, sal de versoeninge, wanneer men sulcken teyckenen der boetvaerdicheyt siet, openbaerlyck geschieden, door het oordeel des kerkenraets, het sy voor den kerckenraet, ofte voor de geheele gemeente, nae dat tot de meeste stichtinge sal verstaen werden te behooren.

38. Soo wie hartneckelyck de vermaninge des kerckenraets verwerpt, item, die een openbare ofte andersins grove sonde gedaen heeft, sal van den Avontmael des Heeren afgehouden werden, ende indien hy, afgehouden synde, nae verscheyde vermaningen geen teykenen der boetvaerdicheyt bewyst, soo sal men ten lesten tot de uyterste remedie, naemelyck de afsnijdinge comen, volgende de forme, nae den woorde Godes, daertoe gestelt, doch sal niemant afgesneden werden, dan met voorgaende advys van eenige naergebuerde Kercken, bij forme van classe bijeencomende.

39. Al eer men tot de afsnydinge comt, sal men de hartneckicheyt des sondaers de gemeente opentl. te kennen geven, de sonde verclarende, mitsgaders de naersticheyt aen hem bewesen int bestraffen, afhouden van den avontmaele, ende menichvuldige vermaningen, ende sal de gemeente vermaent werden hem aentespreecken ende voor hem te bidden. Soodanige vermaningen sullen der dry geschieden. In den eersten sal de sondaer niet genoemt werden, opdat hij eenigsins verschoont werde; in den tweden sal syne naeme uytgedruckt werden; in den derden sal men de gemeente te kennen geven, dat men hem, tensy dat hy hem bekeere, van de gemeenschap der kercke uytsluyten sal, opdat syne afsnydinge, soo hy hartneckigh blijft, met stilswygende bewilliginge der kercke geschiede, den tyt

tusschen de vermaningen sal int oordeel des Kerckenraets staen.

40. Wanneer ymandt, die geëxcomuniceert is, hem wederom wil versoenen met de gemeente, door boetvaerdicheyt, soo sal het selfde voor de handelinge des Avontmaels, ofte andersints nae gelegentheyt te voeren de gemeente aangeseyt werden ten eynde ten naestcomenden Avontmael (soo verre ymandt yet weet voort te brengen ter contrarie) openbaerlyck, met professie syner bekeeringe wederopgenomen werden, volgende het formulier, daer van synde.

41. Wanneer de dienaeren des godtlycken woorts, ouderlingen of diaconen een grove sonde bedrijven, die de Kerke schadelyck, ofte oock bij de overheyt strafwaerdich is, sullen wel de ouderlingen ende diaconen terstondt door voorgaende oordeel des Kerckenraets derselver, en der naestgelegener gemeente van haren dienst afgeset, maer de dienaers opgeschort werden; maer of sy geheel van den dienst aftesetten sijn, sal int oordeel van de generale kerckelycke vergaderinge tot Batavia staen.

42. Voorts, onder de grove sonden, die waerdich syn met opschortinge ofte afstellinge van den dienst gestraft te werden, syn dese voornaemste: *Valsche leere* ofte ketterye, *openbare scheurmakinge*, *opentlycke blasphemie*, *simonie*, *troulose verlatinge synes dienstes*, ofte indringen in eens anders dienst, *meyneedicheyt*, *eedtbreuk*, *vechterye*, *vuyl gewin*, cortelycke, alle de sonden ende grove feyten, die den autheur voor de wereld eerloos maecken, ende in een ander gemeen litmaet der Kercke de afsnydinge waerdich soude gerekent werden.

43. De dienaeren des woordts, ouderlingen ende diaconen sullen onder hen de Chr. censure oefenen, ende malcanderen van de bedieninge hares ampts vriendelyck vermanen.

44. De gene, die uyt de gemeente vertrecken, sal een attestatie ofte getuychenisse hares wandels, bij advys des Kerckenraets, medegegeven worden, onder den segel der Kercken, ofte daer geen segel en is, van twee ondertekent.

45. Geen Kercke sal over andere Kercken, geen dienaer over andere dienaren, geen ouderlingh ofte diacon over andere ouderlingen ofte diaconen eenige heerschappije voeren.

46. In middelmatige dingen sal men de buytenlantsche

Kercken uyt veroordeelen ofte verwerpen, die ander gebruyck hebben dan wij.

> Eenige poincten dewelcke de Kerckelijke vergad. te Batavia Ao. Dom. 1624, Aug. 6, nodich geacht heeft (de gelegentheyt der tyden, plaetsen en persoonen alhier in Indiën sulcx vereyschende) dat by de Kerckenordeninghe int selve jaer uyt 't Vaderlant gebracht, soude gevoucht werden, waarop sy, alsmede op de Kerckenordeninghe voorsz: in alle eerbiedicheyt versoucken de approbatie en politique authorisatie van den Ed. Heer Generael Pieter de Carpentier en Raeden van Indien.

Opt 5e Art. van de Kerckenordeninghe. In Indien sal niemant tot het predickampt beroepen, geëxamineert ofte gevordert worden, sonder advys van de naestgelegene Kercken, en bevestichde Kerckendienaers; doch bij afsterven van haren predicant of Kerckendienaer sullen sy die den Kerckenraet aldaer representeeren, een persoon, die se de allerbequaemste oordeelen, als ouderlingh mogen gebruyken, en hem by provisie stellen om den H. Doop te bedienen, tot dat onder haer van de naestgelegene Kercken behoorlycke order in Kerckendienst gestelt werde.

Opt 6e Art. Een yder predicant sal gehouden syn een jaer voordat de tyt syner verbintenisse geëxpireert is, aen alle de naestgelegene Kercken, dog principaelyck aan de Kercke van Batavia (daer de Kerckendienaers en kranckbes. uyt 't Vaderlant eerst aencomen) te kennen te geven, of hy begeert van syne gemeynte te vertrecken, ofte niet, opdat in syn vertreck syne plaetse met een bequaem persoon mag versien werden, doch by aldien dat syne gemeynte als dan niet bequamelyck kan versorcht werden, sal deselve pred. gehouden syn noch een jaer over syn verbonden tyt aldaar te blijven; maer soo nae dat jaer hem noch geen successeur gesonden wert, alsdan mach hy ordentelyck vertrecken.

Opt 10e Art. De Schoolmrs. sullen de kinderen den catechismum niet alleen van buyten laeten leeren, maar haer [1]) op

[1]) C. heeft „daar".

catechiseren en den rechten sin der vijf hoofdstukken der Chr. religie (soo veel doenlijk is) inscherpen, haer mede int singen van eenighe psalmen [dagelijkx] [1]) oefenen.

Opt 15e Art. Alle dry jaeren soo 't mogelyck is, sal de Kerckelycke vergad. van de gedeputeerden aller gereformeerde gemeenten in O. I. staende onder de Nederlantsche Comp. te Batavia gehouden werden door tsamencomste van een pred. ofte een ouderlingh uit elcke plaetse, als uit de Molucco's, Banda, Amboina, Solor, Cormandel.

Opt 22e Art. De cleyne kinderkens der Heydenen, die ofte van haren eygen ouders (als somtyts hier geschiet) voorgedragen werden, ofte van de Christenen aengenomen syn, en sal het H. doopsel niet medegedeelt werden voordat se eenige belydenisse doen connen des geloofs volgens de decisie hier over gegeven int E. Synodus gehouden tot Dordrecht Sess. 19. Dit sal by provisie naergecomen werden tot dat wy naerder advys van de Kercken uyt Nederlant crygen.

Het is oock goet gevonden, dat men de kleyne kinderkens, die van heydense ouders geboren synde, van Christenen aengenomen werden, ofte op de begeerte van de ouderen (naedien sy het H. doopsel voor de becominghe des geloofs niet ontfangen connen) door opleggingе der handen met de gebeden, naert exempel des Heeren Christi (Matth. 19) Godes genadighe bewaringhe en geleydinghe bevele.

Opt 23e Art. Het wert nodich geacht, dat men om de onwetentheyt uyt het Christendom te weren, de confirmatie, doch sonder paepsche superstitie, gebruyckt werden aen de kinderen, die gedoopt syn, als sy 9, 10 ofte 11 jaeren out syn belydenisse hares geloofs connen doen.

Opt 27e Art. De geloovighe uyt de Heydenen, die reeckeninghe haers geloofs connen geven, en Christelyck leven, sullen tot het Avontmael ons Heeren toegelaeten werden.

Die tot ledematen der gemeynte begeeren aengenomen te werden sullen met een ofte twee ledematen der gemeynte, die van haer leven getuyghen connen, omtrent 14 daegen voor de houdinghe des H. Avontmaels tot een der pred., by dewelcke sig

[1]) Dit woord ontbreekt in A.

een ouderlingh voeghen sal, comen moeten en belydenisse haers geloofs doen. De naemen der aencomende ledematen sullen des Vrydachs voor de uytdeylinge des H. Avondm. op de voorbereydinghe afgecondicht werden.

Opt 28 Art. Aengaende de uytvoeringe der excommunicatie is goet gevonden, dat in hoogdringende noodt al [1]) door langh vertoeven veel schade in de gemeente te verwaghten is, de kerckenraet eeniger plaetsen in de vrese des Heeren, sonder advys van andere kercken tot de afhoudinghe en afsnydinghe der moetwilligen en onboetvaerdighe sondaers sal moeten treden.

Opt 3e poinct. De vergaederinge lettende opt articul de druckerye aengaende, achtet geraeden, dat men mit dit werck, overmits 't gebreck aan goede werckmeesters voor eerst ophoude, alsoo de letters niet en werden gevonden in behoorlyke proportie en figure gemaeckt te syn. Dat men liever aenhouden sal by den Ed. heer Generael, dat letters met eenighe druckersgesellen uyt Nederlant ontboden werden.

Opt 4e poinct. De vergaderinge heeft naer 't begeeren des Hr. Generael gevisiteert de plaetse tot opbouwinge der kercke verordent en deselve bequaem gevonden, achtede het waere geraeden die achtcantich van buyten te maecken, van soodaenige groote, als nu laestmael tot Amsterdam dusdanige kercke gebouwt is.

Opt 5e poinct. Ondersocht synde wat dienaers der gemeynte kranckbez. en schoolm. haer onthouden in de plaetsen onder 't gebiet der O. I. Comp. resorteerende, syn deze gevonden aldaer te wesen.

In Amboina Jacob Anthonisse Dubbelryck pred., Wessel Woutersse Kranckbes., Jan Jansz van Heusden ouderl., Rogier Hendricxs schoolm. en ouderlingh.

In Banda Wouter Melchiorsz pred., Dirck Jansz Nagel proponent, gesonden naar Pouloay, om Adam Ysbrandtsz prop. te verlossen. Victor Heiertsz [2]) krankbes. op Nera, Adriaen Titensz [3])

---

[1]) „al" ontbreekt in C.

[2]) C. heeft „Evertsz."

[3]) C heeft „Tierens."

kranckbes., Adriaen Keersmaecker kranckbes., Hendrick Jansz schoolm. In de Molucos Jan Lodewycxs derwaerts gegaen, leyt op de trouwe, Corn. Maes kranckbes. en ouderl. op Batsian, Domingos Vaes schoolm. aldaer. Blocq op Macjan, Cornelis Jansz Cronenburgh ouderl., gestelt op Maleyer door de heer Gouverneur Houtman.

In de piscadores Josep Daniels krankbes. en prop. Michiel Theodory ouderl. derwaerts gegaen, Jan Jansz Gouwel kranckbes., Pouwels Snoek kranckbes. gevangen.

Te Solor, Allonso Bourgeris.

Op de kust van Cormandel te Paliacatte Gregorius Candidius pred., Gerrit Servaes ouderl. van de overicheyt gestelt, maer onbevesticht, Wouter Wouters Graeff ouderl. en prop. derwaerts gegaen.

Opt 6e poinct. Is goet gevonden dat D. Michiel Seroyen den Ed. Hr. Generael voorgestelt werde als bequaem tot het opperregents: [1]) over de schoole en het vrouwenhuys. Tot Gouvernante over het vrouwvolk is bequaem geacht des Sergeantsche huysvrouwe Catharina Seroyen suster van D. Michiel Seroyen.

Tot schoolm. wert voorgedragen een soldaet, voormaels int vaderlant geweest coster en schoolm. bij Ds. van Meeckers zal: dewelcke weduwnaer is met dry kinderkens, nu leggende voor Bantham.

Opt 7e poinct. Onder de Nederlanders sal te Batavia de kerckelycke visitatie geschieden alle vierendeel jaers, corte voor het houden des H. A. en telkens tusschen de celebreringe noch eens, in de welcke de litmaeten en anderen aengeporret sullen werden tot 't gehoor van Gods woort, tot een Chr. en godsdienstig leven, en tot het Godtvresent genut des H. A.

De Maleyers, Japonnesen en diergelycke, die nog vervreemt syn van de ware gemeente Godts, sullen oock ten dese eynde viermael des jaers aengesproken werden en chr. vermaent ten tyde als tusschen het houden des H. A. de Nederlanders besocht werden. Het is goet gevonden en nodich tot voortplantinge

---

[1]) A. heeft „oppergerentsche". — C. „opperregentschap".

des Christendoms, dat men een Maringo [1]) maecke, die gegaygeert synde van de Comp. (het welck aen de Ed. Hr. Generael te versoecken staet) dagelycx onder de Maleyers en andere O. I. natien hier residerende verkeere, sig haer familiaer maecke, op haer religie, en manier van levens acht neme.

Het ambt van den Marinio [1]) sal dusdanich wesen.

De Marinio [1]) sal gehouden wesen.

1. Familiaerlyk ende stichtelyck dagelycx te verkeeren onder de onduytsen.

2. Neerstelyck te vernemen wat huysgezinnen christenen en onchristenen syn, om sich daernae te mogen reguleren, alsmede om te weten wanneer en hoeveel christene kinderkens geboren werden, opdat se tydelyck aengetekent, en ten doope mogen gepresenteert werden.

3. Wel regardt te nemen waer eenige ergernissen in leere ofte leven gegeven werden, om die tydelyck te weeren en te corrigeren.

4. Het volck aen te porren, dat se den Sondach tot het gehoor van Gods woort en tot de Catechisatie comen.

5. Goede correspondentie te houden met de kerckel. persoonen en haer van alle gelegentheyt der onduytse bericht [te] [2]) doen.

Opt 8e poinct. Middelen om de bekeeringe der Heydenen te voorderen syn dese voorts beraempt.

1. De predicatie des goddelycken woordts in tale die de Heydenen verstaen, te weten in Maleys, Jappans etc.

Den Engelschen in der psalmen gesangh nae te volgen, onder welcke de voorleser eerst een regelken leest, en daernae met den volcke singt; dit wert den kercken vrijgelaeten te doen ofte naetelaeten.

2. Het is goet gevonden, dat men de cleyne kinderkens, die van Heydense ouders geboren synde, voor Chr. aengenomen werden, ofte op de begeerte van de ouderen (naedat sy het H. Doopsel voor de betouinghe des geloofs niet ontvangen

---

[1]) C. heeft „maximo".

[2]) Dit woord ontbreekt bij A.

connen) door opleggingе der handen, met den gebeden, naet exempel des Heeren Christi, Math. 19, Godes genaedige bewaringe en geleyde bevelen sal.

3 De visitatie van onduytsche natiën moet neerstelyck, niet alleen door den Marinio [1]), maer oock door den kerckenraet geschieden.

4. In de school moet de jeucht, der Nederlanders en onduytsen, in Godtvruchticheyt, goede seden, leeren schrijven en singen der psalmen opgetrocken werden. Om der Heydenen kinderen ter schoole te trecken dient versocht aan den Ed. Hr. Generael, dat een yder der selven een deele ryst alle weeck belooft en gegeven wert. De bequaemste verstanden behooren verder in de Chr. religie en andere wetenschappen door een meester int bysonder, onder den opsigt eens predicants opgetrocken te werden, opdat se der gemeynte de onduytschen en voornemelyck hare geloovigen lantslieden den wech der salicheyt als voorlesers, ouderlingen ofte proponenten wysen mogen, met cleyne beswaringe der Comp. veel dienst doende.

5. De catechisatie, die aen de kinderen en jonge lieden vooreerst voornaementlyk int werk dient gestelt, dient seer tot verbreydinge der waere kennisse Godes en Christi.

6. Het is nodich dat de predicatien, die alrede int Maleys gestelt syn, gecopieert en elcken Kerckendienaer en Kercke behandicht werden; dat het [getal] [2]) derselve oock met een goed oordeel, nae verysch der saecken vermeerdert werden. Is mede nodich dat vooreerst het Evangelium Matthei, int Maleys overgeseth, en de gemeynte om voor te lesen medegedeylt werde, mitsgaeders dat eenige psalmen opt Maleys in ryme gestelt werden, om in de gemeynte te singen. Gelyck int Maleys, soo waere het goet, dat metter tyd dit oock in andere taelen geschieden.

7. Het wert nodich geacht, dat om de onwetentheyt uyt den Christendom te weeren, de confirmatien dog sonder paepsc superstitien gebruyckt werden aen de kinderen, als sy 9, 10 of 11 jaeren out synde, belydenisse haeres geloofs connen doen.

---

[1]) C. heeft „Maximo."

[2]) Dit woord ontbreekt bij A.

8. Daer dient een refutatie des moordoms ofte mahumetistschap, soo in nederduytsche als maleyse taele ingestelt te werden en de moorsche besnydinge moet men door de polytycke magt soecken te weren.

9. Men moet aenhouden by de politicke overicheyt dat se den Sabbath int uyterlycke by allerley natien onder haer gebiet woonachtich of comende, doen vieren; dat se gebieden men sal de slaven dan oock laeten rusten, en op geltstraffen setten, haer, die onder de predicatien in herbergen ofte elwaerts tappen en stercken dranck vercopen.

10. Staet te versoecken aen de overicheyt dat chinesen en andere heydenen, die openbare oefeningen haerder heydensche superstitien en duyvelsdienst (die se bysonderlyck des nagts op de straeten plegen) verboden werden, want in gene chr. republicq sulcke vercortinge der eere godes behoort gedoocht te werden waerdoor vele onduytschen geergert werden en een vermaecken crygen in hare superstitien.

Opt 9e poinct. De predicatie des goddelycken woorts sal te Batavia op deser wyse bedient werden; op den Sabbath des voormiddachs sal men in de stadt de duytsche en maleyse dienst doen; des naemiddachs sal men de catechismus verclaren, oock den H. Doop bedienen en den huwelycken staedt bevestigen en int nederduyts catechiseren.

In de weecke sal men om de 14 daeghen eens int fort om der soldaten wille predicken, waer toe men ter gelegener tyt sal soecken een propon. te employeren. In de weecke sullen de onduytsche kinderen in de schoole oock gecatechiseert werden.

Opt 10e poinct.

Het ampt des opperregents behoorde in de schoole en in den vrouwenhuys dusdanich te syn.

1. Dat hy met syn huysgesin sonder ergernisse en stichtelycke leven, met een sorge draegende, dat de stichtinge der gene, die onder syn opsigt gestelt syn in alles gevoordert werde.

2. Hy sal opsicht hebben op de schoolmrs. en gouvernanten,

dat een yder van haer syn ampt behoorlyck naecome, volgens de ordre die van de Kercken beraempt is.

3. Hy moet ordre stellen, datter door de schoolmrs. op den Sabbath eene vermaninge ofte voorlesinge, met den gebede en singen der psalmen geschiede; item dat de gouvernanten de dochters leeren lesen en schryven, en eens weecks catechiseren, oock in allerley handwerck onderwysen.

4. Hy moet sonderlinge sorge draegen voor de siecken en gebreckelycken, die int school en vrouwenhuys gevonden werden.

5. Daer dienen uyt de Kercken en politiken curatoren gestelt [te] [1]) werden, die opsicht op de regeringe des opperregents en der gene, die onder hem staen, hebben sullen. Dese sullen alle 2 maenden eens in des opperregents huys vergaederen om alle abuysen te corrigeren en alle swaricheden wech te nemen. Dese resolutie en gebodt sal den opperregent, en die onder hem staen gehouden syn nae te comen.

Het ampt der Schoolmeesters.

1. Den schoolm. sal den curatoren en opperregent in alles, dat hem volgens syne beroepinge opgeleydt werdt gehoorsaem syn.

2. Hy sal de jeucht onderwysen in lesen, schryven, cyferen, singen der psalmen, in de godvruchticheyt en goede seden, en soo drae doenelyck is, de hooftstucken der chr. religie met de gemeene gebeden leeren.

3. De gebeden sal hy doen opseggen en een psalm doen singen int aenvangen en uytgaen der scholen. Die int school woonachtich syn sullen hierbenevens des smorgens alsse opstaen, des avonts als sy ruste gaen, gelyck alsmede voor en nae den eersten het gebet seggen.

4. De Maleyse kinderen sal hy in het duyts leeren lesen, met een haer int Maleys de hoofdstucken der chr. religie met den gebede van buyten doen leeren, en voorts sal hy haer doorgaens int duyts onderwysen; de nederl. kinderen sullen doorgaens int duyts onderwesen werden, want sy het Maleys in de dagelijcse conversatie genoechsaem leeren.

---

[1]) Dit woord ontbreekt bij A.

5. De kinderen sullen 2 halve speeldaegen 's weeks hebben, op dewelcke sy des snaemiddachs eerse verlof crygen, eerst elck haer gebeden, diese geleert hebben, met de hoofdtstucken der chr. religie sullen moeten opseggen.

6. De schoolm. moet sorg draegen dat de kinderen wel gehavent en eerlyck int habyt syn. Om te voldoen de begeerte des Ed. H. Gen. syn eenige tot visitatie der scholen gecom. dewelcke gerapporteert hebben, dat alles redelyck wel in de schoole, voor dese tyt toegingh, volgens de ordre, die voor desen de schoolm. voorgeschreven was.

Opt 11e poinct. De oprechtinge der bibliotheque, als een ornament der stadt Batavia, ende een nodich behulp, niet alleen voor de scholen, maar oock voor de Kerckendienaeren hier te lande, dient naerstelyck gevoordert door collecte van boeken te doen onder degene die naer 't vaderlandt gaende, vrywillich gevonden werden de biblioteque met eenige autheuren te vereeren.

Opt 12e poinct. Tot opbrenginge der oncosten aen de schoolen te doen.

1° de kinderen der gequalificeerde personen, die daer onderwesen sullen werden, op schoolgelt gestelt te werden.

2°. Het wert oock goet gevonden een lotherye in te stellen, tot welcke genodicht sullen werden in te leggen alle ondersaeten der O. I. Comp. in alle plaetsen van Indie.

Te deser occasie van de opbouwinge der Kercke te Batavia oock gesproocken synde, soo is goet gevonden.

1° dat de collecte voor desen tot opbouwinge geschiet, gecontinueert soude werden door een van de Kerckenraedt en een van de politie daertoe te versoecken, opdat sy by gelegentheyt eenige penningen van gequalificeerde persoonen souden vergaederen.

2°. Aen de Kercken en bewinth. int vaderlandt dient versocht, dat sy de particuliere persoonen van vermogen aensoecken om tot opbouwinge van de Kerck en schole te Batavia te contribueren.

3°. Die geen gelt tot opbouwinge der Kercke gegeven hebben behooren een redelycken penninck te geven, wanneer se in de Kerk oft op het kerkhof begraven werden.

4°. Die met haar lyck naer 't geluy vant begrafcloxken comen, mogen tot profyt der kercke op eenige boete geset werden.

5°. Eenige plaetsen connen in de kercke aen particuliere persoonen tot sitplaetsen, die se af mogen doen schutten, vercocht werden.

Opt 13e poinct. Het is goet gevonden dat de gedruckte Maleyse catechismus met sijn aenhangsel, by D. Sebastiaan Danckaerts overgeseth en gecorrigeert van nu voortaen in de kerck en schoolen van Indien gebruykt sal werden, tot dat anders gedisponeert werde.

Opt 14e point. De order van den Hr. Gouverneur Houdman aengaende kerckelycke saecken op Batsian gestelt in de vergaderinge oversien synde, soo synder verscheyde dingen gevonden, die eenige veranderinge van doen hadden; derhalve de praeses, uyt last van de vergaderinge de orde op nieuw gestelt heeft, veranderende 't gene veranderingh van doen hadde, dewelcke bij de vergad. weder oversien synde, de Ed. Hr. Generael overgelevert werdt.

Provisioneele order waer naer haar de Chr. op Batsian soo Labores [1]) als Mardecas sullen hebben te reguleren.

1. Alle de gene die tot nog toe geseten hebben en nog sitten in hoerdom ofte concubynschap, sullen haerder tsaemen in den houwelycken staet laten bevestigen, en die sulcx niet doen en willen, malcanderen datelyck te verlaten op de verbeurte van 20 realen van achten.

2. Ende of het geviele dat ymant op nieuws sulcs wederom wilde aenvangen, sal in gelycker voegen datelyck moeten trouwen of scheyden, op gelycke verbeurte. Aengaande het trouwen der heydenen, sy sullen daerin volgen soodanige ordre, als hier naemaels by de overheyt, met advys der kercke, beraemt sal mogen werden.

3. Niemant op christenwyse getrouwt wesende en sal den anderen mogen verlaten, als om hoerery, gevende sulcx te

[1]) C. heeft „Laboures."

kennen daer het behoort, om met goede order daar inne te disponeren; wie ter contrarie doet, sal nae gelegentheyt der saecken gestraft werden.

4. Alle Chr. sullen gehouden wesen alle Sondagen uyt haer thuynen int stadt te comen, en met vrouw en kinderen, om Godts woort te hooren, verschijnen; wel verstaende, dat altyt ymandt thuys bewaere voor dieven, brandt en andere inconvenienten, en soo wie nyet en compareert in de kercke, sal verbeuren telcken reyse een quart van een reael.

5. Ende oft ymant t' eeniger tyt soo verre van huys des Sondaeghs quaeme te vertrecken, dat hy in de kerck niet en conde comen, sal sulcx voor syn vertreck behoorlyck te kennen geven, en de overheyt verloff vragen, om van de boete vry te syn.

6. By den kerckendienaer, die aldaer soude mogen comen te resideren of de sorge, soo over die, als andere plaetsen belast sal werden, sal geleth werden, dat alle die gene (soo jonge als oude) die door 't lange ontbeeren van exercitie der Chr. leere haere gebeden niet en kennen ofte hebben vergeten, dat se de selve wederom leeren, hetsy met opleggingе der boete ofte andersints naer omstandigheden der saecke.

7. Een yder huysgesinde, daer kinderen syn, sullen gehouden syn deselve ter schoole te laten gaen omme te leeren lesen en schryven, en in Chr. deuchden opgetrocken te werden; waertoe opdat de ouders te beter soude mogen geneghen wesen alsoo clachtich syn, dat haere kinderen de holt int bosch moeten gaen soecken, soo sal yder kint ter weecke moeten genieten 4 pond rys, met sulcke conditie, soo sy eenmael in de weecke niet school en quaemen, sullen voor die weecke haer rys verbeuren, 't welck den schoolm. sal gehouden syn aan de bottelier, oft die de rys sal uytdeylen, te kennen te geven, opdat de ordre stichtelyck onderhouden werden.

8. Alle questien en verschillen, de kercken aengaende, sullen by die persoonen daer toe wettel. gestelt, nae de conscientie en regel der kercke gedecideert en afgedaen werden, waeronder hem een yder sal moeten submitteren.

9. Ende alsoo, soo in die als andere quartieren seer licht-

veerdel. met dese saecke des geloofs wert gehandelt, veele haer nu tot de vergaderinghe der Chr., en alsdan, om seer geringe oorsaecke, tot de Moren begevende, met renegatie des Christendoms en onderdruckinge haerder conscientie, soo ist, dat nyemant Moors sal mogen werden, op de boete van 300 Rl. van 8en en arbitrale correctie.

10. Ende of yemant eenich gerucht hoorde, dat de een of d'ander sig tot het moors gelove mede begeven, sal gehouden syn sulxs datelyck de overheyt aen te geven, opdat daarinne behoorlyck mach werden voorsien, welverstaende dat de aenbrenger sulcx waer bevonden synde, genieten sal 12 Rl. van 8en.

11. Alle boeten in dese ordre begrepen, sullen alsoo gedeylt werden: 2 deelen voor den armen van Batsian en 1 deel voor de Sengagie van de Laboures, doch de boeten vant quaertjen der absenterende, daervan sal de marinio $^1/_4$ paert, en de armen alleen de rest hebben.

12. De kerckendienaer, dewelcke naer de Moluccos gaen sal, sal alsulcke persoonen, ledematen der gemeynte, als hy bevinden sal, met correspondentie en approbatie der overheyt, bequaemst te syn, tot uytvoeringhe deser art. ordonneren en stellen.

Opt 15 poinct. Aengaende kercken, die te versorghen syn, is goet gevonden dat Amboina door Jacob Anteuniss bedient synde Banda en de Moluccos soude besorcht werden elck met een pred. en Batavia met 2, om de gelegenheyt der plaetsen door de welcke de andere sullen moeten versorcht werden; en om de hoope van veele vruchten hier onder de heydenen te comen [1]) doen en swaere lasten der dienst alhier; doch alsoo, dat indien Jacob Antheuniss uyt Amboina vertreckt, die Predicant, die naer de Moluccos verordent is, te Amboyna of te Banda geemployeert sal werden in de kerckendienst, is oock nodich geacht, dat soo wanneer Amboina van den Maleyschen dienst ontbloot wert, die plaetse, om de menichte der Maleyse toehoorders en aencomelingen vooral, en eerder dan Batavia, met een die int maleys can predicken, versorcht werde.

De verdelinghe der plaetsen sal bij lootinghe geschieden onder

---

1) C. heeft „konnen."

de Pred. hier tegenwoordich, te weten onder Ds. Anthonium Dircxen, Ds. Johan de Praet en Justus Heurnius. Ds. Sebastianus Danckaerts wert buyten de lootinghe gestelt omdat hij, int Maleys predickende, te Amboyna ofte Batavia nodich is.

De verdelinghe der kercken onder de voors. predicanten sal uytgestelt werden tot dat men advys van de plaetsen innewarts vercryge, en den standt der kercken in de Moluccos, Banda en Amboyna wete.

Aldus gedaen in onze kerckelycke vergaderinghe op Batavia ad 16 Octob. a° Domini 1624.

Was ondertekent,

PIETER VLACQ, SEBASTIANUS DANCKAERTS, Praeses.
JUSTUS HEURNIUS, Scriba.
ANTHEUNIS DIRCXEN, Predicant.
JOHANNES DE PRAET, Pastor.
ADRIAEN BOUWENS, Ouderling.
JACOB DE HARDE, „
PR. ADRIAENSS CRANENBROEK, Diaken.

Corte bedenkinge op eenige verhandelde poincten bij de kerckenraet alhier overgelevert aen de E. Hr. Gouverneur-Generael den 16 Octobris a° 1624.

Ten eersten opt appendix van de kerckenraedt over het 22e art. dez. en de Holl. kerckenordeninge.

Oft niet geraeden sij, dat men de heydensche ofte ongelovige ouderen, welcke genegen syn haere kinderen ten doope te presenteren, op deze genegentheyt, soo haest eenigsints mogelyck is, in de artyckelen des Chr. geloofs onderwese, omme, naer een mondelinge belydenisse derzelven, voor de chr. gemeynte derselver ouders, ende om der ouderen Chr. confessie wille, de kinderen te gelyck als dan het Sacrament des H. Doops te laeten ontfangen, sonder dat soodanige kinders souden behoeven sooveel jaeren daer van geexcludeert te blijven.

Wert geacht dat dit mede een uyterlycke middel sal wesen waerdoor vele ouders tot het christengelove ge-

trocken sullen worden, om haere kinderen te eer gedoopt te hebben, insonderheyt die gene, welcke daer estime van den doop maecken.

Ten tweede, op 't gemelte appendix over het 28e art. mitsgaeders over 't 7e poinct van de middelen der bekeeringe der heydenen bij den kerckenraet alhier voorgestelt.

Oft 't woort „confirmatie" niet gevouchelycker soude connen getermineert werden, alsoo 't selve int Pausdom gebruykelyck is, 't sy dan met het woort „bevestinge," inlyvinge ofte andersinds?

Ten derden op des Kerckenraets bedenkinge over 't achtste poinct, by syne Ed. den zelven voorgedragen.

Ofte in plaetse van 't Woort „Marigno" niet gevouchelycker 't woort van „Opsiender" ofte „Curator" behoort gebruyckt te werden, omme d' onkundige, die in Nederlant resideren, duydelycker tselve te verstaen te geven, ten waere de kerckel. vergaderinge een ander bequaem woordt tot syn ampt wiste uyt te vinden.

Ten vierden op des kerckenraets bedenkinge van syn Ed. negende poinct.

Wert verstaen de bedieninge van 't Sacrament des H. Doops nae de achtermiddachs predicatie ende de bevestinge van den huwelycken Staet vooralsnoch des voormiddachs sal dienen te geschieden.

Ten vijfden. Op des Kerckenraets bedenkinge van syn Ed. 13e poinct.

Wert verstaen, dat men de getranslateerde catechismum D. Danckaerts in de schole sal mogen gebruycken by de Broeders haer van de gemeyne translatie derselver gerust houden.

Ten sesten. Op des Kerckenraets bedenkinge van syn Ed. 15e poinct.

Oft niet dienstelycker en stichtelycker voor de kerck op Amboina soude syn dat de Pred. Jacob Antheuniss Dubbeltryk van daer ontboden wierde.

Ende soo de Br. daertoe verstaen, souden als dan Amboina, de Molucques ende Banda met predic. versorcht moeten werden; maar soo Jacob Antheuniss gecontinueert werd niet meer als de 2 laeste plaetsen.

Of men magistrum Constantinum interim ten dienste der kercke in de Molucques, tsy als prop. ofte bevesticht pred. nie soude mogen gebruycken, insonderheyt soo Jacob Antheunisse van Amboina ontboden mogte werden, om dan de dry plaetsen t innewaerts te gelyck te voorsien, ende evenwel twe van de pred. hier in Batavia te mogen behouden.

Nopende de dispositie over 't verseynden en blyven der pred. werden daer toe gecommitteert dese naevolgende persoonen, tot welcker goet vinden sal staen sulcx by lootinge ofte electie te mogen doen, te weten, de Heeren Jaques Spex, Pieter Vlack en Jacob van Doreslaer. Geassisteert met Adriaen Bouwensen en Jacob de Harde, ouderlingen, Pieter Adriaense Cranenbroek, diacon.

Aengaende de ongeauthoriseerde kerckenordeninge, by de gecommitteerde wegen de Synodale Classen van Suyt en N. Hollant geconcipieert en door D. Danckaerts medegebracht, daerop als noch approbatie der H. M. Heeren Staten generael en de Ed. heeren Bewinthebberen verwacht werd, is niet tegenstaende goet gevonden deselve by provisie tot naerder ordre van 't Vaderlant alsoo te agtervolgen, gelyck mede 't byvoegsel van de kerckenraet alhier, daerop geraempt, mitsgaders de speciale ordening voor die van Bathsian

Actum int Casteel Batavia 17 Oct. 1624.

Onderstont geschreven.

ter ordonnantie van de Ed. Hr. Generael en Raeden van Indien.

(ondert). J. v. DORESLAER.

Antwoorde der Kerckelycke vergaderinge gegeven opt gene den Ed. Heer Generael Oct. 18 schriftelyck voorgestelt heeft te veranderen in de acten der vergaderinge, synder Ed. overgelevert.

Opt appendicx van de kerckenordeninge ten aensien des 22 artykels, syne Ed. seggende, dat men vooral de heydense ouders, die hare kinderen ten doop presenteeren, behoort tot het geloove ende genut des H. Doops soecken te brengen, wert het selve voor goet gekent en is sulcx der vergaderinge meeningh ook geweest.

Opt Appendicx, ten aansien van 't 23 articule wert goet gevonden, dat het woort „Segeninge" in de plaetse van „confirmatie" gebruyckt werde.

Aangaende de antwoorde opt 8e poinct des Ed. H. Generaels is goet gevonden dat men stelle. „Marigno of toesiender."

Opt 9e poinct werd nodich geacht om de prophanatie des Sondaechs soo men den H. Doop des voormiddachs bediene en de huwelycken staet des naemiddachs bevestige.

Opt 13e poinct de maleysche catechismum by D. Danckaerts getranslateert wert bequaem geacht in de Kercken en Scholen gebruyckt te werden, alsse met advys der Kerckelycke vergaderinge van hem gecorrigeert, en van den Ed. Heer Generael goet gekeurt sal wesen.

Opt 15e poinct wert nodich gehouden, dat Jacob Antheunisse Dubbeltryk uyt Amboyna opontboden werden, als van de welcke ter selver plaetse geen stichtinge te verwagten is.

Magister Constantinus Cithareus werd om redenen voor desen den Ed. Heer Generael van den Kerckenraet alhier schriftelyck voorgedragen onbequaem geoordeelt tot Kerckelycke bedieninge gevoordert te werden. In syne plaetse is mr. Nicolaes voorgedragen, en syn twee gecommitteert te vernemen of hy, daertoe bequaem gevonden synde, sich in de Molucques wilde als proponent laeten gebruycken, opdat hy, gewillich synde, den Ed. Generael voorgestelt werde.

Alsoo syne Ed. dry polityeq persoonen voecht tot de dry

Kerkelycke, heeft de vergaderinge daer swaericheyt in gevonden, en nodich geoordeelt, datter noch een van wegen de Kerckelycke soude bygevoecht werden waertoe sy met stemmen verkosen hebben mr. Willem, tegenwoordichlyck opperchirurgyn int fort, die een lidmaet der gemeente is.

De voorgestelde persoonen werden goet gevonden dat op de toecomenden Sabbath, des naemiddachs ten twee uuren vergaederen souden, om de verdelinge der Kercken onder de pred. te beraemen.

In 't laeste van deze Christelyke voorstellinge soo approbeert en authoriseert zijne Ed. de Kerckenordeninge laest uyt Vaderlant gebracht, en dat by provisie, opdat se overal in Indien naergecomen werde.

Dese antwoorde by den praeses en scriba ondertekent synde, is den Ed. H. Generael door D. Johan de Praet ende D. Anthonium Dircxsen, daertoe gecommitteert, overgelevert, Oct. 19 dewelcke volgens haere commissie mondelinck daerby verclaren, dat de vergaderingh verstont dat een der Kerckenraet in dese handelinge, als synde ecclesiasticque behoort te presideren.

Hierover eenige dispute vallende, soo stelt zijne Ed. voor dat (aengesien dat het syns bedunckens ongerymt soude syn, dat hy met syne naesten Raedt soude sitten ende stemmen achter een die veel minder van aensien was) de vergad. 5 of 6 litmaeten der gem. voughen soude tot den Kerckenraet en alsoo selfs de saecke afdoen.

21 October. De vergad., niet siende hoe dese middel wel en met apparentie van goede uytcomsten in deze eerst opcomende gemeynte in 't werck gestelt connen werden, en heeft soo [1]) selfs niet by de handt genomen, maer om voldoenens wille, en opdat se niet en souden schynen syner Ed. voorslach onweerdelyck te verwerpen, deselve syne Edt., zoo 't mogelyck was, een genoechsaem getal van ledematen, dewelcke tot afhandelinge deser saecke bequaem waren, noemen soude. Ten desen eynde syn er schriftelyck voorgedragen 7 voornaemste ledematen der tegenwoordigen gemeynte, om uyt deselve electie te doen.

22 October. Syne Ed. selve dese nominatie en maniere van verhandelinge mede niet goet vindende, soo heeft men hem de

[1]) C heeft „se".

Vergaderinge de eerste middel weder voorgenoemt, doch met bespreck, dat het voor de tegenw. tyt alleen in sulcker voegen verhandelt soude werden, de tegenw. staat der saecken sulcx vereyschende, sonder dat het in het toecomende tot vercortinge van de vryheyt der gemeente dienen soude.

Over deze remonstrantie eenige bedenckinge by den Ed. H. Gen. vallende, soo is 23 October de vergad. te samen beroepen synde, en de Ed. H. Pieter Vlack als gecommitteert synde [1]) Edt present, de saecke geresumeert en goet gevonden, dat aengesien de saecke noch door den Kerckendienaers en Kerckenraet, noch door de toevoeginge van de ledematen der Gem tot den Kerckenraet afgedaen conde werden, de tegenw. noot en stant der saecken sulcx vereyschende, men den Ed. H. Gen. soude voordragen, dat de vergad. raetsaem vondt, men soude de verdelinge der tegenw. pred. nae syn Edts 1e propositie door syn gecom. en den Kerckenraet af doen, aengesien haer kennelyck is de goede intentie van den Ed. H. Gen. en synen Raedt, dat haer voornemen sy, dat se dese manier van verseyndinge in geen consequentie getrocken sal werden, nochte strecken tot verminderinge vant regt der Kercken. Deze resolutie is met eene remonstrantie bijnae van gelyke inhout den Ed. H. Gen. op syn begeerte schriftelyck behendicht den 24 Oct. door D. Johan de Praet en justus Heurnium, daertoe gecommitteert, naedat se mondelinck hem de saecke te kennen gegeven hadden. Zyn Edt heeft hier op geseyt, dat hy best achte desen wegh in te gaen, want hy anders niet en socht, dan de Kercken Godts voor te staen; dat syne intentie geensints en was deselve te onderdrucken ofte in haer recht te verhinderen, maer dat hy gemeent hadde hetgeen nae de tegenw. stant best en noodich voor deselve was en dat hetselve in geen consequentie soude getrocken werden. Met een heeft syn Edt last gegeven aen den Ed. H. Jaques Spex, dat hy met de andere syne gedeput. sich bereyden soude de saecke af te doen en de toecomende Sabbath des middachs, welcke tyt, als de bequaemste van de vergad. was voorgeslagen, aengesien sy behoorlyck achte dat men eerst in de publycque gebeden Godt den Heere

[1]) C heeft „sijner."

aanroepen soude, dat Hy den Kerkenraet en gecom. persoonen door synen H. Geest in de verkiesinge en verdeelinge der pred. ten recht stueren wilde.

27 October op den sabbath, des naem. ten 3 uuren syn te samen in de kercken vergadert de Ed. Hr. Jacques Spex, den Ed. Hr. Pieter Vlack byde Raden van Indien en Sr. Jacob van Doreslaer Secr. des Ed. Hr. Gen. als gecom, van syne Edt. met Sr Jacob Gerritse de Harde en Adriaen Bouwens, beyde ouderl. der gem. te Batavia en Sr. Pieter Adriaense Cranenbroek diaken derselve gem. by de welcke haer, om de inleydinge tot de acte te doen de tegenw. pred. gevoucht hebben, nam. Ds. Anth. Dirksen, Ds. Joh. de Praet en justus Heurnius; Ds. Seb. Danckaerts, door sieckte belet synde, en cost niet compareren.

Eer de vergad. nedersaten heeft de Hr. Jacques Spex van wegen den Ed. Hr. Gen. voorgedragen, dat syn Edt. in onse keur stelde, oft wy begeerden dat een der Pred. presideren soude; hierop is van de Pred. en den Kerckenraet geantwoort, dat se den Ed. Hr. Gen. bedanckten voor syne beleefde presentatie, maer liefst hadde, dat de saecke op de bestemde maniere afgedaen werde. Ten tweede heeft syn Edt daerop voorgeslagen of men begeerde dat eene van de kerckenraedt presideerde; syn Edt. was bereyt het selve toe te staen. Hierop is weder geandtwoordt, dat de Pred. en Kerckenraedt best achten, dat men op de maniere, als besloten is, voortginck.

Daer op soo syn de vergaederde neder gaen sitten, en by absentie des Presidis door den scriba het gebedt gedaen, ende God de Heere aangeroepen, dat hy synen segen strecken wilde over dese handelinge, dat alles vreetsaementlyck, tot syner eere, voortplantinge des rycx Christi, ende welstant syner gemeynte afgedaen mocht werden; daernae syn de vergaderde vermaent alle ydele consideratie ende affectie aen een syde te stellen, te stemmen het gene de rechtsinnige reden en conscientie betuychde behoorlyck ende nodich te wesen.

Hiermede de pred. haer afscheyt van de vergadering nemende, soo hebben de vergaderde omtrent 2 uren lanck gebesoigneert, en de saecke afgehandelt synde de pred. weder binnen ontboden, haer aenseggende, de verkiesinge en verdeelinge waere

eendrachtelyck geschiedt; — sy souden deselve den Ed. Hr. Generael voordragen, om syn approbatie daerop te ontfangen. Tot besluyt der actie is weder een gebed door de scriba gedaen, Godt danckende, dat hy de vergaderinge met synen H. Geest der eendracht ende wysheyt bygewoont hadde; — dat hy door haere handt syne gemeynte met herders en Leraers besorchde; — dat hij haar segenen wilde in de plaetse haerer bediening, en dat haer leere haer toehoorders een reuk des levens ten leven wesen mochte.

Ten laesten de Scriba uyt den naeme der pred. de vergaderinge bedanckende van wegen de last en moeyte, die ze op haer genomen ende gehadt hadde in de dispositie van haere persoonen ende versorginge der gemeynte, soo is de vergad. in de vrese des Heeren gescheyden.

Des avonds voor het avondteeten is den pred. van den Ed. Hr. Gen. aengeseit tot wat plaetse een yder verordent was; — dat doctor Danckaerts en Justus Heurnius te Batavia blyven souden, D. Anthonius op Banda soude gaen, ende D. du Praet op Amboina, waertoe syne Ed. den predicanten geluck ende den segen des Heeren wenschte.

Pieter de Carpentier Gouv. Gen. wegen den staet der Vereenichde Nederlanden in Indiën, alle dengene die deze sullen horen lesen ofte sien, saluyt. Doen te weten, alsoo ons boven alle andere saecken voornementl. ter harten gaet d'eere van Godes H. Naeme en dienvolgende de behoudenisse, mitsgaders de voortplantinge van de waere Gereformeerde Chr. religie, soo onder onse, als onder dese inlandische, verleyde en verblinde natiën (wesende d'eenighe springhader aller segeningen Godes,) soo ist, dat wy op de overkomste van de schepen Gouda en Hollandia, hebben doen beroepen alhier in de stadt Batavia, den sesten Augusty dezes jaers, seeckere vergaederinge, soo der kerckelyke personen hier residerende, als de respectieve pred. met gemelte schepen overgecomen, om by deselve, in de vreese des Heeren ten overwesen van onse gecommitteerden gedelibereert en geadviseert te werden op seeckere poincten haer by ons

voorgestelt, streckende soo tot weeringhe van alle abuysen en disorderen, welcke tot noch toe hier ofte elders onder onsen Gouvernemente in de kerckendienst soude mogen ingeslopen syn, alsmede tot raeminghe en oprechtinghe van alle goede middelen, welcke soude hier te lande mogen gebruyckt en int werck gestelt werden, gelyck uyt deselve onse voorgestelde poincten, in d'acten der gemelte vergaederinghe geinsereert, gesien can werden. Ende dat wy (na dat gemelte vergaderinghe haere besoingne en last op den 20 Oct. geeyndicht en besloten hadden) derselver advysen en beraemde ordre gesien, geexamineert en overwoghen hebben, dezelve met advys van onsen Raede geapprobeert, geconfirmeert en geratificeert hebben, gelyck wy deselve approberen, confirmeren en ratificeren mits desen, uytgesondert de kerckenordeninghe by de Gedep. der S. en N. Hollantsche Synode geraemt en by deselve ongeteyckent, sonder autentique approbatie aen eenighe kerckendienaers, met gemelte schepen overgesonden, voor de kercken in Indiën medegegeven en onder d'acte der gemelde vergaderinghe geregistreert. Dewelcke wij nochtans ten versoecke van deze vergad. goet vinden, dat provisioneel, tot nader ordre en behoorlycke ratificatie van Nederlant, alsoo sal agtervolgt en gebruyckt werden. Welcken volgende alle kerckel. vergad., kerckendienaren, en voorts alle de geene, die deze handelinghe eenichsins concerneren ofte aengaen moghen, haer in alles oprechtelyck en getrouwel. hiernaer sullen hebben te reguleren en gedraghen. Recommanderende en belastende voorts aen alle respectieve overichheden, onder ons gebiet sorterende, den dienaeren der kercke daerinne te maintineren en behulpsaemheyt bewysen, want wy sulcx tot vorderinghe van d'eere Godes en welstant der kercke in den lande bevinden te behooren.

In het archief van het provinciaal kerkbestuur van Utrecht berust een copie van deze acte en evenzoo in het oud-Synodaal archief; de laatste heeft het volgende onderschrift:

Accordeert in saeken, woorden en selfs overal meest in de spelling met sijn Prinsipael, berustende onder de Gedeputeerden der Synode van Noort Holland.

Q. T.
GERARDUS SANDIFORT.
Past: Hag:
h: t.
Deputatus Synodi Zuyd-Hollandiae
et
Deputatorum Scriba
's Gravenhage
den 28 February
1754.

Van het deel der acte, dat volgt op de kerkorde bestaat, met uitzondering van de Carpentiers plakkaat, een afschrift, als „preuve" gevoegd achter „de geschiedenis der Oost-Indische Compagnie" beschreven door van Dam, advocaat der Compagnie, (zie voorrede vóor Archief V).

De Utrechtsche copie, blijkens schrift en spelling de oudste, is door vochtigheid bijna geheel verteerd. Mr. J. A. Grothe maakte van haar indertijd een afschrift, dat nu door mij ten grondslag gelegd werd voor dezen afdruk en met A. is aangeduid.

Verschillen met de in het oud-Synodaal Archief aanwezige copie, aangeduid met B.; of met het afschrift van van Dam, aangeduid door C., zijn, zoo zij op iets meer dan op de spelling betrekking hadden, aan den voet der bladzijden opgegeven.

Bijlage H.

BRIEVEN.[1])

Gouverneur-Generaal en Raden van Indië aan de kamer van Amsterdam.

Batavia, 28 Januari 1625.

. . . .

Van de tweeëntachtig jonge dochters met Gouda ende Holla. gesonden, zijn der ses overleden, twaelff noch ongetrouwt; de rest zijn al t'saemen ten houwelijck bestelt. D'aenseyndinge gelieven UE. met alle schepen te continueeren ende vooral sonderlinge sorge te draegen, dat ons doch goede familien Eerlycke ende wel gemanierde dochters gesonden werden.

. . . .

Wat ons belangt, wij sullen niet ophouden behoorlycke sorge te draegen, dat de dochters en vrouspersoonen in Godvruchtigheyt, Cuysheyt, ende alle goede faeminine wercken onder eerlycke curateurs ende matressen opgetrocken mogen worden. Tot noch toe heeft ons accommodabel logement daertoe ontbroocken. Tegenwoordich hebben een goet huys expres tot een groote schole en vrouwenhoff gebouwt daer iedereen naer conditie ende qualitie sal geaccommodt worden.

(Origineel.)

(De onderteekening is weggesneden.)

---

1) Tenzij waar het afzonderlijk wordt aangeteekend zijn deze brieven alle ontleend aan het oud-koloniaal Archief der kamer van Amsterdam.

De Gouverneur-Generaal aan de kamer van Middelburg.
Batavia, 27 October 1625.

. . . .

Den predicant Jasper Stevensz. zullen wij neffens alle andere dienaeren ende kerckelijcke persoonen in hare waerdicht. mainteneren, gelijk wij vertrouwen UEd. van ons niet anders gehoort, maar ter contrarie verstaen sullen hebben wij 't sedert dat de compie. ons alhier met treffelijcke mannen heeft beginnen te voorsien tot vorderinge ende redres van de kerkelijcke ende scholasticque diensten in Indien ons behoorlijck debvoir bewezen te hebben; God Almachtig wil Sijnen segen maar hoe langs soo meer tot vorder edificatie van ons begonnen werk segenen.

(Origineel.)

P. DE CARPENTIER.

Gouverneur-Generaal en Raden van Indië aan Bewindhebbers.
Batavia, 3 Februari 1626.

(Nadat gemeld is hoe de school, aan de van Lagundy terugkeerende Engelschen, voor 20,000 realen van 8en is verkocht en een betere is opgericht, gaat de brief aldus voort.)

Behalve de gaande kinderen van de burgerijen, werden tot last van de Comp. daarin opgetrocken 60 jongens, mitsgaders 49 vrouspersoonen, soo Nederlandsche als Indische van verscheijden natiën, alhoewel deze schoole noch tot lasten van de Comp. onderhouden wert, hoopen wij mettertijd middel sal worden gevonden, om dit buijten haer beswaringe te stellen.

Wat betreft d'Ecclesiastique saecke, die gaat hier nu wel toe. Wij hoopen dat over gants Indien in U.Eds. jurisdictie daerinne voortaan beter sal toegaen, vermits de Generale ordre tot beter reglement ende redres van alle ingecropen abuisen, beraemt (gelijck UEd. voor desen geadviseert is) overal ingevoert en in 't werck gestelt wert, waarmede wij vertrouwen, de Gecommit-

teerden over d'Indische Kercken in Nederlant, beter genoegen sullen nemen, als sij voor desen bij gebreck van goede Informatie gehadt hebben. Resteert maer te besorgen, dat Indien met Godtvruchtige, discrete, geschicte wijse ende iverige harders versien werde, soo omme de teedere gemeente alhier wel te weijden, gelijck mede omme veele der blinde sielen, welcke in verscheyden quartieren van Indien noch met Milioenen in duysternissen sitten, aen te winnen en tot den schoot der warer gemeynte te leyden, soo hoopende door den segen des Heeren, dat alles sal wel gaen.

. . . .

P. DE CARPENTIER.
JACQUES SPECX.
P. VLACK.
(Origineel) ANTONIO VAN DIEMEN.

Gouverneur-Generaal aan Bewindhebbers. [1])
Batavia, 13 Dec. 1626.

. . . .

De kerckendienaeren deser steede hebben met dese scheepen aen de kerckenraeden in Nederlant geschreven, dat zij bij UEd. geliefden te voorderen, verscheyden boucken, Pampier, pennen, Inct en andere Nood'lyckheden, ten dienste van de kercken en de schoolen int' bysonder naer India mochten gesonden werden. Op haer versoeck ende de noodwendicheyt van de saecke selffs hebben niet connen naerlaeten onse recommandatie mede hier bij te vougen. Sij hebben mede voorgeslagen een druckery met haer toebehooren t' ontbieden soo 't UEd. geraeden vinden, connen mede eenen seinden.

UEd. dienstwillige Drs.
P. DE CARPENTIER.
JACQUES SPECX.
P. VLACK.
(Origineel.) ANTONIO VAN DIEMEN.

[1]) 't Grootste gedeelte van dezen brief is opgenomen Archief VI, blz. 55.

Antonio van Diemen aan den Gouverneur de Carpentier te Amsterdam.

Omstreeks 15 Dec. 1629.

(Na over de ziekte van Coen te hebben geschreven, gaat hij voort:)

Zijn Ed. omtrent die tijt (toen zijne vrouw bij hem zat) riep d' heer Vlack ende recommandeerde hem zijn huysvrouw ende kint, daernae riep den predicant Hurnius int bysonder hem een uut de Raden van India noemende die hij verstont na zijn overlijden int Generale Gouverno soude succederen ende belasten gemelte Hurnius den naam ('t welck d'Heer Vlack was) in gesloten missive na zijn overlijden d'aenwesende Raden van India ter hant te stellen, daerna riep ons d'Heer Vlack, ende Raemburch t'samen, int corte verhaelende d'ordre aan den predicant Hurnius gelaten.

(Origineel.) ANTONIO VAN DIEMEN.

De Kerkeraad van Batavia aan den Gouverneur-Generaal Jacques Specx.

Batavia, 6 November 1630.

Edele Erntfeste Manhafte wijse ende seer voorsienige heere heere Jaques Specx Gouverneur Generaal in India ende sijne presente Raeden.

Vertoonen met aller eerbiedige reverentie de kerckendienaers ende kerckenraet deser plaetse, hoe dat sij na verscheyden instantien bij U Ed. noopende het stichten van een nieuwe kercke gedaen haer selver genoodsaeckt vinden verder daer op aen te houden ende U Ed. te remonstreeren gelijck als doen bij desen, dat het uytstell van een bequame vergader plaetse voor de christelijcke gemeente te bouwen gantsch ongeeynt jae schadelijck ende nadeelig bevonden werdt soo voor de name ende eere onzes Godts als voor de sielen van de inwoonderen deser plaetse ende het welvaert van de republyke.

Want het voor pant vant stadthuys dat dus lang voor een kercke heeft moeten verstrecken eerstelijck soo smal en clein is dat veel volcx op de sabbaten wederom gaen moet geen plaetse om te sitten ofte te staen daer connende gecregen. De accommodatie van bancken soo geringe dat verscheide van de aensienelijckste borgers ende ledematen seer int gehoor comen, opentlijck deze oorsaeck allegerende, terwijl ze hare goede genegentheyt tot de christelijcke vergaderinge verclaren, waer bij compt dat veele swangere en sieckelijcke persoonen ter tijt in meest verlangen ende van noode hebben de troost ende versterckinge der christelijcke leere door de benaude lucht, die de enge beslote plaetse mede brengt, verhinderd werden ofte te comen ofte blijven in de godtsdienst soo dat wij sien het getal der toehoorders merckelijcken minder te wesen, hoe wel de republicq in getal van sielen heeft toegenomen. Is mede te considereren geen wij in de laeste oorlogen bevonde hebben, dat dese plaetse tot een wacht huis soowel daegs als snachts in soodanige tijden moet gebruickt werden; waer uijt groote belemmeringen der plaetse en verhinderinge in de Godtsdienst ontstaen is, ende voorts te verwachten staet, soo ons de Heere weder met oorloog quam te besoecken ter welcker tijt nochtans de Godtsdienst voor al onverhindert behoort te wesen.

Het is oock gants ongerimt tegens de eere Godes ende Christi strijdende: dat de plaetse dewelcke de beloften gecregen heeft dat in haer de Heere Christus midden onder de gelovigen sal wesen als sij in sijnen naem vergaderen, ons voorgeworpen wort van de godloosen te wesen een tuysch banc, Dronckaerts taverne ende noch schandelijcker name gegeven werde overmits tgeen men seyt van eenige der gehuerder waeckers daer snachts gepleegt te werden.

Wij moeten mede denken hoe groote cleinachtinge onser leere en religie verweckt in de herten der gener, die in het pausdom opgevoedet sijnde van ons tot gehoor des Goddelijcke woorts genoodicht ende getrocken worden: dat Batavia soo lange gesticht sijnde soo costelijcken gebouwen daer in gemaeckt sijnde: Godts woort niet eene vaste ende eerlycke plaetse in dese stadt heeft connen verwerven, daer het om Godts eere Christi rijck

ende der menschen saligheyt te voorderen heeft mogen gepredickt werden. De mahumetisten ende Chineesche heydenen dagelijcx te rechte gaen in de plaetse daer wij Godt dienen in dat voor pant wandelen ende waer toe het dagelijcx als eene onnutte ...... plaetse gebruykt wert, siende en connen niet veel goets soo niet van de Godtsdienst ten mienster van de godtsdiensticheyt der Nederlanders dencken ende houden het welcke met een eene verachtinge des Christendoms bij haer is verweckende (eene ergernisse die op alle manieren is voor te comen) want zij haer sloten .....? nalaten van tgeen de nature selfs leert dat voor al behoort besoorgt te werden, soo dat de Sineesche onder ons haere tempel soo lang thaer geoorlooft is geweest seer solemnelijcken cierlijck gehouden hebben ende de moren de helft haerder goederen weggeven soude aen een mesquit te besteden, soo thaer werde toegestaen.

Aengesien dat het ontberen van een huys ter Godtsdienst geeygent soo nadeelig in de verherlyckinge Godts ende besorginge der menschen sielen is, soo moet het nootsakelyck tot grote schade der republicq strecken: want de menichte des volcx die door ongelegentheydt der plaetse het gehoor van Godts woort versuimen bestaende in de swackste .....? der Gemeinte Republicq staet in peryckel van te vervallen in Godts vergetenheyt soo wij anders de wijse leere prover. 29 Salomons willen aennemen de welcke seyt, wanneer de prophesie op houdt soo werdt het volcke wilt en woest waer uyt anders niet te verwachten is dan alle oneerbaerheydt, trouloosheydt ende moetwil die den steden ende republycken ofte eere d'eerlicken mismaeckheydt ofte verwoestinge ende onder gang toe brengt, derhalven Godt de Heere als ons zijn woort betuigt seer ernstelijck sijn volck heeft aengedreven om sijn bede huis en tempel te stichten wanneer ze verwoestet was. Want door den propheet Haggeum seyde hij daerom dat mijn huis soo woest staet en een igelyck op mijn huys hem ..... daerom heeft de hemel over U luyden de dauwe verhouden ende het aertrijck zijne vrugt, gaet henen op het gebergte ende halet houdt ende bouwet het huis dat sal mij aengenaem zijn en ick wil mijne eere bewijsen spreeckt de Heere. Het welcke wij in-

siende: en in de vreese des Heeren overwegende hoe de toorn Godts door nalatigheyt in dit nodige werck over dese plaetse ontstoocke wert tot bedroevinge der inwoonders deser stadt en groote schade der Oost-Indische Compagnie hebben noodich geacht sulcx U.Ed. voor te houden, en eerbiediglijck te bidden, dat als een twede Nehemia ofte Zerubabel getrouwe vorst des volcx Godt eene goede moet wilt nemen en dit Godtsdienstige werck met den eersten bij de hant vatten en volvoeren: waer in onsen schuldigen dienst tot op weckinge des volcx ter gewilliger subsidie aan U.Ed. presenteeren ende bidden aendermael U.Ed. dese saecke te behartigen wetende dat de segen des Heeren daer door over U.Ed. en de republijck die U.E. regeringe betrout is, sal verbreyt werden. Gedaen in onse kerckelycke vergaderinge tot Batavia. Actum November 6 Anno Domini 1630

was onderteyckent
wyt aller naeme

ABR. DE ROY p. t. Praeses.
JUSTUS HEURNIUS, scriba.

(Deze copie is zeer corrupt, op sommige plaatsen daardoor onbegrijpelijk.)

Gouverneur-Generaal en Raden van Indië aan Phs. Lucasz. Gouverneur in Amboyna.

Batavia, 8 Januari 1631.

Achtbaere Wijse, Voorsienighe seer discrete Heere.

U.E. missiven gedateert enz.

Het is abuys dat U.E. aldaer metten kerckenraedt ofte kerckelijcke persoonen over de saecken van Pieter Bonnis soo verre in dispuyt getreden is, dat daerover de nationale decisien disputivelijck voor den dagh gebruyckt sijn, het verwondert ons dat U.E. soo veel insolentiën ende onderlinge twisten van die twee

predicanten aldaer soo lange gedoecht heeft, ende waeromme U.E. naer soo veele vermaningen ende consideratien tegen d'selve niet heeft laten procederen, gelijck tegen andere Comp[ie] dienaers gebruyckelijck is, alsoo wij geensints verstaen dat eenige ecclesiastique persoonen in dienste ende onder den eedt van d Comp[ie] in India gecomen sijnde, welcke haer leven ende ommeganck met haere ampten niet en conformeren noch de vermaningen onderrechtingen ende aenspraecken van haer overicheden gehoor geven eenige meerder preeminentien ofte respect int stuck van justitie sullen toegedraghen werden, als andere politique Compagnies officieren, die neffens haer in qualiteyten erkent werden, doch alsoo wij voornemen mette naestvolgende gelegentheyt alsulcken prompten remedien te versorgen als tot welstandt van de kercke Godes aldaer vereyscht werden, sullen dit hiermede besluyten, U.E. ondertusschen niet te min belastende, dat by aldien de gemelte predicanten van haeren onderlingen twist, haedt ende ongeregeltheden niet en desisteren, dat U.E. met advys van den Raedt den meestschuldigen van sijn ampt ende bedieninge by provisie suspendeert ter tyt ende wylen U.E. onse naerder ordre becomen sult.

Dat Uw Ed. int plaetse enz.

Actum in Casteel Battavia ady 8 January 1631.

(Uitgaand briefboek van G. G. en R. v. I.)

Antonio van Diemen, Directeur generaal aan bewindh. der Oost-Indische Compagnie.

Int schip Deventer 5 Junij 1631.

. . . .

Tott Redres van de kercklycke saecken in Amboyna is goet gevonden, vandaar op t'ontbieden de predicanten de Praett ende Wouter Melchiorsz. omme van haer doen in Batt. naerder reeckening te geeven, ende zijn nevens d' Hr. Gijsels derwaerts gecommitteert, mett advys van den kerckenraet in Batt. de Bedienaers des Goddelycken Woorts Sebastiaen Danckart ende

Helmichium Helmichsen met 't schip Deventer int Landtt gecoomen, namentlyck den E. Danckert omme als hebbende goede ervaringe ende kennisse van de geleegentheyt ende kerckensaecke in Amboyna, de Gemeente aldaar soo in Generale als pticulire saecken den Godesdienst ende bevoorderinge van de kristelijcke religie betreffende voor den tijt van 5 à 6 maenden te bedienen ende den E. Helmichium Helmichsz. nadatt aldaer bevesticht sal weesen, na vermooge in de tale en de maniere der inwoonderen te instrueeren, mitsgaders om zich van de geleegentheyt der gemeente t' informeeren, de vervallen ende veracbterde Ecclesiasticque ende scholasticque ordren mett advys van de respective Gouverneurs, ende kercken Raden te helpen redresseeren ende van 't gebesoigneerde raport op zijn weedercompte te Batt. te doen. d' Almoogende verleene daertoe zijnen seegen, opdatt de gemeente Christy aldaer, well ende terecht mach geweydet ende met goede exempelen voor gegaen worden.

. . . .

D'Ecclesiasticquen in Batavia hadden gaerne gesien d'Heer Generael en Raett hun mett de kerckelyke saecken in Amboyna soo verre niet gemoeytt hadden, sustineerende hun d'exame ende censure over de geestelijcke persoonen competeerden. Hielden hartt aen om Gecommitteerden uutt de Kercken Raett tott examinatie van saecken derwaerts te senden ende alsoo d'een kercke over d'andre geen dominatie voert, versochten datt gemelte commissarissen mochten worden versien met behoorlycke commissie, al t'welcke als ondienstich offgeslagen is.

. . . .

Ten sall niet noodich zijn dat UEd. vooreerst meer oncosten doen ende d'andre Evangelisten namentlyck Luycas ende Johannis, meede doett drucken, om naer India te senden. Wij hebben der Predecanten advys gevoirdertt, weegen 't gebruyck der jongste overgesonden Boecken ende 't Evangelio Matheo, die aldus seyden: Alsoo verscheydenheytt bevonden wert in deese als in Sr. van Hasels oversettingh, soo heeft de E. ker(ke)lycke vergaderinge tot naerder en claerder openinge gecommiteert D. Danckardium, D. Hurnium ende Sr. de Harden,

welcke naer ervindinge ende exigentie van saecquen sijn Ed. verstaett den Generael beantwoorden sullen. 't Schijnt den predicant Danckertt al te zeer geaffronteert zou worden, bij aldien men zijn translaten verwierp, ende bequamer gelijck zelver bekennen gebruyckte, ende in de kercke invoerde.

. . . .

UEd. dienaer
ANTONIO VAN DIEMEN.

Int schip Deventer 5 Juni 1631.

De Kerkeraad van Batavia aan Gouverneur-Generaal en Raden van Indië.

Batavia, 25 September 1631.

Aend Edele Heer Generael Jaques Specx ende Zijne Edts presente Raeden.

Vertoonen met aller eerbiedigheyt de Bedienaers des Godlijcken woorts ende kercken raeden deser gemeinte, hoe dat het naelaten van de optimmeringe eenen nieuwen kerks voor deze bij schrijftelijcke requeste na verscheidene mondelinge instantien op UEd. ende f. f. van wegen der gemeinte en republyck versocht meer ende meer tot cleinachtinge der Christenheyt ter deser plaetse tot ergernisse der ongelovigen verwilderinge des volcx ende merckelijcke schade der sielen is streckende: want UEd. f. f. gelieven te considereren wat de Sinesen, Siammers, Gouzaratten, Javanen, Maleyers ende ander natien ter deser stede comende ende volgen haere gewoonte nae het Godt huis ofte kercke dezer plaetse vragende, van ons dencken mogen wanneer hen geantwoorde wert, dat wij geen en hebben nochte ettelijcke jaere lang hier geen geweest en is: voorwaer de rede leert ons daer se tot onser schande besluiten naer haer verstant dat wij ofte als sonder Godt leven ofte geen werck van eenige Godtsdienst sijn makende: het welcke een groote afkeer vant rechte christendom in haer verwecken moeten, het is waer wij hebben een plaetse daer wij vergaderen, maer soodanige dat

wij ons dat af billicken schamen moeten mede welcken Godt ende de Godtsdienst midden in den openbaere vreetsame oeffeninge van Godts woort als oft het in tijde van vervolginge ware in eene verachtelijcke hoeck verstoten is soo naeuw sijnde, dat veele bij gebrek van plaetse 't gehoor missen ende bij faute van ruime locht ontijdelijck uyt de Godtsdienst vertrecken moeten ende dagelicx tot sodanige gebruicken gemployeert wert dat de verachtelijckheyt des plaets een verachtinge der Godtsdienst make [na zich?] sleept.

Bidden derhalven UEdele wederom eerbiedigllijck alsoo de Ed. heeren Bewinthebberen liberalijck een merkelijck somme gelts ten desen wercke vergont hebbe ende de reste bij vrijwillige collecte ruimelick vercregen can werden, dat UEd. ende f.f. gelieve in bevorderinge deser opbouwinge eene godvrugtigen eyver te betoonen als in een sake die Godt den heere ten hoogsten tot vorderinge zijnder eeren is vereyschende over welckers versuiminge zijnen horn (sic) dese plaetse dreigt als bij den propheet Haggeum 1 & 2 te sien is, om welckers volvoeringe solliteert eere onses gemeine vaderlants ..... deser gecrenckt wert, indien de versterkinge der staet eenige belet geeft, UEd. gelieve te considereren dat alle versterkinge in uyterlijck ons onnut wese sal soo wij tot de selvige jae voor de selvige niet en ..... te vercrijgen de hulpe Godts door alle Godts dienstigheyt: want dese van de ..... plaetse wijckende so werden se door verslindende sieckten swaere ongelucken onraet ende andere plagen de vijande sonder eenige strijt onderworpen: waer op wij vertrouwen dat UEd. in den christelijcke gelove siende een goede moet sal nemen om dit werck Godts ..... godtvruchtigen vorst Nehemia aen te vangen, wetende dat het selve de alderhoogsten behaeglijck, der Republ...... ende UEd. eerlijck sal wesen .... gegeven in onse kerkelijcke vergaderinge tot Battavia op Java Mayor den September 25 Anno domini 1631.

Was onderteyckent,

Uyt aller name
ABR. DE ROY, Pr. t. Praeses.
JUSTUS HEURNIUS, Scriba.

(Ook deze copie is zeer corrupt).

Bewindhebbers aan den G. G. en R. v. I. residerende tot Batavia, 23 Nov. 1631.

Bij nevensgaende generaele missive beantwoort hebbende gundt voor dese tijt noodich bevonden wert, sal dese principalijcken dienen omme te suppleren 't gundt aengaende de kerckelycke saecken bij dese vergaderinge geresolveert is, synde sulcx, dat wij verstaen ende UE. ordonneren te sullen blijven en continueren bij d'Authoriteyt ende gesach den Gouverneur-Generael en Raden van India over de kerckelycke saeken bij haere instructie ter vergaderinge van de Seventhiene in Aug. 1617 gedesereert en bij de Hooge Mo. Hrn Staten-Generaal en sijne princelijcke Ex[tie] geapprobeert, sonder dat UE. daervan en van sijn voornemen dien conform int minste cederen, maer tot voorcomminge van alle swaricheden, die daer uut souden ontstaen mogen, gaen sullen met onderlinge communicatie en correspondentie.

(Verder de inhoud ongeveer als de Resol. 11 Nov. 1631) alleen op 't woord te qualificeeren r. 10 v. o. volgt:

en daeromme geen swarichheyt sullen hebben te maecken, omme de gecensureerde persoonen aent avontmael des Heeren wederomme te admitteren, wij willen UE. mede ernstich belast en opt hoochst gerecommandeert hebben, dese saecke in onderlinge eenigheyt te dempen ende assopieren opdat in toecomende daervan niet meer en hooren, en geen oorsaecke gegeven werde tot cleynachtinge van de justitie wiens respect in India (meer als voordesen) hoochnoodich is, en in alle manieren gemaintineert moet werden.

Hiermede etc. den 23 November 1631 geteykent bij de Seventhiene.

(Register brieven van de XVII.)

De Heeren XVII aan den Gouverneur-Generaal Jacques Specx.

23 November 1631.

Erntfeste, Manhafte, Voorsienige seer discrete.

Utte de generaele missive van dese vergaderinge enz.

Waervan wij in onse generaele brieff voorbedachtelyck geen vermaen goet gevonden hebben te doen, als mede niet aengaende de proceduren bij den raet van justitie gehouden over de persoonen van Pieter van Cortenhoeven ende UEd. dochter Sara Specx, waerover wij wel gesien hebben dat bij UEd. soodanige haedt jegens den fiscael ende rechters in de voorn. saecke opgenomen is, dat daer uyt meerder swaericheyt soo int polityck als kerckelijcke te verwachten staedt, soo daerinne met een wijs beleyt niet en werde voorsien, hebbende met groote verwonderinge gelesen de proceduren van den kercken raadt int suspenderen van den fiscael ende eenige rechteren, connen niet bedencken waer op bij haer ende UEd. gefondeert is, dat UEd. aen den tafel des heeren geadmitteert, ende de voorn. persoonen daer van gehouden sijn, ten ware de kercke aldaer een andere ordre practiseren wilde int censureren als men hier te lande gebruyckt, die hier soodanich is, dat die geene die sich in sijn gemoet over eenige saecken die hij met sijn even naesten utstaende heeft, beswaert vint soo lange van de voorn. tafel onthout, tot dat met sijn parthye gereconcilieert sal sijn, maer is ongehoort dat die geene die beschuldicht wert ende nochtans sijn selven in sijn gemoet gerust vint gelijck geblecken is dat voorn. persoonen geweest sijn (alsoo nae dato van de sententie gecommuniceert hebben) bij den kercke soude vermogen van de tafel gehouden te werden, omdat een ander over haer doen ongerust is, die volgens sijn eygen onrustich gemoet soo lange hij niet gereconcilieert is, sich daer van billijck hadde moeten onthouden ende daeromme ons niet genouch over de voorn. proceduren hebben connen verwonderen, alle welcke seer onbedachtelijck door UEd. veroorsaeckt sijn, ende daeromme wij UEd. wel willen serieuselijck vermaent hebben, d'voorn. saecke

te doen herstellen, en tot vrede ende eenicheyt accommoderen, de welcke onder UEd. ende sijne raden ten hoochsten noodich is, ende bij aldien UEd. meent redenen te hebben, om sich over de voorn. proceduren te beclagen, verstaen wij dat tselve dese vergaderinge ende hare Ho. Mo. te kennen gegeven moet werden, sonder dat bij UEd. eenige sententien ten tijde van UEd. voorgaende predecesseurs gewesen, sullen mogen te niet gedaen, oft oock de faulten daer inne gemelt bij UEd. gepardonneert ende geaboleert werden. Wij hadden wel verhoopt, dat t'geene bij de raedt van justitie daer over aen UEd. geremonstreert is, in soodanige achtinge soude sijn genomen, dat d'voorn. swaricheden met wijsheyt voorgecomen ende den kerckendienaren geen oorsaecke gegeven soude sijn geweest om jegens haer ampt daerinne te gaen. Wij seggen jegens haer ampt alsoo ongehoort ende tegen alle goede ordre in de regieringe strijdende is, dat een ordinaris rechter over een sententie bij die van de kercke soude mogen werden gecensureert, jae meenen soodanige saecken nae perturbatie in de politie te smaecken ende hier te lande vrij swaer gewogen soude werden, indien sulcx bij den kercken ingevoert wierde, ende willen oock niet twijfelen oft sullen van den kercken raedt alhier daer over oock gereprehendeert werden, t'siet ons oordeels vrij verre ende moet bij UEd. daerinne wijslijck werden gehandelt, sulcx een getrouw cloeck ende ervaren generael betaempt, wel lettende, dat t'geene bij d'kercken jegens hun lieden is gedecredeert uyt dese soo hoogh opgenomen saecke jegens UEd. mede op een ander pretext int werck gestelt ende alsoo de geheele regieringe peryckel loopen soude, t'is daeromme best, ende achten hooch noodich, de voorn. swaricheden geassopieert ende gedempt werden gelijck in de generale missive daer van goet gevonden hebben tot maintenue van de authoriteyt van de justitie te ordonneren. Godt de heere sal t'sijner tijt alle onrechtvaerdige rechters oordeelen, die oock de wraecke moet bevolen blijven. Ieder moet sijn eigen gemoet bevrijden ende met sijn conscientie te rade gaen, maer dat kerckelijcke persoonen haer souden willen qualificeren als directeurs over der rechteren conscientie is ongefondeert ende moet derhalven haer aengeseyt werden van

soodanige manieren van doen onthouden. Wij hebben goetgevonden enz.

Hiermede Erntfeste etc. den 23 November 1631 geteyckent bij de Seventhiene.

Gouverneur-Generaal en Raden van Indië aan den Gouverneur van Banda.

Batavia, 4 Maart 1632.

Achtbare Wijse Voorsinnighe seer descreete Heere.

Den 22 December voorleeden enz.

T'geen U.E. mette eclesiastique persoonen aldaer opt invoeren van de politicque commissarisen in haere kerckelijcke vergaderinghe weeder vaeren is hebben int breede verstaen, haaren tegenstandt verwondert ons zoo zeer niet als uwe bethoonde deffectueusheydt int vuytvoeren van de ordre ende resolutie die by ons ende de Raaden van India alhier genoomen ende U.E. expresselyck belast zijn int werck te stellen, twelck haer oock ten deele excuseert van de straffe die zij anders als oppositeurs van d'ordre der Ed. heeren Majoores midtsgaders die van den Generael ende Raaden van India zouden meriteeren twelck zij haer bij solempnelen eede verbonden hebben, volcomentlijck te obedieren ende te gehoorsaemen ghelyck den gemelten eedt achter den artyckel brieff geinsereert U.E. naerder aanwijsen zall ende bij de particuliere instructie voor de predicanten by d'Ed. Majoores met advys van verscheyden classis geconsipieert claerlyck gedenoteert wert, in wat voughen zij haer hebben te gedraagen midtsgaders in wat manieren haere E. zullen gehandelt ende ghetracteert werden, in vougen dat U.E. niet alleen geenige exceptie tegen onse gemelte resolutie hadde behooren aen te neemen, maer een volcomen ghehoorzaemheyt der zelven te bevorderen ende U.E. geensindts met praetgiens te hebben laeten contenteeren. Wij en connen niet begrijpen dat U.E. gedoocht de kerckelijcke vergaderinghe, alleen bij goet

vinden der predicanten geschort ende de nootwendighe kercke-lijcke ordre door onderlijnge communicatien heymelyck by eencompsten, ofte bedenckelycke conventiclen onderhouden, ende in alles buyten U.E. voorweeten ofte advys gedisponeert wert ende noch veel minder connen wy verstaen dat U.E. teghen haer heeft gaen protesteeren, in plaetse van te doen obedieeren. Doch t'onbegrijpelijcxste van allen, dat zy soo stoudt zijnde U.E. te verclaaren liever haeren dienst (consequentelyck oock haer vertroude cudde christy) te willen verlaaten, jae selffs deportement van haere ampten lyden, als de comparatie van de polityque commissarisen in haere vergaaderinge te admitteeren, U.E. sich ontsien heeft haer te doen obedieeren, ofte haer eygen voorstell ende begeeren int werck te stellen, t'welck U.Ed. betamelyck ende verantwoordelycker zoude geweest zijn als de zaecke twee jaeren langh in disoorden ende confusie te hebben laten sloeren, gelijck geschiet is, op pretexten van naerder verwachtende ordren uyt t' Vaderlandt staet de ecclesiastique niet toe, de resolutien ende ordren van de Generael ende Raaden van India tegen te staen maer contrarie te obedieeren, ter tyt ende wyle den gemelten Generael ende Raaden van India by eenige naerdere ordre anders werde belast.

T'is mede een groote absurditeydt van de predicanten in Banda, t'aenneemen van de gemelte commissarisen te refuseeren, omdat noch geen volcomen last van de kercke van Battavia becomen hadden eeven all oft de kercke van Battavia eenige supérioriteyt ofte commandement oover de kercke van Banda, ofte andere in India was competeerende.

Ende alsoo ons enz.

Alsoo van tijdt tot tijdt ondervonden hebben dat de predicanten ende kerckenraet in Battavia haer zelven meerder preeminentien ende authoriteyt oover andere predicanten ende affgeleegen kercken hebben geapproprieert als haer is incumbeerende, is bij ons ende de raaden van India alhier goet gevonden dat t'eligeeren ende versenden van de predicanten van hier naer andere quartieren voortaen achtervolgens de instructie van de Ed. heeren Majoores bij ons ende de raaden van Indie met advys van den kerckenraet alhier geschieden zall, zonder dat

allzulcken vertreckende predicanten oock eenige andere acten ofte instructie van den kerckenraet van Battavia vorderen ofte ontfangen zullen, maer vuyt crachte van haere medebrengende acten van haere respective classis vuyt t'Vaderlandt bij de Ed. heeren Majoores behoorlyck geteekent zijnde ende onse bij te vougen resolutien, alzulcken kercke ende gemeynte te bedienen als bij ons ende de raaden van India (met advys van den kerckenraet alhier) zall goetgevonden werden, welcke ordre meede geresolveert is, dat de respective Gouverneurs van de Moluccos, Amboyna, Banda, ende andere plaetsen daer formeelen kercken raedt geformeert ende gehouden wert, oock zullen onderhouden ende achtervolgen, te weeten de predicanten in de gemelte quartieren al zulcke plaetsen ofte eylanden te laaten becleeden als by de Gouverneurs ende den raet van de gemelte respective plaetsen, met advys van den kerckenraet der zelven, geresolveert ende goetgevonden werden zall.

Item dat d'een kercke oover d'ander niet zall hebben te gebieden, maer ider kercke, door haere respective kerckenraet geregiert ende bestiert werden gelijck betaamelijck zij zonder dat eenige affgeleegen kercken zullen gehouden weesen reedenen ofte verantwoordinge van haere doen aen de kercke van Battavia te geven, maer contrary den standt der kercken directelijck aen de Classis van Hollandt ende Zeelandt, midtsgaders d'Ed. heeren Majoores als meede aen ons ende den kerckenraet alhier comuniceeren zoo als zij tot bevorderinge van Godes eere ende voordtplantinge van de Christelijcke religie zullen bevinden te behooren, zonder naer deesen eenige byzondere ordre, instructien ofte commandementen van de kercke van Battavia aen te neemen ofte daer aan gehouden te zijn.

Item dat alle brieven enz.

Actum int Casteel Battavia ady 4 Marty 32.

(Uitgaand briefboek van Gouverneur-Generaal en Raden van Indien 1631—1632.)

Instructie voor den E. Arent Gardenys Extraordinaris raet ende Bouckhouder generll. van des Compangs. affairen in India gaende voor Gouvn. naer de Custe CHOROMANDELL, 6 Mei 1632.

Tot verlossinge van den predicandt Molineus, is present geen stoffe bij der handt, welcke verhoopen eerlangh zulcx zullen becoomen dat zijn E. dit jaer op zijn versoeck noch contentemendt zall gegeven werden.

Den predicant Dom. Hurnius gaet met dit schip meede naer de cust om allsulcken reedenen als UE. bekendt zijn laat zijn E. persoon zulcx accomodeeren, als zijn E. weerdich bedienende ampt, eerlycken ommeganck, ende andere gaven zijn meriteerende. Zullen UE. hem op zijn versoeck ook toestaan mette eerste keerende scheepen, wederomme herrewaerts te comen, gelijck zijn E. alhier is toegesecht.

Brief van den Gouverneur van Amboina (Artus Gijsels) aan den Gouverneur-Generaal Hendrik Brouwer.

Amboyna, 25 Mei 1633.

. . . .

't Is ons gansch aengenaem geweest dat sijn Ed. gelieff heeft soo danige goede resolutie int regart van onse kercke te nemen. Ende ons den persoon van Ds. Heurnius harrewaerts gesonden is, die sich gansch genegen toont tot de bekeeringe der Alfoeresen daer ick vertrouwe dat door hem eenen goeden ende sall geschieden, waerinne hoopen naert vertreck der schepen soodanigen ordre te stellen, dat sijn E. dien aangaende contentement sall nemen.

. . . .

Instructie voor Cornelis van Outhoorn ondercoopman, gaende naar Honomoa op het eylandt Uliasser.

7 July 1633.

. . . .

Alsoo Dno. Justus Hurnius Bedienaer des Goddelycken woorts, tot bevorderinge der Christelycke Religie door zijn Ed. is Herwaerts gesonden, ende soo bij ons als den kercken-Raedt, in Amboyna goet gevonden, dat sich de gemelte do. Heurnius vooreerst ende tot naerder ordre van Zijn Ed. in de Eylanden van Amboyna sal onthouden, om aldaer en op soodanige plaetse dienst te doen, als hij sal goetvinden derhalve Bevelen ende Recommanderén wij u opt hooghst gemelte Ds. Hurnius soo door d' amboinesen als neerlanders soodanigen Respeckt ende eerwaerdicheijt, te laetten genieten als soodanigen persoon wegens sijn ampt ende waerdichh. is competerende. Actum Amboyna int Casteel Ay 7 July 1633.

Was onderteyckent

A. Gijsels.

Gouverneur-Generaal en Raden van Indië aan bewindhebbers.

Batavia, 15 Augs. 1633.

Met voorsz. jacht Souborch is met advys van de predicanten ende Kerckenraed van Batavia naer Amboyna gegaen den predicant Justus Hurnius, dien wij hoewel om sijn stichtelijck en onergerlijck leven alhier qualyck gemist can werden, expresselijck derwaerts hebben gesonden, om het Evangelium onder de Boeren en de Alfouresen van Ceram te vercondigen ende de Christelijcke Religie aldaer voort te planten, waer toe wij sonderlinge sijn geanimeert geweest hoopende deselve door dien middel soodaenich aen ons te verbinden ende te verknochten, dat ons in tijden ende wijlen grootelycx souden connen dienen tot uytroeijinge van de trouloose Mooren ende volcomen verseeckeringe van onsen stant in Amboyna.

. . . .

Met de kerckelijke in heel Indien is alles in ruste gebracht. De gedeputeerde van den Generael ende Raeden van Indien als mede van de Vice Gouverneurs ende particuliere Gouvernementen, sijn ende blijven in haere Vergaderinge geadmitteert. Ende hoopen wij de saecken daer naer te dirigeren dat de gemelte ruste in de vreese Godes lange behouden sullen.

Actum in 't Casteel Batavia den 15en Augusto 1633.

UE. trouschuldige dienaren
HENRICK BROUWER.
ANTONIO VAN DIEMEN.
P. VLACK.
PHS. LUCASSEN.
P. VAN BURCH.

(*Origineel.*)

De Kerkeraad van Amboyna aan den Gouverneur-Generaal Hendrik Brouwer.

Amboyna, 25 September 1633.

Edele Eerentfeste wijse Voorsienige seer discrete Heere.

Genade ende vrede in Jesu Christo.

Nevens alle heyl ende segeninge die wij U Edelheyt volgens schuldige plicht toewenschen aen lichaem ende siele, voornamentlijck over U Edts regieringe, opdat wij onder deselve een stil ende gerust leven mogen leyden, oock de gemeynte Godts mach toenemen groeyen ende bloeyen.

Soo en connen wij niet naerlaeten deese weynich letteren U Edt toe te seynden, vertrouwen deselve bij U.E. int goede sullen ontfangen ende aengenomen werden. Waer op ons dan verlaten, syn versoeckende met behoorlijcke eerbiedinge, syn Edt gelieve te versorgen dat in plaetse van Ds. Johan de Praet, welcke overleden is een ander mede hulper mach toegesonden werden. Ende alsoo den E. Joannes Heemstede door swackheyt belet werdt de gemeynte te dienen, overlange seer eernstelijck sijn vertreck heeft versocht twelck hem niet hebbe

connen toestaen, soo waer oock wel hoochnodich dat in sijn plaetse ons een ander mede mochte toecomen, want den dienst alhier de E Helmichius te swaer valt, int duyts ende maleys.

Versoecken oock seer eernstelijck, dat den E. Justus Hurnius alhier d'eylanden van Amboino mochte bijblijven, want d'selve alhier 10 mael meer vruchten sal doen, als op Batavia ende en sal den standt der kercke niet alleen maer oock de Compie daardoor des te sekerder ende vaster werden.

Ende alsoo dit jaer voor de schoole gansch geen pampier pennen ofte int becomen hebben, soo ist versouck mede dat met de toecomende schepen yet mochten ontfangen, U Edt cont oordelen dat uyt 32 schoolen wat goets te verwachten is indien werck daervan gemaeckt ende op de selve gepast wordt; van boecken voor deselve sijn redelyck wel versien sullen daermede minagieren.

Voorts gaet alles seer wel wegens den standt der kercke ende schoole, de goede Godt sy gedanckt die ons altyt aenwas ende uytbreydinge des Rycx Christi laet sien, sullen naer kranck vermogen ons best doen om het selve meer ende meer te bevoorderen.

Anders dan niet sonders hebbende U.E. te verwittigen, willen eyndigen ende U Edts persoon, huysvrouw, familie ende regieringe den allerhoogsten laeten bevoolen syn, die U Edt wil bywonen met een geest der wysheyt ende des raedts alle U. Edts raedtslagen, ende aenslagen wel laten uytvallen ende gelucken tot eere syns naems ende opbouwinge syner kercke ende gemeynte, welstant vant gemene beste, endelyck tot onser aller vreugde ende salicheyt amen.

Actum in Amboina desen 25en September Anno 1633.

Onderstond. U Edelheyts onderdanige ende dienstwillige dienaeren de leden des Kerckenraets.

Uyt aller name.

Ondertekent. Helmichius Helmichy.
Joannes T. F. Heemstede.
Pieter Christien, ouderlingh.
Mathys de Meer.

De opperkoopman Evert Hulft aan den Gouverneur-Generaal Hendrik Brouwer.

Amboyna 25 Sept. 1633.

De kennisse onses eenigen Heylants ende Salichmaeckers Jesu Christi in dese arme verbleyde (sic.) heydenen [1]) waertoe UEd. haer door den eerwaerden Justum Hurnium heeft getracht te brengen souden door de gemeenscap in religie dese begonnen aliantie seer hebben gestijft ende als met een knoop aen een vercnocht: maer hiertoe sullen de selve mijns oordeels (spreeckende eenelijck van die van Seloulou) swaerlijck te brengen wesen, alsoo met de mooren gemeen hebben dat yder soo veel vrouwen neempt als hij naer sijn staedt eerlijck can onderhouden, 't welck een groot aenlocksel tot het moordom ende afkeer van de waere Christelycke religie in dese weerelsgesinde menschen opereert, hoewel buyten dat, niets dat eenichsins nae moordom soude smaecken mogen in haer wert bevonden, maer wel een bitteren ende onversoenelycken haet tegens deselve waerinne sij lichtelijck cunnen gevoet werden ende voornamentlyck die van Saulauw (Sahoelauw) [2]) die in dat ende veele andere stucken naer rapporten meer met de Christelijcke sedicheyt ende onse manieren over een comen. Sulckx dat bij avontuer 't selve eens onderleyt sijnde d' duystere dicke nevelen des heydendoms bij haer voor het heldere claere licht des evangeliums soude comen te wijcken ende sy op het recht pat souden connen gebracht werden, dat haer de algoede Godt tot verbreydinge synes heiligen naems ende salicheyt haerder sielen eenmaal wil gunnen.

Actum in 't Casteel ady 25e September anno 1633.

Onderstont UEd. dienstschuldigen ende onderdanigen Dienaar.

Was onderteeckent Evert Hulft.

---

[1]) n.l. op Ceram.

[2]) Dorp op het eil. Ceram zie Veth, aardrijkskundig en statistisch woordenboek v. N.-I. 3e dl. Amsterdam 1869.

De opperkoopman Evert Hulft aan den Gouverneur-Generaal Brouwer.

Amboyna 16 September 1634.

. . . .

Den standt der kercken en de schoolen neempt door den iver der trouwe leeraren dapper toe, doch heeft het Godt de Heere belieft onzen waerden Broeder Ds. Helmichium Helmichii den 5 deses uyt dit dal der tranen te verlossen ende tot Hem te roupen waer aen de Kercke voorwaer veel verloren heeft alsoo de Maleysche tale grondich verstont ende alleman besonder d' Amboneesen seer aangenaem ende lieffgetal was. Sijn plaetse sal met een ander van daer noodwendich met den eersten versien dienen. Ds. Vertrecht neempt dapper toe ende doet groote neersticheyt de spraeck te leeren, waertoe ick hoope hij door sijn vlijt haest comen sal. Domino Hurnius leyt noch in d'eylanden alwaer hy door sijn grooten iver ende aengewenden vlijt de kercke in een heel andere disciplijne als voor desen gebracht heeft, is boven sijn(d)e Iver oock seer van d'inwoonders bemint sulcx dat sijn persoon niet sonder groote schade der teere Christenheyt van daer zoude mogen gelicht werden. Meriteerende die plaatsen om de meenichte der Inwoonderen voorwaer wel een goet predicant als tegenwoordich genieten.

Tot voortplantinge van de Christelycke Religio in dese quartieren hadde Ds. Helmichius alsmede Ds. Hurnius eenige aencomelingen opgequeecqt die voorwaar dapper in de kennisse ende fondamenten van de religie hebben toegenomen doch om tot perfectie ende het gedesireerde wit te geraecken soude noodich achten dat op Amboyna een collegijum in forma van de latijnsche schoolen int vaderland onder opsigt van een bequaem predicant ende eenige sieckentroosters opgericht wiert, alwaer de jeucht als bij trappen eerst grondich in de duytsche taelen ende soo voorts in de heylige theologie onderwesen wiert want schoon nu alle groote neersticheyt daertoe wiert aangewent soo kan doch bij gebreck van boucken de perfectie niet vercregen werden daer sy onze spraeck wel verstaende zoo veele en deftige Theologanten tot haer voordeel kunnen gebruycken ende alsoo

mettertijt tot predicanten selve opgetogen werden de welcke dese luyden het woort Godes in haren eygen ende moedertael voorhoudende sij oock met meerder yver tot het gehoor ende aanneminge des selves sullen ontsteecken en in de ware religie niet weynich gestijft werden waer in ick van herten wensche ende Godt bidde dat soodanich mogen toenemen dat het vervlouckt moors ende Heydendom alhier uytgeroeyt des Companyes staet bevesticht ende rijcke onzes Heylants ende Salichmaeckers Jesu Christi hoe langer hoe meer in dese quartieren mach wassen en toenemen dat Godt geve.

. . . .

Actum in 't Casteel Amboyna ady 16 Sept. Ao. 1634.

(Onderstont.) UEd. dienstschuldigen dienaar,

(Was geteeckent.) EVERT HULFT.

De Gouverneur van Amboyna, Jochem Roelofsz. aan den Gouverneur-Generaal.

Amboyna, 19 September 1635.

Edele, Erentfeste, manhafte welwyse voorsinige ende seer waerde heeren.

Mijnheer.

Onsen jongsten is geweest enz.

Wij hadden mede goetgedacht domine Justus Hurnius aen te schrijven ofte aldaer met stuk van het begraven der dooden (sonder quetsinge van Godts heylige woort) yet wes conde gepractiseert werden alsoo sy lieden vrij veel werkx vant begraven der dooden maecken ende te meer omdat de mooren alle dagen daer sijn, ende alsdan genouchsaem den spot met haer houden, jae derven wel stoutelyck seggen dat wij christenen onse dooden niet anders dan honden en begraven, het welcke voor die swacke lieden, een sware saecke om hooren is,

dierhalven soot mogelijck ware dat hun daerinne een weynich toestants conde gedaen werden ende dat men allensckens wat verminderden, soude onses oordeels vrij wat goets baren want, wij meenen het gelooff ende de begravenisse aen de oude eenigen deucht doet, dat is te vergeeffs maer metter tijt in de jongelingen wel wat goets voort brengen sal achten jae, maer alle de dingen haer soo seffens aff te snijden, 't schijnt dattet onmogelijk can geschieden sij mogen geveynsdellijcken doen, maer uyt goede oprechte meeninge en compt het niet alsoo wij sullen bevinden dat haer ogen wederom sien, om naert moorsdom te mogen keeren, den ouden surdeessen wederom aenvaerden sullen, doch alles sullen op sijn beloop laeten tot dat Edt. met syn E. heeren Raeden daerinne soodanich gedisponneert sullen hebben als daerinne den meesten welstant van de E. Compie. verheyst, die van den kerckenraede alhier hebben ons gesecht dat over de selve saecke aen haer mede broeders op Battavia oock instantelijcken wilden schrijven omme te sien ofte in de boven gemoveerde saecken yetwes tot moderatie soude mogen gedaen werden, alsoo sylieden mede van ons gevoelen sijn, ende sustineeren dattet beter is een weynich bot te vieren, dan t'heel touw te laten slippen want dit volcq in d' Uliassers en syn nieuwers naer de beste, ten aensien sy de mooren soo nae gelegen syn.

T'heefft ons mede goet gedacht Uwe Edt. wegens de school jongens die bij domine Vertrecht syn te schrijven, ten aensien de predikanten op ons versocht hebben vermits gemelte jongens naeckt ende beroeyt liepen dat doch als vooren mochten gecleet werden, t'welck wij om consideratiën dit mael noch hebben gedaen, doch onder reserve dat niet en wilden continueeren voor ende aleer naerder ordre van syn Edt. sullen becomen, voorschrevene jongens syn voor deesz vier g[ew]eest, de welcke tot cleedinge 33 ½ Ra. hebben genooten, ende jegenwoordich syn met haer elven waer onder drie syn die gagie van de Compa. genietten ende daer van gecleet werden, soo datter noch acht jongens te cleeden resteeren, doch wij versoecken UEdt. dat gemelte acht jongens met haer al geen 33½ Ra. tot cleedinge genietten sullen gelijck de doorgaende vier jongens gedaen

hebben wij bevinden datter voor meer gemelde vier jongens 4 stx fijne hoeden in reeckeninge gebracht werden yder tot 4 Ra. daer nochtans noyt een der selver hebbe connen te sien crijgen die een van de hoeden op hadde ofte conde verthoonen ende alsoo, wij achten dat alsulck jongens geen hoeden van vier reaelen nochte hembden behouven, maar dat sij hun met een packjen van garne taffacielen behoorden te vergenougen waermede haer versien hebben, echter en sullen met haer te cleeden niet continueeren, ten sy dat syn Edt ons gelieve te mandeeren, op dat soo veel buyten reproche, mogen blijven als eenichsints mogelyck sijn sal.

Den baetsoeckene bottelier enz.

Hiermede

Ede. Erentfesten manhaften welwijse Voorsiennigen ende seer waerde heeren, naer reverente groete enz.

Actum Amboyna int Casteel Victoria desen XIX Septemb. anno 1635 ende was onderteeckent syne Edts gehoorsamen ende des Compies dienstschuldigen dienaer

JOCHEM ROELEFFSEN.

Justus Heurnius aan Rudolphus Petri (Predikant te Amsterdam), 9 Sept. 1639. [1])

Genade en Vrede in Jesu Chro.

Eerweerdige, seer geleerde, wijse, vroome ende seer Godtsalige Vader in Christo.

Nae eerbiedige groetenissen dienen deze UEerw. te bidden, dat gelievet dit medegaende vertooch van de standt der kerkelicke saecken in India, hetwelcke uyt last der Heeren Bewindhebberen gestelt ende in de vergaderinge der Heeren Seventhienen overgelevert hebben, aen de Eerw. Vaders ende Broederen des classis van Amsterdam te behandigen. Indien de Eerw. classis ofte de E. Heeren Bewinthebberen deses aengaende verder openinge begeeren, ben bereidt deselve te geven. Ick

[1]) Classikaal Archief Amsterdam.

hebbe oock versocht: dat wanneer van de kerckelijcke saecken van India gehandelt soude werden, den Heeren Bewinthebberen dan soude gelieven, hierover de Heeren Gecommitteerden des classis mede te beroepen ende haer gevoelen te hooren.

Hiermede Eerw. Vader dese besluytende, bidde den Alderhoogsten, dat UEerw. getrouwen arbeidt, meer ende meer, tot winste der sielen zegene. Vaertwel.

Gegeven den 9 Sept. An. Dom. 1639.

UEerw. Dienstwillige in Chro.

(*Origineel*). JUSTUS HEURNIUS.

Adres:
Eerweerdige seer geleerde, wijse,
vrome ende seer godtsalige
Rudolphus Petri
Getrouw bedienaer des H. Evangely
inde Gemeinte Gods
tot
Amstelredam.

Brief van de classis Amsterdam naar Oost-Indië. [1])
20 January 1640.

Genade en vrede in Christo Jesu.

Eerw. godsalige, welgeleerde, seer voorsienige, hoochbeminde Broeders ende medearbeyders in den oogst des Heeren.

Onse missive van 27 Dec. 1638, daerin van verscheyden saecken, die den Staet der kercke in O. I. betreffen wordt gewach gemaeckt, hoopen wij dat UE. becomen hebben. De uwe van den 20 dito desselven jaers, met de nevensgaende rolle, siende op de testamenten daermede de Diaconie tot Batavia begiftet is, met noch 2 schriftelyke openingen de landen Bali en Floris belangende, is ons door den Eerw. D. Justum Heurnium, die geluckelick overgecomen is, seer wel behandight, gelijck oock sijne E. E. volgens den opgeleyden last den classi

[1]) Classikaal Archief Amsterdam.

van Amsterdam eerst mondelingh en daer nae schriftelick den Staet der kercke op Batavia, Amboina, Banda, Mollucos, Ilha Formosa ende Paliacatta in 't breede heeft bekend gemaeckt, mitsgaders wat tot bevestinge en voortplantinge van den waren godsdienst in die plaetsen, nae sijn E. oordeel noodich sij, seer punctuelick en met groote trouwe aengewesen, 't welck oock met diergelijcken ijver naderhandt is geschiedt van de Eerw. Godvr. Marinus Gideons. Wt welcke soo brieven als mondelicke en schriftelicke openinge de E. classis van Amsterdam niet alleen met seer goed genoeghen en groote blijdschap verstaen heeft de onverdrietelicke neersticheyt, der E. E. Br. in 't bearbeyden van den welstant der kercken in India, mitsgaders de goede correspondentie der predicanten en kerckenraden met de E. E. Heer Generael, sijne E. E. Raden, gouverneurs, ende haren ijver tot maintenu van den waren godsdienst aen alle plaetsen. Maer hebben oock tot deselve op het alderclaerste connen afmeten wat tot bevestinge en voortsettinge van het ware Christendom soo in 't gemeen, als in 't particulier aen sommige plaetsen van nooden sij. Waer op, of wij wel schoon wenschten UE. in alles nu te mogen antwoorden, soo heeft hetselve voor tegenwoordigh niet connen geschieden, eensdeels door dien ons het schriftelyck vertoogh E. Heurnii ende de consideratien Marini Gideons wat spade behandight sijn; doch meest om de verscheydenheyt en gewichtigheyt der saecken daerinne vervatt, welcker eenige geene opmerckinge meriteren, en d'andere wat tijt en moeyte vereyschen sullen, om deselve bij de E. E. Heeren Bewindhebberen te vercrijgen, gelijck daer sijn 't versoeck eenes seminarii theologiae; van een collegeken op Amboina; van sommige boecken; van eenige ceremonien omtrent het sterven ende begraven der dooden, ende gebruycken op Amboina ende d'eylanden daeromtrent; van noch drie godsalige geleerde predicanten te senden; van tractament voor de weduwen der predicanten, die in den dienst der O. I. Compagnie comen te overlijden; van vrije huyshuur voor de Br. predicanten op Batavia; van langer verbintenissen eeniger sieckentroosters; van d'aenporringe derselver om de Malaysche oft inlantsche tale te leeren, ende vereeringe voor de geene, welcke sulcx

doen; van de testamenten ende legaten der armen, gemaeckt etc., daerop soo in de missive der E. Br. van Batavia. mitsgaders in de schriftelicke declaratie D. Heurnii ende consideratien Marini Gideons specialicke gelett wort.

Ondertusschen nochtans om U.E. te berichten van 't gene alrede voorgevallen is, soo dient op 't versoeck van meerder getal van predicanten, niettegenstaende voorleden jaer seer groote neerstichheyt gedaan is, om U.Ed. soodanighe toe te senden alsser versocht wierden ende de E. E. Heeren Bewindhebberen alhier om deselve oock meermalen aengesproken hebben, soo is doch alle moeyte vergeefs geweest. Wij hebben seer goede hoope op D. Wilhelmum Holtenium gehadt, maer is endelick te niette gelopen. Seecker proponent uit Zeelant ons van D. Marino Gideons seer hooch gerecommandeert, is tot noch toe vergeefs van ons verwacht. Wy sullen dese schaersicheyt van predicanten niet naelaten als een reden tot vorderinge van 't versochte seminarium theologicum te gebruycken ende evenwel niet naelaten nae bequame predicanten om te sien.

. . . .

Den 20 January 1640.

Uyt name des E. Classis van Amsterdam de gecommiteerden derselver.

Bijlage I.

Resoluties van den Kerkeraad van Batavia. [1])

18 Maart 1630. De kerkenraet der Gemeynte Godts te Batavia in consideratie genomen hebbende dat den Ed. heer Generael Jaques Specx van sijne comste als tot nu toe van heylig Avontmael des Heeren is afgebleven, sigh excuserende aen de gedeputeerde des kerkeraets die sijne Ed. tot de taeffel des Heeren quamen noodighen, daer toe niet te connen comen met geruste gemoede, overmits de procedure gevoert teghens Sara Specx sijne Ed. bastaert dochter, ende Pieter Cortenhoeven dewelck sijne Ed. gansch onredelick dochte, alsoo sij ter oorsaecken van bij den anderen onder houwluxse beloften geslapen te hebben in beuls handen sijn overgegeven, Pieter onthooft, Sara door beuls handen in opene pleyne der gevanckenisse gegeesselt, hoewel den jongman maer 16 a 17 de dochter maer 13 jaren out waren, heeft nochtans sijne Ed. den staedt des proces ende den gront der saecken, noch niet doorsoght hebbende, de minste willen sijn, ende van de tafel des Heeren absenteren, om geen ontijdelicke motie deses aengaende te maecken, maer dat sijne Ed. als nu weder siende den tijt van de troostelijcke communicatie naerderen, de stucken vant proces doorsien heeft ende om tgeene hij daer in bevont clachtich aen eenige van den kerckenraedt gevallen is, haer vertoonende dat hij in deselve stucke sagh, hoedat de fiscael A. van Heuvel buyten alle recht ende reden geeyscht hadde dat zijne onderjarige dochter over de begaende fouten, levendigh in een sack gesteken ende verdroncken, ende Pieter Cortenhoeve aen een galghe gehangen soude werden.

Datter mede sententie van met de swerde ter doot gestraft te werden teghens Pieter Cortenhoeven gegeven was dewelcke ten ware vut passie misleydinge ofte onbehoorlick ontslagh voortgecomen, bewesen conde werden, teghens de canonike ende politike wetten te strijden.

---

[1]) Alleen deze Resoluties zijn, daar zij betrekking hadden op een burgerlijke zaak, aanwezig in het oud-koloniaal Archief der kamer van Amsterdam.

Hier benevens dat de approbatie der sententie bij den heer Generaal Coen ende de heer P. Vlack onderteijckent vol valscheden ende tegens de sententie der Raedt strijdende was.

Item dat de fiscael van den Heuvel teghens gegevene sententie des Raets, sijner Ed. dochterken voorz. schandelicken heeft doen mishandelen, want de raet van de justitie haer gesententieerd hebbende domestelick gestraft ende van haere eerlicke bedienninge gedegradeert te werden, soo is sij door bevorderinge ende voortdrijvinge van den gemelte fiscael op de plaets van publique gevanckenisse deser stede met opene deure door beulshanden met roeden gegeeselt geweest.

Welcke procedure sijne Ed. sustineerde execrabel, voor alle christenen rechters ende bedienaers van de justitie, onverantwoordelick te wesen, gelijck hij mede verstont, van alle die dese procedure gehoort ende de executie gesien hebben, geoordeelt wierdt.

Waerover sijne Ed. aen de voorsz. leden des kerckenraets verklaert heeft met de gemelte heer Vlack ende Dr. Jacobus Bontius als gewesene rechters, die de straffe des doots teghens Pieter Cortenhoeven gestemt hebben, ende aen de mishandelingh sijns dochters schuldigh van hem gehouden werden, ende met den voornoemden van den Heuvel als fiscael ende executeur van den valsche approbatie niet resolveren conden, aen de taeffel des Heeren te treden ende theylige avontmael des Heeren te ontfangen, gevende den gehelen kerckenraedt te considereren ende te overweghen off het reden, ende rechtmaetigh was, dat sijne Ed. dese persoonen langher soude wijcken int genut van de taeffel des Heeren.

Waerop een van de leden des Kerckenraets geantwoordt sijnde, dat die van den kerkenraet niet onachtsamelick voorbij hadde laete gaen, maer dat ze in de eersten vut sijne mont verstaen hebbende, dat hij wilde met recht procedeeren teghens de rechters, die de saecke van sijne Ed. dochter ende Pieter Cortenhoeven gehandelt hadden, van tijt tot tijt hier op gewacht hebben, niet willende in presentie des gene die de saecke ten naeste raeckten, als de eerste aenvoerders zijn van de aenclaginge der gemelte rechters ende fiscael, doch alsoo sij saghen

de schade der zielen, de saecke dus lopende niet geremediert en werden, maer door langhe treyneringhe toe te nemen, ende te vermeerderen vonden haer genootsaeckt, dese saecke eernstlick voort aenstaende avontmael des Heeren bij de hant te nemen ende te bevorderen tgene sij bevonden tot stichtinge der gemeynte noodigh te wesen, twelcke sijne Ed. wel conde affnemen vut tgene desen aengaende niet langh geleden bij een van den kerckenraet aen sijne Ed. gecommuniceert was.

Soo heeft sijne Ed. verclaert waerachtigh te·sijn dat hij van beginne sijner comst alhier voorgenomen hadde, het proces teghens dese rechters ende fiscael in te stellen, dan dat tot noch toe wederhouden was door de extreme ontroeringe die hij in sijn gemoet gevoelden, als van de saecke begonst te handelen, dan was daer nu door geworstelt ende hadt de stucken vant proces doorsien, ende de selve actie bevonden vol valscheyt, ongerechticheyt ende tyranny te wesen, derhalven verwachtende dat de kerckenraedt in de vreese des Heeren den standt deser saecke insiende ende overwegende sonder aensien van persoonen, noch aen deen noch aen dander sijde te gebruycken, doch sonder tgene tot Godes eere ende stichtinge der gemeynte Godts meest was dienende.

Dit selve de kerckenraedt door de leden haerder vergaderinge bekent gemaakt ende tgene nevens haer verder aengaende den handel deser procedure ende executie bekent was in consideratie genomen sijnde, soo is naer serieuse examinatie ende sorghvuldige overweginge van saecken goedt gevonden ende besloten·

Dat den Ed. heer Vlack president van den achtbaren Raet van de justitie, D. Jacobus Bontius ende de heer Fiscael van Heuvel, van weghen den kerckenraet, als directeur haerder conscientie sijnde sal aengeseyt worden, dat ze toecomende paesdagh haer van de taeffel des heeren ende tgenut des h. Avontmaels onthouden sullen, alsoo van den Ed. heer Jaques Specx, aengeclaeght werdende onbehoorlick gehandelt te hebben in de executie, soo aengaende Sara Specx sijne Ed. dochterken als Pieter Cortenhoeven geschiet, ende de heer Fiscael hier benevens in sware twist met den heer Block ende D. Jacobus Bontius is levende, de kerckenraedt rijpelick in de vreese des

Heeren, overwegende dese saecke tot Godes eere, welvaart haerder siele stichtinge der gemeinte te behooren, ende soo langhe tot dat sij ofte met sijne dochter versoent ende bevredicht sijn, ofte hare onschult blijcke, ende voorts veyligh ende stichtelick bevonden worden haer tot de taeffel des Heeren Jesu weder toe te laten. Actum 18 Marty Anno Domini 1630.

Marty 21 Anno 1630.

De heer Fiscael verschijnt voor de vergaderinge ende draeght voor dat gern een geschrifte soude hebben, de reden waerom hem het h. Avontmael was ontseyt, vut oorsaecke dat andere soude vermoeden, tselve om andere redenen (gelijck daer van alreede een gemompel onder de luyden was) geschiet te wesen, ende is goedt gevonden hem daer mede te accommoderen in confirmatie als volght.

Aan de Ed. heer Fiscael A. van Heuvel.

Heer Fiscael. Wij ondergeschreven ledematen der achtbare kercke Raet tot Batavia verclaren bij desen op UEd. instantelick versoeck, dat wij vut [name?] van de respective raet UEd. hebben aengeseyt, hoe dat de gemelte kercke Raedt rijpelick in de vreese des Heeren overwogen hebbende den clachten ende onlust die den heer Generael Jaques Specx over UEd. proceduren, teghen Sara Specx sijne Ed. dochterken, ende Pieter Cortenhoeven gepleeght, bewesen ende voorgedraghen heeft, doorsiende met de gewichtige instandicheden der saecken, dat UEd. bovendien int particulier hevige twist met D. Jacobus Bontius ende den heer Block sijt levende, ons gelastet ende bevolen heeft, als directeur van Uwe conscientie sijnde UEd. aan te seggen, dat U soudet toecomende paesdagh onthouden vant genut des h. Avontmaels, tot dat U met de voorsz. persoonen bevredight ofte Uwe onschult blijcke ende voort veyligh ende stichtelick bevonden werde UEd. tot de taeffel des Heeren Jesu weder toe te laten. Datum tot Batavia desen etc.

Was onderteykent

JUSTUS HEURNIUS ende
CORNELIS DRENT.

PERSOONSREGISTER.

A.

Aldegonde. Marnix van St. 36.
Alexander VI. Paus 13.
Aristoteles. 58.
Arnoldus. Henricus 94.
Attila. 63.

B.

Barents. Harmen 264.
Bastiaansz. Gijsbrecht 163—166 191, 193.
Beets. Abraham van der 24, 262.
Berrewijns. Bernard 262.
Beijers. Christina 45.
Beijerus. Hugo 94.
Biel. Gabriel 80.
Blandina. 72.
Block Maertensz. Adriaan 161, 365.
Block. (krankbezoeker) 313.
Boisot. 8.
Bonnes. Pieter 148, 338.
Bontius. dokter 156, 157, 161, 196, 212, 363, 364.
Boreel. Jacob 271, 273.
Both. Pieter 15.
Bouman. Gerardt 265.
Bourgeris. Allonso 313.
Bouwensen. Adriaan 101, 115, 296, 322, 324, 328.
Broecke. Matthias van den 23, 24, 271, 273.
Broeckom. Jan van 234.
Brouwer. Barent Jans 262.
Brouwer. Hendrik 158, 192, 193, 194, 197, 198, 199, 200, 203, 207, 208, 209, 288, 289, 290, 292, 295, 349, 351.
Brumund. J. F. G. 2, 174, 196.
Brunt. Jan Jansz. 233, 234.
Bruyn. C. A. L. van Troostenburg de 1, 2, 20, 23.
Burgh. Johan van der 184, 289, 295.
Burgt. A. P. van 263.
Buijs. Maria Odilia 158, 169.

C.

Calvin. Willem 271.
Calvijn. Joh. 114.
Campen. Jan Maertsz. van 26.
Candidius. G., 98, 99, 240, 270, 287, 313.
Carey. William 85, 86, 92.
Carlier. S. 230.
Carolus Magnus. 61.
Carpentier. Pieter de 100, 105, 116, 122, 128, 130, 139, 141, 142, 143, 152, 158, 173, 175, 176, 181, 187, 251, 252, 287, 296, 297, 300, 310, 329, 331, 333, 334.
Castricomius. Pancratius 4, 49.
Cats. Jacob 153.
Christien. P. 352.
Chrysostomus. 52.
Chijs. J. A. van der 6.
Chyteraeus. Constantinus 298, 324, 325.
Claeszoon. Pieter 8.
Clarenbeeck. Michiel 152, 153, 283, 284.
Coen. J.Pz. 37, 41, 43, 48, 113, 120, 141, 146, 149, 158, 162, 170, 173, 176, 195, 335, 362.
Coen. Mevrouw 153.
Collodaeus, Laurentius 45.
Columbanus. 58.
Coper. Jacob 226.
Cortenhoeven. Pieter 153—155, 161, 344, 361, 362, 364.
Cranenbroeck. P. A. 101, 116, 296, 322, 324, 328.
Cronenburgh. C. J. 313.
Cruyt (kapitein) 213.

D.

Danckaerts. Sebastianus 26, 27, 36, 37, 98, 100, 101, 103, 109, 115, 119, 120, 121, 122, 128, 139, 140, 169, 170, 171, 173, 184, 187, 203, 251, 267, 268, 269, 270, 279, 280, 283, 285, 287, 291, 293, 296, 300, 322, 323, 325, 339, 340.
Daniels. J. 313.
Dermout. Ypey en 1.
Deutecom. J. R. van 194, 206, 207, 210, 211, 212, 213, 214, 218, 219, 226, 355, 357.
Diemen. Anthonie van 152, 155, 156, 157, 197, 223, 226, 229, 230, 283, 334, 335, 339, 341, 351.
Dieu. Cornelius de 95.
Dircx. Anth. 99, 101, 115, 116, 120, 149, 296, 322, 326, 328.
Doreslaer. Jacob van 115, 324, 328.
Drenth. Cornelis 162, 365.
Dubbeltrijck. Jacob Antheunisz. 41, 115, 146, 147, 312, 321, 324, 325.
Duretus. Prof. 45.
Duyn. P. van 284.
Duyrcant. W. D. 264.
Dijkstra. H. 2, 23, 26, 174.

E.

Episcopius. Simon 50, 91.

F.

Faukelius. Hermannus 24, 121.
Ferdinand van Castilië. 13.

G.

Gardenys. Arend 184, 192, 221, 349.
Gerson. Joh. 80.
Gideonsz. Marinus 213, 359, 360.
Glasius. 1.
Gomarus. Franciscus 273.
Gouwel. Jan 313.
Graeff. W. 313.
Granvelle. Nicolaus, Renaldus Perenotte heer van 45, 48.
Grotenhuis. A. ten 261, 263.
Grothe. Mr. J. A. 1, 2, 5, 23, 51, 331.
Gijsels. Artus 195, 198, 199, 200, 204, 207, 208, 209, 210, 211, 220, 226, 295, 339, 349, 350.

H.

Haghe. Steven van der 25, 202.
Ham, geb. Rijnenburg. Wed. 186, 188.
Harde. Jcb. Gerretsz. de 101, 116, 164, 165, 170, 296, 322, 324, 328, 340.
Harmensz. Jan 93, 265.
Harmens. Wolphert 8, 10.
Hasel. Jan van 170, 251, 252, 253, 340.
Havart. Isaack 283.
Heemskerck. Jacob van 8, 263.
Heemstede. Joh. 198, 200, 201, 240, 351.
Heiertsz. Victor 312.
Helmichius. Helmichus 198, 199, 200, 340, 352, 354.
Hendricx. Gillis 263.
Hendriksz. Rogier 202, 312.
Heurn. Mevrouw N. C. van 4, 223.
Heurnius. Joannis 4, 45, 47, 48.
Heurnius. Justus 2, 3, 4, 6, 34, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50 passim.
Heurnius. Margaretha 49.
Heurnius Sr. Ottho 47.
Heurnius Jr. Ottho 48, 50, 51, 53.
Heurnius. Suzanna 49.
Heurnius. Thomas 4, 49, 50.
Heusden. Jan Jansz. van 312.
Heuvel. Anthonie van den 160, 161, 199, 201, 207, 210, 289, 361, 362, 364.
Heyningius. Zacharias 24, 271, 273.
Hieronymus. 52.

Hingman. J. H. 22.
Hoen. Symon Janssen 33.
Hofstede. Petrus 26, 123, 128—137.
Holtenus. Wilh. 360.
Hoornbeek. Joh. 2, 85, 238.
Hornhovius. Anthonius 247.
Houtman. Cornelis de 7.
Houtman. Frederik de 35, 103, 300, 312, 319.
Hulft. Evert 198, 201, 207, 353, 354, 355
Hulsebos. Adriaen Jacobsz. 26, 35.
Huydecoper. 8.

I.

Isbrants. Maerten 289, 295.
Isendonck. Pieter Wijnant van 271.

J.

Jans. Hester 147.
Jansen. Henrick 198.
Jansz. Hendrik 313.
Joncheyn. 263.
Jonge. Jhr. Mr. J. K. J. de 8, 154, 195.
Junius. 250.

K.

Kalff. S. 201.
Keersmaecker. A. 313.
Koe. Keert de 18.
Kortenhoeff. B. D. 153.

L.

Laurentius. 72.
Lee. D. van der 170.
Leo de Groote. Paus 63.
Leydekker. 253.
Lind van Wijngaarden. Dr. J. D. 51.
Lodewijcxs. Jan 198, 313.
Lodewijk. Koning van Hongarije 46.
Lucassen. Ph. 351.
Lupus. bisschop 63.

M.

Maertszoon. Jan (van Campen) zie op C.
Maes. C. 313.
Maets, Carolus de 238.
Maresius. Samuël 238.
Marshall. Thomas 251.
Martz. Steven 265.
Matelieff. Cornelis 31, 33, 274.
Mattheüs. Antonius 238.
Maurits. Prins 8, 21, 52, 91.
Meer. Matthys de 352.
Meinardus. 58.
Melchiorsz. Wouter 141, 142, 172, 265, 312, 339.
Methodius. 52.
Millies. Dr. H. C. 1, 2, 3, 43.
Molinaeus. N. 285, 286, 349.
Montanus. 201.
Mosis. Petrus 94, 95.

N.

Nagel. D. J. 283, 284, 312.
Neck. van Jacob Cornelisz 8, 9.
Nuyts. (luiten.) 211, 222.

O.

Okkers. Geertruida 46.
Oldenbarneveld. Johan van 91.
Ottens. 200, 223, 226.
Outhoorn. Cornelis van 202, 350.

P.

Para. Joh. a 266.
Patritius. 58.
Paulinus. 58.
Pauw. 279.
Petri. Rudolphus 234, 247, 357.
Pieterszoon. Philippus 9, 30.
Plancius. Petrus 8, 9, 10, 12, 18, 261.
Plato. 58.
Poensen. C. 254.
Polyander à Kerckhoven. Joh. 50, 53, 85, 90, 91.
Pontcaes. Hendrick 225.
Poppen. H. 261.
Poppe. J. 261, 262, 263, 264.
Praet. Johan du 98, 100, 115, 116, 117, 120, 147, 172, 296, 322, 326, 327, 328, 329, 339, 351.
Priserius. Jan Jansz. 222.

R.

Raemburgh. Crijn van 156, 157, 171, 284.
Ravensperger. Hermannus 50.
Reepmaker. 263, 264, 265, 266.
Rees. Andries du 291.
Rieu. Dr. W. N. du 145.
Roelantsen. Jan 198.
Rogerius. A. 287.
Rolandus. Jacobus 18, 39.
Rolandus. Timotheüs 234.
Roy. Abrah. de 128, 132, 133, 134, 156, 180, 240, 283, 287, 291, 293, 338, 342.
Rutgers. F. L. 6.
Ruyl. Albert Cornelisz. 36, 251, 252, 263.

S.

Sandifort. Gerardus 331.
Schlegel. Dr. 146.
Seroyen. Catharina 313.
Seroyen. Michiel 100, 101, 103, 296, 300, 313.
Servaes. G. 313.
Severinus. 58.
Sixtus IV. 80.
Slatius. Henricus 21, 22, 271, 274.
Smout. Adriaan 182.
Snoek. P. 313.
Sonnenbergh. Jan Dyrcksz. 12, 261.
Sonneveldt. Daniël van 225.
Specx. Jacques 101, 115, 119, 128, 147, 156, 157—160, 162—168, 170, 173—175, 178—182, 190—195, 208, 209, 240, 257, 258, 285, 288—293, 295, 297, 300, 324, 327, 328, 334, 335, 341, 344, 361.
Specx. Sara 153—155, 161, 163, 344, 361, 364.
Spiers. Abraham 96.
Stevensz. Jasper 333.
Stollenbecker. Joannis 23, 24.

T.

Theodory. Michiel 313.
Theunisz. Jacob 265.
Thomas Aquinas. 80.
Tiele. Dr. P. A. 209.
Titensz. Adriaen 312.
Tombergen. v. 226—229.
Trigaultius. 69.
Trigland. Jac. 98, 122, 129, 135.

U.

Ursinus. Johannes 30, 265, 281.

V.

Vaes. Dominigus 201, 313.
Valeton. Jr. Dr. J. J. P. 47.
Verborch. 266.
Verlooren Arbeyt. C. G. 101, 300.
Vertrecht. Ds. 197, 210—214, 218, 219, 220, 222, 354.
Vinck. Martin 144.
Vives. Joh. Lud. de 80.
Vlack. Pieter 98, 101, 115, 155, 157, 158, 160, 161, 170, 184, 289, 295, 297, 324, 327, 328, 334, 335, 351, 363.
Voet. Paulus 238.
Voetius. Gisb. 2, 22, 85, 88, 90, 93, 94, 238.
Vorstius. Conradus 50.
Vossele. van 184.
Vries. Joh. de 97.

W.

Walaeus. Anthonius 22, 125, 159, 160, 182, 189, 233, 235, 278.
Warwyck. Wybrand van 9.
Weert. J. de 273.
Werndley. G. H. 2, 6.
Westerman. Gerryt 198.
Willem. Mr. 116.
Willem I. Prins 46.
Wiltens. Casparus, 23—26, 252, 262, 263, 264.
Wittert. Frans 33, 274.
Woutersz. A. 274.
Wouterse. Wessel 312.

Y.

Ysbrandtsz. Adam 312.

Z.

Zwarten-Teun. 8.

STELLINGEN.

I

Het welgelukte streven der Oost-Indische Compagnie, om van de kerk onder haar bewind een tak van staatsdienst te maken, heeft slechte vruchten opgeleverd voor godsdienst en staat beide.

II

Bij eene verdeeling der kerkgeschiedenis in drie tijdperken vange de kerkgeschiedschrijving met Constantijn de Groote een nieuw aan.

III

Bonifacius wordt onbillijk beoordeeld als men hem meer pauselijk legaat dan christenzendeling noemt.

IV

Dat de Theologie van Thomas van Aquino zich weer verheft in de Roomsch-Katholieke kerk, moet worden toegejuicht.

V

De meening van Hengstenberg, dat wij in Psalm 18 en 2 Samuël 22 twee zelfstandige, door den dichter bezorgde, redacties van hetzelfde lied hebben, is onhoudbaar.

VI

De naam אֱלֹהִים wordt in het Oude Testament nooit aan menschen gegeven.

VII

Het lijden van den godsknecht uit Jesaja 52 en 53 is niet dat van een ons onbekenden martelaar.

VIII

De zedekunde wordt voldoende bepaald met de aanduiding, dat zij is de wetenschap van het zedelijk leven.

IX

De ijver voor sociale ethiek kan geen goede vruchten opleveren, als niet allereerst op het zedelijk leven der individuen wordt gelet.

X

Eudaemonisme en rigorisme behooren in de christelijke zedeleer naast elkaar te worden gewaardeerd.

XI

Men doet wel als men zich evenmin voor de school der comparativi als voor die der anthropologen partij stelt.

XII

Waarschijnlijk hebben wij in de hoofdstukken X, XI, XII en XIII van Paulus tweeden brief aan de Corinthiërs den verloren geganen brief, waarvan in 2 Cor. 2 : 4 sprake is.

XIII

In Romeinen III : 31 moet onder *νόμος* niet de Mozaïsche wet in engeren zin, maar de Oud-Testamentische wetsbedeeling worden verstaan.

XIV

Romeinen IV : 1 worde gelezen: Τί οὖν ἐροῦ[illegible] εὑηρεστηκέναι Ἀβραὰμ τὸν προπάτορα ἡμῶν κατὰ σάρκα[illegible]

XV

Bij de in den brief aan de Colossensen bestrede[illegible] dwaalleeraars hebben wij aan éénе groep te denken.[illegible]

XVI

De ambten van den ἐπίσκοπος en den πρεσβύτερο[illegible] waren oorspronkelijk ident.

XVII

De doop met de gebruikelijke formule is, volgens de thans vigeerende reglementen der Nederlandsche Hervormde Kerk, in haar midden, verplichtend.

XVIII

Kerkelijke zending verdient de voorkeur boven genootschappelijke.
